

**Національна академія державного управління
при Президентіві України**

**National Academy of Public Administration,
Office of the President of Ukraine**

УДК 35-027.21/.22:339.9:327.7
Е61

*Схвалено Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентові України
(протокол № 181/4-2.3 від 25 травня 2011 р.)*

Рецензенти:

А. І. Кудряченко, доктор історичних наук, професор;
В. В. Голубь, доктор наук з державного управління, професор;
Д. І. Дзвінчук, доктор філософських наук, професор.

Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ.
Е61 упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк
(голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011.

Т. 7 : Державне управління в умовах глобальної та європейської
інтеграції / наук.-ред. колегія : І. А. Грицяк (співголова), Ю. П. Сурмін
(співголова) та ін. – 2011. – 764 с.

ISBN 978-966-619-285-4
ISBN 978-966-619-300-4 (Т. 7)

У сьомому томі розглядаються основи сучасного державного управління
в умовах глобальної та європейської інтеграції.

Акцентується увага на економічних, правових, інституційних та со-
ціальних системах як основі державного управління, що поєднує елементи
структурних та функціональних виявів в окремих державах та їх інтеграцій-
них формуваннях і має глобальний, наднаціональний, національний, регіо-
нальний та місцевий рівні.

Для державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядуван-
ня, науковців, викладачів, магістрів, аспірантів і докторантів та всіх тих, кого
цікавить функціонування і розвиток державного управління в умовах глобаль-
ної та європейської інтеграції.

УДК 35-027.21/.22:339.9:327.7

Volume 7 is dedicated to fundamentals of contemporary public administration
in the context of global and European integration.

The Volume is focused on economic, legal, institutional and social systems
as foundations of public administration which combines elements of structural and
functional nature in individual states and in their integration formations and can be
divided into global, supranational, national, regional and local levels.

It is aimed at public servants, local self-government officials, researchers,
instructors, Master students, Post-graduate and Doctoral students and all those who
are interested in functioning and development of public administration in the contest
of global and European integration.

*Сьомий том “Енциклопедії державного управління” (“Державне управління в умовах глобальної
та європейської інтеграції”) надруковано за фінансового сприяння Представництва Фонду
Ганса Зайделя в Україні та Благодійної організації “Фонд братів Кличків”*

ISBN 978-966-619-285-4
ISBN 978-966-619-300-4 (Т. 7)

© Національна академія державного
управління при Президентові України, 2011

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У восьми томах

Науково-редакційна колегія

Ю.В.Ковбасюк (голова)

В.П.Троцинський (заступник голови)

Ю.П.Сурмін (відповідальний секретар, координатор проекту)

М.М.Білинська

В.Б.Малащенко

В.А.Гошовська

О.Ю.Амосов

В.С.Загорський

М.М.Іжа

С.М.Серьогін

В.Д.Бакуменко

В.Г.Бодров

І.А.Грицяк

О.С.Ігнатенко

В.М.Князєв

А.М.Михненко

П.І.Надолішній

І.В.Розпутенко

В.М.Сороко

С.О.Телешун

Київ

2011

Encyclopedia Of Public Administration

8 volumes

Scientific and Editorial Board

Y. Kovbasiuk (Chair)

V. Troshshynskyi (Deputy Chair)

Y. Surmin (Executive Secretary, Project Coordinator)

M. Bilynska

V. Malashchenko

V. Hoshovska

O. Amosov

V. Zahorskyi

M. Izha

S. Seriohin

V. Bakumenko

V. Bodrov

I. Hrytsiak

O. Ihnatenko

V. Kniazev

A. Mykhnenko

P. Nadolishnii

I. Rozpoutenko

V. Soroko

S. Teleshoun

Kyiv

2011

Том 7

Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції

Науково-редакційна колегія сьомого тому

*І. А. Грицяк (співголова)
Ю. П. Сурмін (співголова)
О. М. Руденко (відповідальний секретар)
О. Ю. Амосов
В. С. Загорський
М. М. Іжа
С. М. Серьогін
Д. І. Дзвінчук
О. Я. Красівський
В. М. Кривцова
А. М. Михненко
Л. Л. Прокопенко
Г. П. Ситник
О. Ю. Оржель
О. О. Труш
В. В. Шульга
І. В. Валентюк*

Київ
2011

Volume 7

Public Administration in the Context of Global and European Integration

Scientific and Editorial Board of Volume 7

I. Hrytsiak (Co-chair)

Y. Surmin (Co-chair)

O. Rudenko (Executive Secretary)

O. Amosov

V. Zahorskyi

M. Izha

S. Seriohin

D. Dzvinchuk

O. Krasivskyi

V. Kryvtsova

A. Mykhnenko

L. Prokopenko

H. Sytnyk

O. Orzhel

O. Trush

V. Shulha

I. Valentiuk

Kyiv
2011

ПЕРЕДМОВА

Світовий розвиток початку третього тисячоліття демонструє фундаментальні зміни і непередбачувані перспективи, тенденції яких були закладені ще в другій половині минулого століття. Особливостями нинішнього періоду світового розвитку є посилення глобалізаційних та євроінтеграційних явищ і процесів, які зумовлюють необхідність вирішення цілої низки проблем буквально в усіх сферах суспільного життя, зокрема й у сфері управління, урядування, адміністрування, менеджменту тощо.

Глобальні впливи насамперед відчуються в економічній сфері і приводять до появи глобальної економіки, але без глобального усупільнення та глобального уряду. Слабкість глобального урядування є найбільш проблемним ризиком серед економічних, геополітичних та екологічних ризиків і визнане глобальним ризиком.

Зміни під впливом глобалізації та європейської інтеграції, які відбуваються в економічній сфері країн Європи, не лише інтенсифікували процес усупільнення державами-членами Європейського Союзу власних суверенітетів, а й привели до створення ними спільних інституцій, яким вони делегували частину своїх національних повноважень для того, щоб рішення в певних сферах загальних інтересів могли ухвалюватись демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні.

Україна не може стояти осторонь глобалізаційних та євроінтеграційних явищ і процесів. Проте вона, на жаль, у контексті глобалізації та європейської інтеграції належить до периферійних держав, що зумовлено як рівнем її соціально-економічного розвитку, так і місцем та роллю держави в сучасному світовому розвитку, характерною рисою якого є так звана світова політична гра подій та впливів. Унаслідок посилення транснаціоналізації ринків (фінансових, матеріальних, людських, енергетичних) перед нашою країною постає насамперед проблема конкурентної неспроможності власної продукції, яка і зумовлює таке її не вигідне становище на міжнародній та світовій аренах. Однак реалізація державної політики у сфері європейської інтеграції здійснюється сьогодні Україною на таких ключових напрямках: підготовка до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (включаючи угоду про створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі); лібералізація візового режиму між Україною та ЄС. Окремим важливим напрямом є співробітництво в енергетичній сфері.

Особливістю сьомого тому "Енциклопедії державного управління" є тематична добірка її змісту, яка якісно вирізняється з-поміж традиційно усталених підходів до досліджень вітчизняними та зарубіжними науковцями як державно-управлінської проблематики, так і сучасних глобалізаційних та євроінтеграційних явищ і процесів. У томі виокремлені цілі тематичні пласти реалій, що існують у сучасній практиці державного управління в умовах глобалізації та європейської

інтеграції, які відображають: цілком очевидні "глобалізаційні виклики", "глобальну демократію", "глобальну державу", "глобальну інтеграцію", "глобальне урядування", "глобальну політичну реструктуризацію", "європеїзацію", "європейські цінності державного управління", "європеїзацію державного управління", "європейську ідентичність", "європейський адміністративний простір", "європейські принципи державного управління" тощо.

Досліджуючи державне управління як багатогранне, багатовимірне, складне й комплексне явище глобалізаційного та євроінтеграційного процесів, автори статей до сьомого тому енциклопедії виходили з того, що воно базується на правових та інституційних системах як окремих держав, так і держав-членів Європейського Союзу та інших держав, об'єднаних в інтеграційні формування, які успішно функціонують у різних частинах світу, поєднує елементи структурних та функціональних виявів, поділяється на глобальний, наднаціональний, національний, регіональний та місцевий рівні.

Автори тому намагалися, з одного боку, змістовно наповнити енциклопедичні статті власним баченням шляхів і способів розв'язання тих чи інших проблем державного управління, підкріплюючи свої позиції напрацюваннями вітчизняних і зарубіжних учених і фахівців. З другого боку, вони подають досить цікаві, доречні й перспективні окремі пропозиції та рекомендації щодо теоретичних і концептуальних підходів та їх особливостей в існуючій національній системі державного управління та в зароджуваній національній системі публічного управління, які дають змогу краще зрозуміти і більш чітко уявити досить складні явища, що супроводжують не менш складний і неоднозначний процес удосконалення і розвитку цих систем.

Матеріали, наведені в сьомому томі, будуть корисними для подальших теоретичних розробок з питань теорії державного управління загалом та глобалізації і європейської інтеграції зокрема. Це, у свою чергу, може мати важливе значення для ефективних управлінських дій з боку національних органів державної влади щодо адаптації національної системи державного управління до європейських і світових стандартів.

Редакційна колегія висловлює щирю вдячність усім, завдяки кому був підготовлений цей том, - ініціаторам та організаторам видання, авторам та науковим рецензентам А.І.Кудряченку, В.В.Голубь, Д.І.Дзвінчуку.

Співголова науково-редакційної колегії сьомого тому,
доктор наук з державного управління, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

І.А.Грицяк

А

АГЕНТСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – децентралізовані органи Європейського Союзу, що мають особливі технічні, наукові та управлінські завдання і окремий правовий статус. А.ЄС створюються на підставі вторинного законодавства ЄС і не належать до інституцій ЄС, організаційно-правовий статус яких закріплено у первинному законодавстві ЄС.

Перші А.ЄС було засновано у 1970-х рр. Ними були Європейський центр розвитку професійної підготовки та Фонд покращення умов життя та праці. Більшість А.ЄС у їх класичній моделі (так зване друге покоління агентств) розпочали діяльність лише в 1994 або 1995 р. Необхідність створення А.ЄС була зумовлена географічною децентралізацією ЄС та потребою у вирішенні комплексу питань адміністративного, правового, технічного та наукового характеру. Низку спеціалізованих А.ЄС було створено для підтримки держав-членів ЄС та їх громадян.

Кожне А.ЄС є унікальним та виконує окремі функції. Такі функції не є статичними, вони змінюються залежно від ситуації та конкретного напрямку функціонування. Система управління А.ЄС побудована на необхідності виконання таких основних завдань: досягнення певного рівня децентралізації та розосередження діяльності ЄС; висококваліфіковане управління відповідною сферою, у тому числі впровадження новітніх технологій та ноу-хау; об'єднання різних груп інтересів і спрощення діалогу на європейському та міжнародному рівнях.

Структура А.ЄС включає такі спільні організаційні елементи: адміністративний (управлінський) орган; виконавчий орган (виконавчий директор) та експертні структури (фахівці відповідної галузі). Загальний фінансовий контроль за діяльністю А.ЄС здійснює Рахункова палата.

Існують такі види (групи) А.ЄС: агентства Європейських Співтовариств; агентства

спільної безпекової та оборонної політики; агентства поліцейської та судової співпраці у кримінальних справах; виконавчі агентства; агентства Євратом. Ця класифікація була зумовлена особливістю побудови Європейського Союзу до прийняття Лісабонського договору.

До категорії Агентств Співтовариства належать: Агентство Співтовариства з контролю рибальства (*CFCA*); Бюро Співтовариства з рослинного різноманіття (*CPVO*); Європейське агентство з безпеки та охорони здоров'я на робочому місці (*EU-OSHA*); Європейське агентство управління оперативною співпрацею на зовнішніх кордонах (*FRONTEX*); Європейське агентство авіаційної безпеки (*EASA*); Європейський центр запобігання та контролю захворювань (*ECDC*); Європейський центр розвитку професійної підготовки (*Cedefop*); Європейське хімічне агентство (*ECHA*); Європейське екологічне агентство (*EEA*); Європейський орган безпеки харчових продуктів (*EFSA*); Європейський фонд покращення умов життя та праці (*EUROFOUND*); Європейське агентство глобальної навігаційної супутникової системи (*GSA*); Європейське агентство морської безпеки (*EMSA*); Європейське агентство лікарських препаратів (*European Medicines Agency*); Європейський моніторинговий центр з наркотиків та наркотичної залежності (*EMCDDA*); Європейське агентство мережевої та інформаційної безпеки (*ENISA*); Європейське залізничне агентство (*ERA*); Європейський фонд професійного навчання (*ETF*); Агентство Європейського Союзу з основоположних прав (*FRA*); Бюро гармонізації на внутрішньому ринку (ОНІМ); Центр перекладів для органів Європейського Союзу (*CdT*). На стадії створення перебуває Агентство співпраці енергетичних регуляторів (*ACER*).

До агентств спільної безпекової та оборонної політики належать: Європейське оборон-

не агентство (*EDA*); Інститут Європейського Союзу з досліджень безпеки (*ISS*); Супутниковий центр Європейського Союзу (*EUSC*).

До агентств поліцейської та судової співпраці у кримінальних справах належать: Європейський поліцейський коледж (*CEPOL*); Європейське поліцейське бюро (*EUROPOL*); Підрозділ Європейського Союзу з судової співпраці (*EUROJUST*).

До виконавчих агентств належать: Виконавче агентство з освіти, аудіовізуальної політики та культури (*EACEA*); Виконавче агентство Європейської Ради з досліджень (*ERC Executive Agency*); Виконавче агентство з охорони здоров'я та споживачів (*EAHCS*); Виконавче агентство з досліджень (*REA*); Виконавче агентство транс'європейської транспортної мережі (*TEN-TEA*).

Окрему групу становить Європейське Спільне підприємство для *ITER* і розвитку термоядерної енергетики – термоядерна енергія для енергетики (*European Joint Undertaking for ITER and the Development of the Fusion Energy*). Поза групою перебуває Європейський Інститут інновацій та технологій (*EIT*).

Літ.: *Офіційний сайт Агенцій Європейського Союзу*. – Режим доступу : <http://europa.eu/agencies/>

Мовчан Ю.В.

АГЕНТСТВО З АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ (The Nuclear Energy Agency), **А.а.е.** (NEA) – спеціалізована міжнародна установа, створена у межах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з метою збереження та розвитку атомної енергії як безпечного, нешкідливого для навколишнього середовища та економічного джерела енергії. **А.а.е.** засновано 1 лютого 1958 р. під назвою Європейське агентство з атомної енергії (European Nuclear Energy Agency (ENEA)) (США брали участь як асоційований член), однак 20 квітня 1972 р. його назва була змінена на **А.а.е.** у зв'язку із входженням до агентства Японії, Канади, США та інших держав, що вивело організацію на міжнародний рівень. Місцезнаходженням **А.а.е.** є м. Париж, Франція.

Членами **А.а.е.** є 29 держав – Австралія, Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Республіка Ко-

рея, Словацька Республіка, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Швеція, Чеська Республіка, Швейцарія, Японія. Після закінчення Другої світової війни Рада Організації європейського економічного співробітництва (ОЕСЕ) (зараз Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)), в умовах зростаючої потреби у забезпеченні енергією та значним інтересом до атомної енергії, створила в лютому 1958 р. Європейське агентство з атомної енергії, що у 1972 р. отримало назву **А.а.е.**

Перший етап діяльності агентства характеризувався визначенням основних засад співпраці у сфері атомної енергії та проведенням науково-дослідних проєктів, зокрема щодо реакторів Halden та Dragon, а також створення прототипу заводу Eurochemic з вторинної переробки використаного ядерного палива. Цей етап завершився у кінці 60-х рр. XX ст., коли експериментальна фаза використання атомної енергії переросла у комерційну та промислову діяльність. Починаючи з 1970 р., проведено ряд інтенсивних переговорів щодо необхідності координації національних ядерних програм держав-учасниць, особливо щодо питань безпеки, охорони здоров'я та регуляторної політики. На початку 90-х р. XX ст., після розпаду СРСР, агентство ініціювало ряд програм, спрямованих на допомогу країнам Центральної та Східної Європи у сфері атомної енергетики. Незважаючи на розвиток та модернізацію агентства, воно зберегло свої основні ознаки, як-от: схожість країн-членів, гнучкі методи роботи, висока якість виконання технічної роботи, невелика кількість учасників та економічна ефективність, що є основою для подальшого розвитку агентства в умовах зростаючого значення атомної енергетики. Головним завданням **А.а.е.**, визначеним у його статуті, є допомога країнам-членам у збереженні та розвитку атомної енергії як безпечного, нешкідливого для навколишнього середовища та економічного джерела енергії. Агентство служить своєрідним форумом для обміну інформацією та досвідом для поглиблення міжнародного співробітництва у сфері безпечного використання атомної енергії у мирних цілях.

Основними питаннями, якими займається **А.а.е.**, є ядерна безпека, розвиток ядерної

енергетики, охорона громадського здоров'я, захист від радіації, ядерне право та відповідальність у цій сфері, наукові дослідження у сфері ядерної енергії, ведення банку даних, управління ядерними відходами, збір та обмін інформацією у сфері ядерної енергії.

До структури **А.а.е.** входить Керівний комітет з атомної енергії, сім спеціалізованих технічних комітетів та секретаріат. Керівний комітет з атомної енергії є підзвітним безпосередньо Раді ОЕСР. Він складається з представників усіх урядів держав-членів **А.а.е.** та ЄС, які з-поміж себе обирають голову та його заступника на один рік. Керівний комітет контролює роботу спеціалізованих комітетів **А.а.е.**, які він створює для виконання завдань агентства. Для забезпечення роботи Керівного комітету та спеціалізованих технічних комітетів створено секретаріат, що є частиною секретаріату ОЕСР. До складу секретаріату, який очолюється генеральним директором, входить 65 працівників. Річний бюджет секретаріату становить 10,4 млн євро.

Постійні спеціалізовані комітети **А.а.е.** представляють сім основних напрямів роботи агентства і складаються з експертів країн-членів **А.а.е.** До таких комітетів відносяться: Комітет з нагляду за діяльністю у сфері атомної енергії; Комітет з безпеки ядерних установок; Комітет з охорони здоров'я та захисту від радіації; Комітет з управління ядерними відходами; Комітет з ядерної науки; Комітет з ядерного права; Комітет з ядерного розвитку.

Комітет з нагляду за діяльністю у сфері атомної енергії є міжнародною установою, створеною у 1989 р. з метою моніторингу, ліцензування та контролю за ядерними установками та відповідності їх вимогам безпеки.

Комітет з безпеки ядерних установок, що складається з провідних науковців та інженерів, створений для допомоги державам-учасникам у підтриманні та подальшому розвитку науково-технічної бази знань з метою забезпечення безпеки ядерних реакторів.

Комітет з охорони здоров'я та захисту від радіації основними завданнями має своєчасний вияв ядерних загроз, аналіз їх ймовірного впливу, а також підготовку рекомендацій щодо відвернення та недопущення їх негативних наслідків.

Комітет з управління ядерними відходами складається з представників органів держав-учасниць та наукових установ, експертів у сфері ядерних відходів. Основним завданням цього комітету є міжнародне співробітництво у сфері управління радіоактивними відходами та радіоактивними матеріалами.

Комітет з ядерної науки, представлений висококваліфікованими науковцями, експертами у сфері ядерної енергетики, має на меті допомогти державам-членам проаналізувати, розвивати та розповсюджувати науково-технічні знання щодо стабільного та безпечного використання ядерних систем та розвитку технологій нового покоління у цій сфері.

До Комітету з ядерного права входить група спеціалістів, юристів, управлінців та науковців, які відповідають за імплементацію, вдосконалення та впровадження міжнародного режиму ядерної відповідальності, розвиток та гармонізацію законодавства у сфері ядерної енергії.

Комітет з ядерного розвитку, створений у 1977 р. і відомий як Комітет з технічних та економічних досліджень з розвитку ядерної енергії та паливного циклу, відповідає за аналіз нових ресурсів для ядерної енергетики, макроекономічного впливу ядерної енергії, економічних ризиків використання такого виду енергії тощо.

Сьогодні **А.а.е.** представлене найбільш розвинутими державами у сфері атомної енергетики, що загалом складає 85% від усієї світової потужності АЕС. **А.а.е.** тісно співпрацює з Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ), що є спеціалізованою установою ООН і знаходиться у Відні, а також з Європейською Комісією ЄС. Співпраця **А.а.е.** з країнами, що не є членами агентства, є звичайною практикою. Так, Російська Федерація має статус постійного спостерігача в усіх спеціалізованих технічних комітетах та їх робочих групах. Словенія також є постійним спостерігачем у семи спеціалізованих технічних комітетах. Деякі інші країни беруть участь у роботі **А.а.е.** ad hoc.

Літ.: *NEA Annual Report 2008*. – Paris : OECD Publications, 2008; *Statute of the OECD Nuclear Energy Agency (NEA)* // *The International law of Nuclear Energy : Basic documents* / ed. by ElBaradei et al. Dordrecht: Nijhoff, 1999; *The Strategic Plan of the Nuclear Energy Agency – 2011–2016*. – Paris : OECD Publications, 2010.

Решота В.В.

АДМІНІСТРАТИВНА ЗДАТНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

– інтегрований показник діяльності органів публічної влади, що реалізують функції держави у сфері виконавчої влади (органів публічної адміністрації), використовується для позначення двох взаємопов'язаних аспектів діяльності публічних адміністрацій: здатності проводити підготовку, координацію та виконання процедури входження до ЄС та здатності імплементувати надбання спільноти (*acquis communautaire*) й забезпечувати ефективне співробітництво з іншими країнами-членами ЄС на постійній основі. Значення поняття **А.з.п.а.** представлено у комплексному дослідженні Європейського інституту публічної адміністрації “Новий простір для публічних адміністрацій та послуг загального інтересу в розширеному Союзі” (Люксембург, 2005 р.).

Теоретичним підґрунтям застосування поняття **А.з.п.а.** в праві ЄС виступають наукові дослідження Ж.Зіллера, Ф.Кардона, К.Нілла, Д.Лемкуля, Ф.Шарпфа, П.Тейлора, Ж.Фурньє та ін. Досліджуване поняття разом з політичними та економічними критеріями, спроможністю виконання зобов'язань, які виникають з членства в ЄС, виступає одним з аспектів контролю та оцінки, що проводиться Європейською Комісією.

Інституційна та **А.з.п.а.** виступає пріоритетним напрямом удосконалення діяльності публічних адміністрацій європейських країн, що зумовлено потребами в забезпеченні необхідного рівня ефективності діяльності зазначених органів під час реалізації політик ЄС, що набуло особливої актуальності з розширенням ЄС. Серед важливих аспектів такого удосконалення визначається: проведення реформ в адміністративних системах країн-кандидатів на вступ до ЄС, підвищення спроможності самостійно управляти *acquis* в середньостроковій перспективі тощо.

Поняття **А.з.п.а.** використано в нормативних та програмних документах ЄС, комплексних дослідженнях ОЕСР, Програми СІГМА. В українському законодавстві зазначений термін не запроваджено, хоча він і використовується в окремих документах, спрямованих на адаптацію законодавства ЄС.

У вітчизняній теорії державного управління та адміністративно-правовій доктрині синонімічним розглянутому поняттю висту-

пає родова категорія ефективності управлінських зв'язків у системі органів апарату державного управління. Координаційні, субординаційні та інші види управлінських зв'язків у системі органів апарату державного управління отримали наукове обґрунтування у працях відомих радянських вчених: В.Афанасьєва, Б.Лазарева, Ю.Тихомірова та багатьох інших.

У дослідженнях сучасних вчених поняття **А.з.п.а.** проаналізовано у працях В.Авер'янова, І.Грицяка, Н.Гнидюк, Я.Гонцяжа, А.Новак-Фара, А.Пухтецької та ін., у яких визначено основні проблеми та напрями підвищення ефективності діяльності публічних адміністрацій європейських країн для забезпечення координації європейської політики.

Запровадження у понятійно-термінологічному арсеналі науки державного управління та адміністративного права України зазначеного термінологічного виразу має важливе значення для підвищення ефективності діяльності вітчизняної системи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, приведення їх діяльності у відповідність із Копенгагенськими та Мадридськими критеріями та практичними потребами у функціонуванні публічних адміністрацій у Європейському адміністративному просторі.

Формування спільних принципів та стандартів діяльності публічних адміністрацій країн-членів ЄС та подальша їх уніфікація на наднаціональному рівні спрямовані на досягнення встановленого рівня **А.з.п.а.**, необхідного для ефективної внутрішньої та зовнішньої діяльності європейської адміністрації. Саме практичні потреби в запровадженні особливого міжнародного правопорядку у сфері діяльності публічних адміністрацій національних держав-членів Європейського Союзу були покладені в основу комплексного дослідження Програми СІГМА “Підготовка публічних адміністрацій до Європейського адміністративного простору” (Париж, 1998 р.), де отримала наукове обґрунтування ідея про важливість установлення спільних принципів та стандартів діяльності відповідних публічних адміністрацій з метою забезпечення єдиного гарантованого рівня реалізації прав і свобод осіб приватного та публічного права, насамперед у відносинах з національними публічними адміністраціями.

Поняття **А.з.п.а.** тісно пов'язане з категорією якості діяльності органів публічної влади.

Наприклад, у Підсумковій резолюції, ухваленій міністрами публічних адміністрацій держав-членів ЄС (Страсбург, 2000 р.), підкреслена необхідність запровадження новоствореного методу координації, схваленого Європейською Радою у Лісабоні, та побудови європейського простору якості публічних адміністрацій. Категорія якості щодо діяльності публічних адміністрацій потребує проведення окремих досліджень, оскільки вона є оцінною категорією **А.з.п.а.** Детального вивчення потребує визначення критеріїв адміністративної здатності, яким мають відповідати органи публічної влади країни-кандидата на вступ до ЄС на перспективно очікувану дату такого вступу.

Важливим для розвитку науки державного управління та адміністративного права в Україні має стати вивчення позитивного досвіду країн Східної та Центральної Європи щодо приведення діяльності органів публічної влади згаданих держав у відповідність з Копенгагенськими та Мадридськими критеріями, що виступають необхідною передумовою досягнення необхідного рівня **А.з.п.а.**, а також конкретних програм та планів підвищення **А.з.п.а.** (насамперед в аспекті ефективності діяльності) цих країн згідно з розробленими практичними рекомендаціями та документами Програми СІГМА.

Літ.: *Грицяк І. А.* Європейський адміністративний простір / І. А. Грицяк // Адміністративна реформа в Україні: шлях до Європейської інтеграції : зб. наук. пр. – К. : ООО “АДЕФ-Україна”, 2003. – С. 78–83; *Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право* / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерезь, М. І. Ославський та ін. ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юстініан, 2007. – 288 с. *Механізми координації європейської політики: практика країн-членів та країн-кандидатів* / Н. Гнидюк (ред.), А. Новак-Фар, Я. Гонцяж, І. Родюк. – К. : Міленіум, 2003. – 384 с. *Пухтецька А. А.* Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права : монографія / А. А. Пухтецька ; відп. ред. В. Б. Авер'янов. – К. : Юрид. думка, 2010. – 140 с.

Пухтецька А. А.

АДМІНІСТРАТИВНІ РЕФОРМИ В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ. **А.р.к.-ч.ЄС** розрізняють за масштабами, глибиною, характером і цілями, а їх результати багато в чому залежать від особливостей національних систем управління. Проте існують до певної міри спільні зав-

дання започаткування і впровадження цих реформ, що спрямовані на підвищення ефективності, дієвості та підзвітності управлінських структур, децентралізацію, передавання функцій на нижчі рівні управління, зміцнення самоврядування, покращення результатів діяльності органів влади, приватизацію та залучення суб'єктів недержавного сектору до надання послуг, розв'язання глобальних проблем тощо.

Серед спільних напрямів реформування можна виділити такі: тенденції до децентралізації, тобто делегування повноважень на нижчі рівні управління для більшої гнучкості в досягненні суспільних цілей та удосконалення системи управління ресурсами; акцентування уваги на результатах діяльності (покращення підзвітності та результативності); орієнтація на якість, відповідність потребам та сприйняття вимог споживачів послуг (використання консультативних організацій); адаптація організаційної структури до нових умов з метою удосконалення процесу роботи; регулювання процесу управління людськими ресурсами, особливо на вищому рівні державної служби; реформування регуляційного менеджменту як інструменту підвищення дієздатності державних органів; підсилення керівних функцій як засобу проведення стратегічної узгодженої політики щодо вирішення складних багатоаспектних проблем.

Відповідно до характеру, масштабів та цілей **А.р.к.-ч.ЄС** поділяються на реформи зі зміною політичного режиму; всеохопні реформи; трансформацію без реформ; реформи під тиском європеїзації.

Реформи зі зміною політичного режиму – реформи, проведені одночасно зі зміною політичної системи, коли вони є наслідком зміни суспільного ладу, що вимагає створення нової системи державного управління, адекватної економічним і соціальним відносинам. Реформи такого типу проводяться в усіх колишніх соціалістичних країнах (Польща, Угорщина, Чехія та ін.) і включають розробку законодавства, реорганізацію держапарату, формування державної служби, розвиток місцевого самоврядування і т.ін.

Всеохопна реформа проводиться зі змінами всіх характеристик систем державного управління – структурних, структурно-функціональних, функціонально-культурних та охоплює соціально-економічну, політичну й

адміністративну систему держави. Ставлять завдання широкого розвитку ринково-орієнтованих механізмів управління, поглиблення організаційної та просторової децентралізації управління та надання послуг, підвищення якості послуг, орієнтації при наданні послуг на потреби споживачів.

Трансформація без реформ – це реформи, які здійснюються поступово та послідовно (з координацією стратегії реформування залежно від проміжних результатів). Як правило, вони суттєво не змінюють основних характеристик систем державного управління.

Реформи під тиском європеїзації. Вплив європейської інтеграції на напрями **А.р.к.-ч.ЄС** в основному концентрується на питаннях ефективності прийняття урядових рішень та послідовності політик, що реалізуються. В межах цієї проблематики перебуває питання координації політики європейської інтеграції. В опублікованих у 1997 р. Avis Європейська Комісія загалом позитивно оцінила інституційні структури, відповідальні за інтеграційну політику, та їх здатність до дієвого функціонування. Виникає це передусім через те, що певні принципи, прийняті в усіх країнах-кандидатах (зрештою, під значним впливом програм технічної допомоги, реалізованих у рамках PHARE), виправдали очікування. До них належать: створення єдиного центру розробки, реалізації та координації політики європейської інтеграції; забезпечення досить високого політичного статусу координаційних органів (зазвичай вони очолюються прем'єр-міністром); забезпечення висококваліфікованих кадрів для обслуговування координаційних органів у сфері європейської інтеграції; створення в кожному міністерстві та центральному органі організаційних підрозділів, відповідальних за питання європейської інтеграції та співпрацю з координаційним органом; створення баз даних на тему acquis і систем доступу до європейської інформації; реалізація механізмів наближення національного законодавства до права Співтовариств (особливо до законодавства, що розробляється); започаткування доступних широкому загалу навчальних програм для державних службовців у сфері європейської інтеграції.

Попри різноманіття систем державного управління, успішна державна політика про-

ведення реформ базується на таких універсальних чинниках і принципах:

Наявність лідера. Кожна нація потребує свого лідера й провідника, який відкриє перед народом перспективи майбутнього, що зачепить свідомість і серця людей та переконує їх у необхідності змін.

Усвідомлення необхідності змін та створення системи управління реформаторськими змінами. Залежність від спонтанних соціально-економічних змін та управління такими змінами – це два полярних адміністративних типи світогляду та адміністративної поведінки – конформістський та нонконформістський, пасивний та активний. Принцип управління змінами, а не залежності від змін, стає стрижневим орієнтиром для ефективного реформування системи державного управління.

Наявність команди реформаторів і високопрофесійних державних менеджерів, які вірять у реформи і хочуть досягти якісних результатів. Сила і можливості політика, який діє самостійно – це не формула успішних реформаторських перетворень. Злагоджена урядова коаліція та активне залучення лідерів громадської думки з приватного сектору й громадянського суспільства є життєво важливими чинниками успішності проведення реформ в усіх країнах.

Високопрофесійний державний менеджмент (наявність “генерала”, який відповідатиме за результати реалізації стратегії реформ). Кожен державний лідер, що прагне якісного проведення реформ, повинен призначити високопрофесійного політичного й державного менеджера, який управлятиме змінами адміністративних процесів. Наприклад, деякі держави спеціально створюють посаду міністра з питань забезпечення реформ. Цей фахівець бере на себе координацію адміністрування й практичної реалізації програми комплексних реформаторських змін у функціонуванні і взаємодії державного, приватного і громадського секторів.

Стратегічна орієнтація, але зосередженість на короткострокових результатах. Громадяни будуть скептично ставитися до реформ доти, поки вони не переконуються в їх реальній користі й не отримують конкретних дивідендів. Тому, розробляючи програми реформ, слід зосереджувати увагу на короткострокових результатах і цілях, що дасть можливість зберегти соціальну підтримку й

довіру, темпи реформ, послідовність у вжитті певних заходів і досягненні реальних змін.

Наявність стратегії взаємодії і взаємовідносин держави й суспільства. Проведення будь-якої реформи – досить складне завдання, яке потребує установа і постійної підтримки взаємозв'язків і взаємодії між усіма необхідними ресурсами й чинниками. Тому реформатори в кожній країні можуть легко потрапити в законмірну адміністративну пастку: зосередити надмірну увагу на одних чинниках і при цьому недооцінити й випустити з поля зору інші, не менш важливі. Наприклад, у таку пастку потрапляють державні менеджери в тому випадку, якщо вони, захопившись процесами планування й адміністрування, не врахують такий важливий напрям, як постійний зв'язок і взаємодія з громадськістю і суспільством. Скажімо, якщо йдеться про приватизацію великих державних і комунальних підприємств, буде, вочевидь, недостатнім просто продати активи за найвищу запропоновану ціну. Реформатори й державні менеджери повинні докласти всіх зусиль для того, щоб у кожному випадку приватизації донести до громадськості всі соціальні й економічні вигоди від таких дій та заручитися соціальною підтримкою. При цьому постійна орієнтація на взаємодію з громадськістю як важливий елемент управління даватиме можливість державним менеджерам своєчасно виявляти й виправляти помилки й прорахунки, допущені під час розробки й реалізації політики реформ.

Літ.: *Загальний словник-довідник термінів з європейської інтеграції* : навч. посіб. / за заг. ред. : М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2008; *Механізми координації європейської політики: практика країн-членів та країн-кандидатів* / Н. Гнидюк (ред.), А. Новак-Фар, Я. Гонцяж, І. Родюк. – К. : Міленіум, 2003; *Порівняльне державне управління: теорія, реформи, ефективність* / за заг. ред. Л. В. Сморгунова. – СПб. : [б. в.], 2000; *Hesse Joachim Jens. From Transformation to Modernization: Administrative Change in Central and Eastern Europe* / Joachim Jens Hesse // *Public Administration*. – 2005; *Owen E. Hughes. The Current Position of New Public Management* / E. Owen // *International Academic Conference on Transitions in Public Administration and Governing Arrangements*. – Renmin University Beijing, China, 2002; *Taylor G. The politics of European integration, Capital & Class* / G. Taylor,

A. Mathers. – Autumn, 2002; *World Economic Forum. The Lisbon Review, 2004: An assessment of policies and reforms in Europe*. – Geneva : World Economic Forum, 2004.

Нагорна І.В.

АЗІЙСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (англ. Asian Development Bank, ADB) – регіональний банк розвитку, утворений 22 серпня 1966 р. з метою сприяння економічному зростанню країн Азії.

Крім держав Економічної й соціальної комісії для Азії і Тихого океану (ЕСКАТО ООН, раніше відомої як Економічна комісія Організації Об'єднаних Націй для Азії і Далеккого Сходу), до банку входять розвинені країни з інших регіонів світу. З 31 члена, який брав участь у його створенні, **АБР** виріс до 67 членів, з яких 48 розміщені в межах Азіатсько-Тихоокеанського регіону та 19 поза його межами. При побудові **АБР** за основу була взята модель Світового банку, що має зважену систему голосування, за якої голоси розподіляються пропорційно до обсягу підписного капіталу банку. На сьогодні США та Японія володіють по 14,2% акцій. Штаб-квартира **АБР** розміщена в Манілі (Філіппіни), а офіси – по всьому світу, включаючи представництва в Північній Америці (Вашингтон, округ Колумбія), Європі (Франкфурт) та Японії (Токіо). На цей час у банку працює понад 2600 співробітників з 58 країн-членів.

Китайська Республіка (Тайвань) спочатку приєдналася до **АБР** як один із засновників, що представляє весь Китай. Коли у 1986 р. Китайська Народна Республіка стала членом банку, був знайдений компроміс. Китайській Республіці було дозволено зберегти своє членство, але під назвою Тайбей. Це відкриває унікальну можливість обом сторонам Тайваньської протоки бути представленими в **АБР**.

Вищим політичним органом банку є Рада керуючих, що складається з одного представника від кожної держави-члена. Рада керуючих, у свою чергу, обирає між собою 12 членів Ради директорів і їх заступників, 8 з 12 членів з регіональних (Азіатсько-Тихоокеанський регіон) членів, а інші представляють нерегіональних членів.

Банк керує такими спеціальними фондами, як Азійський фонд розвитку – ресурс пільгового кредитування країн з низьким ВВП та обмеженими можливостями погашення за-

боргованості (в 2009 р. надано 45 кредитів на загальну суму 2,2 млрд дол. США); Спеціальний фонд технічної допомоги (добровільні внески країн-членів); Японський спеціальний фонд (угода між банком та урядом Японії) – кошти для реструктуризації економіки та розширення можливостей для нових інвестицій (щороку надається фінансування в обсязі 40 млн дол. США); Спеціальний фонд інституту АБР. Метою інституту є визначення ефективних стратегій розвитку та зміцнення потенціалу для раціонального управління розвитком; Азіатський фонд допомоги постраждалим від цунамі; Фонд допомоги постраждалим від землетрусу в Пакистані; Фонд регіонального співробітництва та інтеграції; Фонд з питань зміни клімату; Фонд реагування на стихійні лиха в АТР.

Найбільшими країнами-позичальниками є КНР та Індонезія, Індія, Пакистан та Філіппіни, Республіка Корея. Тільки в 2010 р. їм було надано кредитів на 11 млрд дол. США.

Літ.: *Офіційний сайт Азійського банку розвитку.* – Режим доступу : <http://www.adb.org/>

Стрельцов В.Ю.

АКВАТОРИЯ (від лат. aqua – вода) – поняття, що розглядається в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні це ділянка водної поверхні певної водоюми у визначених межах, у вузькому – ділянка водної поверхні порту, затоки, моря, океану у певних місцях.

А. порту охоплює рейд, внутрішню гавань, підходи до порту і причалів. Поняття **А.** відносять також до ділянки водної поверхні в установлених межах з певними координатами, на якій проводять випробування різних видів технічних засобів, видобуток корисних копалин (наприклад нафти, конкрецій), здійснюється рух плавзасобів. **А.** – це частина водної поверхні в установлених межах району океану, моря, водосховища чи порту. Розрізняють такі види **А.**: портову, в якій здійснюється завантаження і розвантаження суден; заводську, яка забезпечує добудову і ремонт суден; операційну – частина водної поверхні для обробки суден; гідроаеродромну, призначену для злету і посадки літаків. Також до **А.** відносять водний, мінний полігони та ін., де проводиться випробування військової техніки. Найчастіше **А.**

називають водну частину морського порту з внутрішньою гаванню. **А.** порту є обмеженою лінією, що проходить через найбільш віддалені в бік моря точки гідротехнічних та інших споруд порту. **А.** належить до внутрішніх морських вод прибережної держави, тому правовий режим такої **А.** регулюється національним законодавством країни, суверенітет якої поширюється на цю водну територію.

Правовий режим внутрішніх морських вод України регулюється Конституцією України, Кодексом торговельного мореплавання України, Законом України “Про державний кордон України” від 4 листопада 1991 р. й іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами.

Відповідно до Кодексу торговельного мореплавства України, територія і **А.** морського порту є державною власністю і надаються порту в користування. При цьому морський порт, як державне транспортне підприємство, призначений для обслуговування суден, пасажирів і вантажів на відведених порту території і **А.**, а також для перевезення вантажів і пасажирів на судах, що належать порту. Перелік морських портів України, відкритих для заходження іноземних суден, визначається Кабінетом Міністрів України та оголошується в Повідомленнях мореплавцям. Основними елементами портової **А.** є: підхідний канал або зовнішній судновий хід; зовнішній рейд, що перебуває за межами огорожувальних споруд; вхідний рейд – частина внутрішньої **А.**, що прилягає до воріт порту; операційна **А.**, на якій здійснюється стоянка суден і допоміжних плавучих засобів під перевантажувальними роботами і маневри під час підходу та відходу суден біля причалів; внутрішні суднові ходи, що з’єднують окремі райони; внутрішні рейди різного призначення.

А. порту має утримуватися в належному санітарному стані. У межах **А.** не дозволяється викидати у воду та на лід шлак, сміття, харчові відходи, тару, макулатуру та будь-які інші предмети, а також викачувати нафту, масло та води з домішками нафтових, масляних і жирових відходів. Порт повинен мати **А.** достатніх розмірів і форми для забезпечення зручності входу та виходу, розвороту і маневрування суден у разі підходу їх до причалів, безпечної і зручної стоянки біля причалів під час перевантажувальних, бун-

керувальних та інших операцій. **А.** повинна бути по можливості захищена від вітру, а також за рахунок будівництва зовнішніх і внутрішніх рейдових огорожувальних споруд та раціональної компоновки порту – від хвилювання. На **А.** порту необхідно передбачати місця для відстою портового та службово-допоміжного флоту. **А.** портів, судноплавні канали та прибережні райони моря повинні мати нормативні глибини води й облаштування навігаційним обладнанням відповідно до вимог чинних норм і правил. За допомогою суден технічного флоту проводиться днопоглиблення для підтримки глибин **А.** та каналів. По підхідному каналу, де, як правило, допускається односторонній рух суден зі швидкістю не більше 6 вузлів/год, та **А.** має бути забезпечена безпека руху суден. Як правило, будь-які іноземні кораблі можуть заходити у внутрішні води іншої держави з дозволу останньої. Однак з метою розвитку міжнародних відносин прибережні держави відкривають багато зі своїх торговельних портів для вільного заходу іноземних кораблів. Згідно із загальновизнаними нормами міжнародного права іноземні невійськові судна в мирний час мають право безперешкодного заходження у відкриті порти будь-якої держави. Одночасно передбачається право навантаження і розвантаження їх пасажирів. У закриті порти заходження іноземних суден піддається особливому регулюванню і тут установлюється дозвільна система заходу. Жодний з портів не може бути будь-коли закритий для заходження іноземних суден, які шукають сховища від бурі або з причини лиха. Військові кораблі, що на законних підставах перебувають в іноземному порту, мають імунітет від юрисдикції прибережної держави. Згідно з Женевською конвенцією 1958 р. про територіальне море і прилеглу зону, а також Конвенцією ООН з морського права 1982 р. щодо державних морських невійськових кораблів імунітет визнається тільки за державними суднами, що експлуатуються в некомерційних цілях.

Літ.: Антонович М. М. Міжнародне публічне право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. М. Антонович. – К. : Алерта, 2003; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Мала гірнича енциклопедія* : у 3 т. / за ред. В. С. Білецького. – Донецьк : Донбас, 2004; Черкес М. Ю. Міжна-

родне право : підручник / М. Ю. Черкес. – 3-ге вид., випр. і допов. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2003.

Красівський О.Я., Олійник А.Р.

АМЕРИКАНІЗАЦІЯ – одна із обернених форм глобалізації, яка характеризує централізований фундаментально-радикальний (екстремістський та ліберальний) вплив Сполучених Штатів Америки на розвиток сучасного світу. США сьогодні виступають ключовим суб'єктом глобального устрою та головним гегемоном, який, здійснюючи власний політичний проект, реструктуризує систему міжнародних відносин відповідно до власних амбіцій.

Одним із засобів **А.** є утворення “глобальної американської імперії у світі”, яка експансивним шляхом реалізує свої національні амбіції, на думку світових експертів, розв'язала четверту світову війну. З їх позицій така війна розпочалася відразу після розпаду СРСР, коли США стали неухильно реалізовувати політику втягнення всіх країн на постсоціалістичному та пострадянському просторі в орбіту прямого підпорядкування. Це дало змогу Америці оголосити весь глобальний простір сферою реалізації своїх національних інтересів.

А. є державною політикою США, відповідно до якої будь-якій країні світу, що не бажає підпорядковуватись їх диктату, оголошується війна.

А. як обернена форма глобалізації декларує найбільш агресивну форму “глобального диктату”, прикладами якого стала відкрита агресія проти Югославії, Іраку. На думку світових експертів, Америка “намагається побудувати на планеті транскордонну систему воєнно-силових модулів, що включає опорні пункти з невизначеним міжнародно-правовим статусом, до складу яких входять боєздатні підрозділи у стані підвищеної бойової готовності де і виробляються нові механізми забезпечення безпеки і військово-політичні конфігурації та квазідержавні структури для управління новим динамічним світом” (О.Неккесса).

США справляють колосальний вплив на енергетичний розвиток світу, оскільки є монополістом у політиці глобальних енергетичних стратегій, а це дає їм змогу здійснювати централізований контроль за ринками енергоносіїв у світі, завдяки чому вибудовувати конфігурацію країн-експортерів нафти.

Головним ризиком геостратегії А. є запровадження “прихованих” методів централізованого насадження своєї системи цінностей, завдяки чому США перетворюються на “квазідержаву” з імперськими амбіціями. Така політика А. призводить до утвердження американофобії, яка породжує у більшій частині населення планети “комплекс неповноцінності”, коли рівень могутності своєї держави оцінюється з позицій розвитку Америки.

Основним принципом А. є утилітаризм, у його реалізації увиразнюються дві тенденції: екстремістська (призводить до радикального нав’язування внутрішньо- та зовнішньополітичних установок США щодо розвитку сучасного світу і стосується виключно формату діяльності “слабких” у геостратегічному плані держав) та ліберальна (характеризується спектром реалізації спільних інтересів між конкурентоспроможними державами і, насамперед, стосується сильних у соціально-економічному та політичному плані держав). Специфічним критерієм А. є демократизація держави, яка є своєрідною умовою, щоб США намагались налагоджувати паритетні відносини з нею. На противагу цьому А. призводить до однозначного підпорядкування окремих країн світу Америці.

Складовим елементом політики А. є “американність” – характеристика загального образу американської нації.

А. – певна ознака американського менталітету, що сформувалась у процесі історичного розвитку американської нації, дає змогу чітко проаналізувати закономірності та принципи, на яких базується зовнішня політика США.

Альтернативою А. виступає антиамериканізм, який сьогодні набуває нових форм поширення у світі.

Ідеологія антиамериканізму покликана протистояти радикальним формам насадження А. як нової альтернативної форми розвитку глобалізаційного світу і довести світовій спільноті, що Європейський Союз є значно потужнішою транснаціональною мегаструктурою, здатною конкурувати з Америкою. Антиамериканізм стає основним принципом діяльності для європейської спільноти, яка абсолютно “не сприймає” США як ключового гравця світового розвитку.

Зворотний вплив А. справляє на окремі держави пострадянського простору, оскільки тут фактор впливу політики Америки на по-

чатку ХХІ ст. виявився найбільш експансивним, адже нею було застосовано не лише вплив на різні системи державного управління, а й зроблено спроби їх прямого підпорядкування. Безпосереднім результатом такого впливу А. на пострадянський простір стала низка “кольорових революцій”.

Сучасні тенденції впливу А. на розвиток сучасного світу свідчать про її значні ризики для світової безпеки. Підтвердженням цього є те, що США за будь-яку ціну намагаються “нав’язати” світові свою версію глобалізації, яка б стала геополітичною стратегією розвитку глобального простору в цілому. У сучасних умовах розвитку глобального світу окремі країни вдаються до спроб дистанціюватися від фактора впливу А., переорієнтовуючись при цьому на взаємодію з Європою, Китаєм, Індією та окремими ісламськими державами.

Критерії протистояння впливу А. на окрему країну світу визначаються її історичним досвідом, статусом у світі, рівнем національного суверенітету, нормами національного права, рівнем національної ідентичності та розвитком політичної системи.

Абсолютне домінування впливу США на характер розвитку сучасного світу характеризує його однополярність і ставить перед людством низку проблем. Це пов’язується з ідентифікацією самого процесу А.: в кожному суспільстві позиції громадськості чітко розподіляються між тими, хто визнає потребу в підпорядкуванні американському лідерству, аби тим самим підвищити власний рівень, зокрема демократичного та соціально-економічного розвитку. Інша частина населення планети вважає, що А. є однією з форм підтримки утилітарних амбіцій Америки, яка в такий спосіб сподівається реалізувати власні національні інтереси.

Розвиток сучасного глобального світу характеризується своєрідним симбіозом взаємодії США та Західної Європи. З погляду американських експертів налагодження доброзичливих відносин Америки з європейськими державами дасть змогу їй ліберальними методами реалізувати свою зовнішньополітичну стратегію, створивши таку конфігурацію впливу, яка знайде однозначну підтримку інших держав, здолавши “внутрішньотипові відмінності” між ними.

Серед прихильників ліберального консерватизму в Америці сповідується стратегія А. –

“ізоляційного унілітаризму”, відповідно до якої відстоюється ідея ізоляції Америки від усього світу, аби дати можливість Європі самостійно розвиватись. Така стратегія відстоює пріоритет національних інтересів США як суверенної держави нації в сучасному світі і є основою нової глобалізаційної політики його розвитку.

Між американською та європейською системами цінностей, які є визначальними у реалізації стратегій суспільного розвитку, є принципи розбіжності, здолати які практично неможливо, оскільки вони визначаються їх структурою менталітету та історичним досвідом. У відповідь на це сформувався дві альтернативні моделі суспільного розвитку – американська та європейська, які в майбутньому можуть привести до поглиблення внутрішньоцивілізаційних суперечностей, а то й до “зіткнення цивілізацій” у цілому.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління: (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Паришин А. П.* Почему Россия не Америка: Книга для тех, кто остается здесь / А. П. Паришин. – М. : Крым. мост-9Д : Форум, 2001. – 411 с.; *Политика США в меняющемся мире* / авт. : В. И. Батюк, А. Д. Богатуров, Б. И. Гвоздарев и др. ; отв. ред. П. Т. Подлесный. – М. : Наука, 2008. – 333 с.

Войтович Р.В.

АМСТЕРДАМСЬКИЙ ДОГОВІР – акт первинного законодавства ЄС, ухвалений у 1997 р., набув чинності у 1999 р. А.д. ставив за мету перегляд Маастрихтського договору та відповідав на найважливіші запити і виклики Європейської Спільноти: дефіцит демократії у процесі ухвалення рішень в ЄС, формування зони безпеки, свободи і правосуддя, підготовка ЄС до розширення на Схід. Підготовка А.д. розпочалася 29 березня 1996 р. на Міжурядовій конференції у Турині і завершилася в травні наступного року у Великій Британії.

А.д. вніс суттєві поправки до інституційної системи ЄС. Він розширив повноваження Європейського Парламенту, підвищив його статус в ієрархії інститутів ЄС; розширив сферу ухвалення рішень за процедурою спільного рішення (codecision procedure), за якою Рада ЄС та Європарламент мають рівні повноваження, сферу ухвалення рішень у Раді кваліфіковано більшістю голосів,

відповідно зменшив обсяги сфер, де ухвалення рішення вимагає одностайного голосування або консенсусу (одностайність залишається для так званих “конституційних” питань: поправки до договорів, вступ нових держав-членів, податки).

А.д. розширив повноваження Голови (Президента) Європейської Комісії та одночасно підвищив його відповідальність та підзвітність Європейському Парламенту. За А.д. Голова Комісії спочатку повинен здобути довіру й ухвалу парламенту і в такий спосіб отримати мандат на політичне керівництво роботою Комісії і відбір її членів з кандидатів, висунутих державами-членами. Сама ж Європейська Комісія отримала право висувати пропозиції у сфері Спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також у сфері кримінального переслідування й боротьби із злочинністю (раніше із такими пропозиціями могли виступати тільки держави-члени).

А.д. була введена посада Верховного Представника з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки як “обличчя та голосу” ЄС на міжнародній арені. Ця посада поєднувалася із обов’язками Генерального Секретаря Ради ЄС.

Важливим здобутком А.д. стало розвинення інституту європейського громадянства: у документі з’явився окремий розділ “Громадянство Союзу”, який уточнює, що європейське громадянство доповнює, але не замінює національного громадянства.

У відповідь на звинувачення у “дефіциті демократії” в ЄС було зроблено кілька спроб наблизити ЄС до громадян, зробити його більш зрозумілим для пересічного громадянина. Зокрема, було введено поняття прозорості (transparency) і відкритості (openness) щодо діяльності інституцій ЄС, його документів та процесу законотворення.

Кілька ініціатив А.д. безпосередньо стосувалися громадян: було посилено положення щодо захисту прав і свобод людини; захисту від дискримінації; захисту прав споживачів, охорони здоров’я, довкілля. Зокрема, А.д. передбачав санкції проти держав-членів у разі порушення ними фундаментальних прав і свобод громадян. Договір також наголошував на значенні соціальних прав, недопустимості дискримінації та рівноправності чоловіків та жінок. Було введено окремі розділи: “Зайнятність”, “Соціальна політика, освіта, професійна підготовка та мо-

лодь”. Відповідно ЄС отримав повноваження координувати зусилля держав-членів щодо національних політик зайнятості та боротьби з безробіттям; розробляти стратегії зайнятості; пропонувати заходи щодо сприяння розвитку ринків праці, підготовки та перекваліфікації робочої сили.

Відповідаючи на побоювання деяких країн та їх громадян щодо посилення впливу і втручання ЄС в усі сфери життя, до А.д. було включено положення про принципи субсидіарності та пропорційності, оформлені спеціальним протоколом. Принципи субсидіарності та пропорційності передбачають, що конкретні дії та законодавчі ініціативи з боку ЄС виправдані тільки тоді, коли цих цілей та завдань у найкращий спосіб можна досягти тільки спільними зусиллями ЄС, через ухвалення спільної політики чи правового акта Спільноти.

Важливим внеском А.д. у розвиток Об'єднаної Європи було включення до договору Шенгенських угод, які до того часу існували як окрема частина надбання Спільноти (*aquis communautaire*). Унаслідок інтеграції Шенгенських угод у правову систему ЄС було завершено формування простору для вільного руху людей, скасовано зупинки і перевірки на кордонах.

А.д. також сприяв удосконаленню та зміцненню механізмів внутрішньої безпеки, посилив правове й оперативне співробітництво у сфері внутрішніх справ (розкриття кримінальних правопорушень, переслідування організованої злочинності, розслідування випадків шахрайства, що зачіпають фінансові інтереси Спільноти, підвищення ефективності Європолу тощо); передбачав координацію політики притулку й міграції, регламентацію перетину зовнішніх кордонів і в такий спосіб прискорював створення зони свободи, безпеки і правосуддя.

Щодо зовнішньої політики А.д. сформулював основні цілі ЄС на зовнішній арені: захист спільних цінностей та фундаментальних інтересів Спільноти, незалежності та цілісності ЄС, посилення його безпеки; зміцнення миру у світі та сприяння міжнародній безпеці згідно із принципами Статуту ООН, Гельсінського заключного акта та Паризької Хартії; підтримка міжнародного співробітництва, сприяння розвитку та консолідації демократії, захисту прав людини та фундаментальних свобод. А.д. ввів проце-

дурні зміни у процес ухвалення рішень для сфери зовнішньої політики та політики безпеки, чим забезпечив більшу узгодженість дій держав-членів та наднаціональних інституцій ЄС.

Проте питання реформування інституційної системи ЄС, її пристосування до найбільшого в історії ЄС розширення А.д. розв'язано не було. Тому невдовзі після ратифікації А.д. почалася робота над Ніццьким договором, покликаним завершити інституційні реформи, передусім визначитися з розміром і складом Європейської Комісії, Європейського Парламенту, розподілом голосів у Раді ЄС під час голосування кваліфікованою більшістю та іншим процедурними питаннями.

Літ.: *Вайденфельд В.* Европа от А до Я. Справочник европейской интеграции : пер. с нем. / В. Вайденфельд, В. Вессельс. – Рига : Alberts XII, 2002; *Грицяк І. А.* Право та інституції Європейського Союзу / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С, 2004; *Кернз В.* Вступ до права Європейського Союзу : навч. посіб. : пер. з англ. / В. Кернз. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2002; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Видавн. дім “Ін Юре”, 2001. – 448 с.

Оржель О.Ю.

АНДСЬКА ГРУПА (див. *Андська спільнота*).

АНДСЬКА СПІЛЬНОТА (ісп. Comunidad Andina, CAN) / **Андська група** (ісп. Grupo Andino) – митний союз, що складається з південноамериканських країн (Болівія, Еквадор, Колумбія, Перу) і має на меті створення Союзу Південноамериканських держав (ісп. Unasur). До 1996 р. цей торговельний блок мав назву Андський пакт, що був створений у 1969 р. на основі Картагенської угоди. Штаб-квартира розміщена в Лімі (Перу).

Цілі Андської групи – сприяння розвитку країн-учасниць шляхом їх інтеграції та соціально-економічного співробітництва, прискоренню економічного зростання і забезпеченню зайнятості; створення латиноамериканського спільного ринку.

Основні напрями діяльності А.С.: вироблення єдиної економічної політики країн-членів; координація здійснюваних за участю держав-членів проектів; гармонізація законо-

давства, контроль за застосуванням прийнятих у рамках Андської групи правових норм і за їх єдиною інтерпретацією; запровадження субрегіональної солідарності та зменшення диспропорцій у розвитку між державами-членами; встановлення тісних взаємозв'язків між регіонами та органами Андської групи через допоміжні органи.

Андська група являє собою одну частину системи Андської інтеграції. Другою частиною цієї системи є політичні інститути, створені державами-членами. У рамках А.С. інтеграції створені: Рада президентів, Рада міністрів закордонних справ, Комісія, Генеральний секретаріат, Суд, Парламент, Корпорація розвитку, Резервний фонд, Рада із бізнес-дорадництва, Рада з покращення зайнятості, Консультативна рада корінних народів, Установа з охорони здоров'я.

У 1993 р. між Андською групою та Європейською Комісією ЄС було підписано рамкову угоду про співпрацю з метою поглиблення регіональної інтеграції андських країн.

А.С. та Меркосур утворюють два основних торговельних блоки Південної Америки. В 1999 р. ці організації почали переговори щодо злиття та створення Північноамериканської зони вільної торгівлі (SAFTA). В грудні 2004 р. А.С. підписала угоду про співпрацю з Меркосур та опублікувала спільний лист про наміри щодо майбутніх переговорів стосовно інтеграції всієї Південної Америки в Союз Південноамериканських держав (англ. USAN) за зразком ЄС. Формально він був утворений 23 травня 2008 р. шляхом підписання в м. Бразиліа Конституційного договору про Союз південноамериканських держав.

У липні 2001 р. було прийнято рішення про створення Андського паспорта, дія якого також поширювалась на Венесуелу, а з 1 січня 2005 р. громадяни держав-членів дістали можливість безвізово подорожувати в межах Андської Спільноти.

Літ.: *Офіційний сайт Андської Спільноти.* – Режим доступу : <http://www.comunidadandina.org/>

Стрельцов В.Ю.

АНТИГЛОБАЛІЗМ (англ. antiglobalism) – політичний рух, спрямований проти негативних аспектів процесу глобалізації, зокрема проти домінування глобальних транснаціональних корпорацій, торговельно-урядових організацій, наднаціонально-державних ут-

ворень, за збереження країнами власної ідентичності.

У витоків А. стояв російський мислитель М.Данилевський, який у праці “Росія і Європа” (1868) визначив основні засади цивілізаційного А. Ідейними попередниками А. можна вважати “нових лівих” 1960-1970 рр., хоча вважається, що А. зародився у Франції в 1998 р., коли кілька французьких видань, громадських асоціацій та профспілок об'єдналися в Асоціацію громадян “АТТАК-Франція” з вимогою спрямування 0,1% податків від усіх фінансових операцій на боротьбу з бідністю і піднесення економіки країн третього світу, а також списання боргів країнам, що розвиваються.

А. є своєрідною відповіддю на глобалізацію, яка, як і будь-який інший історичний процес, розвивається асиметрично, тобто з різною швидкістю і глибиною в різних регіонах і країнах, має досить складний і суперечливий характер і може призводити, особливо в політичній та етнополітичній сферах, до непередбачуваних, а часом і до діаметрально протилежних наслідків.

Ще М.Ганді свого часу вказував, що завдання сучасності – всесвітність. Жоден народ не може ступити кроку, відмежувавшись від іншого. Світ не може існувати в умовах монорозвитку (або рятуватися усім разом, або загинути). Монокультура приречена на вимирання. Разом з тим, на думку Джона Уррі, сучасність, яка характеризується як “глобальний порядок, що виникає, – це порядок постійного безладу і порушення рівноваги”. Нетрадиційним аспектом антиглобалістського руху є його мережевий характер. На відміну від глобалізаційної системи світу, де існує один чи кілька лідерів, контрольовані ними менеджери та рядові виконавці, А. ґрунтується на рівноправності і партнерстві. В ньому немає традиційної пірамідальної ієрархії. Усі рухи та ідеології рівноправні, немає тут і домінуючої організації. В цьому прослідковується передумова довговічності цього руху. Мережа є принципово відкритою і розімкнутою. Самі антиглобалісти визнають, що Інтернет для них – головний засіб боротьби.

Друга обставина, що забезпечує швидкість реагування різних груп усередині антиглобалістського руху – це багаторічна традиція неформальних відносин, що склалася в середовищі лідерів неурядових організацій, які визначають “обличчя” і зміст руху. Демон-

страції протесту за участю десятків тисяч осіб з різних куточків світу покликані не тільки вирішувати політичні завдання, а й згуртувати людей з перспективою розширення соціальної бази руху на основі формування особистих контактів. У А. поки що немає двох найважливіших складових, які могли б зробити його самостійною світовою політичною силою – спільної ідеології і єдиного керівного органу. Основною формою дій А. є Всесвітні соціальні форуми як альтернатива Всесвітнім економічним форумам.

Некласична ситуація припускає некласичну методологію осмислення антиглобалістського руху. Сьогодні А. притаманний радикалізм. Радикальна тенденція в ньому ґрунтується на принципах плюралізму. Радикальний плюралізм необхідний для збереження єдності антиглобалістського руху. Цей рух ще надто молодий, в нього було надто мало часу для звичної політичної структуризації. Тому ставка на радикальний плюралізм робиться свідомо – він є одним з базових положень А. При цьому ззовні ніби слабка структура антиглобалістського руху не заважає йому бути керованим, хоча кожна антиглобалістська група самодостатня й автономна. Така форма відкриває широкий доступ до руху дуже різноманітним за своїми позиціями, стилем поведінки і тактикою антиглобалістським групам, звільняючи їх від необхідності підпорядковуватися владі лідера при розбіжностях, що неминуче виникають. Нині здається очевидним, що антиглобалістський рух витримав випробування часом, укорінився у світових соціально-політичних процесах, є незалежним від міжнародної кон'юнктури, позицій і політики урядів. Усе це дає підстави стверджувати, що доводиться мати справу з громадським, політичним та історичним феноменом, з відродженням тенденції альтернативності у світовому розвитку.

Суспільства модерну склалися та існували у формі національних держав. Сучасні суспільства є масовими, такими, що не втратили при цьому своєї національно-державної специфіки. І не схоже, що вони втратять цю специфіку в майбутньому. Більше того, як показує досвід існування суспільств у ХХ ст., передусім тоталітарних, масові суспільства породжують проблему регулювання соціального життя, у зв'язку з чим на передній план висувається держава як головна регулююча інстанція.

Американський дослідник Д.Хелд доходить висновку, що національна держава не зникає, а залишається, зазнаючи при цьому істотних змін, і хоч якої б глибини сягали процеси інтеграції і взаємозалежності, вони мають свого постійного “опонента”. Адже держави – ініціатори об'єднання, розпочинаючи та проводячи його, захищають, передусім, свої національні інтереси. Виникає нове явище – спроба *націоналізувати глобалізацію*.

Іммігрантські, релігійні та етнічні меншини, зберігаючи групову організацію, зберігають і відповідну релігійну і етнічну ідентичність, що не дає змоги до кінця відбуватися процесам асиміляції. В результаті універсальний культурно-нормативний простір національно-державної території розривається, в ньому утворюються інокультурні лакуни, розривається єдина система смислових комунікацій.

Світовій спільноті сьогодні необхідно забезпечити себе від драматичних наслідків “конфліктів ідентичності”. Адже суверенітет держави-нації в сучасних умовах піддається тиску “зверху”, “знизу” і “ззовні”. Тиск “зверху” – це діяльність наднаціональних утворень, що втручаються в прерогативи держави (МВФ, СОТ, Міжнародний суд в Гаазі тощо). Обмеження суверенітету держави “знизу” пов'язане з процесами становлення громадянського суспільства, активізацією громадських рухів, їх зростаючою політичною роллю. “Ззовні” традиційний зміст поняття “державний суверенітет” “підточують” ТНК, різного роду міжнародні правозахисні й екологічні організації.

Нині Україна перебуває на цивілізаційному розломі. З одного боку, реалізуються багатотіпові прагнення українського народу до утвердження власної національної держави, національної ідентифікації, з другого – інтеграція країни у європейську спільноту, об'єктивне входження у сферу міжнародного поділу праці і виробництва, життєва необхідність в умовах кризи вступати в певну залежність від міжнародних фінансових інститутів та політичних впливів держав, що її оточують, призводить до втрати ідентичності і денационалізації. Це справді глобальні виклики, на які мають дати адекватну відповідь українські науковці, політичні та культурні діячі, громадськість.

Літ.: *Угода* про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариства-

ми та їх державами-членами. Рафікована Законом України від 10 листоп. 1994 р. № 237/94-ВР. – Б.м. : [б. в.], 1994. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_012; Про схвалення Програми інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 14 верес. 2000 р. № 1072. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>; Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. Прогресс – традиция / У. Бек. – М. : [б. и.], 2001; Маккиндер Х. Дж. Географическая ось истории / Х. Дж. Маккиндер // Классика геополитики. XX век. – М. : [б. и.], 2003; Неклесса А. Ordo Quidam: пришествие постсовременного мира / А. Неклесса // Мегатренды мирового развития. – М. [б. и.], 2001; Панарин А. Агенты глобализма / А. Панарин. – М. : [б. и.], 2000; Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер. – М. : [б. и.], 1992. – Т. 2; Уткин А. Глобализация: процесс и осмысление / А. Уткин. – М. : Логос, 2001; Хайек Ф. Пагубная самонадеянность / Ф. Хайек. – М. : [б. и.], 1992; Хелд Д. Демократия, национальное государство и глобальная система / Д. Хелд // Современная политическая теория. – М. : [б. и.], 2001; Bull Н. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics / Н. Bull. – N. Y. : Columbia Unit. Press, 1955. – Ch. 1, 2.

Крупник А. С.

АРАБСЬКИЙ БАНК ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АФРИКИ (англ. Arab Bank for Economic Development in Africa, BADEA) створений в 1973 р. з ініціативи Ліги арабських держав і приступив до виконання операцій у 1975 р. Банк є незалежною міжнародною установою, яка користується статусом міжнародної юридичної особи і автономією в адміністративній та фінансовій діяльності. Члени **АБЕРА** – 18 держав: Алжир, Бахрейн, Єгипет, Йорданія, Ірак, Катар, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, ОАЕ, Оман, Палестина, Саудівська Аравія, Сирія, Судан, Туніс.

Цілі банку: фінансове сприяння економічному розвитку неарабських африканських країн; надання технічної допомоги, необхідної для розвитку африканських країн; стимулювання припливу інвестицій з арабських країн на розвиток африканських держав.

Основні напрями діяльності банку: надання позик і гарантій фінансових інститутів розвитку національного, змішаного або регіонального характеру; розподіл і координація допомоги, що надається арабськими державами-членами банку неарабським країнам Африки. Право на отримання допомоги від

банку має 41 держава-член Організації африканської єдності (ОАЄ), які не є членами Ліги арабських держав.

Одержувачами допомоги можуть бути уряди африканських країн, включаючи провінції, установи чи організації, державні та приватні компанії, що займаються підприємництвом в африканських країнах і велика частка капіталу яких належить урядам або громадянам цих країн; змішані африканські або арабо-африканські компанії, які надають сприяння економічному розвитку і потребують фінансової допомоги для реалізації конкретного проекту.

Одержання допомоги передбачає:

- участь у фінансуванні великих економічних проектів в галузі промисловості чи соціального розвитку. Такі проекти зазвичай є складовою частиною планів економічного розвитку країни-одержувача. Вони можуть бути регіонального характеру і їх реалізація може бути корисною кільком країнам одночасно. Підготовка та реалізація проекту складається з таких стадій: ідентифікація проекту; визначення масштабів проекту; попереднє схвалення проекту; експертна оцінка і підготовка відповідного звіту; переговори і підписання угоди про позику; консультації з партнерами по фінансуванню;

- наявність заяви про ефективність угоди про позику, здійснення проекту і виплати позики; контроль за здійсненням проекту; доповіді про перебіг реалізації проекту; доповідь про завершення виконання проекту. Внесок банку у фінансування проекту зазвичай не перевищує 15 млн дол, або 50% від загальної вартості проекту. Він може зрости до 80%, якщо загальна вартість проекту не перевищує 10 млн дол.; банк фінансує певні проекти, які є об'єктами міжнародних торгів, в африканських і арабських країнах з метою поставок вироблених у цих країнах товарів і наданих послуг;

- надання технічної допомоги у формі субсидій; фінансування проведення перелік інвестиційного аналізу з метою виявлення реальних можливостей реалізації та ефективності інвестицій. Якщо банк вважає, що в результаті спільного фінансування розробки проекту технічна допомога вже надана, сума виділених субсидій розглядається як аванс за позику. Банк надає також технічну та фінансову допомогу, необхідну для освоєння сучасних технологій виробництва та ноу-хау.

Фінансові ресурси банку складаються з передплатного капіталу і залучених позикових коштів. Одну з найбільших часток підписного капіталу мають Саудівська Аравія та Лівія. Банк використовує загальновизнані принципи фінансування, користуючись будь-якими джерелами фінансування, які не суперечать його цілям і функціям і не ставлять під загрозу його кредитоспроможність. Кошти, залучені з таких джерел, утворюють спеціальні фонди на відміну від звичайних коштів банку. АБЕРА здійснює фінансові операції на прийнятних умовах з урахуванням характеру кожної операції; банком враховується здатність позичальника або його гаранта виконати свої зобов'язання і вживаються заходи для забезпечення того, щоб надане фінансування використовувалося за цільовим призначенням.

Організація африканської єдності і Ліга арабських держав здійснюють співробітництво по ланці координації прямих зв'язків між африканськими та арабськими неурядовими організаціями (зокрема торговельними палатами) шляхом: проведення консультативних зустрічей представників обох організацій для обговорення форм і методів арабо-африканського співробітництва; обміну інформацією та досвідом створення спільних підприємств; сприяння зміцненню торговельних відносин між країнами. У 1973 р. одночасно з банком арабськими країнами - експортерами нафти був створений Спеціальний фонд допомоги Африці, який був переданий в управління Лізі арабських держав. Арабські держави Африки не мають права на отримання допомоги з цього фонду.

Літ.: *Офіційний сайт АБЕРА.* – Режим доступу : <http://www.badea.org/>

Стрельцов В.Ю.

АРАБСЬКИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД (англ. Arab Monetary Fund, AMF) – виник у 1977 р. на основі угоди про його створення, підписаної в 1976 р. між державами-членами Ліги арабських держав. До його складу входять 22 члени Ліги арабських держав (крім Джибуті і Коморських островів).

Цілями **А.В.Ф.** є фінансування дефіцитів платіжних балансів шляхом надання кредитів державам-членам; сприяння стабілізації курсів валют та їх конвертованості в арабських країнах; сприяння прискоренню темпів арабської економічної інтеграції і еко-

номічному розвитку в країнах-членах, а також розвитку фінансових ринків арабських країн; координація позиції країн-членів з міжнародних валютних і економічних питань та сприяння розв'язанню міжнародних валютних проблем.

Основними напрямками діяльності **А.В.Ф.** є видача кредитів на підтримку програм структурних реформ та надання позик на проведення економічних перетворень, спрямованих на досягнення стабільності і подолання внутрішніх і зовнішніх економічних проблем, фінансування дефіцитів платіжних балансів. Фонд надає позики на пільгових і гнучких умовах чотирьох типів: 1) автоматичні позики з терміном погашення 3 роки; 2) звичайні позики з терміном погашення 5 років; 3) компенсаційні позики на 3 роки; 4) розширені позики до семи років.

Позики видаються відповідно до програм стабілізації і економічних реформ, які узгоджуються з державами-позичальниками і ними проводяться.

Джерелами фінансування фонду (його ресурсами) є: сплачений капітал, резервний капітал, позики і кредити, одержувані фондом, інші кошти, що залучаються за рішенням Ради керуючих. Фонд підписався на половину статутного капіталу Арабської програми фінансування торгівлі (АПФТ), заснованої в 1989 р. з метою сприяння розвитку та лібералізації торгівлі між арабськими країнами та підвищення конкурентоспроможності арабського експорту (діяльність в рамках АПФТ здійснюється через національні організації). **А.В.Ф.** виконує функції секретаріату Ради керуючих арабських центральних банків і голів валютних відомств; здійснює співробітництво з Економічною радою Ліги арабських держав (ЛАД), Радою арабської економічної єдності (РАЕС), Арабським фондом економічного і соціального розвитку (АФЕСР).

Літ.: *Офіційний сайт А.В.Ф.* – Режим доступу : <http://www.amf.org.ae>

Стрельцов В.Ю.

АСОЦІАЦІЯ АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (ААТЕС) – міжурядовий форум економічного співробітництва. ААТЕС був створений у листопаді 1989 р. за ініціативою Австралії на конференції в Канберрі за участю міністрів закордонних

справ та економіки 12 країн. Появі ААТЕС передувало створення в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) низки об'єднань економічного характеру. До цих об'єднань відносять Тихоокеанську раду з економічного співробітництва та Економічну Раду країн Тихого океану.

У рамках ААТЕС розробляються регіональні правила ведення торгівлі, інвестиційної діяльності, економічного і технічного співробітництва, розвитку інфраструктури, підвищення рівня добробуту країн-учасниць. На цей час ААТЕС включає 21 державу Азії, Північної і Південної Америки: Канаду, США, Мексику, Нову Зеландію, Австралію, Папуа-Нову Гвінею, Бруней, Індонезію, Малайзію, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Південну Корею, Тайвань, Гонконг, КНР, Японію, Чилі, В'єтнам, Перу, Російську Федерацію. Зацікавленість у приєднанні до ААТЕС проявляють: Індія, Камбоджа, Колумбія, Коста-Рика, Макао, Монголія, Пакистан, Панама, Шрі-Ланка, Еквадор. Проте в 1998 р. після вступу Росії, Перу та В'єтнаму було прийняте рішення про введення мораторію на розширення членського складу ААТЕС до 2010 р.

Значущість регіону зумовлена тим, що на учасників ААТЕС припадає 57% від світового ВВП, 48% обороту міжнародної торгівлі, понад 40% обсягу прямих зарубіжних інвестицій та понад 40% населення світу. Мета створення ААТЕС – підвищення рівня економічного розвитку в країнах регіону, що сприятиме підвищенню життєвого рівня населення.

Базовими принципами організації ААТЕС є такі: співробітництво між країнами повинно мати за мету встановлення відкритої різнобічної торговельної системи; співробітництво між країнами має будуватися не на політичній чи стратегічній основі, а саме на економічній з тим щоб реалізовувати спільні інтереси і підсилювати взаємозалежність країн шляхом відкритого руху факторів виробництва.

ААТЕС не має статуту, вона створена як вільний консультативний орган урядів держав-членів без жорсткої організаційної структури. Головною формою організаційної діяльності ААТЕС є щорічні саміти лідерів країн-учасниць, під час яких приймаються декларації, що підбивають підсумки роботи за рік і визначають загальні перспективи подальшої діяльності. Також відбу-

ваються сесії міністрів закордонних справ та економіки.

В ААТЕС існує інститут голови, що діє на ротаційній основі. Традиційно головою ААТЕС є представник країни, в якій відбувається саміт. (План головування на 5 років: Сінгапур – 2009 р., Японія – 2010 р., США – 2011 р., Росія – 2012 р., Індонезія – 2013 р.) Система керування ААТЕС включає секретаріат, ділову консультативну раду, три комітети експертів (комітет з торгівлі та інвестицій, економічний комітет, адміністративно-бюджетний комітет), робочі групи за різними галузями економіки, підкомітети, робочі групи.

Секретаріат ААТЕС розміщений у Сінгапурі, нараховує 23 дипломати, що представляють країн-учасниць, та 20 місцевих найманих працівників. Функціями Секретаріату є формування робочих програм ААТЕС для полегшення зв'язку між членами організації і забезпечення контактів державних, підприємницьких та інших установ.

Функціями комітету з торгівлі та інвестицій є організація обговорення актуальних питань і створення необхідних умов для розвитку торгівлі в регіоні (особливо у сферах стандартизації, оподаткування, нетарифних обмежень), а також вирішення проблем у сфері інвестування.

Економічний комітет ААТЕС створений для обміну економічною інформацією з питань господарського розвитку регіону.

Функціями Комітету з адміністративно-бюджетних питань є сприяння керівним діячам країн з питань фінансів, управління проектами, що належать до робочої програми ААТЕС.

На сьогодні діє понад 10 робочих груп, що забезпечують практичне співробітництво в регіоні з питань телекомунікації, транспорту, торгівлі, риболовства, енергетики, підготовки кадрів, туризму, передачі технологій. Ділова консультативна рада (ДКР) ААТЕС представляє бізнес-співтовариство регіону. Основною функцією ділової консультативної ради є підвищення ефективності взаємодії форуму з лідерами бізнесу. До складу ДКР входять по три представники бізнес-структур від кожного члена ААТЕС, які, у свою чергу, призначаються главами держав та урядів. З 1995 р. при ААТЕС функціонує мережа жінок-лідерів, що розглядають питання підтримки рівності між статями в усіх

галузях діяльності форуму і обміну національним досвідом залучення жінок до соціального і господарського життя регіону. В рамках цього напрямку відбуваються щорічні регіональні зустрічі жінок-керівників і підприємницьких структур.

Робота ААТЕС базується на низці програмних документів. Основою є Декларація Богорська (1994 р.), що ставить за мету формування в регіоні системи вільної і відкритої торгівлі та інвестиційної діяльності (так звана "Богорська мета"). Як головний пріоритет ААТЕС закріпилася боротьба з міжнародним тероризмом (передусім економічними та фінансовими засобами). Велика увага також приділяється таким аспектам безпеки, як безпека у сфері торгівлі, фінансів, енергетики, охорони здоров'я, транспорту (співробітництво з цих питань відображається в документі "Безпека особи"). Важливе місце також займають питання стану світової економіки у контексті глобальної фінансової кризи. Так, у 2008 р. у Лімі була прийнята заява по глобальній економіці, в якій лідерами країн-членів ААТЕС було підтримане вашингтонське комюніке "Групи двадцяти" по фінансових ринках з акцентуванням уваги на необхідності подальших кроків у напрямі мінімізації наслідків економічного спаду і запобігання новим фінансово-економічним потрясінням. Особлива увага також приділяється врахуванню інтересів економік, що розвиваються, через забезпечення їх належного представництва в міжнародних фінансових інститутах.

Літ.: Васильев В. Ф. Государственность и модернизация в странах Юго-Восточной Азии / В. Ф. Васильев, Ю. О. Левтонова. – М. : Наука, 2003; Дралин А. И. Международные экономические отношения : учеб. пособие / А. И. Дралин, С. Г. Михнева. – Пенза : Информ.-издат. центр ПГУ, 2006; Мировая экономика в начале XXI века : сб. науч. ст. / под ред. В. М. Грибанич. – М. : Науч. кн., 2003.

Крамарева О.М.

АСОЦІАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ ПІВДЕННОЇ АЗІЇ (англ. The South Asian Association for Regional Cooperation, SAARC) – регіональне об'єднання Південноазійських держав, засноване в 1985 р. та має на меті економічний, технологічний, соціальний та культурний розвиток з наголосом на колективній самозабезпеченості.

СААРК налічує сім засновників (Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдіви, Непал, Пакистан,

Шрі-Ланка). Афганістан долучився до її складу в 2005 р. Штаб-квартира розміщена в Катманду (Непал). Статус спостерігача при цій організації мають 9 членів (Австралія, Бірма, ЄС, Іран, КНР, Маврикій, Південна Корея, США, Японія).

Основні напрями діяльності СААРК: координація діяльності за програмами співробітництва, а також їх фінансування; визначення міжсекторальних пріоритетів, здійснення операцій з мобілізації регіональних і зовнішніх ресурсів; розробка програм і проєктів у сфері економічного, торговельного і технічного співробітництва. Центральне місце в цій діяльності СААРК займає Комплексна програма дій (Integral Program of Action), яка охоплює 12 галузей співробітництва, в тому числі: сільське господарство, комунікації, охорону навколишнього середовища, розвиток сільських районів, науку і техніку, туризм, транспорт, запобігання незаконному обігу наркотиків і зловживання наркотиками та ін.

Щорічно відбуваються зустрічі глав держав та урядів, а двічі на рік зустрічаються міністри закордонних справ.

Основним робочим органом СААРК є Секретаріат, який очолює Генеральний секретар, що призначається на три роки Радою міністрів країн-членів в алфавітному порядку. Йому допомагають Професійний персонал та Персонал із Загальних послуг, а також відповідна кількість функціональних підрозділів, які очолюють директори, делеговані державами-членами. Секретаріат координує і контролює здійснювані заходи, готує наради і виступає як канал зв'язку між асоціацією та її членами, а також іншими регіональними організаціями.

На недавніх зустрічах глав держав і урядів держав-членів було прийнято низку важливих рішень і сміливих ініціатив зі зміцнення, організації та розширення і поглиблення регіональної співпраці.

Однією з таких ініціатив є Угода про Південноазійську зону вільної торгівлі (SAFTA), принципову згоду на яку було досягнуто на 12-му саміті СААРК в Ісламабаді, столиці Пакистану, 6 січня 2004 р. Це є основою для створення зони вільної торгівлі з покриттям 1,6 млрд осіб в Індії, Пакистані, Непалі, Шрі-Ланці, Бангладеш, Бутані і на Мальдівах. Сім міністрів закордонних справ регіону підписали рамкову угоду про САФТА з ну-

льовим митом на торгівлю практично всіма продуктами в регіоні до кінця 2016 р. Угода САФТА з'явилася 1 січня 2006 р. і почала діяти після ратифікації угоди сімома урядами. САФТА вимагає від країн, що розвиваються в Південній Азії (Індія, Пакистан і Шрі-Ланка), знизити свої мита на 20% на першому етапі за дворічний період, що закінчився в 2007 р. На останньому п'ятирічному етапі, що закінчується в 2012 р., мито має бути зменшено до нуля серією щорічних скорочень. У найменш розвинених країн у Південній Азії (Непал, Бутан, Бангладеш і Мальдіви) є ще три роки, щоб знизити тарифи до нуля. Індія і Пакистан підписали договір, але не ратифікували його.

Літ.: *Офіційний сайт СААРК*. – Режим доступу: <http://www.saarc-sec.org/>

Стрельцов В.Ю.

АСОЦІЙОВАНІ З ЄС КРАЇНИ – країни, які уклали з Європейським Союзом (ЄС) договори, що встановлюють відносини асоціації (establishing an association) між ними та ЄС і в яких визначено перспективи їх інтеграції до об'єднаної Європи. Європейській інтеграції притаманний постійний динамізм і розвиток, на це вказує зміцнення позицій у міжнародних відносинах, а саме укладання угод про асоційоване членство та співпрацю з третіми країнами, які належать до різних світових географічних регіонів (нетипові (спеціальні) акти ЄС). Угода про асоціацію (УА) – це поняття права ЄС, українське законодавство не виокремлює такий тип міжнародних договорів. У Договорі про заснування Європейських Спільнот термін “асоціація” в аспекті зовнішніх зносин ЄС має два значення. Перше значення – як специфічний правовий статус неєвропейських країн і територій, що перебувають під суверенітетом окремих держав-членів ЄС. Міжнародні угоди з такими територіями не укладаються, а зміст асоціації визначається правовими актами ЄС. Друге значення – режим відносин з державами, що не є членами ЄС. Угоди про асоціацію мають бути ратифіковані всіма державами-членами ЄС. Уперше угоди про асоціацію були укладені з Грецією і Туреччиною на початку 1960-х рр., щоб підготувати їх вступ до Спільноти. На сьогодні ЄС має угоди про асоціацію з багатьма країнами світу.

Існує кілька типів угод ЄС, які встановлюють різні рамки, глибину та кінцеву мету асоційованого членства, зокрема Угода Європейського Союзу про Асоціацію (Угода про Асоціацію (УА)) – тип угоди між ЄС та третьою країною, яка встановлює базові рамки їх співробітництва, тобто угода між ЄС та країною, яка не є членом ЄС, що створює основу для співпраці між ними. Такі угоди, як правило, охоплюють розвиток політичного, торговельного, соціального, культурного та безпекового співробітництва й можуть відкривати безтарифний доступ до окремих сегментів ринку ЄС та передбачати фінансову й технічну допомогу. Підписані останнім часом Угоди про асоціацію також включають як окремий компонент угоду про Зону вільної торгівлі (ЗВТ) (УА з Чилі). УА мають бути ратифіковані усіма державами-членами ЄС. На сьогодні ЄС укладає УА з третіми країнами в рамках двох окремих напрямів зовнішньої політики: 1) Процесу стабілізації та асоціації (ПСА) з країнами Західних Балкан (Угоди про асоціацію та стабілізацію (УАС)); 2) Європейської політики сусідства (ЄПС) – УА. В обох випадках угоди спрямовуються на наближення законодавства асоційованих членів до стандартів ЄС.

ПСА та ЄПС Угоди про Асоціацію, які включають положення про ЗВТ, можуть підписуватись з іншими третіми країнами чи торговельними блоками світу. Нині ЄС має чинні Угоди про Асоціацію з Тунісом, Ізраїлем, Марокко, Йорданією, Єгиптом, Палестинською автономією (перехідна угода) та Чилі. Подібні угоди також підписано (хоча вони ще не вступили в силу) з Алжиром та Ліваном. Зазначимо, що на відміну від Угод про асоціацію з країнами Барселонського процесу, УАС з балканськими країнами містить перспективи тіснішої інтеграції з ЄС, закріплює далекоюсяжні договірні відносини, що передбачають взаємні права та обов'язки аж до майбутнього членства в ЄС. УАС дасть змогу ЄС співпрацювати з кожною країною, яка уклала такий договір, заохочуючи активний розвиток регіонального співробітництва та добросусідських відносин.

Європейські Угоди - особливий тип угод про асоціацію, які Європейський Союз уклав у 1990-х рр. з десятьма країнами Центральної та Східної Європи (ЦСЕ). Ці Угоди були адаптовані до специфічної ситуації кожного

з партнерів, хоча всі вони базувались на дотриманні принципів прав людини, демократії, верховенстві права та ринкової економіки й мали на меті підготувати асоційовані країни до вступу в ЄС.

Сьогодні ЄС зазвичай укладає Угоди про Асоціацію в обмін на зобов'язання щодо політичної, економічної, торговельної, або пов'язаної з правами людини реформ у країні. В обмін на це країна може запропонувати безкоштовний доступ до деяких або всіх ринків ЄС (промислових товарів, сільськогосподарської продукції і т.ін.) та фінансову або технічну допомогу.

Стаття 310 Договору про ЄС (колишня ст. 238 Договору про ЄЕС) дає можливість ЄС укладати з однією або кількома державами або міжнародними організаціями Угоди, що запроваджують асоціацію, зокрема взаємні права та обов'язки, спільні дії та спеціальні процедури.

Європейські угоди з країнами Центральної та Східної Європи (з Польщею і Угорщиною – 1991 р., вступила в силу в 1994 р., Румунією, Болгарією, Чеською Республікою і Словаччиною – 1993 р., вступила в силу в 1995 р., Естонією, Латвією і Литвою – 1995 р., вступила в силу в 1998 р., Словенією – 1996 р., вступила в силу в 1999 р. та Угода про асоціацію та стабілізацію з країнами Західних Балкан (Македонією – 2001 р., вступила в силу в 2004 р.; Хорватією – 2001 р., вступила в силу у 2005 р.; Албанією – 2006 р.) укладені на основі ст. 310 Договору про ЄС та були спрямовані на поступову підготовку цих країн до вступу в Європейський Союз.

У цей час відбуваються переговори щодо підписання угод про асоціацію з цілою низкою країн (Вірменія, Азербайджан, Канада, Колумбія, Грузія, Еквадор, Молдова, Перу, Саудівська Аравія, Південна Корея, Сирія). Україна та ЄС ведуть переговори про укладення УА починаючи з березня 2007 р.

Значний позитивний політичний вплив на розвиток відносин між Україною та ЄС мало розширення ЄС у 2004 р., завдяки якому до складу ЄС увійшли безпосередні сусіди та традиційні партнери України, інтересам яких відповідає подальше наближення України до ЄС.

21 лютого 2005 р. підписано План дій Україна – ЄС, який став інструментом реалізації Європейської політики сусідства і визначав пріоритетні сфери двосторонньої співпраці з метою наближення України до ЄС.

На виконання цих домовленостей сторонами підготовлено та схвалено на засіданні Ради з питань співробітництва Україна – ЄС 16 червня 2009 р. “Порядок денний асоціації Україна – ЄС” (робоча назва документа, що використовувалася під час консультацій – новий практичний інструмент).

Порядок денний асоціації (ПДА) розроблений з метою забезпечення підготовки до реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС ще до завершення переговорів, підписання та набрання нею чинності.

ПДА було ухвалено стороною ЄС під час засідання міністерської Ради ЄС 26 жовтня 2009 р. Остаточне затвердження цього документа відбулося 24 листопада 2009 р.

Ключовим питанням порядку денного відносин Україна – ЄС залишається переговорний процес стосовно укладення Угоди про асоціацію на заміну чинної Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом. Невід'ємною складовою майбутньої УА стануть положення про створення поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі.

Порівняно з УПС Угода про асоціацію є якісно новим, поглибленим форматом відносин між Україною та ЄС. Угоди такого типу були укладені свого часу з країнами Центральної та Східної Європи і є важливим логічним кроком на шляху наближення в перспективі до наступного етапу – укладення угод про вступ до ЄС. Завдяки цьому Україна наблизилася до балканських країн, які кілька років тому уклали з ЄС Угоди про стабілізацію та асоціацію. Майбутня УА складатиметься з таких шести розділів: “Преамбула, загальні цілі та принципи”, “Політичний діалог та реформи, політична асоціація, конвергенція у сфері зовнішньої і безпекової політики”, “Юстиція, свобода та безпека”, “Економічне та секторальне співробітництво, розвиток людського потенціалу”, “Поглиблена та всеохопна зона вільної торгівлі” та “Загальні, інституційні і прикінцеві положення”.

УА оновить спільні інституційні рамки, сприятиме поглибленню відносин у всіх галузях, посилить політичну асоціацію та економічну інтеграцію між Україною і Європейським Союзом на основі взаємних прав та обов'язків. В основу політичної асоціації покладено зближення позицій України та ЄС з усіх питань міжнародного миру та безпеки, забезпечення безпосередньої участі Ук-

раїни в політиці, агенціях та програмах ЄС, спільність дій з метою забезпечення інтересів національної безпеки Української держави. В основі економічної інтеграції – створення поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі (ЗВТ) Україна – ЄС на основі чотирьох свобод, спрямованої на поступову інтеграцію України до внутрішнього ринку Євросоюзу.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009; *Денисов В. Н.* Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / В. Н. Денисов ; за ред. В. Н. Денисова. – К. : Юстініан, 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: досвід розширення і Україна / В. В. Копійка. – К. : Юрид. думка, 2005; *Опришко В. Ф.* Право Європейського Союзу: Загальна частина : підручник / В. Ф. Опришко, А. В. Омельченко, А. С. Фастовець. – К. : КНЕУ, 2002.

Овчар О.М., Галаган М.О.

АТЛАНТИЗМ (англ. Atlanticism) – термін, що за суттю відповідає терміну “таласократія” (Sea Power) – геополітична теорія західної цивілізації, яка ґрунтується на ліберально-демократичних цінностях правового громадянського суспільства. У воєнно-стратегічному аспекті – країни-учасниці НАТО, включаючи США і західноєвропейські держави. Адепти **А.** вважають, що головну роль у світі відіграють морські цивілізації, від яких вплив континенту надходять культурні імпульси.

Теорія **А.** зародилася в кінці Другої світової війни. Її засновником вважається видатний англійський геополітик Хелфорд Маккіндер. На основі цієї теорії було розроблено і впроваджено план Маршалла, а в 1949 р. створено військово-політичний блок НАТО.

До основних положень концепції **А.**, що передбачав нову геополітичну структуру світу, дослідники відносять доктрину явного америкоцентризму – вираження впевненості в національній перевазі американців, унікальності їх нації та універсальності її історичного досвіду; прагнення до встановлення відповідної системи безпеки; визначення інтересів безпеки США у виключно геополітичних категоріях та готовність застосувати військову силу; схильність вважати гегемонію США віссю та основою світобудови, елементом, що впорядковує Всесвіт, не даючи змоги йому загинути.

А. як геополітика моря розвинув нові ідеї, пов’язані з науково-технічною революцією у воєнній сфері: принципи аерократії (панування в повітряному просторі) та ефірократії (панування в космічному просторі). Було сформульовано положення про так звану глобальну географію епохи авіації, яка базується на нових поняттях про географічне положення країни: господарем земної кулі буде той, хто панує у повітрі.

Загалом основні поняття та положення **А.** остаточно були сформульовані після Другої світової війни. Це, передусім, оцінка силового фактора як вирішального для міжнародної політики. Атлантисти виграли холодну війну. Геополітичний розвиток **А.** до початку 90-х рр. досягає кульмінації. Стратегія “анаконди” демонструє абсолютну ефективність. У цей період можна спостерігати майже “пророчу” правоту перших англосаксонських геополітиків Маккіндера і Мехен, скоригованих Спідменом. Розпад Варшавського договору і СРСР знаменує торжество орієнтації атлантистської стратегії, яка успішно втілювалася в життя протягом усього ХХ ст. Захід перемагає в холодній війні зі Сходом. При цьому геополітичний баланс сил відображав не просто ідеологічні, а й геополітичні константи. СРСР як Євразія, втілював у собі ідеократію радянського типу. Головною перевагою СРСР були “культурно-функціональні” нахили населення, що живе на його теренах або на прилеглих до радянської території, і наявність важкодосяжних внутрішньоконтинентальних просторів, що дають змогу створити надійні оборонні та технологічні плацдарми. Крім того, з двох сторін: з Півночі і Сходу СРСР мав морські кордони, захищати які набагато легше, ніж сухопутні. За рахунок централізованої економіки СРСР досяг товарно-продовольчої автаркії і військового статусу наддержави. У міру можливостей він прагнув поширити свій вплив і на інші континенти. Але у Східного блоку було кілька принципів геополітичних недоліків. Найголовніший з них полягав у величезній протяжності сухопутних кордонів. Якщо з Півдня кордони збігалися з грядою Євразійських гір – від Маньчурії до Тянь-Шаню, Паміру та Кавказу, – то на Заході кордон проходив посередині рівнинної Європи, який був стратегічним плацдармом **А.**, в той час як центральна його база розміщувалася на західному

березі “серединного Океану”. Але навіть у південному напрямку гори слугували не тільки захистом, а й перешкодою, закриваючи шлях для можливої експансії і вихід до південних морів. При цьому Східний блок був змушений зосереджувати в одному і тому самому геополітичному центрі військово-стратегічні, економічні, інтелектуальні, виробничі сили і природні ресурси. З таким станом різко контрастувало геополітичне положення Заходу з центром США. (Це особливо важливо, оскільки становище Західної Європи було в такому розкладі сил вельми невідповідним; вона мала відігравати роль сухопутної бази США, що прилягає до кордонів протилежного табору, свого роду “санітарного кордону”). Америка була повністю захищена “морськими кордонами”. Більше того, стратегічно інтегрувавши свій континент, вона отримала контроль над величезною частиною євразійського побережжя. У ХХІ ст., коли зникла першопричина появи А., ця філософія та власне і політика й практика набули нового звучання з огляду на американську доктрину “Війни проти тероризму” та “Боротьби за торжество демократії”.

А. є таким самим анахронізмом, як і євразійство. А., будучи побудованим на доктрині геополітичного протистояння, вже зжив себе. Власне, тому Україна не повинна брати участь у цьому: у неї немає претензій на домінуючий вплив на ті чи інші частини континенту. Україна має розглядати свій вибір в координатах не А.-євразійство, а таласократія-телурократія. Її політика – це геоекономічний, культурополітичний, а не геополітичний вибір. Основною рисою нинішньої внутрішньої ситуації в Україні є слабкість і нерішучість української еліти в цьому питанні, відсутність єдності позицій еліти і бажання вести відкритий діалог на ці теми. У сенсі культурополітичних пріоритетів мають бути переосмислені всі зовнішньополітичні ініціативи України та існуючі переваги. Скажімо, що означає орієнтація України на Європу? Європа для неї означає не континентальний простір і не сукупність держав у цьому континентальному просторі, а культуру таласократії. Отже, Україна в сенсі торгівлі або загальних зовнішньоекономічних прагнень може орієнтуватися не тільки на Європу (багатовекторність), але в культурному сенсі вона повинна орієнтуватися

саме на таласократичну цивілізацію. Остання теж неоднорідна – євроатлантизм відрізняється від американського А. (відмінність полягає у силі втручання держави в економіку, у корпоративній політиці, у становленні соціальних гарантій, різному рівні культурної відкритості, етики “рівних можливостей” та етики “кланової солідарності” тощо).

Літ.: Антонюк О. Національні інтереси України у контексті геополітики сучасної Росії / О. Антонюк // Політика і час. – 2000. – № 5-6; Василевський О. Л. Структура геополітичних інтересів України / О. Л. Василевський, М. Н. Гончар. – К. : [б. в.], 1995; Василенко С. Українська геополітика. Вектор визначено / С. Василенко // Віче. – 2000. – № 9; Клочко Р. Ю. Геополітична складова державницької думки в Україні / Р. Ю. Клочко // Економічна та соціальна географія. – 2004. – Вип. 55; Минаев Ю. А. “Атлантизм” переживає трудные времена, а что в будущем? / Ю. А. Минаев // Международная жизнь. – 2010. – № 7; Руснак І. Безпека і національні інтереси України / І. Руснак // Віче. – 2000. – № 5; Україна у геополітичному інтер’єрі ХХ століття // Політ. думка. – 1994. – № 3; Украина: евразийство и атлантизм. – Режим доступа : /xyz.org.ua/russian/koi/discussion / atlantism_eurasia.html

Розпутьенко І.В.

АТТАЛІ ЖАК (фр. Jacques Attali) – французький філософ і економіст, один з прихильників геоекономічного підходу в геополітиці. Народився 1 листопада 1943 р. в Алжирі в єврейській сім’ї. У 1963 р. закінчив політехнічне училище, а пізніше отримав диплом в Інституті політичних досліджень і став слухачем Національної школи управління (l’Ecole nationale d’administration). Популярним став у 1981 р., завдяки високій посаді в оточенні Президента Франції. Є членом Більдербергського клубу. У квітні 1991 р. став першим головою “Європейського банку реконструкції і розвитку”. Автор 10 книг. У книзі “Лінії горизонту” (“Lignes d’horizons”, 1990, Париж; в англійському перекладі – “Millennium”, що було перекладено російською як “Золотой век”) А. розглядає еволюцію суспільства, взятого на глобальному рівні, на наступні 25 років (по суті, до 2015 р.), а також досліджує суть його економічної, політичної, соціальної та ідеологічної організації. У цій книзі утверджується початок “єри грошей” при пануванні ліберально-демократичних цінностей і ринкових відносин, розвиток яких базується не лише

на фінансовому капіталі, а й на інформаційних технологіях. На думку А., демократія – це найкраща політична система, торговельний лад – рушій прогресу, всемогутність грошей – найсправедливіший порядок правління. А. – один з фігурантів у справі про незаконний продаж зброї Анголі (“Анголагейт”). Новий світовий порядок, як стверджує А., установлюється на принципах геоeкономіки.

Літ.: *Аттали Жак*. На порозі нового тисячелеття / Жак Аттали. – М. : Междунар. отношения, 1993; *Аттали Жак*. Кризис только начинается / Жак Аттали. – Режим доступа : <http://ru.euronews.net>

Розпутенко І.В.

АУДИТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (Performance audit) – відповідно до загальноприйнятих стандартів Міжнародної організації вищих аудиторських установ незалежне дослідження ефективності й результативності діяльності органів виконавчої влади та виконання державних програм з огляду на дотримання принципу економічності та з метою вдосконалення управління. Іншими словами, **А.а.д.** можна визначити як дослідження того, чи урядові установи (міністерства, відомства, комітети) роблять те, що потрібно, у правильний та найдешевший спосіб. Узагалі поняття “аудит” означає “процес оцінки роботи”. При цьому для визначення цього явища використовуються найрізноманітніші терміни: “аудит функціонування”, “аналіз ефективності роботи”, “оцінка співвідношення витрат і результатів”. Українські науковці визначають його як “державний аудит”. Міжнародна організація вищих аудиторських установ використовує для позначення цього виду аудиту термін “аудит адміністративної діяльності” (performance audit). Головним є те, що аудит є невід’ємною складовою контрольною системою, а його наслідки мають давати можливість вживати швидких коригуючих заходів, які б запобігали повторенню помилок.

Стандартами Міжнародної організації вищих аудиторів (INTOSAI) передбачено, що проведення державного аудиту в повному обсязі з метою забезпечення належного використання державних ресурсів здійснюється з допомогою двох видів контролю: фінансового аудиту правильності й відповідності

та **А.а.д.** Обидва види аудиту мають певні підвиди. Фінансовий аудит поділяється на аудит фінансового менеджменту та аудит фінансової звітності, **А.а.д.** – на аудит економії, аудит продуктивності та аудит ефективності. Фінансовий аудит у системі української науки набув рис чітко сформованої теорії, що ж до іншої складової державного контролю – **А.а.д.**, то на сьогодні такої чіткої позиції не існує.

Специфіка застосування **А.а.д.** дає підстави стверджувати, що він не належить ні до фінансово-економічного, ні до адміністративного аудиту (в сучасному вітчизняному розумінні), адже під час його виконання контрольно-ревізійні заходи не проводяться, не розглядаються питання законності, відповідності та доцільності тих чи інших управлінських заходів. Він не спрямований на викриття недбалості дій управлінців, порушення законодавства або недотримання фінансово-господарської дисципліни; не ставить за мету виявлення порушників для притягнення їх до відповідальності.

А.а.д. – процес більш значний за обсягом з погляду об’єкта і предмета дослідження, ніж аналіз державної політики, і відрізняється від нього тим, що за його допомогою не розробляється політика, а тільки здійснюється її оцінка. Контроль же в державному управлінні має певні спільні риси з адміністративним аудитом, оскільки він базується на використанні нормативів і стандартів, передбачає проведення спостережень, оцінки причин відхилень. Але на відміну від контролю **А.а.д.** є “незалежним”, не має обов’язкового характеру та включає рекомендації з поліпшення політичних рішень у напрямі підвищення соціально-економічної ефективності роботи органів влади та органів місцевого самоврядування.

Переваги **А.а.д.** полягають у тому, що він не залежить від міністерства, діяльність якого (або діяльність підпорядкованої йому структури) перевіряється, не має жодної зацікавленості, ніяких зв’язків фінансового або іншого характеру з тими, кого перевіряють. Його можна проводити в будь-якому сегменті державного сектору: на центральному, регіональному та місцевому рівнях в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також у неприбуткових організаціях, які отримують бюджетні ресурси для виконання своїх функцій. На відміну

від аудиту відповідності (правильності, законності) в процесі аудиту адміністративної діяльності вивчаються не лише фінансові операції, а й уся діяльність, включаючи як організаційну, так і адміністративну системи. Дослідження може проводитися стосовно як окремої управлінської одиниці, кількох підрозділів однієї мережі, так і системи взаємопов'язаних ділянок різних секторів. Фактично він замінює в державному секторі відсутні ринкові механізми.

У багатьох країнах конституція або законодавство надають вищій аудиторській установі право на проведення в тій або іншій формі оцінки роботи або аудиту функціонування. Аудиторські установи, як правило, здійснюють фінансовий аудит, однак **А.а.д.** вони також вважають частиною своїх обов'язків. Згідно з аудиторськими стандартами Міжнародної організації вищих аудиторських установ повний державний аудит обов'язково включає **А.а.д.**

А.а.д. у сучасній формі зародився у Швеції в середині 60-х рр. минулого століття на основі теорії "трьох Е", тобто на базі головних елементів, які характеризують етапи управління публічними ресурсами: 1) економія (economy) – ощадливість, бережливість, ступінь мінімізації витрат з огляду на якість продукту – "витратити менше"; 2) ефективність (efficiency) – продуктивність, ступінь корисності споживання ресурсів для створення продукту – "витратити добре"; 3) результативність (effectiveness) – дієвість, успішність, рівень досягнення мети – "витратити мудро".

Складовими **А.а.д.** є: аудит економічності діяльності відповідно до ефективних управлінських принципів та практики, а також управлінської стратегії; аудит ефективності використання людських, фінансових та інших ресурсів, включаючи перевірку інформаційних систем та оцінку виконання процедур, якими керуються об'єкти аудиту для виправлення виявлених недоліків; аудит результативності діяльності щодо його досягнення об'єктом певних цілей та оцінка фактичних результатів діяльності порівняно з очікуваними.

При цьому виділяють два основних підходи до реалізації **А.а.д.** Перший орієнтований на результати адміністративної діяльності; другий – на розв'язання проблем, що виника-

ють у суспільному житті та пов'язані з неефективним управлінням.

Головна мета **А.а.д.** – визначити сфери, адміністративна діяльність у яких є неекономною, неефективною або нерезультативною, і на підставі глибокого аналізу причин виникнення цих недоліків та за результатами вивчення кращої практики застосування управлінських підходів запропонувати дієві напрями або шляхи удосконалення управління у цих сферах.

Загалом у процесі **А.а.д.** здійснюється моніторинг законодавчих та нормативно-правових актів; аналізуються інформаційно-статистичні дані; вивчається важливість та обґрунтованість урядових програм; опрацьовуються матеріали фінансово-економічних перевірок, наукових досліджень вітчизняного та зарубіжного досвіду розв'язання певної проблеми.

Основним методом збирання інформації є інтерв'ювання та анкетування фахівців галузі. Для правильного оцінювання отриманої інформації застосовується певний набір критеріїв, які є досить гнучкими і визначаються самими аудиторами.

Загальні завдання оцінки роботи організацій у різних країнах різні. Вони можуть визначатися в основних положеннях закону про вищу аудиторську установу або встановлюватися самою аудиторською установою. У цілому більшість аудиторських установ створюються для вирішення одного або кількох з таких загальних завдань: надання законодавчому органу або відповідному органу управління незалежної гарантії економічного, ефективного і/або результативного здійснення встановлених напрямів діяльності; надання законодавчому органу або відповідному органу управління незалежної гарантії надійності показників роботи або звітів про роботу організації, яка перевіряється; виявлення ділянок неефективної роботи і тим самим допомога певній організації або відповідному органу управління в підвищенні економічності, ефективності і/або результативності роботи; виявлення прикладів кращих методів організації роботи і доведення їх до відома організації, що перевіряється, і/або відповідного органу управління.

Вимоги до якості, яких слід дотримуватися, оцінюючи роботу організацій, подібні до вимог, що висуваються до фінансових аудитів.

Розрізняють три види **А.а.д.**: аудит економії, що відповідає на запитання, чи вартість ресурсів, що були використані для проведення діяльності, мінімізовано для досягнення належної якості; аудит продуктивності, який досліджує відношення між результатом (у виразі товарів, послуг тощо) та ресурсами, що були використані для отримання цих результатів, з'ясовує, чи оптимально було використано ресурси; аудит ефективності, що досліджує, чи було досягнуте співвідношення між очікуваним та реальним результатом діяльності.

Проведення **А.а.д.** необхідне для оцінки управлінських рішень і має здійснюватися паралельно з фінансовим аудитом.

Літ.: *Аудит адміністративної діяльності. Теорія та практика* : підручник / пер. з англ. – К. : Основи, 2000. – 190 с.; *Мартиненко В. М.* Інноваційна стратегія демократичного розвитку України: від місцевої демократії до демократичної держави : монографія / В. М. Мартиненко. – Х. : Константа, 2004. – 225 с.; *Мамишев А. В.* Шляхи європеїзації державного аудиту / А. В. Мамишев // *Фінанс. контроль.* – 2004. – № 8. – С. 144-150; *Мамишев А. В.* Аудит ефективності діяльності: концепція, цикл, планування / А. В. Мамишев // *Фінанс. контроль.* – 2006. – № 2. – С. 54-60; *Механізми підвищення ефективності діяльності органів державного управління на регіональному рівні* : монографія / Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов, А. О. Дегтяр та ін. ; за заг. ред. проф. Г. І. Мостового. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2004. – 208 с.; *Нагорна І. В.* Державне управління в країнах-членах ЄС : навч. посіб. / І. В. Нагорна ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009. – 192 с.; *Приходченко Л. Л.* Аудит адміністративної діяльності: форма чи метод контролю / Л. Л. Приходченко // *Державне будівництво* : електронне видання ХарПІ НАДУ. – 2006. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVu/2006-1/doc/3/02.pdf>; *Соколовська В. В.* Аудит адміністративної діяльності: сучасний стан та необхідність впровадження / В. В. Соколовська // *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. – Львів : ЛФ УАДУ, 2001. – Вип. 6. – С. 110-119; *Черепанова В. О.* Аудит адміністративної діяльності: концептуальні підходи / В. О. Черепанова // *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2003. – Вип. 3 (18). – С. 136-142.

Баранцева К.К.

АУДИТ ЕКОЛОГІЧНИЙ – документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного ауди-

ту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону довкілля та іншим критеріям **А.е.** **А.е.** започаткований 1970-х рр. Він виник та розвинувся в таких країнах, як США, Канада, Німеччина, Великобританія, країнах ЄС, в 90-х рр. – в Росії, на початку 2000-х – в Україні. Протягом останніх 20 років у цих країнах розроблені концепції екоаудиту, прийняті національні стандарти і нормативно-правові акти в цій галузі. Основні принципи і положення **А.е.** реалізовані в Постанові Європейського Союзу з екологічного менеджменту та екологічного аудиту № 1836 (EMAS) від 29 червня 1993 р., яка має назву “Про добровільну участь промислових підприємств у загальній системі екологічного менеджменту та екологічного аудиту”.

З 1996 р. діють міжнародні стандарти ISO серії 14000, що визначають загальні принципи і процедури **А.е.** Відповідно до цих стандартів під **А.е.** розуміють підприємницьку діяльність екологічних аудиторів чи екологічних аудиторських організацій зі здійснення незалежного кваліфікованого аудиторського аналізу діяльності, яка впливає на навколишнє середовище та розробка рекомендацій щодо зниження негативного впливу на довкілля.

Що стосується України, то питання **А.е.** регулюються Законом України “Про екологічний аудит” від 24 червня 2004 р. № 1862-IV. **А.е.** в Україні проводиться з метою забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності. Основними завданнями **А.е.** є:

- збирання достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта **А.е.** та формування на її основі висновку екологічного аудиту;
 - встановлення відповідності об'єктів **А.е.** вимогам законодавства про охорону довкілля та іншим критеріям екологічного аудиту;
 - оцінка впливу діяльності об'єкта **А.е.** на стан довкілля;
 - оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів щодо охорони довкілля на об'єкті **А.е.**
- Конкретні завдання **А.е.** в кожному окремому випадку можуть визначатись замовником такого аудиту виходячи з його потреб.

Основними принципами **А.е.** є: незалежність, законність, наукова обґрунтованість, об'єктивність, неупередженість, достовірність, документованість, конфіденційність, персональна відповідальність аудитора.

А.е. може здійснювати особа (екологічний аудитор), яка має відповідну вищу освіту, досвід роботи у сфері охорони довкілля або суміжних сферах не менше від чотирьох років підряд та якій видано в установленому порядку сертифікат на право здійснення такої діяльності.

А.е. може бути добровільним чи обов'язковим. Добровільний **А.е.** здійснюється стосовно будь-яких об'єктів такого аудиту на замовлення заінтересованого суб'єкта за згодою керівника чи власника об'єкта **А.е.** Обов'язковий **А.е.** здійснюється на замовлення заінтересованих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, у випадках:

- банкрутства;
- приватизації, передачі в концесію об'єктів державної та комунальної власності;
- передачі або придбання в державну чи комунальну власність;
- передачі у довгострокову оренду об'єктів державної або комунальної власності;
- створення на основі об'єктів державної та комунальної власності спільних підприємств;
- екологічного страхування об'єктів;
- завершення дії угоди про розподіл продукції.

Після проведення **А.е.** складається висновок у формі звіту. Висновок **А.е.** – професійна оцінка об'єкта такого аудиту, виконана екологічним аудитором, яка ґрунтується на доказах **А.е.** та є головною складовою звіту про **А.е.**

Висновок **А.е.** є офіційним документом, який засвідчується підписом та печаткою екологічного аудитора.

Літ.: Закон України про екологічний аудит // Відом. Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 500; Курдина О. О. Роль екоаудиту в системі екологічного менеджменту підприємства / О. О. Курдина // Наук. вісн. – 2004. – № 14.4; Максимів Л. І. Екологічний менеджмент підприємств : навч. посіб. / Л. І. Максимів, М. І. Матвеев. – Львів : Афша, 2003.

Мельник Ю.В.

АФРИКАНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (англ. African Development Bank) – регіональний міждержавний банк з кредитування програм розвитку африканських країн. Заснований у 1963 р. До складу **А.Б.Р.** входить близько 80 держав. Правління в Абіджані (Кот-д'Івуар).

В умовах розпаду світової колоніальної системи (кінець 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст.) і утворення нових незалежних держав на африканському континенті зросла потреба у формуванні власної регіональної кредитно-фінансової організації. У серпні 1963 р. в Хартумі (Судан) було підписано Угоду про заснування **А.Б.Р.**, яка набула чинності у вересні 1964 р.

Відповідно до засновницьких документів місія **А.Б.Р.** визначена як сприяння економічному та соціальному розвитку африканських країн, фінансування інвестиційних програм і проектів, активізація державних і приватних інвестицій, надання технічної допомоги державам-членам у підготовці проектів розвитку їх економік та інших проектів. До складу банку входять 77 держав, серед яких 53 регіональних і 24 нерегіональних (Великобританія, Німеччина, Індія, Китай, США, Японія та ін.). Штаб-квартира **А.Б.Р.** розміщена в Абіджані (Кот-д'Івуар).

Об'єктивні причини створення цього регіонального фінансового інституту аналогічні тим, що діють для всіх регіональних банків розвитку і, передусім, це розпад колоніальної системи на африканському континенті. Саме в 60-х рр. країни Африки здобули незалежність і, відповідно, виникла гостра нестача ресурсів для фінансування нових незалежних і дуже бідних держав. До того ж може меншою мірою, але і на чорному континенті країни стали прагнути до активізації економічної інтеграції. Колишні країни-метрополії, передусім Франція та Німеччина, прагнули зберегти свою присутність і вплив в Африці, і **А.Б.Р.** став одним з механізмів, за допомогою якого розвиненим країнам можна було втручатися у справи африканських країн і проводити потрібну їм політику. Завдяки членству в **А.Б.Р.** нерегіональні члени-акціонери мають право переважної участі в торгах на поставку товарів і надання послуг щодо об'єктів, споруджених за допомогою позик **А.Б.Р.** Таким чином, розвинені країни-члени банку стимулюють свій товарний експорт до країн Африки. Незважаючи на те, що

африканським країнам належить близько 2/3 капіталу, неафриканським – відповідно 1/3, будь-яке рішення в **А.Б.Р** може бути заблоковано США і Японією, у яких найбільша кількість акцій Банку і, відповідно, голосів. Найбільшими африканськими акціонерами **А.Б.Р** є Нігерія, Алжир, Лівія, Марокко, ПАР, Єгипет і Заїр. У 1982 р. шляхом внесення змін до засновницьких документів та нових угод було дозволено участь в **А.Б.Р** неафриканським державам за умови одночасного визнання ними певних принципів з метою збереження африканського характеру банку.

Наразі статутний капітал **А.Б.Р** складає понад 23 млрд дол США. При відборі проектів для кредитування пріоритет віддається проектам компаній, акції яких вважаються надійними і належать найбільш конкурентоспроможним країнам регіону. У результаті більшість регіональних членів не можуть розраховувати на кредити банку. З 53 африканських держав-членів лише 14 фактично можуть отримати кредити в банку (надає їх майже по комерційних відсоткових ставках). Решта 39 держав на пільгових умовах кредитує Африканський фонд розвитку (АФР), утворений в 1973 р. з метою пільгового кредитування найбідніших держав Африки. У галузевому плані ресурси **А.Б.Р** спрямовані в інвестиційні проекти на створення інфраструктури (74,8% від загального обсягу наданих фінансових ресурсів), у сільське господарство (6,9%), переробні галузі та видобувну промисловість (6,3%), соціальний сектор (4,6%), фінансовий сектор (3,4%), на захист навколишнього середовища (0,4%) та інші галузі (3,6%).

Діяльність Міжамериканського і **А.Б.Р** стала сигналом для активізації створення регіональної кредитно-фінансової організації і в азіатському регіоні.

Якщо йдеться про структуру **А.Б.Р**, правильніше мати на увазі не тільки **А.Б.Р**, але і Групу **А.Б.Р**. Якщо в інших регіональних банках підрозділи, що відповідають за пільгове фінансування найменш розвинених країн, входять до складу самого банку (наприклад у складі МАБР це Фонд спеціальних ресурсів і Довірчі фонди), то тут **А.Б.Р**, АФР і Довірчий фонд Нігерії (останні два саме і фінансують найменш розвинені країни регіону) є окремими організаціями і разом утворюють Групу **А.Б.Р**.

Літ.: *Бабина А.* Региональные банки развития: история и современность / А. Бабина, С. Мороз // Банков. вест. – 2009. – № 4. – С. 53-61; *Герчикова И. Н.* Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности : учебник / И. Н. Герчикова. – М. : Консалтбанкир, 2003; *Гроші та кредит* : підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М. І. Савлука. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : КНЕУ, 2002; *Моисеев А. А.* Международные финансовые организации (правовые аспекты деятельности) / А. А. Моисеев. – 2-е изд., дополн. и перераб. – М. : Омега-Л, 2003; *Панов В. П.* Африканский банк развития / В. П. Панов // Большая советская энциклопедия. – М. : Совет. энцикл., 1969-1978.

Фесенко Н.С.

АФРИКАНСЬКИЙ ФОНД РОЗВИТКУ (англ. African Development Foundation) – міжурядова кредитна організація, створена як державне агентство США для сприяння Африканському банку розвитку фінансування промислових і сільськогосподарських проектів на території африканських країн, а також поліпшення їх інфраструктури **А.Ф.Р**. Заснований у липні 1972 р. і вже з серпня 1973 р. розпочав свої операції. Штаб-квартира розміщена в м. Абіджан (Кот-д'Івуар). Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції мають схожі цілі: розвиток економіки, економічного співробітництва та інтеграції у регіоні. У них однотипний порядок формування пасивів, однакова форма правління, ідентичні об'єкти кредитування – переважно інфраструктура, сільське господарство, добувна промисловість. Усі вони видають кредити лише країнам-членам. Поява цих інституцій пов'язана із прискоренням у 60-ті рр. XX ст. розпаду світової колоніальної системи, поширенням регіонального співробітництва та економічної інтеграції країн, що розвиваються.

Для того, щоб населення африканських країн могло розвивати свій потенціал, задовольняти свої прагнення і насолодитися кращим, більш продуктивним способом життя, цілями **А.Ф.Р**, які зазначені у Декларації щодо створення Фонду, мають бути: 1) зміцнення дружби і взаєморозуміння між народами Африки та Сполучених Штатів Америки; 2) підтримка та допомога в діяльності на місцевому рівні, розширення можливостей для розвитку громад; 3) стимулю-

вання ефективної і розширеної участі корінних африканців у процесі свого розвитку та сприяння їй; 4) заохочування до створення та прогресу інститутів розвитку, які оперативно можуть реагувати на потреби бідних верств населення конкретних країн в Африці.

Фонд реалізує визначені цілі у сфері співпраці і, відповідаючи на потреби і сподівання корінних народів Африки, які є репрезентаторами бідних верств населення, у міру можливості координуватиме свою діяльність з надання допомоги з метою розвитку континенту спільно з урядом США і приватними, регіональними та міжнародними організаціями.

Для виконання цілей, зазначених у Декларації, **А.Ф.Р.** може надавати гранти, кредити і кредитні гарантії будь-якій з африканських приватних чи громадських груп (у тому числі публічних міжнародних організацій), асоціацій, або осіб, які займаються мирною діяльністю для зміцнення місцевих установ з питань розвитку та підтримки зусиль у сфері розвитку, ініційованих самими громадами; розвитку методів самооцінки учасниками проектів, що підтримуються в даному розділі, з метою передачі досвіду, накопиченого в таких проектах, аналогічних заходів у сфері прогресу; розвитку дослід-

жень африканців і передачі ресурсів, досвіду та знань в Африці; надання технічної або іншої допомоги, якщо це буде визнано доцільним, отримання таких грантів, кредитів або гарантій, для виконання цілей цього пункту; здійснення інших проектів які будуть реалізовувати цілі, викладені в Декларації.

Загальна сума грантів, позик і гарантій по кредитах, які можуть бути виділені з даного проекту, не може перевищувати 250 тис. дол. Фонд може поширювати результати, досягнуті в процесі реалізації африканських проектів розвитку та допомоги, серед американської громадськості і в Сполучених Штатах Америки і міжнародних інститутів розвитку.

У наданні грантів, позик і гарантій по кредитах **А.Ф.Р.** віддає перевагу проектам, де громадські групи зобов'язуються сприяти їх власному прогресу, та в ініціюванні, розробці, реалізації й оцінці яких передбачена максимально можлива участь бідних верств населення.

Літ.: Шрепpler X.-A. Международные экономические организации : справочник / X.-A. Шрепpler. – М. : Междунар. отношения, 1997; *Международные валютно-кредитные и финансовые отношения* : учебник / под ред. Л. Н. Красвиной. – М. : [б. и.], 2000. – Режим доступа : <http://www.afdb.org/en/about-us/african-development-fund-adf>

Фесенко Н.С.

Б

БАРСЕЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС (англ. Barcelona Process) – ініційований ЄС процес, відомий також як Євросередземноморське співробітництво, у межах якого розроблено європейську політику щодо країн Середземномор'я. **Б.п.** спрямований на зміцнення зв'язків між Союзом та державами-партнерами, а також на заохочення встановлення тісніших контактів між самими середземноморськими країнами.

У листопаді 1995 р. у Барселоні (Іспанія) на конференції з питань розробки спільної стратегії щодо середземноморського регіону міністрами закордонних справ 15 держав-членів ЄС та 12 країн середземноморського басейну (Алжир, Кіпр, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Мальта, Марокко, Сирія, Туніс, Туреччина, Палестинська автономія) була прийнята Барселонська декларація, яка заклала основи Євросередземноморського співробітництва.

Метою **Б.п.** було сприяння миру й стабільності в регіоні шляхом налагодження політичного діалогу, який би базувався на таких спільних цінностях сторін, як демократія та верховенство права. Цілями **Б.п.** були визначені запобігання розв'язанню конфліктів, а також сприяння економічному процвітання, зокрема за допомогою створення зони вільної торгівлі, реалізації спільних проектів у галузі охорони навколишнього середовища, модернізації енергетичного сектору, розвитку сільських територій та регіонального планування, боротьби з безробіттям, заохочення зовнішнього інвестування в регіон.

У цьому контексті **Б.п.** об'єднував держав-членів ЄС та середземноморські країни у межах широкомасштабної програми, яка складалася з трьох напрямів: 1) діалог з питань політики та безпеки, який має за мету створення спільного простору миру і стабільності на основі сталого розвитку, верховенства права, демократії та прав людини; 2) економічне та фінансове партнерство, яке

полягає в поступовому створенні зони вільної торгівлі з метою сприяння сталому та збалансованому соціально-економічному розвитку; 3) соціальне, культурне та гуманітарне партнерство, спрямоване на сприяння розумінню та діалогу між культурами, релігіями та людьми, а також полегшення обмінів між громадянським суспільством і пересічними громадянами, особливо жінками та молоддю. Важливим елементом **Б.п.** стало також зміцнення співробітництва у сфері правосуддя, міграції та соціального залучення, яке передбачало урахування умов, в яких перебуває конкретна держава-учасниця, що давало змогу визначити пріоритетні напрями співробітництва окремо для кожної країни.

У межах кожного напрямку проводились Євросередземноморські зустрічі на міністерському рівні для формування політичних уподобань та прихильностей, що стимулює співробітництво та діяльність у відповідній сфері. Ці зустрічі чергувалися з періодичними нарадами Євросередземноморських міністрів закордонних справ, на яких оцінювався стан співробітництва, його пріоритети та поступ у реалізації різних ініціатив.

Із запровадженням в 2004 р. *Європейської політики сусідства* (ЄПС) **Б.п.**, по суті, став багатостороннім форумом для діалогу і співробітництва між ЄС та його середземноморськими партнерами, а двосторонні відносини, які його доповнюють, розвиваються переважно у межах ЄПС шляхом підписання з кожною країною-партнером угод про асоціацію. ЄС тісно співпрацює з кожним середземноморським партнером з метою запровадження програм підтримки реформ з урахуванням специфічних потреб та особливостей кожної країни. Ці програми фінансуються у межах Європейського інструменту сусідства та партнерства. В 2005 р. на першому Барселонському саміті була

прийнята п'ятирічна робоча програма **Б.п.**, схвалений Євросередземноморський кодекс правил протидії тероризму, а також сформований новий напрям партнерства у сфері міграції. У роботі саміту як спостерігачі взяли участь Російська Федерація, Мавританія (приєдналася до **Б.п.** в 2007 р.) та Лівія. Втілення в життя **Б.п.** відбувалося як на двосторонньому, так і на регіональному рівні. Цей процес фінансувався за рахунок бюджетного інструменту ЄС – фонду програми MEDA (на кшталт програм *PHARE* і *TACIS*) та кредитів Європейського інвестиційного банку (близько 2 млрд євро на рік). З 1995 р. *Європейською Комісією* на підтримку **Б.п.** було виділено з бюджету ЄС 16 млрд євро. У березні 2008 р. на саміті ЄС в Брюсселі була підтримана ідея Президента Франції Ніколя Саркозі щодо перетворення **Б.п.** на Середземноморський союз (англ. Union for the Mediterranean), урочиста церемонія підписання декларації про створення якого відбулася 13 липня 2008 р. в Парижі на саміті глав держав і урядів ЄС та країн Середземномор'я. По суті, зі створенням Середземноморського Союзу відбулося перезавантаження процесу Євросередземноморського співробітництва з метою надання йому нової динаміки, наочності та конкретності результатів. Підкреслюється, що Середземноморський Союз розбудовуватиметься на основі правового доробку та досягнень **Б.п.** До Середземноморського Союзу увійшли 27 держав-членів ЄС та 16 країн Південного Середземномор'я, Африки та Близького Сходу: Албанія, Алжир, Боснія і Герцеговина, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Мавританія, Марокко, Монако, Палестинська автономія, Сирія, Туніс, Туреччина, Хорватія, Чорногорія. Секретаріат Союзу розміщений у Барселоні. Організаційні питання та визначення основних напрямів діяльності нового об'єднання обговорюватимуться на рівні глав держав і урядів, які збиратимуться на саміті кожного другого року після першого Паризького саміту. Встановлено дворічний термін співголовання (голова від ЄС та голова від однієї з країн-партнерів). Спільні регіональні та місцеві проекти реалізовуватимуться у сферах економіки, довкілля, енергетики, охорони здоров'я, міграції та культури. Планується, що в майбутньому ЄС та Середземноморський Союз зможуть створити спільні інститути. З набуттям чин-

ності *Лісабонським договором* управління Середземноморським Союзом з боку ЄС було передано новоствореній Європейській зовнішньополітичній службі.

Літ.: *Barcelona Declaration* adopted at the Euro-Mediterranean Conference – 27-28/11/95. – Access mode : http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2005/july/tradoc_124236.pdf; *Barcelona Process* : Union for the Mediterranean: Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. – Brussels, COM(2008) 319. – Access mode : <http://www.cremo.edu.gr>; *Euro-Mediterranean Code of Conduct on Countering Terrorism*. – Access mode : http://eeas.europa.eu/euromed/summit1105/terrorism_en.pdf; *Euro-Mediterranean Partnership* (Euromed). – Access mode : http://eeas.europa.eu/euromed/index_en.htm. – Title from screen; *The Barcelona Process*. – Access mode : http://eeas.europa.eu/euromed/barcelona_en.htm. – Title from screen.

Рудік О.М.

“БАТЬКИ ЄВРОПИ” – політичні діячі – Жан Моне, Робер Шуман, Конрад Аденауер, Альфіде де Гаспері, які стояли біля витоків сучасної європейської інтеграції. Саме вони змогли надати імпульс об'єднанню країн Європи, запропонувавши конкретний проект, здатний змінити курс європейської історії, визначити зміст і напрями європейського будівництва.



“Натхненником” європейської інтеграції був відомий французький політик Жан Моне (1888-1979). Ж.Моне розпочав кар'єру на чолі родинного коньячного виробництва в містечку Коньяк. У роки Першої світової війни працював у Лондоні, налагоджуючи господарські контакти між союзниками. В 1920-х рр. – заступник Генерального секретаря Ліги Націй, потім дипломат у Вашингтоні. У 1940 р. подав У.Черчиллю ідею про франко-британський союз. Член Французького комітету національного визволення з часу його створення у 1943 р. У повоєнний час чимало зусиль доклав для розробки французької Програми модернізації, очолюючи в 1947-1949 рр. Комісаріат планування Франції. У 1949 р. був призначений верховним комісаром з питань об'єднання Німеччини. Він палко вірив у повномасштабне європейське об'єднання – політичне, військове та економічне. Досвід роботи в Лізі Націй переко-

нав його в слабкості міжурядового співробітництва. Але як один з авторів функціоналістського методу розбудови європейської спільноти Ж.Моне вважав, що до цієї мети слід йти крок за кроком, поступово передаючи органам наднаціонального контролю дедалі більшу кількість сфер діяльності. У 1988 р., в рік 100-ї річниці свого народження, Ж.Моне похований у паризькому Пантеоні – національному мавзолеї.

Проте попри всі свої переконання в необхідності інтеграції і примирення в перші повоєнні роки він поділяв позицію щодо демілітаризації, децентралізації та деіндустріалізації Німеччини. Але така позиція суперечила англо-американській політиці щодо Німеччини. Французьке керівництво шукало стратегію, яка гарантувала б безпеку їх країни, задовольнила потреби її промисловості щодо постачання вугілля та ринків сталі, і заспокоїла США, що наполягали на запровадженні політики, здатної забезпечити швидке економічне відродження Німеччини.

Ж.Моне виходячи з того, що майбутня політика Франції стосовно Німеччини має ґрунтуватися швидше на економічному об'єднанні, ніж на антагонізмі, у своєму меморандумі міністру закордонних справ Франції Р.Шуману та голові уряду Р.Плевену запропонував ідею наддержавного об'єднання з вугілля і сталі, яка і була покладена в основу Декларації, оголошеної Р.Шуманом 9 травня 1950 р. від імені французького уряду.



Роберт Шуман (1886-1963) – французький політик, який народився в Лотарингії, анексованій Німеччиною після франко-пруської війни 1870 р. Дитинство провів у Люксембурзі, звідки родом була його мати. В роки Першої світової війни служив у німецькій

армії. Після повернення Ельзасу й Лотарингії у 1918 р. до складу Франції брав активну участь у політичному житті, неодноразово обирався депутатом парламенту. В роки Другої світової війни був заарештований гестапо, після втечі брав участь у русі Опору. У повоєнний час успішно продовжив політичну кар'єру: став фундатором християнсько-демократичної партії “Народний республіканський рух”, у 1945-1962 рр. обирався до Національної Асамблеї, двічі ставав прем'єр-міністром, призначався міністром

фінансів, міністром закордонних справ. У 1958 р. був обраний президентом Європейської асамблеї (1958-1960), яка пізніше стала Європейським Парламентом. У 1955-1961 рр. очолював Європейський рух.

Походження Р.Шумана з прикордонної території, що мала спільні традиції романської і німецької культури і разом з тим становила предмет суперечки між Францією і Німеччиною, особисті поєднання від нескінченного конфлікту між ними схилили його до франко-німецького примирення. Політичні принципи Р.Шумана як християнського демократа підсилювали його особисті переконання. Саме тому він підтримував ідею Ж.Моне про створення Європейської спільноти з вугілля і сталі (ЄСпВС). Він вважав, що економічна інтеграція і створення європейської армії закладуть фундамент майбутньої Європейської федерації, необхідної для збереження миру в Європі. Хоча Декларація була адресована всім європейським країнам, проте її підтримали тільки ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург. З ентузіазмом на пропозицію Р.Шумана відреагував федеральний канцлер Німеччини К.Аденауер.



Конрад Аденауер (1876-1967), німецький політичний діяч. Після закінчення університету примкнув до католицької партії центру. У 1917-1933 рр. обирався обер-бургмістром Кельна, в 1920-1932 рр. – голова пруської Державної ради.

З приходом нацистів до влади був зміщений з посади обер-бургмістра, двічі утримувався під арештом. У повоєнний час брав участь у відродженні демократичного життя Німеччини, став одним із співзасновників партії “Християнсько-демократичний союз” (ХДС), яка об'єднала католиків і протестантів. У 1946-1966 рр. – голова партії, в 1949-1963 рр. – перший канцлер ФРН.

У міжвоєнний час К.Аденауер був активним учасником пан'європейського руху, а в повоєнні роки брав не менш активну участь в європейському русі, зокрема був делегатом I Конгресу європейських рухів у Гаазі (1948 р.). Він, як і Р.Шуман, щиро прагнув примирення між Францією і Німеччиною, оскільки сам був родом з Рейнланду і все життя відчував на собі тінь франко-німецьких воєн. До того ж, глибоко усвідомлюючи ступінь французької недовіри до новоствореної Федера-

тивної Республіки Німеччини, він розумів, що поєднання суверенитетів прокладе шлях до міжнародної реабілітації Німеччини. Лише тісна інтеграція із сусідами давала їй надію остаточно позбутися союзницького контролю над внутрішньою та зовнішньою політикою країни. Міжнародні події кінця 1950-х – початку 1960-х рр. переконали К.Аденауера у правильності рішення про франко-німецьке зближення. Дійсно, франко-німецький союз став ядром Співтовариства. Якщо ініціатором створення союзу була Франція, то його становлення пов'язане з діяльністю К.Аденауера.

Пропозиції Р.Шумана підтримала й Італія, яка зазнала поразки в Другій світовій війні. В результаті реалізації плану Маршалла країна вступила в смугу промислового піднесення, проте характерною рисою повоєнної Італії була політична нестабільність. З точки зору прем'єр-міністра А. де Гаспері, європейська інтеграція мала стати важливим чинником посилення економічної та політичної стабільності, боротьби з такими проблемами, як безробіття та відсталість Півдня.



Альчіде де Гаспері (1881-1954) – двомовний італійський політик з Південного Тіролю. Народився в Австро-Угорській імперії, де й розпочав у 1911 р. свою політичну

карьеру депутатом австрійського парламенту. Після вклучення за Сен-Жерменським мирним договором Південного Тіролю до складу Італії він продовжив у 1921 р. свою кар'єру як депутат італійського парламенту. Після приходу до влади Б.Муссоліні у 1927 р. був заарештований. З в'язниці був звільнений після втручання папи Пія IX і до 1943 р. перебував у Ватикані. Очолював християнсько-демократичну партію (ХДП), створену в 1944 р., і як її лідер у 1945-1953 рр. обіймав посаду прем'єр-міністра в кількох поспіль коаліціях. Спірався на графа К.Сфорцу – міністра закордонних справ, антифашиста й переконаного європейця з метою відновлення впливу Італії в Європі. Представляв італійських католиків у Європейському русі, відстоюючи ідею федеративного устрою Європи, був одним з його почесних голів. Активно підтримував створення в 1947 р. руху Нових міжнародних команд, який об'єднав прихильників християнських партій. На другому Конгресі руху (1948 р.)

були обговорені можливості об'єднання Європи в дусі християнських цінностей і висловлено бачення федеративної Європи, до складу якої входили б вільні і демократичні держави.

18 квітня 1951 р. шість країн, які в подальшому стали “локомотивами” європейської інтеграції, підписали у Парижі Договір про заснування Європейської спільноти з вугілля і сталі. Ж.Моне став першим президентом Вищого органу спільноти. Діяльність ЄСпВС відіграла роль трампліна для подальшого розвитку євроінтеграційних процесів. Ініціатором знову виступив Ж.Моне, який разом із 34 політичними й профспілковими діячами країн ЄСпВС та Великої Британії створив у жовтні 1955 р. Комітет дій за Сполучені Штати Європи, що об'єднував керівників християнсько-демократичних, ліберальних і соціалістичних партій, які представляли дві третини електорату семи країн. У 1954-1955 рр. Ж.Моне підготував проект, який передбачав поєднання двох форм інтеграції: секторальної та загальної. Ці пропозиції були підтримані конференцією міністрів закордонних справ ЄСпВС, які зібрались 1-3 червня 1955 р. у Мессіні (Італія). Результатом стало підписання в березні 1957 р. в Римі установчих договорів про заснування Європейської економічної спільноти та Євратому.

Літ.: *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Десмонд Дайнен*. Дедалі міцніший союз: Курс європейської інтеграції / Дайнен Десмонд; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2006; *Дюрозель Жан-Батіст*. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюрозель ; пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К. : Основи, 1995; *Кальвокоресси П.* Мировая политика после 1945 года : в 2 кн. / П. Кальвокоресси ; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 2000. – Кн. 1; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Мусис Ніколас*. Усе про спільні політики Європейського Союзу / Ніколас Мусис ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2005; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte*. – Stuttgart/München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003; *Jastawski Kazimierz*. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP,

2004; *McCormick John*. Understanding the European union: A Concise Introduction (3rd edn) / John McCormick. – N-Y : Palgrave Macmillan, 2005; *Pinder John*. The European Union: A Very Short Introduction / John Pinder . – N-Y : Oxford University Press, 2001.

Прокопенко Л.Л.

БЕЗПЕКА ЄВРОПЕЙСЬКА (European security) – широке, багатоконпонентне поняття, яке відображає існуючі військово-політичні, економічні, екологічні, соціокультурні, інформаційні та інші загрози для країн Європи, що складаються в системі глобальних і регіональних взаємовідносин з іншими країнами, міжнародними об'єднаннями та організаціями, етносами, політичними силами тощо. **Б.є.** можна уявити як комплекс заходів і зобов'язань, спрямованих на забезпечення взаємовигідного співробітництва на принципах мирного співіснування, інших гарантій миру в Європі, завданням якої є створення та підтримка надійної системи безпеки. Оцінка **Б.є.** може здійснюватись за окремими критеріями оцінювання *національної безпеки*. Так, аналіз **Б.є.** вимагає дослідження суб'єктивних та об'єктивних компонентів безпеки, існуючих та потенційних загроз, зовнішніх і внутрішніх факторів дестабілізації європейського безпекового середовища. Всебічна оцінка **Б.є.**, так само як і оцінка національної безпеки, охоплює пошук суттєвої відмінності між об'єктивним її (**Б.є.**) станом та суб'єктивними тлумаченнями цього стану правлячими й опозиційними елітами європейських країн та організацій тощо; об'єктивну оцінку верхньої та нижньої меж **Б.є.** для кожної конкретної європейської держави або Європи загалом та більш широке тлумачення спектра **Б.є.**, ніж тільки військової, зовнішньополітичної чи зовнішньоекономічної загрози.

Поняття **Б.є.** є близьким до поняття *регіональної безпеки*. З цього погляду **Б.є.** характеризує такий стан європейського регіону, коли він, з одного боку, здатний протистояти дестабілізуючим впливам зовнішніх і внутрішніх загроз, а з другого – його функціонування не повинно створювати загроз елементам самого регіону та його довікллю. Основними організаціями, що відповідають за забезпечення **Б.є.**, є *Європейський Союз (ЄС), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)*, а також

частково Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ), до складу якої входять окремі європейські країни СНД (Росія, Вірменія, Білорусь). Основними документами, які регулюють діяльність європейських країн та організацій у сфері забезпечення **Б.є.**, є Договір про Європейський Союз, Північноатлантичний договір, Статут *Організації Об'єднаних Націй* (ООН), Гельсінський Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі, Хартія європейської безпеки, Паризька хартія для нової Європи, частково Договір про колективну безпеку тощо. Основними договорами, що регулюють відносини європейських країн власне у військовій сфері, є Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСС), підписаний країнами-членами НАТО та Організації Варшавського договору 19 листопада 1990 р. зі змінами, внесеними Угодою про адаптацію ДЗЗСС, підписаною на Стамбульському саміті ОБСЄ в 1999 р., Договір між Російською Федерацією та Сполученими Штатами Америки про заходи щодо подальшого скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-III) тощо.

Європейський Союз у сфері забезпечення **Б.є.** реалізує *спільну зовнішню та безпекову політику та спільну безпекову та оборонну політику* (Гл. 2 Договору про Європейський Союз), основними цілями яких є: захист цінностей, основних інтересів, незалежності та цілісності ЄС; консолідація і підтримка демократії, правової держави, прав людини і принципів міжнародного права; збереження миру, запобігання конфліктам і зміцнення міжнародної безпеки відповідно до цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також принципів Гельсінського Заключного акта та цілей Паризької хартії, включаючи ті, які стосуються зовнішніх кордонів; надання допомоги населенню, країнам та регіонам, які стикаються з катастрофами, спричиненими природними чинниками або людиною; розвиток міжнародної системи, що базується на посиленому багатосторонньому співробітництві та ефективно-му глобальному управлінні тощо.

Відповідно до Європейської стратегії безпеки, ухваленої ЄС в 2003 р., **Б.є.** надалі більше залежить від наявності ефективної системи, що діє на багатосторонній основі. Тому ЄС ставить за мету створення більш сильного міжнародного співтовариства, добре функці-

онуючих міжнародних інститутів і міжнародного порядку, що діє відповідно до правил. Найкращими засобами зміцнення **Б.с.** з погляду ЄС є поширення відповідального державного управління, надання підтримки проведенню соціальних і політичних реформ, боротьба з корупцією та зловживанням владою, утвердження законності і захист прав людей. НАТО, членами якої є 25 європейських країн (не включаючи Туреччину), є провідною організацією, що відповідає за забезпечення **Б.с.** Відповідно до Північноатлантичного договору країни-члени НАТО зобов'язуються вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй. Країни-члени зобов'язані сприяти подальшому розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин, зміцнюючи свої незалежні інституції, домагаючись кращого розуміння принципів, на яких ці інституції ґрунтуються, та створюючи умови для забезпечення стабільності і добробуту. ОБСЄ як наступниця Ради безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) є найбільшою регіональною безпековою організацією у світі. До її складу входять 56 країн Європи, Північної Америки та Центральної Азії. На ОБСЄ покладається раннє попередження, запобігання конфліктам, регулювання криз та постконфліктне відновлення. Підхід ОБСЄ до забезпечення **Б.с.** включає політико-військові, економічні, екологічні та гуманітарні аспекти. Сфера діяльності організації охоплює контроль на озброєннями, заходи з установлення миру та безпеки, дотримання прав людини, національних меншин, демократизацію, розробку стратегій політики, боротьбу з тероризмом, а також екологічні та економічні проблеми. Рішення в межах ОБСЄ є політичними та приймаються за згоди всіх членів організації. На нараді з безпеки та співробітництва в Європі, яка відбувалась 31 липня – 1 серпня 1975 р. в м. Гельсінкі, був прийнятий так званий Гельсінський заключний акт. Це основоположний документ, що регулює діяльність країн – членів ОБСЄ у сфері забезпечення **Б.с.** Міждержавні домовленості, закріплені в акті, згруповано у кілька розділів: у міжнародно-правовій сфері: закріплення політичних і територіальних підсумків Другої

світової війни, виклад принципів відносин між державами-учасниками, у тому числі принципу непорушності кордонів; територіальної цілісності держав; невтручання у внутрішні справи іноземних держав; незастосування сили чи погрози силою, мирного врегулювання суперечок, поваги до прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, віросповідань тощо; у військово-політичній сфері: узгодження заходів щодо зміцнення довіри у військовій галузі (попередні повідомлення про військові навчання і великі пересування військ, присутність спостерігачів на військових навчаннях); в економічній сфері: узгодження основних сфер співпраці в галузі економіки, науки і техніки та захисту навколишнього середовища; у гуманітарній сфері: узгодження зобов'язань з питань прав людини та основних свобод, у тому числі свободи пересування, контактів, інформації, культури та освіти, право на працю, право на освіту і медичне обслуговування.

21 листопада 1990 р. НБСЄ була прийнята так звана Паризька хартія для нової Європи. В цій Хартії країни-учасники наради ще раз підтвердили свою відданість принципам Гельсінського Заключного акта, а також визначили свої пріоритети в оновленому безпековому середовищі Європи, яке виникло після розпаду соціалістичного табору. Ці пріоритети охопили такі сфери: безпека, захист прав та свобод людини, економічне співробітництво, охорона навколишнього середовища, культура, міграційні питання, інституційний розвиток самої НБСЄ тощо.

19 листопада 1999 р. в Стамбулі на саміті ОБСЄ була прийнята Хартія європейської безпеки. У цьому документі відображена концепція безпеки світового співтовариства, орієнтована на ХХІ ст. В її основу покладено два принципи: колективності, при якій “безпека кожної держави-учасника нерозривно пов'язана з безпекою всіх інших”, і “першочергової відповідальності Ради Безпеки ООН за підтримання міжнародного миру”. ОБСЄ визначена як одна з основних організацій з мирного врегулювання спорів в її регіоні і як один з головних інструментів у галузі раннього попередження і запобігання конфліктам.

Літ.: *Абрамов В. І.* Європейська безпека / В. І. Абрамов // Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Вітер Д. В.* Європейська безпека / Д. В. Вітер //

Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Довідник НАТО*. – Брюссель : [б. в.], 2006; *Заключний акт Нарadi з безпеки та співробітництва в Європі*, м. Гельсінкі, 1975 р. – Режим доступу : <http://www.osce.org/ru/mc/39505>; *Михненко А. А.* Національна безпека / А. А. Михненко, А. М. Михненко // Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *A secure Europe in a better world. European security strategy*. – Paris : The European Union Institute for Security Studies, 2003; *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union*. – Official Journal of the European Union. – 2010.

Бучик В.С.

БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНА – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого відвертається можливість завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Б.і. держави – це стан її інформаційної захищеності, за якої спеціальні інформаційні операції, акти зовнішньої інформаційної агресії та негласного зняття інформації (за допомогою спеціальних технічних засобів), інформаційний тероризм і комп'ютерні злочини не завдають суттєвої шкоди національним інтересам. **Б.і.** має розглядатися в контексті соціальної безпеки буття людини, а концепція **Б.і.** повинна бути прописана в контексті концепції прав людини. Превенція інформаційного насильства, що має приватний, конкретний характер, є не тільки необхідною, а й можливою. Інформаційне насильство виникає в соціальній взаємодії об'єкта і суб'єкта, що здійснюється як зіткнення культурних і соціальних установок у єдиний соціальний хронотоп. Тому актуальним у даному контексті стає вже не захист інформації, а захист від інформації. Для запобігання насильству можливим є поділ часу і простору агентів і реципієнтів насильства або усунення конфлікту установок.

Однією з характерних ознак так званої “інформаційної революції” в цій сфері стало виникнення електронної комерції, яка

розвивається відповідно до законів ринку та вільної конкуренції. Ці обставини збільшили попит на стратегічну інформацію, яка безпосередньо пов'язана з діяльністю держави. Головною характеристикою стратегічної інформації є спеціальний правовий режим її збирання, зберігання й використання, тобто режим таємності, який забезпечується силою державного примусу. Ця інформація залишається стратегічною лише до того моменту, поки вона є недоступною іншим сторонам, які віднесені до ймовірних противників. Але вдосконалення інформаційних технологій зробило державну таємницю не абсолютним, а відносним поняттям. Тому відбувається скорочення часу, протягом якого держава здатна зберігати секретність інформації, зокрема стратегічної. У сучасних умовах традиційні підходи щодо забезпечення інформаційної безпеки у короткий проміжок часу втрачають свою ефективність і потребують постійного вдосконалення.

Б.і. передбачає можливість безперешкодної реалізації суспільством і окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних з можливістю вільного одержання, створення й поширення інформації. Поняття **Б.і.** держави слід також розглядати в контексті забезпечення безпечних умов існування інформаційних технологій, які включають питання захисту інформації, як такої інформаційної інфраструктури держави, інформаційного ринку та створення безпечних умов існування і розвитку інформаційних процесів. Необхідний рівень **Б.і.** забезпечується сукупністю політичних, економічних, організаційних заходів, спрямованих на попередження, виявлення й нейтралізацію тих обставин, факторів і дій, які можуть завдати збитків чи зашкодити реалізації інформаційних прав, потреб та інтересів країни та її громадян.

Літ.: *Бачило І. Л.* Информационное право : учебник / І. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов ; под ред. акад. РАН Б. Н. Топорнина. – 2-е изд.; с изм. и доп. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2005; *Кормич Б. А.* Інформаційне право : підручник / Б. А. Кормич. – Х. : БУРУН і К, 2011; *Панченко О. А.* Информационная безопасность личности / О. А. Панченко. – 2-е изд. испр. – К. : КИТ, 2011.

Соснін О.В., Дзьобань О.П.

БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНА ДЕРЖАВИ (див. *Безпека інформаційна*).

БЕЗПЕКА КОЛЕКТИВНА – система взаємних зобов’язань групи держав щодо забезпечення миру і стабільності, протидії експансії потенційного агресора, яка складається з компонентів: 1) загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, найважливішими з яких є заборона застосування сили чи погрози силою у міжнародних відносинах; розв’язання міжнародних суперечок виключно мирними засобами; суверенна рівність держав; поважання основних прав і свобод людини; невтручання держав у внутрішні справи одна одної; 2) засобів мирного розв’язання міжнародних суперечок; 3) колективних заходів для запобігання актам агресії та усунення загрози мирові; 4) колективних заходів із роззброєння; 5) заходів, спрямованих на зміцнення довіри між державами.

Існує кілька різних поглядів на ідею **Б.к.** Класичне розуміння **Б.к.** передбачає створення певного співтовариства безпеки, члени якого відмовляються від вживання сили у відносинах одна з одною і погоджуються надавати допомогу будь-якій державі-учасниці, яка піддалася нападу з боку іншої держави цього співтовариства.

Політичний реалізм розглядає **Б.к.** як утопію, яка не може забезпечити національної безпеки держави, яка повинна розраховувати лише на себе. Представники неореалізму вважають, що головним засобом захисту національної безпеки є сила, а головним інструментом, що гарантує міжнародну безпеку, – баланс сил.

Ліберальна школа бачить **Б.к.** як єдиний шлях для подолання дилеми безпеки, який проходить через створення і закріплення міжнародних інститутів, удосконалення міжнародного права.

Інституалізація **Б.к.** започаткована створенням 28 квітня 1919 р. Ліги націй, яка брала на себе глобальну відповідальність за відвернення війни погодженими діями її членів. Статут Ліги націй передбачав надання гарантій країнам-членам, збереження їх незалежності і територіальної цілісності, а також колективні заходи у випадку порушення статуту і війни: порушення миру розглядалось як війна проти всіх членів Ліги; ведення повної економічної та політичної ізоляції; формування військ із національних контингентів з метою примусу до миру. Проте багато важливих положень Статуту не були втілені в життя

внаслідок позиції головних учасників організації, насамперед Англії й Франції, інтереси яких багато в чому не збігалися. Крім того, із 60 держав у 1932 р. її покинуло 16 країн, зокрема Німеччина перебувала у Лізі протягом 1926-1935 рр., СРСР – у 1934-1939 рр., а США так і не стали членом цієї міжнародної організації. Покликана підтримувати задекларований Версальським миром статус-кво, що склався внаслідок Першої світової війни, Ліга націй виявилася нездатною відвернути Другу світову війну. Крах Ліги націй, яка формально саморозпустилася 1946 р., серйозно підірвав ідею колективної безпеки.

Нова система **Б.к.** була сформована після Другої світової війни на універсальному та регіональному рівнях.

Універсальна система Б.к. ґрунтується на положеннях Статуту Організації Об’єднаних Націй (26 червня 1945 р.) і охоплює систему колективних заходів примусового або превентивного характеру, спрямованих на заборону погрози силою чи її застосування у відносинах між державами (ст. 2, 5, 50), а також заходів, спрямованих на роззброєння (ст. 11, 26, 47). Відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки в межах універсальної системи **Б.к.** покладено на Раду Безпеки, яка від імені ООН має право визначати існування будь-якої загрози мирові чи акту агресії, встановлювати тимчасові заходи на припинення порушень миру (ст. 40), вдаватися до примусових дій, зокрема створення і застосування міжнародних збройних сил (ст. 42). Її рішення мають обов’язковий характер.

Регіональна система Б.к. є складовою міжнародної системи **Б.к.**, щодо якої Статут ООН висуває низку вимог з обмеження кількості її учасників та обмеження безпекових дій рамками одного політико-географічного регіону, а також щодо засобів розв’язання міжнародних суперечок у регіоні виключно мирним шляхом. Примусові заходи можуть вживатися регіональними організаціями лише за рішенням Ради Безпеки ООН і під її керівництвом (ст. 107 Статуту ООН). Регіональними системами **Б.к.** є Організація африканської єдності та Ліга арабських держав.

Друга половина ХХ ст. ознаменувалась тривалими протистояннями між двома військово-політичними блоками – Північноатлантичним Альянсом (1949 р.) та Організацією Варшавського договору (1954 р.), кожен з

яких розглядався як система **Б.к.** в рамках своїх “таборів” (соціалістичного та капіталістичного) з Радянським Союзом. Формально обидва блоки декларували мирні наміри учасників та утримування від застосування сили, несумісної з цілями ООН. Зокрема, НАТО проголошувало принцип **Б.к.**: захисту “спільної спадщини своїх народів і їхньої цивілізації, заснованої на принципах демократії, свободи особистості та верховенстві права”; мирне співіснування “з усіма народами та урядами”, сприяння “стабільності та добробуту в Північноатлантичному регіоні. Але насправді ідеологічні протистояння між НАТО та ОВД перейшли в площину зіткнення об’єктивних геополітичних інтересів – США та Радянський Союз посилювали змагання за вплив на Третій світ, коли там відбувався процес деколонізації.

З початку 70-х рр. **Б.к.** стала вживатись у контексті “всеохоплюючої” “загальної” безпеки як засобу надання широкої основи співробітництва в умовах стабілізації міжнародної системи. Ця тенденція проявилася у практичному заснуванні консультативного органу – Народи з безпеки і співробітництва в Європі. Протягом 1972-1975 рр. ухвалено Гельсінський Заключний акт, який визначав стандарти міжнародної поведінки та зобов’язань між державами-учасницями, заходи зміцнення довіри, поваги до прав людини і основних свобод, а також співпраці в економічній, культурній, технічній та науковій галузях.

Після розпаду біполярної системи тенденція поступової втрати силових важелів на рівні національних держав на регіональному та глобальному рівні призвела до створення потужного механізму сили у вигляді Північноатлантичного союзу, війська якого протягом березня – червня 1999 р. провели військову операцію в Республіці Югославія. Діяльність міжнародних організацій та різні оцінки їх впливу на сучасний стан регіональної й глобальної безпеки актуалізували дискусію щодо можливостей формування нових систем **Б.к.** 15 травня 1992 р. на пострадянському просторі створена Організація Договору про колективну безпеку, яка “розглядається як головний міждержавний інструмент, покликаний протистояти регіональним викликам і загрозам військово-політичного і військово-стратегічного характеру, включаючи боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин”.

Водночас нова неоліберальна філософія **Б.к.** не передбачає наявності заздалегідь визначених коаліцій чи заздалегідь визначених ворогів, а пропонує формулу колективної співпраці країн $A+B+V+C+x^n$ супроти Z (можливого агресора, назва якого наперед не відома). **Б.к.** розглядається як нова парадигма міжнародного співробітництва – загальна взаємодія та динамічна співпраця групи взаємозалежних країн; сукупність політичних настанов, стратегій, методів, які використовуються для забезпечення миру та стабільності, а також правил контролю за їх дотриманням. Майбутнє **Б.к.** бачиться в контексті запобігання не тільки традиційним формам військово-територіальної ескалації, а й будь-якої іншої експансії – інформаційної, культурно-цивілізаційної, етнорелігійної, економічної – як платформа для врегулювання торговельно-економічних конфліктів, координація економічної стратегії, підтримка валютної системи і створення спільних економічних просторів. У такій системі ніхто не має розглядатися як ворог, кожен виступає в ролі миротворця і всі (мінус один) готові виступити проти агресора, коли на це є колективна санкція.

Прихильники такої концепції **Б.к.** переконують, що світова спільнота втрачає потребу у створенні військових блоків, угруповань та “образу ворога”. Усі учасники такої системи перебувають у стані творення миру, гармонії та співробітництва доти, поки одного разу один (чи більше) з них не вирішить порушити рівновагу. В такому разі інші засуджують агресію та запроваджують каральні санкції – від дипломатичного відчуження, економічних санкцій, до спільної збройної акції в крайньому випадку.

У контексті нової концепції **Б.к.** Україна як позаблокова держава відмовилась від неефективної стратегії прискореного набуття членства в НАТО. Зокрема, Президент України Віктор Янукович переконаний, що Україна не повинна робити вибір на користь однієї системи **Б.к.**, оскільки будь-яке таке рішення посилить загрози нашій національній безпеці та призведе до зростання напруженості у міжнародних відносинах. На сьогодні розробляються якісно нові підходи стосовно забезпечення належного статусу України в системі глобальної та регіональної безпеки.

Літ.: Афонин Э. А. Великая коэволюция. Глобальные проблемы современности: историко-социо-

логический анализ / Э. А. Афонин, А. М. Бандурка, А. Ю. Мартынов. – К. : Парлам. изд-во, 2003; *Білорус О. Г.* Глобалізація і національна стратегія України / О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001; *Гальчинський А.* Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи: Методологічні аспекти / А. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006; *Европеизация и разрешение конфликтов: Конкретное исследование европейской периферии* / Б. Коппитерс, М. Эмерсон, М. Хейску, Г. Нодиа. – М. : Весь Мир, 2005; *Салабай В. Ф.* Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики ХХ – поч. ХХІ ст. / В. Ф. Салабай, І. Д. Дудко, М. В. Борисенко, М. П. Чуб. – К. : КНЕУ, 2006; *Штоль В. В.* Роль и место НАТО в системе европейской и международной безопасности в условиях глобализации / В. В. Штоль. – М. : Изд-во “Науч. кн.”, 2006; *Этциони А.* От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / А. Этциони ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева ; Центр исслед. постиндустр. об-ва ; Журн. Свободная мысль ХХІ. – М. : Ладомир, 2004.

Киричук О. С.

БЕЗПЕКА МІЖНАРОДНА – стан міжнародних відносин, за якого суттєво мінімізуються (в ідеалі виключаються) ризики та загрози безпеці країн і народів; діяльність держав, міжнародних інститутів та організацій, спрямована на підтримання такого стану; універсальна система механізмів і гарантій, що виключають нелегітимне застосування сили в регіональному та світовому масштабах.

Б.м. можна трактувати як стан відсутності прямої чи прихованої загрози виникнення конфліктів або здатність провідних держав світу чи колективних міжнародних інституцій (організацій) ефективно їм протидіяти. Вона є результатом складної взаємодії багатьох держав, влада кожної з яких об'єктивно прагне реалізувати власні безпекові підходи. У кінцевому підсумку, в міжнародних відносинах встановлюється певна система безпеки, до якої більшість держав змушена адаптуватись.

У сучасних умовах забезпечення **Б.м.** розглядається як одна з найважливіших функцій світового співтовариства, основу якої визначають процеси зміцнення взаєморозуміння та взаємної довіри у міждержавних відносинах, роззброєння та нерозповсюдження зброї масового ураження, своєчасне та ефективне регулювання конфліктних ситуацій тощо.

При цьому поняття **Б.м.** не тотожне простій сумі національних безпек держав світу, тоб-

то міжнародну безпеку не можна уявити як ситуацію, за якої досягнення стану гарантованої безпеки окремими державами світу автоматично призводить до стану загального миру і стабільності.

Б.м. розрізняють: за масштабами (національна – регіональна – загальна), за сферами (воєнна, економічна, екологічна, технологічна, інформаційна, соціальна, гуманітарна та ін.), за суб'єктами (суспільства, держави, наддержавного об'єднання тощо).

Досвід людства дає підстави виокремити п'ять типів систем **Б.м.**:

1. Унілатеральну, що реалізується через індивідуальні зусилля однієї держави. Держава реалізує власну безпеку самостійно, застосовуючи певний тип зовнішньої політики, яка може бути спрямована на гегемонію, ізоляцію, нейтралітет, позаблоковість чи навіть автаркію.

2. Рівноваги сил, що ґрунтується на відсутності чітко вираженого полюса в міжнародній системі та принципі взаємності загроз. Кожна держава у такій системі фактом свого існування та потенційною могутністю є загрозою для інших держав, а стабільність у відносинах між ними впливає із балансу загроз. “Концерт держав” чи біполярна система 50-90-х рр. ХХ ст. є варіантами такої системи, яку Р.Арон називав “рівновагою страху”.

3. Блокову, яка є масштабнішим варіантом системи рівноваги сил, оскільки рівновага і стабільність у ній залежать від могутності блоків. Кожна з держав намагається гарантувати свою безпеку через участь у діяльності одного з військово-політичних альянсів (союзів, коаліцій). Так, вони отримують гарантії допомоги на випадок війни, але й змушені рахуватися з ризиком втягнення у збройний конфлікт згідно з *casus foederis*. У такій системі уряди окремих держав змушені розв'язувати дилему, альтернативами якої є: самостійні дії держави у сфері безпеки з усіма ризиками, що звідси випливають; вступ до одного з військово-політичних блоків та ризик можливої участі держави у збройному конфлікті згідно з узятими зобов'язаннями.

4. Колективну, пов'язану з багатосторонніми взаємними гарантіями безпеки держав, укладенням відповідних міжнародних договорів і конвенцій, режимом обов'язкового дотримання урядами держав міжнародних зобов'язань. Після Другої світової війни 1939-1945 рр. окремі елементи колективної безпеки були

кодифіковані в Статуті ООН. Однак косовська криза та війна в Іраку 2003 р. поставили під сумнів не лише систему міжнародного права, а й усталені норми міждержавних відносин. Загалом колективна система **Б.м.** ніколи не мала прецедентів у історії незважаючи на постійні спроби її створити.

5. Коопераційну, що полягає у прагненні більшості держав світу до співпраці, яку владні еліти вважають більш бажаною, ніж конфронтацію. Ця система ґрунтується на окремих угодах, які встановлюють клімат довіри та роблять можливою співпрацю держав з тих чи інших питань, що становлять спільний інтерес.

Сучасна система **Б.м.**, що є поєднанням колективної та коопераційної систем, ґрунтується на принципах: неподільного характеру й однакового рівня безпеки для всіх країн незалежно від їх ролі на світовій арені; міжнародного співробітництва у розв'язанні проблем безпеки та колективності дій щодо усунення чи припинення агресії; доповнення військово-силових засобів підтримання миру політико-дипломатичними, правовими, економічними, фінансовими, технологічними, інформаційними та ін. заходами; необхідності зміцнення довіри і відкритості у міжнародних відносинах; системного підходу до підтримання безпеки тощо.

Важливими елементами системи **Б.м.** є: міжнародна нормативно-правова база з питань безпеки; наукові концепції, доктрини, програми безпекового характеру; сукупність державних, міждержавних, громадських організацій та інститутів підтримання миру; сили, засоби та матеріальні ресурси запобігання зростанню небезпеки на міжнародному рівні.

У сучасних умовах існує об'єктивна необхідність вироблення нових підходів до забезпечення **Б.м.** Орієнтація країн на замкнені воєнно-політичні блоки і коаліції, їх глобальна боротьба за сфери впливу, балансування на межі війни і миру, рівновага озброєнь на дедалі вищому рівні вважаються залишками старих систем безпеки, ефективність яких була обмеженою. Необхідність відмови від них диктується фундаментальними геополітичними зрушеннями, а також глобальними загрозами людству, які на початку нового тисячоліття суттєво загострюються. У зв'язку з цим доцільно більш широко застосовувати термін "глобальна безпека". Вербальна формула "**Б.м.**" традицій-

но підкреслює насамперед відносини у сфері безпеки, що складаються між державами та їх об'єднаннями. Подібне збагачення понятійно-категорійного апарату теорії безпеки є виправданим в умовах посилення глобальної взаємозалежності та взаємодії не лише держав, а й недержавних акторів (неурядових організацій, добровільних асоціацій, транснаціональних корпорацій, окремих громадян). Це дасть змогу повніше усвідомити природу безпеки людства та запропонувати нові шляхи її забезпечення.

Літ.: Дзьобань О. Національна безпека в суспільствах транзитивного типу / О. Дзьобань. – Х. : [б. в.], 2004; Закон України про основи національної безпеки України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>; Кулагин В. М. Международная безопасность / В. М. Кулагин. – М. : Аспект-Пресс, 2007; Реформування сектору безпеки України. – К. : НІПМБ при РНБОУ, 2004; Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою / Г. П. Ситник. – К. : НАДУ, 2004; Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К. : Кондор, 2007; Современная мировая политика. Прикладной анализ / под ред. А. Д. Богатурова. – М. : [б. и.], 2009; Стратегія національної безпеки України : затверджена Указом Президента України від 12 лют. 2007 р. № 105/2007. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/5728.html>

Смолянук В. Ф.

БЕЗПЕКА РЕГІОНАЛЬНА – система відносин між країнами тих чи інших регіонів світу, за якої країни отримують можливість суверенного визначення форм і шляхів свого економічного, політичного та культурного розвитку, перебуваючи при цьому вільними від загрози війн (збройних конфліктів), економічних і політичних диверсій, а також втручання у їх внутрішні справи. **Б.р.** є органічною частиною міжнародної безпеки та формою реалізації безпеки національної.

Відповідно до Статуту ООН допускається створення регіональних угод та інститутів (у тому числі безпекового характеру), якщо це не суперечить принципам Організації. Об'єднання країн у регіональні групи, як правило, здійснюється добровільно, набуваючи при цьому спрямованості на реалізацію мирних цілей їх розвитку.

Необхідність та специфіка **Б.р.** визначається культурно-історичною, економічною та

політичною різноманітністю сучасного світу, який одночасно залишається цілісним та взаємозалежним. Геополітичні відмінності сучасної епохи, нерівномірність розвитку різних регіонів світу, міжнародний поділ праці та інші чинники визначають регіональну спільність (подібність) економічних, політичних, воєнних та інших державних інтересів, що закріплюється створенням воєнно-політичних та політико-економічних організацій (блоків, союзів, коаліцій) на кшталт НАТО, ЄС, ОДКБ тощо. Подібна спільність отримує додатковий вираз у розробці та підписанні міжнародних договорів і угод, які поширюються на групу компактно розміщених країн певного регіону (наприклад договори про створення без'ядерних зон).

У сучасному світі існує низка традиційних систем **Б.р.** – Організація безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організація Африканської єдності (ОАЄ), Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) тощо. Їх структурні, функціональні, цільові, ресурсні та інші характеристики не є сталими, вони коригуються відповідно до факторів глобальної еволюції людства та стану міжнародної безпеки.

Україна має пряме відношення до систем **Б.р.**, створених на Європейському континенті. Відповідно до Закону України від 1 липня 2010 р. “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” важливими зовнішньополітичними завданнями позаблокової України є “пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору”. Крім того, слід враховувати чинник опосередкованої взаємодії України з пострадянською системою **Б.р.** – Організацією Договору про колективну безпеку (ОДКБ). Три із семи учасників цього Договору (Білорусь, Росія, Узбекистан) є стратегічними партнерами України, з якими відбувається взаємодія з питань підтримання безпеки в регіоні Східної Європи.

Літ.: *Возжеников А. В.* Региональная безопасность: геополитические и геоэкономические аспекты / А. В. Возжеников и др. – М. : РАГС, 2006; *Логунов А. Б.* Региональная и национальная безопасность / А. Б. Логунов. – М. : [б. и.], 2009.

Смолянюк В. Ф.

БЕЗПЕКА СОЦІАЛЬНА (Social Security) – такий стан розвитку держави, за якого вона здатна забезпечити гідний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз. **Б.с.** як складова національної безпеки є процесом досягнення стану захищеності від загроз соціальним інтересам. Від національних інтересів відокремлюються соціальні, а від загроз національній безпеці – загрози соціальній та іншим сферам, тобто під **Б.с.** розуміється як такий стан суспільства, в тому числі усіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, за якого забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних тощо, які визначають якість життя людини і суспільства в цілому, та гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей.

Наразі теоретичні основи забезпечення **Б.с.** перебувають на стадії формування. Існують об'єктивні причини такого стану в питаннях методологічного забезпечення **Б.с.**: власне категорія “**Б.с.**” була фактично узаконена тільки в січні 1997 р. після схвалення Верховною Радою України Концепції (основ державної політики) національної безпеки України. Раніше проблема забезпечення безпеки зводилась, як правило, до безпеки держави. На момент набуття Україною державного суверенітету самого поняття “національні соціальні інтереси України”, яке є першоосновою інструментарію та механізму дослідження системи **Б.с.**, не існувало. Проте саме на базі чіткого та однозначного (тобто визначеного на офіційно-нормативному рівні) уявлення про національні соціальні інтереси України як сукупності її життєво важливих потреб та цільових настанов існування можна сформулювати головні завдання системи забезпечення **Б.с.**

Б.с. стала предметом наукових досліджень в Україні одночасно із здобуттям незалежності держави, приблизно на початку 1990-х рр. Уперше в “Концепції (основах державної політики) національної безпеки України” (1997 р.) було визначено сім сфер національної безпеки України, до яких була включена **Б.с.** У 2003 р. було прийнято Закон України “Про основи національної безпеки України”, в якому визначаються загрози національним

інтересам і національній безпеці України у соціальній сфері, але не подано визначення “**Б.с.**”. В Україні проводилися наукові дослідження, присвячені **Б.с.**, серед яких варто виділити доповіді Національного інституту стратегічних досліджень стосовно **Б.с.** (1997 р.), Інституту економіки промисловості НАН України (2000 р.).

Б.с. розглядається як така умова соціальної сфери, за якої забезпечується її стійкий розвиток, оптимальне задоволення потреб, висока якість життя, створення умов для розвитку особи. **Б.с.** держави має складну систему зовнішніх і внутрішніх зв’язків, серед яких можна виділити такі як:

1) соціальна незалежність держави та її місце в структурі міжнародної співпраці. Прикладом може бути ситуація, яка склалася з лікарським забезпеченням населення. Недалекоглядна політика держави в питанні розвитку фармацевтичної промисловості призвела до залежності України від поставчань лікарських препаратів з-за кордону, розміри яких на сьогодні становлять понад 70% від споживаних, що зумовило, у свою чергу, неможливість реалізації в повному обсязі права деяких категорій малозабезпечених громадян на безкоштовне забезпечення медикаментами;

2) стабільність і стійкість системи соціального захисту в період реформування економіки. Як приклад можна навести найбільш важливий індикатор соціальної стабільності України – це соціальна стабільність середньої сім’ї. Різка переорієнтація економіки не дала змоги перебудуватися підприємствам, а нерозроблена соціальна політика України щодо соціального захисту сім’ї посилила економічний пресинг на сім’ю, що унеможливило прогнозований розвиток цієї основної характеристики, соціальної та економічної стабільності держави. Створення передумов для встановлення соціальної стабільності в суспільстві вимагає не тільки високопрофесійних і ефективних політичних та економічних дій влади, а й зміни соціально-психологічного настрою, що домінує в суспільстві;

3) здатність системи соціального захисту до системного саморегулювання, розвитку і вдосконалення. Глибока економічна криза, яка охопила все українське суспільство, призвела не тільки до занепаду системи соціального захисту, а й до втрати загальнона-

ціональних орієнтирів та ідеалів, інтуїтивного переходу до стратегії самовиживання, який спостерігався на всіх рівнях суспільства. Турбота людини про нагальні інтереси відсуває на задній план вирішення основних завдань майбутнього держави. У кризових умовах особливої значущості набуває усвідомлення як державними діячами, так і всіма верствами суспільства вищих національних пріоритетів і нерозривності особистих та суспільних інтересів із благополуччям країни. Усвідомлення спільності інтересів – це складні соціально-психологічні процеси, які безпосередньо залежать від історичних традицій, рівня політичної культури мас, ступеня виправданої довіри до влади на всіх рівнях та можливості створення умов для розвитку всіх форм соціального захисту населення.

Оскільки стан і стабільність безпеки визначають гармонійність або ступінь конфліктності сукупності соціальних відносин між особою і суспільством, особою і державою, зрозуміло, що погіршення такого індикатора **Б.с.**, як тривалість життя, особливо чоловіків, свідчить про взаємозв’язок його з іншими і неможливість розгляду стану одного індикатора без дослідження просторово-часової динаміки всієї сукупності індикаторів.

Найважливішими елементами механізму забезпечення **Б.с.** держави є: безперервний комплексний просторово-часовий моніторинг соціальних явищ, що відбуваються в суспільстві; розробка критеріїв, якісних і кількісних індикаторів (порогових значень) стану соціальної стабільності як всієї держави, так і кожного суб’єкта; прогнозування комплексу чинників, що визначають загрозу соціальній стабільності в суспільстві; створення моделей соціально значущих проєктів; верифікація моделей і виявлення випадків, коли модель і фактичні параметри соціального розвитку наближаються до порогових значень; розробка комплексних заходів щодо виходу із зони соціальної небезпеки.

Урахування особливостей ролі окремих соціальних суб’єктів у суспільних відносинах, розв’язання конкретних суперечностей у межах конкретних функціональних сфер соціально-економічної діяльності в процесі відтворення та забезпечення на цій основі інтегрального впливу на рівень **Б.с.** – усі ці важливі проблеми стають об’єктом уваги на

структурно-функціональному рівні розгляду **Б.с.** Відповідно змінюється й інструментарій досліджень: від абстрактно-теоретичного до функціонально-практичного – із широким застосуванням розгалуженої системи критеріїв, параметрів, показників **Б.с.**

Під критерієм **Б.с.** слід розуміти оцінку стану соціальної сфери з погляду найважливіших процесів, що відображають її характер і напрями. Критеріальна оцінка **Б.с.** охоплює оцінки: стабільності соціальних відносин і структури; наявності умов запобігання соціальним конфліктам і їх вирішення; позбавлення економічного підґрунтя процесів десоціалізації суспільства.

Наведені критерії диктують вибір певних показників **Б.с.**, які найадекватніше характеризують соціальну сферу держави, рівень кількісних і якісних параметрів її розвитку. При цьому показники **Б.с.** мають відповідати таким вимогам: наявність високого ступеня інформативності; наявність зв'язку показників із суттєвими тенденціями і процесами розвитку соціально-економічної сфери на кожному етапі функціонування і розвитку; можливість їх застосування в практичній діяльності суб'єктів економічної системи.

Україна вимагає особливого підходу для вирішення питань самозбереження і саморозвитку. Тому в розвитку стратегії **Б.с.** має наголошуватися на необхідності концентрації діяльності органів державної влади на негативних явищах, які існують у суспільстві. Це, з одного боку, наростання майнової диференціації населення і збільшення кількості бідних, а з другого – зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, тобто наявність кризових і відсталих із соціально-економічного погляду регіонів. Такі характеристики соціальної стабільності, як кваліфікована праця, яка має забезпечити гідний рівень життя, а також доступність освіти, медичного і соціального забезпечення та обслуговування, житлово-комунальних послуг, транспорту, зв'язку, є необхідними умовами забезпечення **Б.с.** України.

Літ.: Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми : монографія / В. Гошовська. – К. : Видавн. Дім “Корпорація”, 2004. – 196 с. Гнибіденко І. Ф. Соціальна безпека: теорія та українська практика / І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колод, О. Ф. Новікова та ін. ; Київ. нац. економ. ун-т ім. Вадима Гетьмана / І. Ф. Гнибіденко (ред.). – К. : КНЕУ, 2006. – 291 с. Про затвердження Методики розрахунку рівня еконо-

мічної безпеки України : Наказ М-ва економіки України від 2 берез. 2007 р. № 60. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>; Закон України про основи національної безпеки України // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.

Афоніна О.Г.

БЕНІЛЮКС (Benelux) – економічний союз у Західній Європі, до складу якого входять три сусідні монархії – Бельгія, Нідерланди і Люксембург, розміщені в Північно-Східній частині Європи між Францією і Німеччиною і омиваються водами Північного моря. Площа **Б.** становить 74 640 км², населення – 27 911 071 осіб (2010 р.). Густота населення – 373,9 осіб/км². Назва **Б.** складається з перших букв назв країн-членів. Початком формування **Б.** можна вважати 25 червня 1921 р., коли був підписаний договір між Бельгією і Люксембургом про створення економічного союзу. Це був договір про створення бельгійсько-люксембургського економічного союзу. Він ліквідував митні платежі та інші перешкоди у торгівлі між цими країнами та встановлював єдиний тариф для третіх країн і забезпечував вільний обмін послугами.

У 1932 р. була підписана конвенція між Бельгією, Нідерландами і Люксембургом, яка передбачала можливість ліквідації митних зборів у торгівлі між цими країнами. Але через політичні події в Європі того часу та економічну кризу 30-х рр. перша спроба створення **Б.** не була реалізована.

У 1943 р. емігрантські уряди Бельгії, Нідерландів та Люксембургу в Лондоні підписали валютну угоду трьох держав для регулювання взаємних платежів у повоєнний період і зміцнення економічних зв'язків, а в 1944 – митну конвенцію, яка через військові дії набула чинності лише в 1948 р. Згідно з цим документом скасовувалися всі митні платежі в торгівлі між цими країнами і був введений найнижчий в Західній Європі митний тариф на торгівлю з третіми країнами. Були створені і органи союзу трьох держав – Рада Економічного союзу, Адміністративна митна рада, Рада торговельних угод, а з 1947 р. в Брюсселі розпочав роботу Генеральний секретаріат.

Результатом інтеграційних процесів стало підписання в 1949 р. Договору про попередній економічний союз, який усував кількісні та інші обмеження в торгівлі між країнами-підписантами і передбачав координацію валютної політики. В 1953 р. були

підписані Протокол про прискорення процесу координації економічної і соціальної політики і Протокол про здійснення єдиної торговельної і соціальної політики щодо імпорту і експорту в торгівлі з третіми країнами. В 1954 р. з'явилася Угода про вільний рух капіталу між трьома країнами, а в 1955 р. – Угода про поступове врегулювання сільськогосподарської політики. У тому самому році почала діяти Міжпарламентська консультативна рада **Б.** З 1956 р. Протоколом про вільне пересування робочої сили і спільну політику у сфері соціального страхування уряди трьох країн змогли регулювати кадрову політику. І починаючи з цього року Бельгія, Нідерланди і Люксембург уже спільно як **Б.** стали підписувати договори про торгівлю з третіми країнами.

Відповідно до Договору, підписаного в Гаазі 3 лютого 1958 р. строком на 50 років, засновано Економічний союз **Б.**, який функціонує з 1 листопада 1960 р. В Договорі сторони – король Бельгії Бодуен I, герцогиня Люксембургська Шарлотта і королева Нідерландів Юліана сформулювали основні цілі союзу – створення єдиного ринку його учасників, вільний рух осіб, товарів, капіталів і послуг між країнами, координацію їх економічної, фінансової і соціальної політики. Незважаючи на те, що вже існував Європейський економічний союз (1957), куди увійшли всі три країни, **Б.** залишився існувати як союз і відіграв значну роль у створенні і розвитку ЄС. У 1976 р. завершено уніфікацію акційних зборів. Країни **Б.** є активними учасниками економічних і військових організацій західного світу, зокрема членами НАТО, Спільного ринку тощо.

Для забезпечення діяльності **Б.** створена потужна система управління. Вищий його орган – Комітет міністрів, який складається з трьох міністрів закордонних справ і збирається на засідання кілька разів на рік. Рішення Комітету мають бути прийняті одностайно і обов'язкові до виконання для всіх. Комітетові підпорядковується Рада Економічного союзу, яка складається з представників міністерств і відомств трьох країн, він координує діяльність галузевих спеціальних комісій. Галузеві міністри збираються на засідання в міру необхідності, в рамках робочих груп. Адміністративні і організаційні функції **Б.** здійснює Генеральний секретаріат на чолі з колегією секретарів. Згідно з

Договором Генеральний секретар має бути громадянином Нідерландів, його два заступники – громадянами Бельгії і Люксембургу. У Міжпарламентській консультативній раді **Б.** працюють депутати парламентів трьох країн: Бельгії і Нідерландам у цій раді належить по 21 місце, Люксембургу – 7. Рада обговорює і виробляє рекомендації для урядів трьох держав. В Консультативну раду з економічних і соціальних питань входять 27 представників економічних і соціальних організацій країн-учасниць. Для вироблення єдиного тлумачення спільно прийнятих правових норм створена Судова палата. Серед її повноважень – судові та консультативні повноваження у справах державних чиновників. Для вирішення спірних питань, які виникають між членами **Б.**, створена Арбітражна колегія.

У 2010 р. Договір, підписаний в Гаазі в 1958 р., перестав діяти. Однак це не означає кінець **Б.** Економічний союз трьох держав наповнився новим змістом, і він не обмежується лише економікою. 17 червня 2008 р. в Гаазі був підписаний новий договір між урядами Бельгії, Нідерландів та Люксембургу, метою якого є модернізація, зміцнення і розширення співробітництва країн **Б.**, за яким ці країни мають намір жити і далі.

Літ.: *Государства Альпийского региона и стран Бенилюкса в меняющейся Европе* / ред. В. Я. Швейцера. – М. : [б. и.], 2009; *Между сепаратизмом и автономией. Региональные и этнические партии в европейской политике.* – М. : [б. и.], 2006; *Глобальные трансформации: политика, экономика и культура* / Д. Хелд, Д. Голдблатт, Э. Макгрю, Дж. Перратон. – М. : [б. и.], 2004.

Красівський О.Я.

БЕРЕГОВА ЗОНА (англ. Coastal zone) – 1) контактна зона суша-море, що характеризується інтенсивністю взаємодії природних, економічних, демографічних та інших процесів; 2) геополітичне поняття, що тлумачиться значно ширше. У традиційній геополітиці це контактна зона протистояння моря й континенту, плацдарм для геополітичної експансії (Rimland), у геоekonomіці – контактна зона між різними господарськими системами, наприклад вільні економічні зони, в цивілізованій геополітиці – енергонасичені “береги” багатовимірною комунікаційного простору між цивілізаціями, де взаємодіють (конфліктують) різні якості і цінності. Плацдарм для геополітичної екс-

пансії виступає поясом, прикордонною зоною або кордоном. У геополітиці цей термін має інше смислове навантаження, ніж поняття кордону між державами. Морські прибульці бачать берег не як лінію для самого материка, а як територію, яку можна відірвати від континентальної маси, перетворити на базу, торговельний, військовий анклав для подальшого наступу на сушу.

Літ.: *Андрейцев В.* Територіальні аспекти державності: проблеми практичної теорії / В. Андрейцев // Конкуренція. – 2005. – № 4 (19); *Василенко С.* Українська геополітика. Вектор визначено / С. Василенко // Віче. – 2000. – № 9; *Закон України про виключну (морську) економічну зону України* // Відом. Верховної Ради України. – 1995. – № 21. – Ст. 152 (зі змінами та допов. станом на 1 жовт. 2007 р.); *Колосов В. А.* Геополітика и политическая география / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001; *Моро Дефарж Ф.* Введение в геополитику / Дефарж Ф. Моро. – М. : Конкорд, 1996; *Україна у геополітичному інтер'єрі ХХ століття* // Політ. думка. – 1994. – № 3; *Юридична енциклопедія* / ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – Т. 6.

Рознутенко І.В.

БІЗНЕСЄВРОПА (BUSINESSEUROPE) – європейське об'єднання промисловців та роботодавців. **Б.** було засновано у 1958 р. як Союз конфедерацій промисловців і роботодавців Європи (UNICE).

Ідея створення такого об'єднання виникла відразу після Другої світової війни з метою ефективного співробітництва для відновлення економічного розвитку континенту. У 1949 р. було створено Раду промислових федерацій Європи (CIFE), до її організаційної структури увійшов Союз промисловців країн Європейських Співтовариств у складі національних промислових федерацій 6-ти держав-членів Європейського Співтовариства (UNICE) для відстеження політичних наслідків створеного Римським договором Співтовариства. Поряд з Федерацією роботодавців Європи **Б.** відстоювало ідеї підписання договорів ЄС і відіграло важливу роль у просуванні ідеї європейської інтеграції.

Шість країн цього першого Європейського Співтовариства було представлено вісьмома федераціями-засновниками. Було створено 11 комісій і 12 робочих груп зі штаб-квартирою у Брюсселі. У 2007 р. об'єднання було перейменовано на **BUSINESSEUROPE** – Конфедерацію європейського бізнесу.

Сьогодні **Б.** є одним з найважливіших європейських бізнес-об'єднань, що представляє інтереси як великих, так і малих та середніх компаній. Об'єднання також є одним із європейських соціальних партнерів, які представляють приватних роботодавців на міжпрофесійному рівні.

Метою **Б.** є об'єднання центральних промислових федерацій та посилення солідарності їх членів, сприяння загальноєвропейській конкурентній промисловій політиці і представлення інтересів європейських промисловців і роботодавців в європейських інституціях.

Особливістю **Б.** є те, що воно ніколи не було секторальною організацією і його діяльність здійснюється виключно в горизонтальній площині.

Членами **Б.** є 40 центральних промислових федерацій і федерацій роботодавців із 34 країн, у тому числі держави ЄС, ЄЕП та окремі держави Центральної та Східної Європи.

Структура **Б.** є доволі розгалуженою, що пояснюється завданнями та сферами діяльності. Управління об'єднанням здійснюють такі органи: представники 40 федерацій із 34 держав-членів, Рада президентів (складається з президентів, тобто найвищих обраних посадовців-членів федерацій). Рада є найвищим органом управління та визначає загальну стратегію розвитку об'єднання), Виконавчий комітет (до складу якого входять генеральні директори федерацій-членів. Комітет визначає основні стратегічні завдання **Б.**), Виконавче бюро (об'єднує представників федерацій із 5 найбільших держав Європи, держави, яка головує в ЄС, а також представників 5 найменших держав Європи на основі ротації. Бюро відповідає за реалізацію програми роботи **Б.**, сприяє координації діяльності членів **Б.**, оперативно вирішує проблемні питання повсякденної діяльності **Б.**, є допоміжним органом Виконавчого комітету), Генеральний директор, Комітет управління та штатний персонал. Сучасна структура **Б.** включає 7 го-

ловних комітетів, близько 60 робочих груп та має у цілому близько 1200 експертів, які призначаються членами федерацій. До цих комітетів належать: Комітет з економічних та фінансових питань, Комітет з міжнародних відносин, Комітет у промислових справах, Комітет із соціальних питань, Комітет з правових питань, Комітет з підприємництва та малого і середнього бізнесу, Комітет внутрішнього ринку.

До основних завдань Робочих груп відносять обговорення законодавства ЄС, що перебуває на стадії підготовки, та оцінку його можливого впливу на здійснення підприємницької діяльності в межах ЄС. Позиція **Б.** щодо окремих політик ЄС офіційно публікується, і **Б.** контролює її врахування в подальшому вдосконаленні законодавства ЄС.

Літ.: *Офіційний сайт БІЗНЕСЄВРОПА.* – Режим доступу : <http://www.businessseurope.eu/>

Мовчан Ю.В.

БІЛА КНИГА З ЄВРОПЕЙСЬКОГО (НАЛЕЖНОГО) ВРЯДУВАННЯ – офіційний документ, що висвітлює бачення проблеми Європейською Комісією та запрошує до обговорення проблеми всі зацікавлені сторони, **Б.к.с.(н.)в.** (EUROPEAN GOVERNANCE: A WHITE PAPER) у 2001 р. розпочала процес консультацій щодо інституційних реформ та майбутнього ЄС. Вона обґрунтовувала необхідність реформ, формулювала принципи належного врядування, вносила пропозиції щодо функціонування європейських інституцій, висловлювала бачення ролі ЄС та його майбутнього у глобалізованому світі.

Б.к.с.(н.)в. адресована всім учасниками європейського врядування: наднаціональним інституціям ЄС, національним адміністраціям, регіональним та місцевим органам влади, регіонам і міським громадам, громадянському суспільству в державах-членах та країнах-кандидатах.

Основні пропозиції, які містила **Б.к.с.(н.)в.**, стосувалися більш активного залучення громадян до процесів урядування та управління, вдосконалення підходів до вироблення та впровадження спільних європейських політик, зміни інституційної парадигми для наднаціональних органів ЄС.

Біла книга пропонувала зробити ЄС, його інституції, процеси вироблення політики й прийняття рішень більш відкритим для громадян та

неурядових організацій; вона виступає за більшу відкритість, підзвітність і відповідальність європейських інституцій за рішення, що приймаються, та процеси, що ініціюються спільно установами ЄС та державами-членами.

В основу системи урядування ЄС покладено п'ять базових принципів: відкритості, активної участі громадян, підзвітності, результативності та узгодженості. Ці принципи мають забезпечити належне управління на наднаціональному рівні; їх мають дотримуватися держави-члени на всіх рівнях національного державного управління – центральному, регіональному та місцевому.

Відкритість: інституції ЄС мають працювати у більш відкритий спосіб. Разом з державами-членами ЄС вони повинні активно інформувати населення про діяльність органів ЄС, про те, які рішення прийняті і для чого. Мова спілкування має бути простою і зрозумілою для населення. Відкритість є надзвичайно важливою для того, щоб збільшити довіру до європейських інституцій.

Активна участь громадян: якість, прийнятність та результативність політики ЄС залежить від того, наскільки активно на всіх етапах вироблення політики – від вивчення потреби в державному втручанні до впровадження – залучена громадськість. Активніша участь громадян додає впевненості та гарантує правильність вибору, громадська злагода піднімає довіру до інституцій, які впроваджують політику чи програму. Рівень участі громадян безпосередньо залежить від того, наскільки активно центральні уряди держав-членів ЄС залучають громадян спочатку до вироблення європейської політики, а потім до її впровадження на всіх рівнях.

Підзвітність: необхідно чіткіше визначити законодавчі та виконавчі повноваження кожного органу ЄС. Кожна з європейських інституцій має пояснити свою роль у процесах прийняття й виконання політичних рішень та взяти на себе відповідальність за ті чи інші процеси, що відбуваються в ЄС. Те ж саме мають зробити й держави-члени та всі ті, хто залучені до вироблення та впровадження європейської політики на різних рівнях. Підзвітність передбачає не тільки регулярне і періодичне звітування за принципом “знизу вгору” (подання звітності вищим інстанціям), а й за прин-

ципом “згори донизу”, а саме інформування виборців, клієнтів, громадян про результати діяльності органу чи організації.

Результативність: політика має виробляти своєчасно, а її впровадження приносити позитивні результати завдяки чітко визначеним цілям, врахуванню попереднього досвіду, оцінюванню очікуваних результатів, передбачуваних та непередбачуваних наслідків. Результативність європейської політики залежить від того, наскільки заходи з її впровадження, а також рівень, на якому приймається рішення, адекватні проблемі, яку намагаються розв’язати.

Узгодженість: різні політики, програми, програмні заходи мають узгоджуватись. Потреба в узгодженості підвищується: постійно зростають обсяги завдань; розширення додасть до існуючого розмаїття підходів і думок; розв’язання таких проблем, як зміна клімату чи демографічна криза вимагає нових (наскрізних) підходів; активізується участь регіональних та місцевих органів влади у виробленні європейської політики. Узгодженість досягається завдяки політичному лідерству та відповідальності європейських інституцій, які мають забезпечити послідовність підходів та дій.

На основі вищезазначених принципів будуватимуться відносини між ЄС та усіма учасниками європейського врядування. Зокрема, **Б.к.є.(н.)в.** ставила за мету: активізацію діалогу з громадянським суспільством; більш активне залучення до прийняття управлінських рішень та ефективне використання досвіду, знань та вмінь представників регіонального та місцевого рівнів паралельно з подальшим розвитком активного співробітництва, координацією дій з національними адміністраціями; підвищення довіри до рішень і політик ЄС через більш ефективне використання експертної думки, прозоріші правила залучення до консультацій фахових та експертних кіл; вироблення та застосування гнучких механізмів для розробки та реалізації спільних європейських політик, зокрема на додаток до комунітарного методу використання інших інструментів європейського врядування (відкритого методу координації, саморегулювання тощо); підвищення відповідальності кожної з європейських інституцій, перегляд їх функцій у бік більшої відповідальності перед громадянами ЄС за досягнення цілей, проголошених засновницькими Договорами.

Процес консультацій, запроваджений **Б.к.є.(н.)в.** 2001 р., мав тривати до кінця 2002 р., після чого Європейська Комісія узагальнила його результати. Внаслідок обговорення **Б.к.є.(н.)в.** було запроваджено кілька важливих ініціатив та ухвалено низку важливих документів. Зокрема, протягом 2002 р. **Б.к.є.(н.)в.** було доповнено низкою інших документів, таких як: Біла книга з європейського урядування: краще регулювання; Біла книга з європейського урядування: Консультації та участь громадянського суспільства; Біла книга з європейського урядування: Алгоритм прийняття рішень регуляторними органами; Біла книга з європейського урядування: Оцінювання і прозорість; Біла книга з європейського урядування: краще законотворення.

За результатами всеєвропейського обговорення Європейською Комісією було запроваджено Європейську ініціативу з прозорості – позицію ЄС щодо відносин з професійними лобістами; ухвалено “Загальні принципи та мінімальні стандарти проведення консультацій Комісії із заінтересованими сторонами” – документ, що визначає процедуру і правила організації процесу консультацій, регулює відносини між Європейською Комісією та зацікавленими сторонами, що мають намір взяти участь у консультаціях. Окремі напрацювання процесу консультацій, запроваджених **Б.к.є.(н.)в.**, було втілено у нових редакціях засновницьких Договорів (Конституційному, Лісабонському): зокрема положення щодо підвищення ролі національних парламентів держав-членів ЄС та розширення повноважень громадян ЄС та їх представницьких об’єднань.

Лит.: *European Governance: A White Paper* // Commission of the European Communities, Brussels, 25.7.2001 // COM. – 2001. – 428 final. – 35 p.; *European Transparency Initiative: A Green Paper*. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/comm/eti/docs/gp_en.pdf; *General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission*. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/governance/docs/comm_standards_en.pdf

Оржель О.Ю.

БІЛЬДЕРБЕРЗЬКИЙ КЛУБ (англ. Bildeorbergsky Club) – міжнародна неурядова мондеалістська організація. Об’єднує світових олігархів для спільної координації

у сфері глобальної політики, економіки й засобів масової інформації з метою встановлення “нового світового порядку”. Актив **Б.к.** об’єднує 383 особи, з них 128 (одна третина) – американці, а решта – європейці й азіати (японці, корейці, сингапурці, представники Тайваню і Гонконгу). Штаб-квартира **Б.к.** розміщена в Нью-Йорку, в приміщенні Фонду Карнегі. Члени **Б.к.** є впливовими особами в галузі політики, бізнесу, фінансового регулювання, ЗМІ. Вхід до **Б.к.** відбувається тільки за особистими запрошеннями. **Б.к.** отримав свою назву від готелю “Більдеберг” (Hotel de Bilderberg) в голландському місті Остербеке, де була проведена перша конференція в 1954 р. з ініціативи нідерландського принца Бернарда. Виникнення **Б.к.** є спробою створити аналітичний центр багатонаціональних корпорацій та фінансових олігархів, який розробляв би загальну світову політику, спрямовану на отримання надприбутків, та слугував інтересам фінансового інтернаціоналу і транснаціональних корпорацій. Деякими коментаторами організація трактувалася як таємний світовий уряд. У таємних засіданнях беруть участь багато державних діячів і політиків, що виступають за проект “Світового уряду”. В ідейному плані **Б.к.** проводить політику, близьку до аналогів “Ради зовнішніх зносин” (США) на рівні олігархічного “інтернаціоналу”. **Б.к.**, судячи з усього, тяжіє до об’єднання Європи. Одним з кроків **Б.к.** до уніфікації Європи стали її зусилля зі створення Римського клубу, який породив європейський ринок та євро – єдину валюту континенту.

Літ.: Колеман Д-р Джон. Комитет 300. Тайны мирового правительства / Д-р Джон Колеман. – М. : Витязь, 2000; *Таємні товариства: міфи і реальність* // Персонал-плюс. – 2007. – № 13 (216).

Розпутенко І.В.

БШПАРТИЗМ – форма соціального діалогу, принципи й практика якого побудовані на базі двосторонньої співпраці між об’єднаннями роботодавців і найманих працівників (профспілками), в процесі якої держава відіграє лише роль арбітра та посередника у врегулюванні конфліктів.

Світовий досвід засвідчує, що проблеми економіки і соціальної сфери, в тому числі сфери застосування найманої праці, розв’язуються оптимально в разі орієнтації не на конфронтацію, а на досягнення соціальної

злагоди, узгодження інтересів різних суспільних груп, тобто на соціальне партнерство. Стрижнем соціального партнерства є принцип співробітництва між роботодавцями і найманими працівниками, який реалізується у формах проведення переговорів, укладення колективних договорів та колективних угод, узгодження проектів нормативно-правових актів, консультацій при прийнятті рішень соціальними партнерами на всіх рівнях.

Перші ознаки соціального партнерства з’явилися тоді, коли виникли передумови до рівноправності партнерів. Це відбулося з утворенням професійних спілок. Адже рівноправний діалог між особою, що продає свою працю, єдиним джерелом існування якої є такий продаж, та власником засобів виробництва, який має “запас міцності” у вигляді накопиченого капіталу, не може відбуватися в принципі. Створення організацій працівників, об’єднання зусиль для спільного захисту своїх прав обмежило диктат власника, його вибір на ринку робочої сили. Завдяки створенню профспілок з’явилась можливість досягнення таких домовленостей, які змогли слугувати альтернативою соціальним катаклізмам.

Предметом соціального партнерства виступають колективні відносини між соціальними партнерами щодо участі трудових колективів у встановленні умов праці; участі трудових колективів в управлінні організаціями, на яких вони працюють; укладення і виконання колективних договорів та колективних угод на галузевому, регіональному, національному рівнях; діяльності професійних спілок та інших представницьких органів трудового колективу в соціально-трудовах відносинах; утворення та діяльності об’єднань роботодавців; вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів. До сфери соціального партнерства входять: досягнення консенсусу з питань забезпечення зайнятості, створення додаткових робочих місць, організації оплачуваних громадських робіт, захисту населення від безробіття; застосування найманої праці з дотриманням техніки безпеки, вимог з охорони здоров’я працівників у процесі праці, оплати праці й забезпечення відтворюючої і стимулюючої функцій заробітної плати, прав працівників на своєчасне отримання заробітної плати; забезпечення нормального режиму праці й відпочинку; забезпечення права працівників на

участь в управлінні працею на підприємстві, в розподілі прибутку для забезпечення соціальної діяльності підприємства, у визначенні соціальних стандартів і встановленні їх мінімальних меж, у встановленні порядку проведення колективних переговорів, вирішенні колективних трудових спорів тощо.

Процес законодавчого закріплення колективно-договірної системи в більшості країн Заходу розпочався на початку ХХ ст. Окремі норми колективно-договірної системи було внесено до датського Цивільного кодексу в 1907 р., швейцарського Кодексу зобов'язань у 1911 р. У подальшому в процесі виділення норм трудового права в окрему галузь права (законодавства) набуло поширення прийняття спеціальних законодавчих актів з колективно-договірного регулювання трудових відносин. У Норвегії такий акт прийнято у 1915 р., у Німеччині – у 1918 р., у Фінляндії – у 1924 р. У 1948 р. Міжнародна Організація Праці (МОП) прийняла Конвенцію № 87 про свободу асоціації і захист права на організацію, у 1949 р. – Конвенцію № 98 про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів, Рекомендації № 91 про колективні договори (1951), № 94 про консультації та співробітництво між підприємцями і трудящими на рівні підприємства (1952), № 113 про консультації та співробітництво між державною владою та організаціями підприємців і трудящих (1960), Конвенцію № 154 про сприяння колективним переговорам (1981). Україна ратифікувала у різні роки вказані міжнародно-правові акти. Таким чином, вони входять до системи національного законодавства і є обов'язковими до виконання.

Виходячи з європейського досвіду країн з ринковою системою господарювання визнано, що дієвою формою взаємовідносин суб'єктів соціально-трудова відносин є соціальний діалог. Водночас соціальний діалог – це вид діяльності представницьких органів (сторін) роботодавців (власників), найманих працівників та держави у формі переговорних процесів, які визначають систему взаємовідносин між ними, що дає змогу не тільки врегулювати колективно-трудова конфлікти, а й запобігати їх виникненню. Він може бути неформальним або інституційним, відбуватися на національному, регіональному, галузевому рівнях або на рівні підприємства. Відповідно до класич-

ної моделі (модель МОП) соціальний діалог впроваджується на засадах **Б.** (на рівні підприємства: роботодавець – наймані працівники) або трипартизму (на рівні держави: організації роботодавців – наймані працівники (профспілки) – представники влади). У країнах з розвинутою ринковою економікою впроваджуються обидва види соціального партнерства. В тих країнах, де роль держави в регулюванні трудових відносин порівняно невелика (США, Канада, Великобританія тощо), практикується двостороннє співробітництво соціальних партнерів, тобто **Б.** Колективні переговори ведуться між роботодавцями і професійними спілками, іншими організаціями трудящих, держава в такі переговори майже не втручається, хоча може виступати арбітром або посередником у разі виникнення соціальних конфліктів. Однак це не означає, що при двосторонньому співробітництві держава повністю самоосувається від регулювання трудових відносин. Вона регулює умови ведення колективних переговорів, здійснює частково організаційно-технічне забезпечення цих переговорів. Іншими словами, за умов **Б.** з двох основних моделей державних дій: “до” і “після” трудового конфлікту діє друга модель. Вона характерна для країн, де держава традиційно здійснює лише мінімальне регулювання економіки. Ця модель передбачає, що втручання держави відбувається на стадії, коли конфлікт між роботодавцями та профспілками вже виник і загрожує перерости в такі дії, які можуть зруйнувати стабільність у суспільстві.

Однією з найважливіших складових **Б.** є участь працівників в управлінні підприємством (установою, організацією). В актах МОП, Ради Європи, ЄС участь працівників в управлінні організацією розглядається як одна з важливих форм соціального діалогу. Трудове право ЄС містить окремий інститут – участь працівників в управлінні виробництвом.

Участь працівників в управлінні організацією як правова форма соціального партнерства на виробничому рівні в Україні, на жаль, ще не набула належного розвитку. У західних країнах незалежно від того, яка модель застосовується (**Б.** чи трипартизм), загальним є те, що більшість питань, які виникають у соціально-трудова сфері, вирішуються на базовому рівні, тобто на рівні підприємства. Важливою умовою ефективного ведення соціального діалогу є високий рівень дієдат-

ності його сторін. Як показує вітчизняний та зарубіжний досвід, бажана дієздатність може бути досягнута завдяки дотриманню таких вимог: соціальний діалог має вестися на основі принципів трипартизму або **Б.**; організаційні структури представницьких органів (сторін) роботодавців (власників), найманих працівників мають бути рівнозначними; сторони соціального діалогу повинні бути рівноправними, компетентними та відповідальними за виконання прийнятих компромісних рішень; кожна сторона повинна володіти високим рівнем культури поведінки при веденні переговорів.

Таким чином, очевидно, що дієздатність є чинником впливу не тільки на стан ведення самого діалогу, а й на досягнення соціально-економічної стабільності в суспільстві. В умовах ринкової економіки соціальний діалог в Україні на багатьох рівнях переговорного процесу ведеться в основному між органами державної влади та профспілками, що не відповідає ні принципам **Б.**, ні вимогам міжнародних стандартів ведення такого діалогу і мало сприяє досягненню соціально-економічної стабільності у суспільстві.

Літ.: *Головко М. Л.* Соціальне партнерство (Сучасний міжнародний досвід) / М. Л. Головко, М. Л. Дубровський, В. І. Жуков. – К. : [б. в.], 1994. – 57 с.; *Задорожний Г. В.* Соціальне партнерство – реальний шлях до відкритого суспільства / Г. В. Задорожний, О. В. Коврига, В. В. Смоловик. – Х. : ХІБМ, 2000. – 192 с.; *Зарубіжний досвід соціального партнерства* // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 1. – С. 38-43; *Нижник Н.* Соціальне партнерство як виклик сьогодення / Н. Нижник, С. Дубенко, Л. Пашко // Політ. менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 46-54; *Основи трудового права України : курс лекцій / за ред. д-ра юрид. наук, проф. П. Д. Пилипенка.* – 3-тє вид., виправл. і доп. – Львів : Магнолія плюс, 2004. – 238 с.; *Якимець В. Н.* Межсекторное социальное партнерство: основы, теории, принципы, механизмы / В. Н. Якимец. – М. : Едиториан УРСС, 2004. – 384 с.; *Про розвиток соціального діалогу в Україні : Указ Президента України від 29 груд. 2005 р. № 1871/2005.* – Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>; *Що таке МОП і чим вона займається?* – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>

Баранцева К.К.

БІПОЛЯРНИЙ СВІТ (біполяризм або двополярність) – світовий порядок, що базується на домінуванні у міжнародних відносинах двох наддержав (США і СРСР; США і Росія; США і Китай) або суспільно-полі-

тичних систем (наприклад, капіталізму і соціалізму).

Антагонізм між Сходом і Заходом, тобто постійне протистояння між євроатлантичним і радянським блоками, що тривало з кінця 40-х до кінця 80-х рр. минулого століття, означав кінець тодішньої геополітики через дві найважливіші причини:

1) ідеологічного характеру. Світова система викристалізувалася в процесі боротьби двох ідеологій, кожна з яких претендувала на універсалізм. Це ідеологічне неприйняття один одного нейтралізувало інші джерела конфліктів. У такий спосіб у Європі, тобто в самому центрі протистояння Сходу і Заходу, логіка блокового мислення нівелювала міждержавні суперечності. Тепер існує лише одна мета: довести, що тільки ця ідеологія була покликана керувати світом;

2) стратегічного характеру. Виникнення біполярної системи Схід-Захід наприкінці 40-х рр. супроводжувалося подвійною революцією у військовій сфері: створення ядерної зброї, що має колосальну руйнівну силу, створення ракет, здатних транспортувати її на величезні відстані з немислимою раніше швидкістю. У результаті цього просторові характеристики втрачали значення, перетворюючи Землю на єдине поле бою. Крім того, обидва ворожих блоки (НАТО й Організація Варшавського Договору) були створені в рамках підготовки до третьої світової війни, тотального бою, результатом якого мав остаточно визначити ідеологію і табір, що перемогли. Поряд з апокаліптичною перспективою колишні гегемоністські устремління і територіальні претензії втрачали сенс.

Антагонізм між Сходом і Заходом підтвердив, що, здавалося б, немислимі ситуації, фантастичні досягнення науки і техніки не призведуть до радикального відновлення людства. Навпаки, усе нове, незвичайне піддано впливу вічного і постійного. Так, геополітичні проблеми виявилися деформовані логікою протистояння Схід-Захід, але водночас справляли на неї помітний вплив. Більше того, антагонізм Схід-Захід ще раз показав, що будь-який геополітичний, ідеологічний чи економічний фактор ніколи не є визначальним, а відчуває істотний вплив інших чинників. Протягом усього періоду протистояння Схід-Захід ідеологічні поняття постійно коригувалися з урахуванням геополітичних і навпаки.

У сучасних умовах зовнішньополітичний курс Української держави визначається як багатовекторний, що в практичній площині часто розуміють спрощено. Представники різних політичних сил намагаються оприлюднити свої погляди щодо зовнішньополітичних пріоритетів і пріоритетів безпеки України відповідно до власних ідеологічних уподобань. Найбільш гострі дискусії розгортаються між тими, хто орієнтований на пріоритетний розвиток партнерства з посткомуністичною Росією, і тими, хто головним завданням вважає включення України в євроатлантичні структури. Орієнтації політичної думки лише на два вектори віддзеркалюють стереотип біполярності світу, що обтяжений уявленнями про його конфронтаційну побудову.

Літ.: *Антонюк О.* Національні інтереси України у контексті геополітики сучасної Росії / *О. Антонюк // Політика і час.* – 2000. – № 5-6; *Василевський О. Л.* Структура геополітичних інтересів України / *О. Л. Василевський, М. Н. Гончар.* – К. : [б. в.], 1995; *Василенко С.* Українська геополітика. Вектор визначено / *С. Василенко // Віче.* – 2000. – № 9; *Моро Дефарж Ф.* Введение в геополитику / *Дефарж Ф. Моро.* – М. : Конкорд, 1996; *Україна у геополітичному інтер'єрі ХХ століття // Політ. думка.* – 1994. – № 3; *Руснак І.* Безпека і національні інтереси України / *І. Руснак // Віче.* – 2000. – № 5; *Савельєва І. М.* Альтернативный мир: модели и идеалы / *И. М. Савельева.* – М. : [б. и.], 1990; *Freedman L.* The Revolution in Strategic Affairs / *L. Freedman // Adelphi Paper 318.* – Oxford : Oxford university Press for the ISS, 1998.

Розпунтенко І.В.

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС (Bologna process) – реформа вищої освіти в Європі, започаткованої підписанням Болонської декларації в 1999 р. у м.Болонья (Італія). Декларація про міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти, підписана на рівні відповідальних за вищу освіту міністрів 29 європейських країн, проголосила такі цілі й завдання: запровадження зрозумілих і порівнюваних академічних ступенів та їх двоциклова організація (бакалавр – магістр); введення системи кредитів ЄКТС / ECTS (Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система / European Credit and Transfer System); сприяння мобільності студентів, викладачів, дослідників, адміністраторів; розвиток європейського співробітництва із забезпечення якості; розвиток європейського виміру вищої освіти.

Кінцевою метою **Б.п.** має стати створення Європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area), покликаною підвищити конкурентоспроможність та привабливість вищої освіти, краще підготувати студентів до професійної діяльності, особистого та кар'єрного розвитку, виховати в них активну громадянську позицію, чим сприяти їх працевлаштуванню, підвищення зайнятості в ЄС, його економічному зростанню і зміцненню.

“Двигуном” **Б.п.** виступають міжміністерські конференції, що відбуваються раз на два роки, інколи раз на рік. Учасники звітують про результати, яких було досягнуто, ухвалюють пріоритети та робочі плани на наступний період між конференціями, видають політичні заяви (декларації) або комюніке. Наступною конференцією після Болонської стала конференція у Празі у травні 2001 р. До **Б.п.** приєдналося 33 учасники, включаючи Європейську Комісію; було прийнято рішення створити Групу супроводу **Б.п.** (Bologna Follow Up Group), яка складається з представників усіх країн – учасниць **Б.п.** За результатами міжміністерської конференції було підготовлено Празьке комюніке, яке поставило на порядок денний **Б.п.** три завдання: 1) розвиток навчання впродовж життя; 2) більш активне залучення студентів до усіх процесів, що відбуваються у ВНЗ; 3) сприяння підвищенню привабливості Європейському простору вищої освіти.

Берлінське комюніке за результатами міжміністерської конференції у Берліні у вересні 2003 р. проголошувало такі пріоритетні напрями: забезпечення якості вищої освіти на інституційному (організаційному), національному та загальноєвропейському рівнях; визнання дипломів і періодів навчання, у тому числі надання Додатку до диплома автоматично і безкоштовно для всіх випускників, починаючи з 2005 р.; розробка рамки кваліфікації для Європейського простору вищої освіти; включення докторського рівня як третього циклу вищої освіти до **Б.п.**; зміцнення зв'язку між Європейським простором вищої освіти та Європейським дослідницьким простором (European Research Area).

Бергенське комюніке (2005 р.) відзначило збільшення кількості учасників **Б.п.** та розширення пріоритетних завдань. На додаток до цілей, проголошених у попередні роки, Бергенське комюніке передбачало: посилення ува-

ги до соціального виміру вищої освіти, усунення перешкод для мобільності; запровадження стандартів і рекомендацій із забезпечення якості, як це пропонує Європейська асоціація зі забезпечення якості вищої освіти (ENQA); розвиток національних рамок кваліфікації; створення можливостей для гнучких траєкторій навчання у вищій освіті, включаючи процедури визнання попереднього навчання.

Лондонське комюніке (2007 р.) поставило на порядок денний глобальний вимір **Б.п.** та відзначило прогрес у соціальному вимірі.

У Львовському комюніке (2009 р.) відзначені основні досягнення **Б.п.** та сформульовані головні виклики сьогодення, на які має відповісти система вищої освіти: глобалізація, стрімкий розвиток технологій, старіюче населення, фінансова та економічна криза, а також окреслені завдання на наступне десятиліття. Зокрема зазначено, що основним фокусом реформ має стати навчання, орієнтоване на студента (student – centered learning); що до 2020 р. мінімум 20% мають навчатися або стажуватися за кордоном. Остання міжміністерська конференція відбулася у березні 2010 р. у Відні та Будапешті, де було офіційно проголошено про запровадження ЄПВО та прийнято рішення про продовження **Б.п.** ще на 10 років з метою консолідації його досягнень.

Сьогодні учасницями **Б.п.** є 47 держав, а також Європейська Комісія, Рада Європи, ЮНЕСКО, Асоціація європейських університетів, Європейський союз студентів та інші організації та об'єднання. Інституційне забезпечення **Б.п.** становлять:

Група супроводу Б.п. (BFUG - Bologna Follow-Up Group), до якої входять представники всіх країн, які приєдналися до **Б.п.** під час підписання Болонської декларації, і ті, що приєдналися пізніше. Також до групи нагляду входять представники Європейської Комісії та країни, яка головує в ЄС.

Підготовча група (Preparatory Group) складається з представників країн, які вже проводили міжміністерську конференцію з **Б.п.**, і представників країн, які збираються проводити таку конференцію. Також до підготовчої групи входять по два представники від країн ЄС та країн, що не входять в ЄС, країна, яка головує до ЄС, і представники від Європейської Комісії.

Болонський секретаріат – тимчасове організаційне утворення, яке створюється для підготовки міжміністерських конфе-

ренцій кожних два роки. Так, у 2001-2003 рр. перший секретаріат розміщувався в Німеччині і готував Берлінську конференцію, у 2003-2005 рр. другий секретаріат розміщувався у Норвегії і готував Бергенську конференцію. Нині триває підготовка до наступної конференції у Бухаресті у 2012 р.

Україна приєдналась до **Б.п.** у 2005 р. Наказом Міністра освіти та науки № 612 від 13 липня 2007 р. затверджено План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 р.; створено робочу групу супроводу **Б.п.** та міжвідомчу групу з запровадження **Б.п.**; триває підготовка до переходу на триступеневу (трициклову) систему підготовки фахівців (бакалавр, магістр, доктор філософії); вжито заходів щодо розширення мобільності, включаючи стажування студентів та викладачів, укладання міжуніверситетських договорів з обміну кадрами, створення спільних з європейськими університетами програм підготовки фахівців; підготовлено проект Додатку до диплома та методичні рекомендації, щодо його заповнення, триває розробка Національної рамки кваліфікації як передумови для визнання ступенів та попередніх періодів навчання.

Літ.: *Focus on Higher Education in Europe 2010: The Impact of the Bologna Process.* – Режим доступу : http://eacea.ec.europa.eu/about/eurydice/index_en.htm; *Архів* досліджень та публікацій ЄС, присвячений питанням освіти і впровадження Болонського процесу. – Режим доступу : www.Eurydice.org

Оржель О.Ю.

БОУМЕН ІСАЙЯ (англ. Bowman, Isaiah, 1878-1950) – американський географ, що здобув вищу освіту в Гарвардському університеті (1905). З 1915 по 1935 рр. очолював Американське географічне товариство, а з 1935 по 1948 рр. був президентом університету Джона Гопкінса. І.Боумен автор відомої праці “Новий світ” (1921), у якій піддав ревізії традиційну геополітику на основі поєднання ліберального інтернаціоналізму з реальною політикою. Держдепартамент США розіслав цю працю у всі американські представництва за кордоном. І.Боумен був одним з найвідоміших американських геополітиків, що поєднували теорію з практичною діяльністю. Американський президент Вудро Вільсон залучав І.Боумена до підго-

товки і проведення Паризької мирної конференції 1919-1920 рр. Важливе місце в роботі конференції займали питання визнання держав, які перебували в процесі утворення. Покладаючи великі надії на справедливе післявоєнне вирішення національного питання на конференцію держав-переможниць, у Париж приїхали делегації з Прибалтики, Закавказзя і України. Українська делегація на конференції була спільною від Української Народної Республіки (УНР) і Західної Облaсті УНР, яку очолював Г.Сидоренко (з 22 серпня 1919 р. – граф М.Тишкевич). Доречно зазначити, що під час роботи конференції І.Боумен запропонував разом з іншими фахівцями-географами карту поділу імперської Росії. Відповідно до карти, названої “Пропоновані кордони Росії”, американські дослідники внесли пропозицію створити цілу низку незалежних держав (балтійські: Литву, Латвію, Естонію; Білорусію, Україну, держави Кавказу, Середньої Азії та Сибіру). З позицій ХХІ ст. на карті не реалізувалося лише питання самовизначення і утворення сибірських держав. Загалом це високий показник наукового передбачення, прогнозування і планування розвитку геополітичних та гео економічних подій. І.Боумен позитивно ставився до українських інтересів. З ініціативи І.Боумена 2 травня 1919 р. американці припинили військові постачання Польщі на знак протесту проти дій Армії Галлера на українському фронті в Галічині. На відміну від позиції американської сторони (І.Боумен та ін.) найбільш непримиренну позицію на конференції щодо визначення української державності займала французька делегація на чолі з Ж.Клемансо. Його плани про створення в післявоєнній Європі держав, які б були складовою частиною “санітарного кордону” проти більшовизму і одночасно під егідою Франції стали майбутніми союзниками проти Німеччини, збігалися з намаганнями польської, чехословацької і румунської делегацій включити якнайбільше територій у склад своїх країн. Більш виважений підхід до вирішення українського питання займала англійська делегація, очолювана Ллойд Джорджем, який різко виступав проти анексії українських земель Польщею. В дискусії з Клемансо про визначення кордонів Польщі він висунув принцип: “не віддавати Польщі непольські території”. Щодо намагання вклю-

чити Галичину до складу Польської держави Ллойд Джордж заявив: “Польща не повинна поглинати населення, яке не є і не хоче бути польським”. За ініціативою британської делегації 8 грудня 1919 р. було прийнято “Декларацію Верховної Ради союзних і об’єднаних держав з приводу тимчасового кордону Польщі”, яка залишала Польській державі землі, населені переважно поляками (за винятком частини українських етнічних територій – Лемківщини, Посання, Підляшся, Холмщини; “Лінії Керзона”). Американська делегація формально виступала за надання автономії українському народові в складі новоутворених держав. І.Боумен протягом тривалого періоду був директором Ради зовнішніх зносин (1917-1950), виступав за відмову від американського ізоляціонізму в міжнародних справах, оскільки унікальне географічне положення європейського воєнного театру є недостатньою умовою для забезпечення національної безпеки.

Літ.: *Баришев А. П.* Большевизм и современный мир / А. П. Баришев. – М. : [б. в.], 2003; *Клочко Р. Ю.* Геополітична складова державницької думки в Україні / Р. Ю. Клочко // Екон. та соц. географія. – 2004. – Вип. 55; *Колосов В. А.* Геополітика и политическая география / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001.

Розпутенко І.В.

БРЕТТОН-ВУДСЬКІ ІНСТИТУТИ (англ. Bretton Woods Institutions) – основа світової валютно-фінансової системи, що включають Міжнародний Валютний Фонд і Світовий Банк, засновані в червні 1944 р. представниками 44 країн на валютно-фінансовій конференції в Бреттон-Вуді у штаті Нью-Гемпшир (США). Ініціатором створення цих міжнародних фінансових інститутів був знаменитий англійський економіст Джон Кейнс (1883-1946 рр.).

Перша світова війна призвела до величезних торговельних розривів, країни не могли більше конвертувати свої валюти у золото. Золотий стандарт втратив свою ефективність, незважаючи на спроби відновити його у повоєнні роки, а світова криза (1929-1933 рр.) призвела до його остаточного розпаду. Коли перемога союзників у Другій світовій війні стала очевидною, у 1944 р. виникли потреба і підстави для закладання основи нової міжнародної грошової системи з метою поліпшення світової торгівлі й

добробуту. В угоді, розробленій країнами-учасницями, передбачалося, що центральні банки купують і продають власну валюту, щоб утримувати обмінні курси на певному рівні (режим фіксованих валютних курсів). Цієї угоди, відомої як Бреттон-Вудська система, дотримувалися з 1945 до 1971 р.

Згідно з Бреттон-Вудською угодою було створено Міжнародний валютний фонд, який у 1945 р. об'єднав 30 країн. Нині його членами є понад 150 країн світу. Перед МВФ стояло завдання сприяти розширенню світової торгівлі через установа правил для підтримання постійних обмінних курсів і надання позик країнам, що відчують труднощі з платіжним балансом. Правила для здійснення торгівлі між країнами (встановлення мит і квот) розробляються Генеральною угодою з тарифів і торгівлі (ГАТТ – General Agreement on Tariffs and Trade у даний час – Світова організація торгівлі (СОТ)) – організацією, штаб-квартира якої розміщується у Женеві. За домовленістю країн-учасниць МВФ збирає і стандартизує міжнародні економічні дані.

Відповідно до Бреттон-Вудської угоди було також засновано Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР), який нині надає довгострокові позики країнам, що розвиваються, з метою надання їм допомоги у зведенні дамб, побудові автошляхів та інших матеріальних об'єктів, що має сприяти економічному розвитку цих країн. Кошти на позики отримують здебільшого через випуск облігацій МБРР і продаж їх на ринку капіталів розвинених країн. У 1960 р. МБРР заснував філіал – Міжнародну асоціацію розвитку (IDA – International Development Association), яка надає особливо привабливі позики країнам, що розвиваються (наприклад з п'ятирічним терміном сплати і нульовими процентними ставками). Кошти для цих позик формуються за рахунок прямих внесків країн-учасниць. Оскільки США вийшли з Другої світової війни як найрозвиненіша світова економічна держава, що сконцентрувала понад половину світових виробничих потужностей в оборонній промисловості і найбільші світові запаси золота, Бреттон-Вудська система постійних обмінних курсів ґрунтувалася на конвертованості американського долара в золото. Центральні банки повинні були підтримувати фіксовані валютні курси через інтервенції на

валютних ринках, за винятком США, що продавали і купували доларові активи, якими володіли як міжнародними валютними резервами.

Літ.: Білорус О. Г. Глобальні трансформації стратегії розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К. : ВІПОЛ, 1998; *Боринець С. Я.* Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник / С. Я. Боринець. – К. : Знання : КОО, 1999; *Дэниелс Джон Д.* Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции : пер. с англ. / Джон Д. Дэниелс, Ли Х. Радеба. – 6-е изд. – М. : Дело, 1998; *Линдерт П.* Экономика мирохозяйственных связей : пер. с англ. / П. Линдерт ; общ. ред. и предисл. О. В. Ивановой. – М. : Прогресс, 1992; *Мишкін Фредерік С.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків : пер. з англ. / Фредерік С. Мишкін. – К. : Основи, 1999; *Петрашко Л. П.* Валютні операції : навч. посіб. / Л. П. Петрашко. – К. : КНЕУ, 2001; *Рязанова Н. С.* Міжнародні фінанси : навч.-метод. посіб. для самостійного вивч. дисципліни / Н. С. Рязанова. – К. : КНЕУ, 2001; *Шемет Т. С.* Міжнародні фінанси : підручник / Т. С. Шемет ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торгово-еко. ун-т, 2000.

Розпуненко І.В.



БРІАН АРИСТИД (1862-1932) – найактивніший державний діяч у царині миру та співпраці в Європі у 20-30-х рр. ХХ ст., активний учасник пан'європейського руху, почесний голова Пан'європейського союзу в 1927-1932 рр. Соці-

аліст-реформатор родом з Нанта, **Б.** 10 разів був прем'єр-міністром Франції. Але найвищих висот кар'єра **Б.** досягла в 1925-1932 рр., коли він став міністром закордонних справ. Був ревним прихильником франко-німецького примирення і став головним архітектором Локарнських договорів про непопушність франко-німецького та франко-бельгійського кордонів, творцем пакту Бріана-Келога про відмову від війни. За це разом з німецьким колегою Густавом Штреземаном став лауреатом Нобелівської премії миру 1926 р. Пропонував створити Європейський Союз на федеральній основі.

Цю пропозицію **Б.** вніс у своєму виступі в Женеві на Х Асамблеї Ліги Націй у вересні 1929 р. Заявив, що між народами, об'єднаними географічно як народи Європи, має існувати певний федеративний зв'язок, у них має бути можливість у будь-який момент

спілкуватися між собою, обговорювати свої інтереси, приймати спільні ухвали, встановлювати між собою узи солідарності, які дали б їм змогу, коли доведеться, протистояти скрутним обставинам, якщо вони виникнуть. Делегати 27 європейських держав-членів Ліги Націй доручили **Б.** підготувати меморандум з цього питання. Складений співробітником Алексісом Леже “Меморандум про організацію режиму федеративного європейського союзу” конкретизував пропозиції **Б.** і був опублікований французьким урядом у травні 1930 р. У ньому визначалися принципи та механізм, завдяки яким можна створити союз. У Меморандумі наполягалося на “загальному підпорядкуванні економічних проблем політичним” з огляду на те, що просування у вирішенні питань безпеки сприятиме розвитку економічної співпраці; передбачалося створення виконавчого органу – постійного Політичного комітету для ухвалення постанов і представницького органу – Європейської конференції з представників усіх європейських держав-членів Ліги Націй для дискусій, а також секретаріату. З метою запобігання нав’язуванню волі великих держав пропонувалася щорічна ротація керівництва Конференції і Комітету. На першому етапі передбачалася ліквідація обтяжливих митних обмежень і створення спільного європейського ринку, а в подальшому – створення європейської федерації, яка забезпечить спільну безпеку.

Більшість з урядів 26 держав декларувала свої симпатії до проєкту **Б.** (крім Угорщини та Ірландії), проте їх зауваження на меморандум були більш-менш критичними. Скажімо, Німеччина побоювалася, що Європейський Союз закріпить її східні кордони, встановлені Версальським мирним договором. Італія погоджувалась з принципом європейської співпраці й відкидала принцип європейської єдності. До того ж вона хотіла включення до союзу держав, які не були членами Ліги Націй: СРСР, Туреччини. Нарешті, Велика Британія, прагнучи розвитку співробітництва зі своїми домінонами, опиралась створенню особливих європейських органів. Вона пропонувала обмежитись проведенням періодичних зустрічей європейських держав у рамках Ліги Націй. Під час XI сесії Асамблеї Ліги Націй 8 вересня 1930 р., **Б.** опублікував “Білу книгу” зі своїм меморандумом, відповідями держав і доповіддю. Після виходу книги розпочало-

ся її обговорення. Майже відразу стала помітна різниця між позицією **Б.**, що проводив ідею європейського “федерального зв’язку”, без якого проєкт не мав сенсу, й позицією британського представника А.Гендерсона, який використовував тільки термін “співробітництво”.

На пропозицію Франції та Югославії було вирішено створити “Комісію з вивчення Європейського союзу”, яку в січні 1931 р. очолив **Б.** Комісія працювала впродовж усього 1931 р. і розглядала переважно економічні питання. Але, як виявилось, 1931 р. був останнім як для **Б.**, так і для його ідей. Дискусії про Бріанів меморандум збіглися з Великою кризою та першими виборчими успіхами німецьких нацистів. В Європі дедалі слабшав “дух Локарно”. Густав Штреземан помер, а сам хворий **Б.** подав у відставку. Тим більше, що й у Франції проти нього розширювалася кампанія, під час якої противники звинувачували його в проведенні політики односторонніх поступок Німеччині, яка ставала дедалі більш націоналістичною і загрозовою.

Коли **Б.** не стало, Остін Чемберлен, британський міністр закордонних справ, палко вшанував його пам’ять. Він зауважив, що **Б.** “пишався своєю країною і ревниво ставився до її прерогатив, проте його гордості задовольнялись, коли Франція відіграла роль богині, що веде решту держав дорогою миру й цивілізації. Тепер немає вже нікого, хто міг би дорівнятися до нього”.

Після смерті **Б.** у 1932 р. та приходу до влади в Німеччині наступного року А. Гітлера в Європі помітно знизився інтерес до ідеї інтеграції, і комісія Ліги Націй припинила свою роботу. Частина пропозицій **Б.** пізніше знайшла відображення у плані Р.Шумана.

Літ.: *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Дюррозель Жан-Батіст*. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюррозель ; пер. з фр. С. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К. : Основи, 1995; *Історія дипломатії* : в 3 т. / под ред. В. П. Потемкіна. – М. : Огиз, 1941. – Т. 1; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Jastawski Kazimierz*. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyszej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *Derek Heater*. The idea of European unity/

Derek Heater. – Leicester and London : Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

БРЮССЕЛЬСЬКИЙ ДОГОВІР (англ. Brussels Treaty) – міжнародний документ під назвою “Договір про економічне, соціальне та культурне співробітництво та колективну самооборону”, підписаний у березні 1948 р. між Великою Британією, Францією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом. **Б.д.**, який набув чинності 25 серпня 1948 р., мав продемонструвати спроможність західноєвропейських країн до співробітництва, зокрема у сфері оборони, а також спонукати США до безпосередньої участі у забезпеченні безпеки Західної Європи. Фактично підписання **Б.д.** привело до створення міжнародної організації, відомої як “Організація Брюссельського договору” або “Західний Союз”. **Б.д.** став першим кроком на шляху створення європейської, а згодом і трансатлантичної систем колективної безпеки.

Переговори щодо **Б.д.**, його розробка та підписання відбувалися в умовах зростання міжнародної напруженості в Європі, зумовленої післявоєнною зовнішньополітичною активністю СРСР та його курсом на залякування Заходу власною військовою могутністю. Зростаючу стурбованість західноєвропейців радянською експансією емоційно висловив прем’єр-міністр та міністр закордонних справ Бельгії П.Спаак у своєму виступі на Генеральній Асамблеї ООН восени 1948 р.: “Імперія Радянського Союзу простягається від Далекого Сходу до Балтійського моря і від Чорного моря до Середземного. Влада його відчувається тепер навіть на берегах Рейну [...], і Радянський Союз запитує, чого побоюється інша сторона!”

Ідея створення оборонного альянсу націй-однодумців під егідою *Організації Об’єднаних Націй* (ООН) з метою “убезпечити сім” і простих людей від жахів та нещастя ще однієї війни” була висловлена У.Черчиллем під час його виступу у Вестмінстерському коледжі м. Фултон (США) в березні 1946 р. Роком пізніше вона була підтримана і розвинута Л.Сен-Лораном – державним секретарем Канади з питань зовнішньої політики, який, звертаючись до Генеральної Асамблеї ООН у вересні 1947 р., висловив стурбованість через неспроможність Ради Безпеки ООН захистити миролюбні народи, які

за таких умов змушені будуть шукати більшої безпеки у союзі з демократичними і миролюбними державами, готовими взяти на себе особливі міжнародні зобов’язання в обмін на забезпечення вищого рівня національної безпеки. У січні 1948 р. в Палаті громад з пропозицією створення союзу західноєвропейських держав як прелюдії до трансатлантичного договору виступив міністр закордонних справ Великої Британії Е.Бевін. Пославшись на Дюнкерський договір 1947 р., що став основою повоєнного співробітництва Франції та Великої Британії, він запропонував укласти аналогічні угоди з країнами Бенілюксу. Хоча ця пропозиція була позитивно сприйнята в США, вони висловили думку, що, оскільки Дюнкерський договір спрямований суто проти можливої агресії з боку Німеччини, для західноєвропейських країн більш прийнятною буде модель так званого Пакту Ріо (Міжамериканський договір про взаємну допомогу, підписаний у вересні 1947 р. у межах Організації Американських Держав), який забезпечував колективну оборону від будь-якої зовнішньої агресії. До цієї думки приєдналися уряди Бельгії, Нідерландів та Люксембургу. Підтриманий СРСР перехід під контроль комуністів уряду Чехословаччини внаслідок політичної кризи, що відбувся у лютому 1948 р., змусив західноєвропейські країни прискорити переговори. На початку березня 1948 р. представники Великої Британії, Бельгії, Франції, Нідерландів та Люксембургу зустрілися у Брюсселі з метою обговорення тексту договору про взаємну допомогу. Одночасно міністр закордонних справ Франції Ж.Бідо звернувся до Державного секретаря США з листом, у якому запропонував якнайшвидше розпочати політичні консультації та підійти до вирішення технічних питань щодо посилення політичного і військового співробітництва між Старим і Новим світами, наголосивши, що західноєвропейські демократичні країни зможуть ефективно протистояти агресії лише за допомогою США. З огляду на можливість висунення з боку СРСР вимоги до Норвегії розпочати переговори щодо укладення угоди про взаємну допомогу (як і у випадку з Фінляндією), Велика Британія також звернулася до США з проханням невідкладного обговорення питань безпеки в Північноатлантичному регіоні. У відповідь США зая-

вили, що перед тим, як просити допомоги, західноєвропейські країни мають наочно продемонструвати готовність до практичних кроків у створенні колективної оборони. Незважаючи на очевидну зовнішньополітичну експансію СРСР на Європейському континенті, ні у президента США Г. Трумена, ні у Державного секретаря К. Маршалла не було впевненості в тому, що США мали приєднатися до пропозицій європейських партнерів. Крім того, на той час у Конгресі США не було необхідних для підтримки договору двох третин голосів.

Підписаний 17 березня 1948 р. в Брюсселі строком на 50 років **Б.д.** мав на меті сприяння економічному відродженню Європи й досягнення високого рівня життя європейців шляхом організації та координації економічної діяльності країн-учасниць, запобігання конфліктам в їх економічних політиках, координацію виробництва та розвиток торговельних відносин, співробітництво в соціальній сфері, зміцнення культурних зв'язків, а також створення системи колективної оборони. В ст. IV **Б.д.** зазначалося, що в разі, якщо будь-яка Сторона Договору стане об'єктом "збройного нападу в Європі", інші Сторони відповідно до ст. 51 Статуту ООН нададуть Стороні, що зазнала нападу, всю військову та інші види допомоги і підтримки. Ст. V зобов'язувала членів **Б.д.** співробітничати з Радою безпеки ООН з метою підтримки міжнародного миру та безпеки, а ст. VI – не ставати сторонами договорів, що суперечать **Б.д.** Вищим органом **Б.д.** стала Консультативна рада, до складу якої увійшли п'ять міністрів закордонних справ. Консультативна рада скликала на вимогу будь-якої із Сторін **Б.д.** для консультацій щодо ситуацій, які можуть становити загрозу миру; позицій та кроків у разі відновлення агресивної політики Німеччини або стосовно ситуацій, що загрожуватимуть економічній стабільності. Виступаючи в Конгресі США у день підписання **Б.д.**, Президент США Г. Трумен запевнив "вільні країни Європи" у підтримці Сполученими Штатами Америки їх рішучості захистити себе. На тлі загострення відносин СРСР із західними союзниками з приводу проведення ними грошової реформи у західній зоні окупації Німеччини та перших ознак встановлення Радянським Союзом блокади Західного Берліна наприкінці квітня 1948 р.

міністри оборони та начальники штабів країн-учасниць **Б.д.** зібралися в Лондоні на першу зустріч для обговорення їх нагальних військових потреб та визначення обсягів допомоги з боку США. 3 липня того ж року в цих зустрічах почали брати участь експерти зі США та Канади, які мали статус третіх країн. На початку квітня 1948 р. члени **Б.д.** прийняли рішення про створення військового органу "Оборонна організація Західного Союзу" (анг. WUDO), який було офіційно засновано у вересні 1948 р. Головою Комітету головнокомандуючих був призначений представник Великої Британії фельдмаршал Б.Монтгомері. Штаб-квартира оборонної організації **Б.д.** була розміщена у м.Фонтенбло (Франція).

В умовах загострення відносин з СРСР, неминучого розколу Європи на два протилежних табори та початку холодної війни західноєвропейські країни, зокрема члени **Б.д.**, почали розглядати можливість укладання нового договору про взаємну оборону за участю США як найпотужнішої військової сили світу. В результаті низки таємних переговорів між високопосадовцями США, Канади та Великої Британії щодо концепції майбутнього альянсу американська делегація представила меморандум зі схвалення ідеї договору про забезпечення трансатлантичної безпеки, який став частиною пропозиції оборонного відомства США. Для залучення до цього процесу Конгресу США сенатором А.Вандербергом після консультацій з Державним департаментом США була підготовлена резолюція № 239, яка визначала основні завдання повоєнного зовнішньополітичного курсу США і, зокрема, містила зобов'язання щодо колективної взаємної оборони (агресія проти члена альянсу є агресією проти всіх його членів). Резолюція була прийнята Сенатом США в червні 1948 р., що уможливило участь США в Атлантичному альянсі. Робота над змістом договору тривала з 10 грудня 1948 р. по 18 березня 1949 р. У березні 1948 р. до участі в альянсі були офіційно запрошені Данія, Ісландія, Італія, Норвегія та Португалія. Північноатлантичний Договір був підписаний 4 квітня 1949 р. у Вашингтоні 12 країнами-сторонами. До квітня 1951 р. оборонні структури **Б.д.** були включені в структуру *Організації Північноатлантичного договору* – НАТО.

Протоколом № 1 до Паризьких угод, підписаних 23 жовтня 1954 р. представниками США, Канади, Франції, Великої Британії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, а також ФРН та Італії, до **Б.д.** були внесені зміни та доповнення, що дали змогу ФРН та Італії стати членами **Б.д.**, на основі якого була створена нова військово-політична організація – *Західноєвропейський союз*.

Літ.: Довідник НАТО. – Brussels : NATO Public Diplomacy Division, 2006; *Копійка В.В.* Європейський Союз : історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Холодная война. 1945 – 1963 гг. : Историческая ретроспектива* : сб. ст. / Рос. акад. наук ; Ин-т всеобщ. истории ; отв. ред. Н. И. Егорова, А. О. Чубарьян. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003; *Ismay L.* NATO : the first five years, 1949-1954 / L. Ismay. – North Atlantic Treaty Organization, 1954.

Рудік Н.М.

БУФЕРНА ДЕРЖАВА – одна чи кілька країн, що розділяють центри гео економічної і геополітичної потужності. В минулому Афганістан був **Б.д.** між Російською і Британською імперіями. Буферна зона із невеликих держав, що розділяли Росію і Німеччину, типова для Центрально-Східної Європи. Під час громадянської війни була утворена Далекосхідна буферна республіка.

У сучасних умовах Україна може бути представлена як **Б.д.** між Європейським Союзом і Російською Федерацією. Конкурентна боротьба за вплив на Україну Росії і США за умов збереження невизначеності зовнішньополітичних орієнтирів України, її пасивності у вирішенні питань безпеки та за браком внутрішньополітичної стабільності може призвести до того, що вона перетвориться на буферну зону між геополітичними силовими центрами. Належність до буферної зони не відповідає національним інтересам України, оскільки загрожує її безпеці, зокрема з огляду й на те, що за таких умов деякі держави можуть спробувати розв'язувати свої суперечки за рахунок українських інтересів або й на українській території.

Саме тому поліпшення взаємодії України і НАТО можна розглядати як спосіб уникнути перелічених вище небезпек шляхом розвитку співпраці з Альянсом аж до приєднання до нього. Переваги, що мають члени НАТО від участі в Альянсі (зовнішня безпека, гарантії від зовнішнього втручання, гарантії стабільності тощо), дають їм змогу

зберігати суверенність у питаннях визначення свого внутрішньополітичного курсу. Це вигідно відрізняє НАТО від таких оборонних об'єднань минулого, як Організація Варшавського Договору.

Основні проблеми військової співпраці з НАТО стосуються ось чого. По-перше, не варто переоцінювати ізольоване значення військової співпраці. Надійне гарантування безпеки України за рахунок співпраці з Північноатлантичним Альянсом можливе лише за умови відповідного вибору політичної еліти і значної частини суспільства. Таким чином, можливості військових розвивати контакти з НАТО об'єктивно обмежені.

Літ.: *Антонюк О.* Національні інтереси України у контексті геополітики сучасної Росії / О. Антонюк // Політика і час. – 2000. – № 5-6; *Василевський О. Л.* Структура геополітичних інтересів України / О. Л. Василевський, М. Н. Гончар. – К. : [б. в.], 1995; *Василенко С.* Українська геополітика. Вектор визначено / С. Василенко // Віче. – 2000. – № 9; *Україна у геополітичному інтер'єрі ХХ століття* // Політ. думка. – 1994. – № 3; *Руснак І.* Безпека і національні інтереси України / І. Руснак // Віче. – 2000. – № 5.

Розпутьенко І.В.

БЮДЖЕТ ЄС – сукупні надходження та видатки Європейського Союзу, які утворюють бюджет на основі щорічних прогнозів. Винятком є операційні витрати ЄС, які здійснюються за рахунок держав-членів ЄС (д.-ч.). Бюджетну політику ЄС розробляють такі інституції: Європейська Комісія (ЄК), Рада ЄС та Європейський Парламент (ЄП), де ЄК розробляє та подає проект бюджету. Первісно фінансування діяльності Європейської економічної спільноти (ЄЕС) здійснювалося завдяки фінансовим внескам д.-ч. відповідно до процентного коду. Поступово змінюючи свою логіку, з 1970 р. бюджет ЄС фінансується за рахунок системи власних ресурсів.

Перехід на власні кошти було закріплено рішенням Ради 2000/597/ЄС від 1 січня 2001 р. або від 1 січня 2002 р. та Євратому від 29 вересня 2000 р. про систему власних засобів Спільноти. У Лісабонському договорі це положення закріплене ст. 311 Договору про функціонування ЄС: “Союз забезпечує себе коштами, необхідними для досягнення цілей та виконання своїх політик. Без шкоди іншим надходженням бюджет повністю фінансується з власних ресурсів”. Водночас Рада після

консультацій з Парламентом зберігає за собою право встановити нові категорії власних ресурсів або скасувати існуючі. Рішення не набуває чинності, доки його не затверджено державами-членами згідно з їх відповідними конституційними вимогами (ст. 311).

Згідно з рішенням Ради 2000/597/ЄС власними коштами вважаються: 1) податки, премії, додаткові чи компенсаційні внески чи інші збори, визначені інституціями Спільноти щодо торгівлі з третіми країнами в межах спільної сільськогосподарської політики, а також у рамках спільної організації ринку цукру; 2) мита, які збирають на основі Спільного митного тарифу та інші мита стосовно торгівлі з третіми країнами; 3) надходження від ПДВ: з 2004 р. становить 0,5% ПДВ; 4) ставка відрахування для д.-ч. залежно від її платоспроможності, що визначається відповідно до бюджетної процедури та виходитиме з обсягу ВВП країни, де основа нарахування для кожної д.-ч. не повинна перевищувати 50% від її валового національного продукту. До інших джерел наповнення **Б.ЄС** належать залишок з попереднього бюджетного року, податки на прибутки службовців ЄС; штрафи за порушення законів ЄС, які накладає Комісія. Загальна верхня межа власних коштів ЄС не має перевищувати встановленої відсоткової ставки від сукупного валового національного прибутку д.-ч. (ВВП), що обчислюється за встановленою формулою. Так, згідно з фінансовою перспективою (Financial Framework) 2007-2013 річний бюджет ЄС не повинен перевищувати 1-0,45% від сукупного ВВП д.-ч.

Бюджетна процедура ЄС визначається дотриманням положень ст. 314 Договору про функціонування ЄС. Деталі регулює бюджетний регламент та угоди між задіяними інституціями (так зване *концертування*). У 1988 р. голови ЄП, Ради ЄС та ЄК підписали міжінституційну угоду, яка визначила обов'язки всіх інституцій в процесі вироблення фінансової перспективи (англ. *Financial Framework*) та щорічного бюджету. Така угода оновлюється на щорічній основі з метою перегляду певних положень, технічної відповідності тощо. Європейська Комісія до 1 вересня подає проект **Б.ЄС**, розроблений з урахуванням попередніх розрахунків, поданих до 1 липня ЄП, Радою ЄС, ЄК, Європейським Судом та Європейською Рахунковою Палатою на розгляд Ради ЄС та

Європейського Парламенту. Останні діють разом як "бюджетний законодавець". У разі затвердження ЄП пропозиції Ради ЄС бюджет ухвалюється. В інших випадках діють спеціальні процедури ухвалення **Б.ЄС** згідно зі ст. 314 Договору.

Від класифікації витрат залежить, чи Рада ЄС або ЄП матиме вирішальний голос щодо тієї чи іншої статті **Б.ЄС**. Виділяють два види витрат з бюджету ЄС: обов'язкові та необов'язкові. До обов'язкових видатків належать витрати, пов'язані з виконанням ЄС своїх обов'язків, визначених договорами (зазвичай на сільське господарство), вторинним законодавством, міжнародними угодами, конвенціями тощо. Всі інші витрати є необов'язковими. Їх обсяг визначають бюджетні органи на власний розсуд (наприклад такі сфери, як політика згуртування (економічні та соціальні аспекти), внутрішня політика (дослідження, культура, довкілля тощо), зовнішня діяльність та адміністративні витрати).

Оскільки до повноважень ЄП належить остаточне рішення лише щодо необов'язкових видатків, то контроль за видатками в аграрному секторі, які належать до обов'язкових витрат і становлять близько 45% усіх витрат річного **Б.ЄС**, залишаються поза увагою європейських парламентарів. Водночас Лісабонський договір містить положення, за яким ЄП має право участі в ухваленні рішень на рівні з Радою ЄС. Відтак д.-ч. через Раду ЄС більше не матимуть останнього слова в питаннях "обов'язкових видатків", як це було раніше.

Б.ЄС розробляється з дотриманням певних принципів, які є важливими для прозорості процедури, зокрема: принципів завчасності, щорічності і часової першості, єдності і комплектності, валового, збалансованості і особливо важливого з них – ефективного фінансового управління та ін. Окреме місце посідає боротьба з шахрайством (щорічні втрати становлять близько 1-2% від загального бюджету).

У зв'язку з недотриманням вищезазначених принципів, потребою у підвищенні ефективності бюджетної процедури та скорочення її в часі був розроблений механізм фінансової перспективи (ст. 312 Договору), який ухвалюють одноставно. Фінансова перспектива встановлює верхню межу видатків, що накладає фінансову дисципліну на д.-ч. Основним завданням цього механізму є фінан-

сове планування в перспективі, принаймні, п'яти років (в середньому – на сім). Якщо до закінчення попередньої фінансової програми не було ухвалено регламенту Ради, що визначає нову фінансову перспективу, максимальні розміри коштів та інші положення, що відповідають останньому року цієї програми, продовжують застосовуватись до того часу, поки такий акт буде ухвалено. На сьогодні чинна фінансова перспектива охоплює період 2007-2013 рр.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи ЄС / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за ред. М. Бойцуна, І. А. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 620 с.; *Стрельцов В. Ю.* Європейська економічна інтеграція : навч. посіб. / В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 148 с.; *Штрайнци Р.* Європейське право / Р. Штрайнци. – Львів : Львів ; Астролябія, 2009. – 479 с.; *Консолідовані версії договору про Європейський Союз та договору про функціонування Європейського союзу (2010/С 83/01).* – Режим доступу : www.sdla.gov.ua/2000/597/EC, Euratom: Council Decision of 29 September 2000 on the system of the European Communities' own resources // Official Journal L 253. – 2000. – 7.10. – P. 42-46. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu>; *Інтернет-сторінка* Європейської Комісії (Фінансове планування та бюджет). – Режим доступу : http://ec.europa.eu/budget/index_en.htm/

Заворітня Г.П.

БЮРО ПО БОРОТЬБІ З ШАХРАЙСТВОМ (фр. Office de Lutte Anti-Fraude – OLAF) – службова інстанція *Європейської Комісії* для боротьби з шахрайством у процесі виконання програм та політики *Європейського Союзу*, а також охорони структурних допоміжних фондів, які надходять до держав-членів ЄС і до країн-кандидатів. Бюро створено рішенням Комісії від 28 квітня 1999 р. замість підрозділу з координації запобігання шахрайству, який працював з 1998 р. **ОЛАФ** є незалежною організацією, яка тісно взаємодіє з органами влади держав-членів ЄС та співпрацює з національними агентствами по боротьбі з шахрайством та корупцією. Одноособовим органом управління та керівництва бюро є Генеральний директор, якого призначає Комісія за згодою Європарламенту та Ради Міністрів. Він не повинен виконувати вказівки жодного уряду і жодної інституції, причому незалежність підпорядкованої інстанції він може відстоювати

навіть у *Суді ЄС*. Генеральний директор має право розпочинати розслідування з власної ініціативи, а не лише на вимогу інституції, органу чи держави-члена. Крім того, до організаційної структури бюро входять радники Генерального директора, помічники Генерального директора, оперативні співробітники та адміністративний персонал, об'єднані в управління та відділи. Гарантом цілковитої незалежності **ОЛАФ** також виступає наглядовий комітет, обов'язком якого є контроль за проведенням розслідувань. До складу комітету входять п'ять відомих осіб, які не працюють у структурах ЄС. Їх призначають спільно Комісія, Парламент і Рада. **ОЛАФ** керується у своїй діяльності правилами, визначеними міжінституційною угодою № 1073/1999, що уклали між собою Комісія, Парламент та Рада 25 травня 1999 р. щодо розслідувань, які проводяться бюро; Конвенцією про захист фінансових інтересів *Європейських Співтовариств* від 27 липня 1995 р.; положеннями Протоколу про боротьбу з корупцією від 27 вересня 1996 р.; Другого Протоколу про відмивання грошей та кримінальну відповідальність юридичних осіб від 19 червня 1997 р.; Директиви 91/308/ЄЕС від 10 червня 1991 р. щодо попередження використання фінансової системи з метою відмивання грошових коштів, отриманих злочинним шляхом; Директиви 2005/60/ЄС *Європейського Парламенту* та Ради від 26 жовтня 2005 р. щодо попередження використання фінансової системи з метою відмивання грошових коштів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму; Рішенням Ради від 18 грудня 1995 р. № 2988/95 “Про захист фінансових інтересів *Європейського Союзу*”; Рішенням Ради від 11 листопада 1996 р. № 2185/96 “Про протидію шахрайству” та інших актах вторинного права ЄС. Крім того, у своїй діяльності **ОЛАФ** спирається на правові основи протидії шахрайству, закладені в Договорі про заснування *Європейського Співтовариства* (1957), Договорі про *Європейський Союз* (1992), Договорі про утворення *Європейського співтовариства з атомної енергії та Лісабонському договорі* (2007).

Головні завдання **ОЛАФ** полягають у боротьбі з шахрайством та зловживаннями у сфері: використання коштів з бюджету ЄС; фінансової допомоги та цільової державної допомоги; відшкодування податку на дода-

ну вартість; експорту та імпорту товарів та послуг (зокрема, йдеться про контрабанду); втручання у внутрішній ринок ЄС тощо.

Основними принципами діяльності **ОЛАФ** є забезпечення захисту основних прав і свобод людини та громадянина під час проведення розслідувань; обов'язковість зовнішнього контролю; забезпечення нерозголошення інформації; публічність боротьби з шахрайством та іншими зазіханнями на фінансові інтереси ЄС; законність при проведенні розслідувань; незалежність при проведенні розслідувань; справедливість.

До сфери компетенції **ОЛАФ** належать проведення адміністративних розслідувань щодо власних співробітників, проведення внутрішніх розслідувань щодо посадових осіб усіх інститутів, спеціалізованих органів та установ ЄС, проведення зовнішніх розслідувань на підставі звернень держав-членів ЄС. Зокрема, **ОЛАФ** має право вивчати адміністративну діяльність та фінансування будь-якої інституції чи органу ЄС, проводити перевірки на підприємствах держав-членів ЄС та деяких третіх країн. Бюро збирає та обробляє статистичні дані щодо кількості фінансових правопорушень, механізмів їх здійснення, виявляє найбільш проблемні сфери та розробляє стратегію боротьби з відповідними правопорушеннями, забезпечуючи себе необхідними правовими інструментами.

В основу інформаційного обміну між бюро та державами-членами покладена інформа-

ційна система по боротьбі з шахрайством (англ. Anti-Fraud Information System), в роботу якої включені представники 30 країн. Створена у 2001 р., інформаційна мережа по боротьбі з шахрайством (англ. Anti-fraud Communicators Network) здійснює зв'язок **ОЛАФ** із засобами масової інформації та громадянами ЄС. У 2010 р. було відкрито спеціальний Інтернет-портал, який дає змогу громадянам анонімно повідомляти про можливі випадки корупції. Система сповіщення про шахрайство (англ. Fraud Notification System) дає змогу не лише передавати інформацію, не називаючи при цьому свого імені, але й дає співробітникам відомства можливість підтримувати контакт з авторами цих повідомлень.

ОЛАФ також фінансує навчання службовців та адвокатів держав-членів ЄС, які працюють у сфері боротьби з фінансовим шахрайством, та активно впроваджує спеціальну програму підготовки службовців для виявлення фальшивих купюр євро. Офіційний сайт Бюро по боротьбі з шахрайством – http://ec.europa.eu/anti_fraud/index_en.html

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009; Дэйвис К. Право Европейского Союза : пер. со 2-го англ. изд. / К. Дэйвис. – К. : Знання, 2005; Ильин Н. Ю. Основы права Европейского Союза / Н. Ю. Ильин. – М. : Норма, 2008.

Рейтерович І.В.

В

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР – угода про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між Албанією, Болгарією, Угорщиною, НДР, Польщею, Румунією, СРСР і Чехословаччиною, яка була підписана у Варшаві 14 травня 1955 р. повноважними представниками названих країн як підсумковий документ Варшавської наради європейських соціалістичних держав з питань гарантування миру і безпеки в Європі.

В.д. набув чинності 5 червня 1955 р. Він був укладений на 20 років з автоматичним продовженням на наступні 10 років для тих держав, які його не денонсують за рік до закінчення цього терміну. У 1962 р. Албанія припинила своє членство у **В.д.** На основі **В.д.** 1955 р. склався військово-політичний союз соціалістичних країн Європи – Організація Варшавського договору (ОВД). У геостратегічному плані це був крок у відповідь на створення у 1949 р. західними державами військового блоку НАТО. У **В.д.** вказувалося на оборонний характер нового об'єднання, підтверджувалися наміри країн-учасниць створити систему колективної безпеки у Європі, проводити політику, спрямовану на гарантування миру і безпеки, поглиблення дружби, співробітництва та взаємодопомоги між народами на принципах поваги незалежності і суверенітету держав.

Країни-члени **В.д.** зобов'язались утримуватися від силових методів вирішення спорів у міжнародних відносинах, консультуватися між собою з усіх важливих питань, що становлять спільний інтерес, надавати термінову допомогу всіма засобами, включаючи військову силу, у разі нападу на одну або кілька держав-учасниць.

Держави-учасниці **В.д.** неодноразово декларували своє небажання досягти військової переваги над країнами Заходу, одночасно відкидаючи можливість досягнення переваги західного світу над собою. Союзні країни неодноразово пропонували розпустити як

В.д., так і НАТО. Крім того, пропонувалося підписати з країнами НАТО договір про взаємне незастосування військової сили.

Для взаємних консультацій і розгляду питань, пов'язаних із здійсненням домовленостей, союзні країни сформували Політичний консультативний комітет (ПКК) – вищий керівний орган **В.д.** Також було утворене Об'єднане командування збройними силами, виділене учасниками Договору у підпорядкування цьому командуванню. Його головнокомандувач і штаб розміщувались у Москві.

За рішенням ПКК від 17 березня 1969 р. було утворено Комітет міністрів оборони держав-учасниць **В.д.** У листопаді 1976 р. були утворені Комітет міністрів закордонних справ та Об'єднаний секретаріат. У травні 1987 р. на нараді ПКК було прийнято документ “Про воєнну доктрину держав-учасниць **В.д.**”. У червні 1987 р. була створена Багатостороння група поточної взаємної інформації та Спеціальна комісія з питань роззброєння. Головнокомандувачами Об'єднаних збройних сил країн-учасниць **В.д.** були Маршали Радянського Союзу І.С.Конєв (1955-1960), А.А.Гречко (1960-1967), І.І.Якубовський (1967-1976), В.Г.Куликов (1977-1989), генерал армії П.Г.Лушев (1989-1991).

На території країн-членів **В.д.** періодично проводились командно-штабні та військові навчання. Найбільш відомими з них стали “Квартет” (1963), “Жовтневий штурм” (1965), “Родопи” (1967), “Дніпро” (1967), “Північ” (1968), “Збройове братерство” (1970), “Захід-81” (1981), “Щит-82” (1982), “Щит-84” (1984) та ін.

Особливістю діяльності **В.д.** була постійна координація розвідок країн-учасниць. Починаючи з 1979 р. діяла глобальна система радіоелектронної та космічної розвідки, яка об'єднувала розвідувальні сили і засоби СРСР, Болгарії, Угорщини, Польщі, Чехословаччини, НДР, а також В'єтнаму, Монголії і Куби, що не входили до Договору.

Міжнародно-інституційний дуалізм “В.д. – НАТО” був уособленням блокового протистояння країн Європи в роки холодної війни. У зв’язку з масштабними політичними перетвореннями в СРСР та країнах Центральної і Східної Європи у лютому 1991 р. держави-учасниці В.д. скасували його воєнні структури, а 1 грудня 1991 р. підписали Протокол про повне припинення дії Договору.

Літ.: *Організація Варшавського договору: документи и материалы. 1955-1985.* – М.: [б. и.], 1986.
Смолянюк В. Ф.

ВАШИНГТОНСЬКИЙ КОНСЕНСУС (англ. Washington Consensus) – термін, що був уведений у 1989 р. у політичний обіг американським економістом Дж. Уільямсоном. **В.к.** – тип макроекономічної політики, яку ряд економістів рекомендують застосовувати в країнах, що перманентно перебувають у стані фінансово-економічної кризи. **В.к.** включає 10 рекомендацій: підтримка фіскальної дисципліни (мінімальний дефіцит бюджету); пріоритетність охорони здоров’я, освіти, інфраструктури в структурі державних видатків; зниження граничних ставок податків; лібералізація фінансових ринків для підтримки реальної кредитної ставки на невисокому та все ж позитивному рівні; вільний обмінний курс національної валюти; лібералізація зовнішньої торгівлі (в основному за рахунок зниження ставок імпортного мита); зниження обмежень для прямих іноземних інвестицій; приватизація; дерегулювання економіки; захист прав власності. **В.к.** був задуманий як ліберальне “керівництво для технократів від політиків”. Як набір рекомендацій він спирається на уявлення про автономно діючий уряд, що використовує “вікна можливостей”, які відкриваються. Надзвичайно ефективно їх використали країни Центральної Європи, що асоціюється передусім з ефективною реалізацією програм приватизації і з їх макроекономічною стабілізацією. Практично провалом вони стали для більшості країн СНД, не кажучи вже про країни Тропічної Африки, де здійснення базових рекомендацій або не було доведено до кінця, або не привело до відновлення економічного зростання. Однією з найважливіших причин, на наш погляд, стало те, що національні уряди не надали значення формуванню формальних і неформальних інститутів, які мали забез-

печити виконання принципів **В.к.** з урахуванням національних інтересів. Нагадаємо, що до формальних інститутів відносять закони, писані правила, а до неформальних – звичаї, неписані норми і загальноприйняті умови.

Критики **В.к.** спираються на факти “провалів” ринку в країнах, що розвиваються. До найбільших недоліків ринкового господарства відносять насамперед неможливість його боротися з бідністю, оскільки це дає деяке зростання, але одночасно поглиблює нерівномірність розподілу доходів між окремими групами населення, збільшуючи розрив між верхівкою, яка збагачується, і незаможною більшістю. Доктрина “**В.к.**” загалом передбачала не сам факт економічного зростання, а зміцнення позицій міжнародного фінансового і торговельного капіталу, зацікавленого в установленні контролю над ринками країн, які здійснювали реформи.

По суті, це один з проектів світового економічного порядку, що реалізується з кінця ХХ ст. через МВФ та інші міжнародні фінансові інститути щодо країн незахідної орієнтації. В основу проекту покладена заміна неоліберальною монетарною моделлю “застарілої” кейнсіанської моделі державного регулювання економіки. Політика монетаризму ґрунтується на максимальному відкритті національних ринків для транснаціонального капіталу. Реалізація цієї політики дасть змогу прискорити перерозподіл світового багатства в інтересах ТНК і країн “золотого мільярда”. Очевидним є факт, що застосування моделі “**В.к.**” призведе до усунення держави від управління економікою і її подальшої криміналізації.

Літ.: *Білорус О. Г.* Глобальні трансформації стратегії розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук’яненко та ін. – К.: ВІПОЛ, 1998; *Боринець С. Я.* Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник / С. Я. Боринець. – К.: Знання : КОО, 1999; *Дэниелс Джон Д.* Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции : пер. с англ. / Джон Д. Дэниелс, Ли Х. Радеба. – 6-е изд. – М.: Дело, 1998; *Линдерт П.* Экономика мирохозяйственных связей : пер. с англ. / П. Линдерт ; общ. ред. и предисл. О. В. Ивановой. – М.: Прогресс, 1992; *Пол А. Семьюельсон.* Макроекономіка / Пол А. Семьюельсон, Вільям Д. Нордгауз. – К.: Основи, 1995; *Мишкін Фредерік С.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків : пер. з англ. / Фредерік С. Мишкін. – К.: Основи,

1999; Рудігер Дорнбуш. Макроекономіка / Дорнбуш Рудігер, Фішер Стенлі. – К. : Основи, 1996.
Розпутенко І.В.

“ВЕЛИКА ДВАДЦЯТКА”, або **G20** (англ. Group of Twenty Finance Ministers and Central Bank Governors) є групою міністрів фінансів та керівників центральних банків 20 економік: 19 із найбільших економік світу та Європейського Союзу. Рішення про організацію міжнародного форуму “Група двадцяти” (**G20**) було прийнято на зустрічі міністрів фінансів і голів центральних банків країн “Групи семи” у Вашингтоні 25 вересня 1999 р.

Ідея створення “Групи двадцяти” зумовлена прийнятим на зустрічі лідерів “великої сімки” в Кельні в червні 1999 р. рішенням встановити “неформальний механізм для діалогу з ключових питань економічної і фінансової політики між системоутворюючими країнами світу з метою досягнення стабільного і стійкого зростання світової економіки на благо всіх країн”.

Засновницька конференція міністрів фінансів і керівників центральними банками “Групи двадцяти” відбулася 15-16 грудня 1999 р. в Берліні. Конференція визначила, що “Група двадцяти” є неформальною організацією, що об’єднує країни з різних регіонів світу і з різним рівнем господарського розвитку, а також провідні міжнародні фінансові організації на основі зацікавленості в колективному розв’язанні найважливіших світових економічних і фінансових проблем. Членами “двадцятки” є Австралія, Аргентина, Бразилія, Великобританія, Німеччина, Індія, Індонезія, Італія, Канада, Китай, Корея, Мексика, Росія, Саудівська Аравія, США, Туреччина, Франція, ПАР, Японія і Європейський Союз. Постійними учасниками зустрічей “двадцятки” є МВФ, Європейський центральний банк і Світовий банк.

Усього на країни “Групи двадцяти” припадає понад 85% світового ВВП, 80% світової торгівлі. У них проживає понад 60% населення світу, причому 66% бідного населення також припадає на ці країни.

Основна форма діяльності **G20** – щорічні зустрічі на рівні міністрів фінансів і голів центробанків. Зустрічі проходять у країні, яка є головою групи.

Країна-голова **G20** змінюється щорічно за принципом ротації. При цьому щороку го-

ловуючі країни повинні бути з різних регіонів (наприклад у 2007 р. головувала ПАР, у 2008 р. – Бразилія, у 2009 р. – Великобританія). Тимчасовий секретаріат розташовується в головуючій країні.

14-16 листопада 2008 р. у Вашингтоні відбувся саміт “**В.д.**”, в рамках якого обговорювалися наслідки світової фінансової кризи і заходи, необхідні для її подолання. Учасники саміту в спільній декларації затвердили п’ять принципів реформ для зміцнення фінансових ринків і режимів регуляції для запобігання майбутнім кризам, а також домовилися провести наступну зустріч “двадцятки” до 30 квітня 2009 р. У роботі вашингтонського форуму брали участь лідери держав-членів **G20**, ЄС, ООН, МВФ, Світового банку і Форуму фінансової стабільності.

Саміт “**В.д.**” в Лондоні 2 квітня 2009 р. продовжив обговорення шляхів подолання кризи і супроводжувався масовими виступами антиглобалістів.

25 вересня 2009 р. на саміті **G20** у Пітсбурзі лідери країн “**В.д.**” домовилися про перерозподіл квот у МВФ і Світовому банку на користь країн, що розвивалися. На користь динамічних ринків, що розвиваються, і країн, що розвиваються, буде перерозподілено не менше 3% голосів у СБ і щонайменше 5% голосів у МВФ. Крім того, вирішено, що з 2011 р. саміти **G20** проходитимуть щорічно, а не двічі на рік, як раніше. У 2010 р. зустрічі “двадцятки” пройшли в червні в Канаді і в листопаді в Південній Кореї.

У лютому 2011 р. саміт відбувся у Франції. Міністри фінансів і керівники центральних банків країн-учасниць “**В.д.**” на засіданні в Парижі не досягли згоди щодо початку головування на форумі Франції.

Результатом дводенних переговорів стала домовленість про макроекономічні показники, на основі яких будуть оцінюватися дисбаланси у світовій економіці. Крім того, для реформ валютної системи була створена робоча група на чолі з Німеччиною. Міністри фінансів також обговорили положення “кодексу поведінки” з управління капіталами, зокрема домовилися уникати нестабільності за рахунок перетікання капіталів.

Розглядалася також проблема розробки комплексу стандартів для вимірювання дисбалансів у світовій економіці і запобігання повторення світової фінансової кризи 2008 р.

Китай, який вийшов на друге місце після США в рейтингу найбільших економік світу, відмовився включити до списку індикаторів розмір своїх зростаючих валютних резервів. Глави фінансових відомств “В.д.” також обговорили інші способи вимірювання стану світової економіки, серед яких – стан валютних курсів, а також розміри державного та приватного боргу. Китай також відхилив вимоги США і низки країн Заходу про зміцнення юаня.

Наступна зустріч була запланована на квітень поточного року: передбачалося заслухати звіт МВФ з пропозиціями щодо поліпшення валютної системи.

Згідно з рішенням саміту “В.д.” стане головним форумом для вирішення питань глобальної економіки замість “Великої вісімки”, а Світовий банк візьме на себе розв’язання таких глобальних проблем, як продовольча безпека і зміна клімату.

Літ.: Герчикова И. Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности : учебник / И. Н. Герчикова. – М. : Консалт-банк, 2003; Киреев А. П. Международная экономика : учеб. пособие для вузов / А. П. Киреев ; под ред. Б. М. Маклярского : в 2 ч. – Ч. I. – М. : Междунар. отношения, 2002; *Офіційний сайт G20.* – Режим доступу : <http://www.g20.org/>

Фесенко Н.С.

ВЕЛИКА СІМКА / ВЕЛИКА ВІСІМКА (G7/G8) (від англ. Group of Seven/Eight) – група країн світу (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада з 1976 р., Росія з 1994 р.), яка створена у форматі G6 за принципом питомої ваги у світовій економіці для обговорення спільних проблем та викликів часу. Період з 1973 по 1997 р. вважається найбільш динамічним у розвитку інтеграційних процесів Західної Європи та у світі загалом. В умовах глобалізації фінансових та економічних взаємовідносин виникає необхідність передачі частини національних повноважень на наднаціональний рівень з метою досягнення країною власних інтересів через інтеграційні союзи. Вони обумовлюються зростаючим значенням регіональних економічних зв’язків; важливістю з’ясування напрямів розвитку, включаючи перспективи валютних тенденцій; виробленням спільної зовнішньої й оборонної політики тощо. G6 виникла на нараді глав держав і урядів Франції, США, Великобри-

танії, ФРН, Італії та Японії в палаці Рамбуїє (Франція) 15-17 листопада 1975 р. (з початку 70-х рр. подібні зустрічі проводилися на рівні міністрів фінансів). У 1976 р. “шестірка” перетворилася на “сімку”, прийнявши до свого складу Канаду, а протягом 1991-2002 рр. поетапно (за схемою “7+1”) перетворена на “вісімку” – G8 за участі Росії. Термін “Велика вісімка” є логічним продовженням терміна “Велика сімка”, який виник у російській публіцистиці з помилкової розшифровки англійського скорочення G7 як “Great Seven”, хоча насправді воно розшифровується як “Group of Seven”.

Ідея проведення зустрічей керівників найбільш промислово розвинених країн світу виникла у зв’язку з економічною кризою і загостренням відносин між США, Західною Європою і Японією з економічних і фінансових питань. На першу нараду за ініціативою тодішнього президента Франції Валері Жискар д’Естена зібралися глави держав і урядів шести країн: США, Японії, Франції, Великобританії, ФРН, Італії. На зустрічі була прийнята Спільна декларація з економічних проблем, в якій містився заклик до незастосування агресії в галузі торгівлі та відмова від встановлення дискримінаційних бар’єрів.

Надалі зустрічі глав держав та урядів країн проходять щороку в черговій країні, яка є головною. Головою G8 є протягом кожного календарного року керівник однієї з країн-членів у наступному порядку ротації: Франція, США, Великобританія, Росія (з 2006), ФРН, Японія, Італія, Канада (з 1981). У засіданнях беруть участь, крім лідерів країн-членів, 2 представники Європейського Союзу, а саме – голова Європейської Комісії і керівник країни, головною в даний момент в ЄС.

Заявлені пріоритети у порядку денному самітів це: розвиток світової економіки та фінансів, визначення короткострокової податкової та фінансової політики, енергетична безпека, сучасні системи освіти, боротьба з поширенням захворювань, боротьба з тероризмом, нерозповсюдження зброї масового знищення, врегулювання регіональних конфліктів, розвиток міжнародної торгівлі, збереження навколишнього середовища та проблеми техногенного впливу на клімат. Повноваження членства Росії в цій організації до створення G20 були урізані порівня-

но з іншими країнами-учасниками **G8**. Зокрема, питання фінансового та валютного характеру обговорювались без її участі.

G8 інколи звинувачують у елітарності, недемократичності і гегемонізмі. Зокрема, антиглобалісти наполягають на необхідності обговорення альтернативних програм світового розвитку та управління, які мали б соціальну спрямованість і враховували реальні потреби більшості населення планети. Вперше у червні 2002 р. під час саміту в Канаді в Малі пройшов контрсаміт – збори активістів антиглобалізаційного руху з Африки, Європи, Америки. З цього часу паралельно саміту **G8**, як правило, відбуваються форуми антиглобалістів, порядок денний яких часто повністю копіює програми офіційних зустрічей та іноді супроводжується заворушеннями.

Лідери **G8** регулярно зустрічаються, щоб дати світові нову політичну та економічну програму, а також стимулювати глобальну дискусію з найважливіших проблем життєзабезпечення планети. Водночас у практичній сфері механізмів та інституцій вирішення питань можливості **G8** обмежені й, можна сказати, незначні, особливо в площині реалізації конкретних глобальних проєктів. Зміна клімату, ціни на нафту й енергобезпека, подорожчання продовольства і голод, світова торгівля людьми та інфекційні захворювання – теми, що розглядаються **G8** протягом останнього часу постійно, але суттєвих миттєвих зрушень у глобальному масштабі очікувати не варто.

Лідери **G8** на саміті у канадському м.Хантсвілл у 2010 р. відзначили значний прогрес у процесі ліквідації зброї масового знищення в Україні відповідно до програми “Партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового знищення”, прийнятої на саміті **G8** у 2002 р. Згідно з цією програмою **G8** виділила 20 млрд дол. США на ліквідацію зброї масового знищення в Росії та в Україні та схвалила дії країн щодо утилізації хімічної зброї, демонтажу списаних підводних човнів, складування матеріалів, що розщеплюються, перепідготовки колишніх фахівців в оборонній галузі. Крім того, **G8** відзначила вжиті за цей час в Україні заходи в таких сферах, як облік та консервація ядерних і радіоактивних матеріалів, протидія їх незаконному обігу, підвищення рівня експортного контролю та біологічної безпеки.

Значно розширились перспективи спільної політики та вийшли на якісно новий рівень взаємовідносини провідних економік світу в глобальному масштабі з утворенням “Групи двадцяти” – **G20**.

Літ.: Уткин А. И. Большая восьмерка. Цена вхождения / А. И. Уткин. – М. : Алгоритм, 2006. – 478 с.; Борко Ю. А. Общй европейский дом: что мы о нем думаем? / Ю. А. Борко, А. В. Загорский, С. А. Караганов. – М. : Междунар. отношения, 1991. – 231 с.; Россия и США в XX веке: очерки истории межгосударственных отношений и дипломатии в социокультурном контексте / ред. В. Л. Мальков ; Рос. акад. наук, Ин-т всеобщ. истории. – М. : Наука, 2009. – 494 с.; Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Видавн. дім Ін-Юре, 2001. – 448 с.; Офіційний сайт **G20**. – Режим доступу : <http://www.g20.org/>
Казакевич О.М.

“ВЕЛИКА ШАХІВНИЦЯ” – книга Збігнева Бжезинського, в якій розвивається ідея про світове панування та домінування США в сучасному світі. Збігнев Казімеж Бжезинський народився 28 березня 1928 р. у Варшаві. Американський політолог, соціолог і державний діяч, консультант Центру стратегічних і міжнародних досліджень, професор американської зовнішньої політики в Школі сучасних міжнародних досліджень Пола Нітце при Університеті Джонса Хопкінса у Вашингтоні, член ради директорів Національної підтримки демократії, член Американської академії гуманітарних і природничих наук, співголова Американського комітету за мир в Чечні. **“В.ш.”** – роздуми З.Бжезинського про геополітичну могутність США і про стратегії, завдяки яким ця могутність може бути реалізована в XXI ст. Найбільшу увагу автор зосереджує на геополітичній стратегії США щодо Євразії. Він вважає, що верховенство на Євразійському континенті фактично є верховенством у всьому світі і є найважливішою стратегічною метою США щодо поширення свого впливу в Центральній Азії і на пострадянському просторі. У **“В.ш.”** продовжується тема, започаткована З.Бжезинським у першій книзі “Поza контролем: глобальний хаос на початку XXI ст.”, у якій підбивається підсумок під переможною для Америки холодною війною, наслідком якої стало виникнення “чорної діри” – геополітичного вакууму на теренах колишнього СРСР, що є джерелом

нових серйозних небезпек. У книзі висловлюється думка, що на зміну пануванню однієї супердержави – Сполучених Штатів, має прийти не хаос, а глобальний консенсус. Аналізуючи у “**В.ш.**” геополітичну ситуацію поточного десятиліття у світі і особливо на Євразійському континенті, Бжезинський прогнозує політичну карту майбутнього світу виходячи з філософії Американської світової переваги.

До основних причин, якими зумовлений інтерес до Євразійського континенту, з погляду З.Бжезинського, належить те, що близько 75% світового населення живе в Євразії, де також перебуває і значна частка світового фізичного багатства як на підприємствах, так і під землею. На Євразію припадає близько 60% світового ВВП і приблизно три чверті відомих світових енергетичних запасів. Згідно з Бжезинським, американське домінування в регіоні Євразії важливе з погляду усвідомлення того, що управління ресурсами відіграє вагомий роль у розподілі глобальної влади. Інші частини світу, де США має свої інтереси або з якими підтримує близькі відносини – такі як Дальній Схід, Японія, Китай, Європа, стануть залежними від однієї держави, це може бути деструктивним, завдати шкоди і навіть спровокувати конфлікти. І тому, наприклад, диверсифікація джерел енергії, вважає автор, є джерелом національної безпеки. Небезпечний виклик американському геополітичному домінуванню Бжезинський вбачає також у можливій узгодженій позиції держав, розташованих на території Євразії і як на механізм збереження свого впливу вказує на необхідність диверсифікації джерел енергії. Особливу увагу аналітик приділяє ролі Росії і її місцю в геополітиці. Авторська неприязнь до держави Росія виражена у спеціальному розділі з символічною назвою “Чорна діра”. Побоювання автора з приводу зміцнення позицій Росії на євразійському геополітичному просторі висловлені в припущенні, що втрата переваги Америки або поява нового реального суперника призведе до політичної нестабільності. У зв’язку з цим Бжезинський підтримує і підтверджує правоту вислову С.П.Хантінгтона про верховенство у світі США: де не буде верховенства Сполучених Штатів, буде більше насильства, безладу і менше демократії та економічного зростання, ніж у світі, де Сполу-

чені Штати більше впливатимуть на вирішення глобальних питань, ніж будь-яка інша країна. Постійне міжнародне верховенство Сполучених Штатів є найважливішим для добробуту і безпеки американців і для майбутнього свободи, демократії, відкритої економіки і міжнародного порядку на землі, вважає автор. Довгострокове завдання щодо запобігання зміцненню позицій Росії на геополітичному просторі Бжезинський вбачає в підтримці демократичних перетворень у Росії та її економічному відновленні і водночас недопущенні повторного відродження євразійської імперії, яка здатна перешкодити реалізації американської геостратегічної мети формування більш могутньої євроатлантичної системи, з якою в майбутньому Росія могла б бути міцно і надійно пов’язана. Не меншу небезпеку для геополітичних домагань Америки автор вбачає в консолідованих зусиллях держав або їх коаліцій і формулює у зв’язку з цим головне завдання США – зробити так, щоб у майбутньому жодна держава або ж коаліція держав не змогли консолідуватися в геополітичну силу, яка була б здатною витіснити США з Євразії або навіть істотно понизити їх вирішальну роль арбітра.

Для встановлення світового панування і забезпечення імперської геополітичної стратегії США З.Бжезинський так визначає її суть: Євразійська геостратегія Сполучених Штатів включає цілеспрямоване керівництво динамічними з геостратегічної точки зору державами і обережне поводження з державами-каталізаторами в геополітичному плані, дотримуючи два рівноцінні інтереси Америки: у найближчій перспективі – збереження своєї виняткової глобальної влади, а в далекій перспективі – її трансформацію у глобальну співпрацю, що все більш інституціоналізується. Заперечуючи імперські домагання Росії і вбачаючи в них небезпеку для імперських геополітичних домагань США, З.Бжезинський так формулює основні завдання США, вживаючи термінологію давніх імперій: три великих обов’язки імперської геостратегії полягають у запобіганні змові між васалами і збереженні їх залежності від загальної безпеки, збереженні покірності підлеглих, забезпеченні їх захисту і недопущенні об’єднання варварів.

Погляди Бжезинського на геополітичну перевагу США в сучасному світі розділяє

Джон Шарп, американський політолог, засновник Інституту Альберта Ейнштейна, автор теорії ненасильницьких акцій та книги "Від диктатури до демократії". Стратегія і тактика звільнення". За концептуальними основами організації "оксамитових" революцій, технологіями і методами, описаними Дж. Шарпом, здійснені "оксамитові революції" в Сербії, Грузії, Україні.

Шарп у своїй книзі вказує, що "Аристотель давно попереджав, що "тиранія переходить інколи в ту ж саму тиранію". Застереження Аристотеля, згадане Дж. Шарпом, не може бути винятком для окремо взятої держави, у тому числі і такої, що претендує на роль домінуючої. Цей висновок підтверджується Еммануелем Тоддом, автором книги "Після Імперії. Рах Амерікана – початок кінця". На переконання Е. Тодда, досить поширені думки про настання часу американського верховенства і панування, тобто погляди, викладені З.Бжезинським в його книзі "В.п.", є неправильними. Автор доводить, що США вступили у фазу занепаду своєї могутності і виродження демократії, перетворюючись на "хижацьку державу", на джерело міжнародної нестабільності. Виходячи із закону розвитку систем, опису та аналізу З.Бжезинським розпаду СРСР, який розпався на частини, ставши жертвою не стільки прямого військового втручання, скільки процесу дезінтеграції, прискореного економічними і соціальними проблемами, – у будь-якої імперії існує цикл – розвиток, вершина могутності, занепад, вважає Тодд. Так було з Давнім Єгиптом, імперією Олександра, Римом, державою Великих Моголів, Британією, Російською імперією, СРСР, так само буде і з США, і з будь-якою іншою супердержавою через певний історичний проміжок часу.

Російський учений Н.Нартов, аналізуючи геополітичні домагання США, відзначає їх слабку сторону і слабкість американської політичної культури. Говорячи про зміни, що відбулися у світі за перші роки ХХІ ст., проблеми глобалізації, процеси, що протікають у гарячих точках планети (Ірак, Іран, Ізраїль, Палестина, Балкани), геополітичні відносини з країнами СНД, у тому числі події, які розгортаються навколо Каспію – величезного родовища нафти і газу, що привертає багато країн Заходу і Сходу, а також роль у геополітичній розстановці сил Туркменії, Азер-

байджану і Грузії, вказує на складність ситуації та послаблення домінування США через їх внутрішньодержавні проблеми.

На думку російського політолога К.Гаджієва, незважаючи на те, що більшість політичних лідерів США проголошують як геополітичну мету створення монополярного світу, в якому Америка має виступати як єдина наддержава, для США існує проблема, яка полягає в тому, що вони зайняли статус наддержави, не пройшовши належних термінів школи великої військово-політичної держави, здатної співіснувати і на рівних взаємодіяти з іншими великими державами. Тому Вашингтону буде дуже важко вчитися на уроках історії і робити адекватні ситуації висновки.

Такий висновок, зроблений ним ще у 1997 р., знайшов дотичне підтвердження лише через 10 років (2007 р.) у автора "В.п.". З.Бжезинський у книзі "Другий шанс: три президенти і криза американської супердержави" надає оцінку трьом останнім президентам, кожний з яких був світовим гравцем, та висловлює песимістичний погляд на глобальну роль США, вважаючи, що вони втратили свій перший шанс на лідерство.

Літ.: *Бжезинский З.* Великая шахматная доска / Збигнев Бжезинский ; пер. О. Ю. Уральской. – М. : Междунар. отношения, 1998; *Бжезинский З.* Вне контроля. Глобальный беспорядок накануне XXI в. / З. Бжезинский // США: экономика, политика, идеология. – 1994. – № 4; *Бжезинский Збигнев.* Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / Збигнев Бжезинский ; пер. с англ. Ю. В. Фирсова. – М. : Междунар. отношения, 2007; *Гаджиев К. С.* Геополитика : монография / К. С. Гаджиев. – М. : Междунар. отношения, 1997; *Нартов Н. А.* Геополитика : учеб. для вузов / Н. А. Нартов ; под ред. проф. В. И. Старовойта. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2004; *Шарп Д.* От диктатуры к демократии: Стратегия и тактика освобождения / Д. Шарп ; пер. с англ. Н. Козловской. – М. : Новое изд-во, 2005; *Эммануэль Тодд.* После Империи. Рах Амерікана – начало конца / Тодд Эммануэль. – М. : Междунар. отношения, 2004.

Красівський О.Я., Росенко М.І.

ВЕЛИКИЙ ПРОСТІР (англ. Large space). Карл Шмітт (Karl Schmitt, 11.07.1888 – 7.04.1985) німецький юрист і політичний філософ уперше запровадив термін "В.п." – (Grossraum), що означає об'єднання кількох держав в єдине стратегічне утворення. Виникнення **В.п.** зумовлено гео економічними

та геополітичними процесами, які знайшли своє пояснення в теорії “просторової прогресії”.

К.Шмітт разом з Г.Фрайером (Hans Freyer), О.Шпенглером (Oswald Arnold Gottfried Spengler), Е.Юнгером (Ernst Jünger) та ін. належав до групи консервативних політологів антропологічної орієнтації, для яких політика була вищим модусом людського існування. Найдетальніше концепція **В.п.** була розроблена К.Шміттом у 1922-1933 рр., коли його основні теоретичні переконання характеризувалися десізіонізмом (від *decisio* – рішення). Саме в авторитетному рішенні джерелом виступало право. На десізіоністській основі він конструює поняття “політичне”. К.Шмітт вважав принцип імперської інтеграції логічним прагненням до синтезу. У своїх ранніх працях науковець розвивав концепцію “прав нації”, що була протиположною ліберальній доктрині прав людини. **В.п.** перебуває під впливом (пануванням) держави, що має ідею – силу. Як приклад **В.п.** він розглядав Північну і Південну Америку, об’єднану доктриною Монро. Скажімо, метою нацистської Німеччини було утворення світової імперії (Третього рейху). І на сьогодні ще не зникли та видаються актуальними для багатьох країн ідеї Великої Польщі, Великої Румунії, Великої України. У сучасних міжнародних відносинах ідея **В.п.** здебільшого проглядається у створенні держав-цивілізацій, але вже з домінуванням ліберально-демократичної ідеї (Американська цивілізація, Об’єднана Європа тощо).

Літ.: *Василенко С.* Українська геополітика. Вектор визначено / С. Василенко // Віче. – 2000. – № 9; *Колосов В. А.* Геополитика и политическая география / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001; *Моро Дефарж Ф.* Введение в геополитику / Дефарж Ф. Моро. – М. : Конкорд, 1996; *Нартов Н. А.* Геополитика : учеб. для вузов / Н. А. Нартов. – М. : ЮНИТИ, 1999; *Україна* у геополітичному інтер’єрі ХХ століття // Політ. думка. – 1994. – № 3.

Розпутьенко І.В.

ВЕЛИКИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ (англ. Silk Route) – найбільша світова торговельна комунікація на Євразійському континенті в давньому світі і в середні віки. Найбільший матеріальний пам’ятник відкритості цивілізації до зовнішнього світу і міжнародних економічних відносин. **В.ш.ш.** забезпечував не тільки торговельний, інформаційний,

культурний обмін, а й послугував гарантом миру на рубежах євразійських цивілізацій. По суті, своєю назвою “шовковий” цей проект має завдячувати конвертабельності того товару (шовк), що здатен був покривати економічні видатки довгого й небезпечного шляху. Китайський шовк, що прирівнювався за своєю ціною до золота, був міжнародною валютою, що викачувала з Римської імперії величезні кошти.

В.ш.ш. – назва караванних торговельних шляхів, що сформувалися у II ст. до н.е. (загальна довжина до 12 тис. км) та проіснували до XVI ст. і являли собою “коридори”, по яких відбувався інтенсивний обмін товарами, ідеями та людьми між цивілізаціями Сходу і Заходу. Починався у центральних районах Китаю, далі йшов через м.Ланьчжоу на Дуньхуан (Китай), де розгалужувався на південний і північний шляхи. Південний шлях проходив через м.Хотан, м.Яркенд (обидва Китай), м.Балх (нині Афганістан), м.Мерв (нині м.Мари, Туркменія); північний шлях пролягав із м.Дуньхуан на м.Турфан, м.Кашгар (Каши; обидва міста у Китаї), м.Самарканд (нині в Узбекистані), далі через м.Ніса (руїни поблизу м.Ашгабад, Туркменія), Гекатомпіль (давнє місто на північному сході Ірану), м.Екбатан (нині м.Хамадан, Іран) та Багдад (Ірак) і до портів Середземного моря – м.Тір (нині м.Сур, Ліван) та м. Антіохія (нині м.Антакья, Туреччина). У середні віки було два генеральних напрямки з Китаю через Балх і Самарканд в Індію і Візантію (південніше і північніше Каспія). За всю історію **В.ш.ш.** лише Монгольській імперії вдалося взяти під контроль трансконтинентальну трасу.

Кілька відгалужень цього шляху сягали Північного Причорномор’я. У китайських джерелах є відомості про те, що купці зупинялись у місцевостях, де потім виникли міста Тана (нині Азов) та Судак (Україна). Варто зазначити, що м.Судак, перші відомості про яке датуються 212 р., у період розквіту **В.ш.ш.** був його західною столицею. Тут закінчувалася караванна стежка з Китаю та Індії й починався морський шлях до Західної Європи. Внаслідок воєн і усобиць руйнувалися міста й країни, виникали нові держави, але **В.ш.ш.** незмінно відроджувався. Прагнення до спілкування, розумної вигоди, до зростання добробуту завжди брало гору над усіма протистояннями – і релігійними, і воєнними, і політичними.

У сьогоднішніх умовах Китай і сім держав Центральної Азії, а також прилеглих регіонів прийшли до попередньої угоди про будівництво сучасного еквівалента знаменитого “Шовкового шляху” – торгового маршруту між Китаєм і Європою. Вартість проекту – 19 млрд дол. США (9 млрд фунтів).

План підтримали Азійський банк розвитку, Європейський банк реконструкції і розвитку, Ісламський банк розвитку, Міжнародний валютний фонд, Програма розвитку ООН і Світовий банк.

Азійський банк розвитку (ADB) стверджує, що менше 1% товарообміну між країнами Європи і Азії здійснюється по маршруту, що проходить країнами Центральної Азії – регіону, що колись перебував у центрі торгових шляхів.

Програма інвестицій у будівництво сухопутних доріг і залізниць узгоджена урядами Афганістану, Азербайджану, Китаю, Казахстану, Киргизстану, Монголії, Таджикистану і Узбекистану. Реалізація проекту повинна завершитись у 2018 р.

План не є точною копією **В.ш.ш.**, що складався з безлічі сухопутних доріг і караванних шляхів. Замість цього передбачається прокласти шість коридорів, які включають сухопутні і залізничні шляхи з Китаю до Європи, а також з Росії до Південної Азії і на Близький Схід. У європейській частині ці коридори на півдні замикатимуться на Туреччині, а на півночі – на Росії. Росія отримала запрошення приєднатися до проекту, але поки не дала відповіді.

Майже третина інвестицій, мабуть, буде вкладена в китайську частину проекту, тому очікується участь у фінансуванні Пекіна, який спрямовує всі великі ресурси у свої віддалені східні регіони. Казахстан, що представляє найбільш швидкорослу економіку Центральної Азії, також, ймовірно, стане активним учасником проекту, оскільки він претендує на роль центрального оператора на контейнерних перевезеннях між Китаєм, Азією, країнами Персидської затоки і Європою. Казахстан уже запланував витратити 26 млрд дол. США на створення транспортної інфраструктури до 2015 р. і намагається реконструювати 14 тис. км залізничних колій, що пролягають по його території, а також розширити каспійський порт Актау. Механізми фінансування ще не повністю узгоджені, проте майже половина коштів буде компен-

сована за рахунок ресурсів Азійського банку розвитку і інших банків.

Центральна Азія є не першим регіоном, де докладаються зусилля щодо кардинальної модернізації транспортних комунікацій. Держави-члени Європейського Союзу витратили роки на дискусію про те, як слід розподілити 20 млрд євро (28 млрд дол. США або 13 млрд фунтів) серед 30 європейських транспортних мереж, три чверті яких включають залізничний транспорт.

Важливість відродження **В.ш.ш.** як зв'язку між азійською, європейською, середньо-східною, північно-центральною та південно-американськими економіками зачіпає і українські національні інтереси в частині організації транспортування, інфраструктури, доріг, туризму.

Літ.: *Національний інтерес України – відновити “шовковий шлях” в Азію.* – Режим доступу : <http://www.ictv.ua/wasp/ua/facts/1419/843528/>; *История Китая и современность.* – М. : [б. и.], 1974; *Энциклопедия нового Китая.* – М. : [б. и.], 1989; *Президент Туреччини закликає відродити Великий Шовковий шлях.* – Режим доступу : <http://ua.redtram.com>

Розпутьенко І.В.

ВЕНЕЦІАНСЬКА КОМІСІЯ (див. *Європейська комісія за демократію через право*).

ВЕТО В ЄС (англ. *Veto*) – право, що означає повноваження суб'єкта політики ЄС (*Європейського Парламенту*, держави-члена або групи держав-членів, національного парламенту або групи національних парламентів) в односторонньому порядку заблокувати прийняття того чи іншого рішення Союзу.

В.ЄС є способом збереження державами-членами національного суверенітету над чутливими сферами політики та прийняття рішень. Найвідомішими прикладами застосування вето в історії ЄС стали криза “порожнього крісла”, викликана конфліктом між Францією та *Європейською Комісією* в 1965 р. через питання фінансування *спільної сільськогосподарської політики* та незгодою Президента Франції Ш. де Голля з переходом на голосування в Раді міністрів Спільноти від одностайності до кваліфікованої більшості, а також вето Франції на заяві Великої Британії щодо вступу в Європейську Економічну Спільноту, які вона подавала в 1963 та 1967 р. “Культура вето”, яка сфор-

мувалася в Спільноті із середини 60-х рр., почала занепадати з початку 80-х рр., особливо після саміту ЄС в Штутгарті (1983 р.), на якому лідери Спільноти наголосили на важливості застосування визначених в договорах процедур прийняття рішень, що стало поштовхом для розширення практики голосування кваліфікованою більшістю.

Право вето може застосовуватись під час голосування міністрів урядів держав-членів в Раді ЄС щодо ряду питань, у тому числі тих, які стосуються оборони, оподаткування та соціального забезпечення. В умовах продовження процесу розширення Союзу й стрімкого зростання кількості його держав-членів право вето могло практично унеможливити процес прийняття рішень у Раді ЄС. З огляду на це *Ніццький договір* (2000 р.) поширив процедуру голосування кваліфікованою більшістю на низку нових питань, обмеживши, тим самим, сферу застосування національного вето. Право вето було також скасоване в межах процедури започаткування *поширеного співробітництва*.

В Лісабонському договорі право вето залишилося, однак сфера його застосування була значно звужена. Відповідно до ст. 31(2) Договору про Європейський Союз (ДЄС) у редакції Лісабонського договору держави-члени мають застосувати право вето на підставі життєво важливих і визначених для національної політики міркувань у разі, якщо рішення Ради ЄС у сфері *спільної зовнішньої політики та політики безпеки* має прийматися *кваліфікованою більшістю*. Фактично держави-члени можуть накладати вето на рішення, які ведуть до формування спільної оборонної політики Союзу, оскільки положення ст. 42(2) ДЄС вимагає від *Європейської Ради* одностайності в цьому питанні, а державам-членам надає можливість ухвалити таке рішення згідно з їх відповідними конституційними вимогами. Національні парламенти можуть накладати вето, заперечуючи проти застосування спрощеної процедури перегляду договорів, яка не передбачає ратифікації змін (ст. 48(7)). Протоколом № 9 до ДФЄС була запроваджена нова формула *Іоанінського компромісу*, яка передбачила можливість раннього доступу держав-членів до блокування прийняття рішень кваліфікованою більшістю (Європейська Рада проводить попередні консультації щодо акту, який має на меті зміни-

ти або скасувати рішення, що регулює питання застосування кваліфікованої більшості (ст. 16(4) ДЄС та ст. 238(2) ДФЄС), ухвалюючи рішення консенсусом), що привело до фактичного скасування *Люксембурзького компромісу*, у межах якого держави-члени могли застосувати право вето щодо життєво важливих питань.

Що стосується інститутів ЄС, зокрема Європейського Парламенту, то завдяки процедурі надання згоди він фактично може накладати вето (шляхом не надання згоди) під час процедури встановлення існування явного ризику тяжкого порушення державою-членом цінностей Союзу (ст. 7(1) ДЄС), на рішення Європейської Ради щодо складу Парламенту (ст. 14(2) ДЄС), під час призначення Голови та членів Комісії, *Верховного представника Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки* (ст. 18(7) ДЄС), на рішення Європейської Ради не скликати Конвент для розгляду пропонування змін до Договорів (ст. 48(3) ДЄС) та на її рішення про уповноваження Ради ЄС діяти кваліфікованою більшістю (ст. 48(7) ДЄС), на вступ в ЄС нових членів (ст. 49 ДЄС), угоди про вихід із Союзу (ст. 50(2) ДЄС), заходи Ради ЄС, необхідні для боротьби проти будь-якої дискримінації (ст. 19(1) ДФЄС), рішення Ради ЄС щодо ухвалення положень, які посилюють або доповнюють права громадян (ст. 25 ДФЄС), рішення Ради ЄС щодо аспектів кримінального процесу, які можуть охопити мінімальні правила у сфері судового захисту в кримінальних справах (ст. 82(2) ДФЄС), рішення Ради ЄС, що визначає сфери злочинності, щодо яких можуть бути встановлені мінімальні правила визначення кримінальних злочинів та санкцій (ст. 83(1) ДФЄС), рішення Ради ЄС про заснування (ст. 86(1)) та розширення повноважень Європейської прокуратури (ст. 86(4) ДФЄС), окремі міжнародні угоди ЄС з третіми країнами та міжнародними організаціями (ст. 21-8(б) ДФЄС), рішення Ради ЄС щодо уніфікованої процедури виборів європейських депутатів (ст. 223(1) ДФЄС), імплементаційні заходи Ради ЄС для системи власних ресурсів Союзу (ст. 311 ДФЄС), рішення Ради ЄС щодо регламенту, який встановлює багаторічну фінансову програму ЄС (ст. 312(2) ДФЄС), дозвіл Ради ЄС на запровадження посиленого співробітництва держав-членів (ст. 329(1) ДФЄС), рішення

Ради ЄС щодо нових повноважень Союзу (ст. 352(1) ДФЄС).

По суті, *Лісабонський договір* можна розглядати як черговий крок у процесі поступової відмови в ЄС від права вето, оскільки вето є лише способом підтримки статус-кво, а не вироблення політики чи проведення необхідних реформ, яких потребує Союз.

Літ.: *Волес В.* Творення політики в Європейському Союзі / В. Волес, Г. Волес. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004; *Гоці С.* Урядування в об’єднаній Європі / С. Гоці. – К.: К.І.С., 2003; *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К.: К.І.С., 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К.: Знання, 2009; *Право Європейського Союзу: навч. посіб.* / за заг. ред. Р. А. Петрова. – К.: Істина, 2009.

Рудік О.М.

ВИЗНАННЯ ДИПЛОМІВ/КВАЛІФІКАЦІЙ У ЄВРОПІ – офіційне підтвердження/прийняття освітніми інституціями однієї країни періодів навчання, освітньої кваліфікації та/або академічного ступеня, отриманого в результаті навчання в іншій країні.

Велика кількість кваліфікацій, що існує в різних країнах світу, популярність подвійних дипломів, інтенсифікація студентської мобільності та інтернаціоналізація освіти створюють передумови для порівняння отриманих кваліфікацій на міжнародному рівні.

Доповнюючи та удосконалюючи Конвенцію ЮНЕСКО “Про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту і вчених ступенів у державах європейського регіону” (1979), під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО у 1997 р. була розроблена і прийнята Лісабонська конвенція з визнання іноземних кваліфікацій, що стосуються вищої освіти в європейському регіоні. Лісабонська конвенція дозволяє країнам призначення визнавати присвоєні кваліфікації та визначає права здобувачів освіти/шукачів роботи як такі: право на неупереджену оцінку здобутої кваліфікації; право на визнання кваліфікації у випадку, якщо немає суттєвих відмінностей у змісті кваліфікацій; право на отримання роз’яснень та доказів щодо наявних суттєвих відмінностей у разі невизнання. Починаючи з 1997 р. конвенцію підписали більше 50 країн Європи, а також Нова Зеландія, Австралія, США, Канада.

Елементи кваліфікацій, що підлягають визнанню: рівень отриманої кваліфікації;

кількість аудиторних/навчальних годин; отримані навички та компетентності; результати навчання.

Процедура визнання дипломів включає такі заходи: надання рекомендацій та експертної оцінки якості іноземних кваліфікацій, пов’язаних із вищою чи середньою освітою, для тих осіб, які в’їжджають у країну, та осіб, які виїжджають із країни на навчання чи у пошуках роботи; порівняння дипломів, структури курсів, навантаження та академічних ступенів з тими, що існують у країні призначення; видання спеціального документа, що підтверджує знання та вміння, у випадках, коли документи про отримання кваліфікації відсутні (стосується біженців, жертв насильницького переселення, постраждалих від торгівлі людьми тощо); здійснення перекладу документів, що підтверджують кваліфікацію, особливо в умовах відсутності додатка до диплома; перевірка достовірності документів, що підтверджують кваліфікацію тощо.

Інструментами, що допомагають оцінити та пояснити отриману кваліфікацію, є європейська система перенесення і накопичення кредитів (ECTS), додаток до диплома, національні рамки кваліфікацій та система забезпечення якості освіти.

Процес оцінювання та визнання іноземної кваліфікації має бути сфокусований на тій кваліфікації, для якої проводиться визнання, всі інші кваліфікації, отримані в процесі попереднього навчання, враховуються на винятковій основі.

У процесі оцінювання застосовуються такі критерії: статус/рівень вищого навчального закладу, що видав диплом; членство країни, в якій була отримана кваліфікація, в Лісабонській конвенції; причини, за яких необхідно провести процедуру оцінювання і визнання кваліфікації; наявність у країні призначення кваліфікації, визнання якої проводиться, та інші критерії.

Комітет Лісабонської конвенції з визнання кваліфікацій, Європейська мережа інформаційних центрів академічної мобільності (ENIC) та мережа національних інформаційних центрів академічного визнання (NARIC) є найбільш відомими організаціями щодо втілення Лісабонської конвенції та визнання кваліфікацій в Європі. Мережа ENIC підтримує адаптацію Конвенції на національному рівні, мережа NARIC консуль-

тує та надає оцінку кваліфікацій, а Комітет займається промоцією конвенції та моніторингом її реалізації. Оскільки визнання кваліфікацій не може протікати без розуміння та порівняння якості отриманої кваліфікації, мережа ENIC-NARIC у 2004 р. розпочала співпрацю з Європейською асоціацією забезпечення якості вищої освіти (ENQA).

Комітетом Лісабонської конвенції з визнання кваліфікацій було прийнято ряд документів, що регулюють питання визнання кваліфікацій за кордоном: Рекомендації щодо міжнародного доступу до отримання кваліфікацій (1999); Рекомендації Ради Європи про критерії та процедури оцінки іноземних кваліфікацій (2001); Кодекс добросовісної практики про надання транснаціональної освіти (2001).

За визнання іноземних кваліфікацій в країнах, що ратифікували Лісабонську конвенцію, зазвичай, відповідають центральні виконавчі органи освіти.

Літ.: *Реалізація Болонського процесу в странах Tempus*. – Брюссель, Бельгія, Исполнительное агентство по вопросам образования, культуры и аудиовизуальным средствам, 2010. – 67 с.; *Recommendation on Criteria and Procedures for the Assessment of Foreign Qualifications* (adopted by the Lisbon Recognition Convention Committee). – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/recognition/criteria%20and%20procedures_EN.asp; *Офіційний сайт Європейської мережі інформаційних центрів академічної мобільності і мережі національних інформаційних центрів академічного визнання*. – Режим доступу : <http://www.enic-naric.net/>; *European Association for Quality Assurance in Higher Education*. – Режим доступу : <http://www.enqa.eu/projectitem.lasso?id=251&cont=pastprojDetail>

Бацюкова С.Ю.

ВИКЛИК НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ – подія, явище, процес, інші чинники, які, за наявності певних умов, одночасно можуть бути оцінені і як можливі *небезпеки* і як додаткові можливості щодо реалізації *національних інтересів*. **В.н.б.** часто проявляється як початкова фаза ескалації напруженості між суб'єктами міжнародного права внаслідок, зокрема, протидії однієї держави або групи держав намаганням іншої держави досягти своїх *національних цілей*.

Спочатку поняття “виклик” набуло поширення на Заході завдяки роботам А.Дж. Тойнбі, а згодом і на Сході. Сьогодні воно широко

вживається в науковій і публіцистичній літературі, часто використовується політиками та експертами при оцінці тих чи інших аспектів забезпечення національної безпеки. Але не рідко **В.н.б.** ототожнюють із поняттями *загроза національній безпеці* та *ризик національній безпеці*, що є методологічною помилкою.

В.н.б. – це передусім проблема, яка отримала за певних причин й на певному відрізку часу сильний суспільний відгук і розв'язання якої, на думку політичної еліти, має важливе, пріоритетне значення для забезпечення національної безпеки. Тобто **В.н.б.** – проблема, яка виникає перед суспільством та державою, але це не означає, що будь-яка проблема є викликом. **В.н.б.** має свою першопричину, є конкретним у часі та просторі, має свою внутрішню динаміку розвитку, але набуває політичного значення в міру його сприйняття як такого. Наприклад, можна говорити про виклик глобалізації, але оцінки негативних та позитивних наслідків зазначеного виклику для національної безпеки кожної країни є досить різними.

Як і у випадку із загрозою національній безпеці, **В.н.б.** як проблема не має чіткого та однозначного механізму розв'язання, але негайного втручання не вимагає. Як і загрози, **В.н.б.** мають своє джерело (першопричину виникнення), ознаки, структуру, історію та логіку розвитку, в якій інколи спрацьовують не тільки причинно-наслідкові зв'язки, а й зв'язки стохастичного характеру.

В.н.б. можуть бути класифіковані за різними ознаками, зокрема за: характером – соціальні, техногенні чи природні; розмахом та масштабами можливих наслідків – глобальні, регіональні, загальнодержавні, локальні (місцеві); джерелами (першопричинами виникнення) – іноземні держави (група держав), юридичні та фізичні особи, політичні, економічні, соціальні, природні та інші події, явища та процеси; сферами прояву – політичні, воєнні, економічні, соціальні, інформаційні тощо; спрямованістю – внутрішні чи зовнішні; терміном дії – постійні, короткострокові, середньострокові, довгострокові.

Основними чинниками, що формують **В.н.б.**, є події, явища, процеси та інші фактори, які породжують небезпеки щодо: порушення прав і свобод людини; суспільно-політичної стабільності; прогресивного со-

ціально-економічного розвитку; підриву міжнародної стабільності та регіональної безпеки; державної безпеки та обороноздатності країни; посягання на державний суверенітет та територіальну цілісність; руйнування навколишнього середовища; збереження та розвитку духовних і культурних цінностей.

Розрізняють також об'єктивні **В.н.б.**, які виникають незалежно від людської діяльності, суб'єктивні, які є наслідком вказаної діяльності, а також уявні – результат неадекватної оцінки наявної інформації, яка відображає процес реалізації національних інтересів.

Оцінка **В.н.б.** може мати в собі значну частку суб'єктивізму. Для підвищення рівня об'єктивності оцінки **В.н.б.** доцільно використовувати таку категорію, як фактор. Принципова особливість фактора в тому, що він: завжди є причиною, рушійною силою будь-якого процесу чи явища; не існує поза умов і завжди є частиною умов, формою їх прояву; це реалізовані причини, що вже існують у реальних явищах і процесах з наявністю всіх необхідних для цього умов; визначається з урахуванням терміну його існування; завжди потребує якісної та кількісної інтерпретації. З огляду на це фактори завжди відрізняються від викликів тим, що більш об'єктивно можуть свідчити про зниження чи про підвищення рівня національної безпеки, оскільки в загальному випадку фактори – це деяка множина можливостей і умов, які обмежують або підвищують спроможність держави у контексті реалізації національних інтересів. Тому, використовуючи методи факторного аналізу, доцільно досліджувати та здійснювати моніторинг реального ступеня захищеності національних інтересів. При цьому центральним питанням є аналіз параметрів (показників, індикаторів), поза межами яких соціальна система втрачає здатність до саморегуляції та сталого розвитку. Таким чином, виявлення та оцінка **В.н.б.** – завжди суб'єктивний процес сприйняття певною особою чи соціальною групою тих чи інших факторів через призму власних інтересів, політичних уподобань, фахової підготовки тощо. Саме тому **В.н.б.** мають більш суб'єктивний характер, ніж фактори, які їх породжують.

Оскільки **В.н.б.** пов'язується з проблемою, яка не обов'язково вимагає негайного втручання, то виникає і проблема вибору – вживати чи не вживати ті чи інші заходи для

адекватної відповіді на виклик. Суть проблеми вибору в тому, що не оптимальний вибір може призвести до переорієнтації зусиль держави, а відтак і її обмежених ресурсів, на розв'язання другорядних для забезпечення національної безпеки завдань. Водночас ігнорувати **В.н.б.**, не звертати на нього увагу також не можна. Він може перерости в реальну загрозу національній безпеці. Тому для практичних завдань забезпечення національної безпеки принципово важливим є не тільки інтерпретація **В.н.б.** як проблеми, що виникає в процесі реалізації національних інтересів, а й ідентифікація (оцінка) виклику як потенційного чи реального.

У процесі вирішення цього завдання визначальну роль відіграє якість, повнота, достовірність та оперативність зібраної інституційними структурами сектору безпеки інформації про події, явища, процеси, інші чинники, які одночасно мають бути оцінені як можливі небезпеки та як додаткові можливості щодо реалізації національних інтересів. Особливо це важливо при виявленні початкової фази ескалації напруженості між суб'єктами міжнародних відносин, коли поодинокі приклади викликів можуть уявлятися як широкомасштабні загрози загальнодержавного значення, провокуючи цим уявного агресора на зворотні дії, а отже, і зростання напруженості в міждержавних відносинах.

Урахування сутності поняття **В.н.б.**, оцінка ймовірних сценаріїв розвитку ситуацій, за яких формується потенціал протидії процесу реалізації національних інтересів, а також ступеня (міри) його негативного впливу на вказаний процес дає змогу дійти висновку, що виклик може бути потенційний чи реальний, тобто ідентифікувати його.

Потенційний **В.н.б.** – це ситуація, коли є ймовірність виникнення умов, за яких може формуватися або вже формується потенціал протидії реалізації національним інтересам. У цьому разі головним завданням структур сектору безпеки є виявлення та прогнозування ризиків завдання збитків у тій чи іншій сфері національної безпеки у разі виникнення умов, за яких сформований та достатній для протидії реалізації національним інтересам потенціал буде використано. Важливим завданням є також здійснення заходів профілактично-превентивного характеру щодо блокування виникнення умов протидії реалізації національних інтересів та пошук додаткових можливостей для

їх захисту, зумовлених формуванням вказаного потенціалу (наприклад ці можливості можуть бути надані третьою стороною, яка принципово не зацікавлена у формуванні та використанні потенціалу протидії реалізації нашим національним інтересам).

Потенційний **В.н.б.** трансформується у реальний, коли має місце ситуація, за якої практично завершилося формування (накопичення) достатнього потенціалу та умов для протидії реалізації національних інтересів, але як такої протидії у формі офіційних заяв, політичних, економічних чи інших дій ще не спостерігається. При цьому головним завданням інституцій сектору безпеки є своєчасне виявлення та оцінка вказаної ситуації, основних суб'єктів (об'єктів), які можуть реалізувати вказаний потенціал, уточнення можливих збитків в тій чи іншій сфері національної безпеки та здійснення низки адекватних виклику заходів з метою блокування його трансформації у потенційну загрозу національній безпеці. При реальному **В.н.б.** зростає актуальність завдання пошуку додаткових можливостей для захисту національних інтересів, зумовлених формуванням потенціалу протидії реалізації вказаних інтересів.

Відповідно до чинного законодавства України виявлення, оцінка та вжиття відповідних заходів щодо зниження негативного впливу **В.н.б.** на реалізацію національних інтересів покладається на *систему забезпечення національної безпеки*, визначальне місце у якій належить Раді національної безпеки і оборони України, яку очолює Президент України.

Літ.: Абдурахманов М. И. Геополитика, международная и национальная безопасность : словарь-справочник / М. И. Абдурахманов, В. А. Барышполец, В. Л. Манилов. – М. : Пробел, 1999; Бодрук О. С. Структура военной безопасности: национальный та міжнародний аспекти : монографія / О. С. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001; *Міжнародна і національна безпека* : короткий словник термінів / уклад. : Г. П. Ситник (кер. творч. кол.), В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєв ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : [Б. в., б. р.]; *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою (теорія і практика) : монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма : у 3 ч. Ч. 1 : Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. – К. : НАДУ, 2009; *Общая теория национальной безопасности* : учебник / А. В. Возженников, Н. В. Кривельская,

И. К. Макаренко и др. / под общ. ред. А. А. Прохожаева. – М. : Изд-во РАГС, 2002; *Тойнби А.* Постигание истории / А. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991.

Ситник Г.П.

ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ – певні форми ризиків, які провокують небезпеку для розвитку сучасного світу в умовах глобалізації.

Після 11 вересня 2001 р. сучасний світ постав перед новим випробуванням, що дало змогу йому побачити зворотний бік сучасної цивілізації, а головне її небезпечні **В.г.** Ця подія показала, що в умовах глобалізації змінюється світовий баланс сил, який призводить до зменшення гарантій безпеки, попередньо здобутих державами. Результатом цього стає нав'язування окремими державами єдиних стандартів поведінки в різних сферах суспільного життя, що суттєво підриває національний устрій та традиційні цінності незалежних країн. Це призводить до перетворення потенційних загроз у реальні, які поглиблюють протистояння між країнами.

До основних **В.г.** суспільного розвитку належать:

1. Обернені форми глобалізації як виклики суспільному розвитку, серед них: 1) регіоналізація (призводить до асиметричності політико-територіальної структури окремих регіональних об'єднань); американізація (характеризує централізований вплив (екстремістський та ліберальний) США на розвиток сучасного світу); 2) китаїзація (форма боротьби Китаю з міжнародною гегемонією, спрямована на вирішення своїх внутрішніх проблем суспільного розвитку); 3) бразилізація (нова тенденція суспільно-економічного розвитку Західного світу, яка має найслабше геостратегічне оформлення, проте її виклики поширюються на більшу частину Західного світу).

2. Підміна національного інтересу глобальним інтересом, який позбавляє окрему національну державу можливості реалізації власної стратегії суспільного розвитку. Глобальний інтерес є своєрідним конгломератом, який уособлює систему інтересів, притаманну для світу в цілому, має трансцендентний та транснаціональний характер, оскільки відображає зміст національного інтересу кожної окремої держави, є чітким

індикатором спільних потреб між суб'єктами глобального простору, які належать до різних національних держав.

У контексті визначення сутності глобального інтересу розмежовують поняття глобального та геополітичного інтересу.

Глобальні інтереси – це інтереси, які характеризують розвиток світу в цілому.

Геополітичні інтереси – це інтереси окремої держави щодо реалізації принципів її зовнішньої політики.

Основними рівнями глобального інтересу є: національний та державний. Національний інтерес, з одного боку, визначається глобальною системою цінностей, з другого – легітимованою структурою інтересів, притаманних для розвитку національних систем державного управління. Державний інтерес в умовах глобалізації являє собою потребу держави та її структур здійснювати відповідну геополітичну стратегію з метою забезпечення власного розвитку в межах світової системи.

Глобалізаційні умови породжують дві форми викликів національній безпеці: зовнішні, що пов'язуються зі спробами світових держав підпорядкувати собі окрему національну державу, та внутрішні, які зумовлені змістом внутрішньої політики окремої національної держави. Внутрішні **В.г.** пов'язуються з трансформаційними змінами в соціально-політичній та духовній сферах суспільства і приводять до ідеологічного та соціально-економічного розколу, який породжує крах національної ідентичності.

До причин внутрішніх **В.г.** належать: 1) наростання соціально-політичних та етнічних конфліктів, що виводить систему суспільного розвитку з динамічної рівноваги, позбавляючи її можливості стабільного розвитку та функціонування; 2) державно-управлінська криза, яка пронизує всі сфери суспільного життя і виводить із стану стабільності систему державного управління, що безпосередньо проявляється на рівні функціонування її інституційних, регулятивних та духовно-ідеологічних механізмів. В умовах такої кризи, безумовно, загроза національній безпеці набуває найбільш активних форм.

До причин виникнення зовнішніх **В.г.** належать: підризна діяльність, яка здійснюється з боку спецслужб окремих держав світу, міжнародний тероризм, економічна блокада, політичний тиск, шантаж, загрози сило-

вих акцій. Виходячи з цього окрема національна держава, реалізуючи свою внутрішню політику, має враховувати інтереси всієї світової спільноти, аби у такий спосіб здобути можливість протистояти **В.г.**

Ці дві форми **В.г.** приводять до нестабільності суспільного розвитку держави, її радикальної трансформації та політичного реструктурування.

Необхідною умовою протистояння **В.г.** національній безпеці мають бути механізми забезпечення “динамічної стабільності”, що має гарантувати відсутність загроз для виживання нації, а також здатність компенсувати загрози за рахунок адаптації національної безпеки до системи глобальної безпеки. Основними показниками стабільності суспільного розвитку в умовах глобалізації є: здатність системи державного управління протистояти та нейтралізувати негативні **В.г.** національній безпеці. В основу забезпечення національної безпеки в умовах глобалізації покладено договірно-правовий механізм, який забезпечує довіру між державами з відповідним утворенням загальноєвропейської та міжнародної системи безпеки. Важливим інструментом реалізації такого механізму є міжнародне право, яке дає змогу перебудувати сучасний світ на принципах справедливості, законності та паритетності.

Ефективність національної безпеки в умовах глобалізації залежить від внутрішньої та зовнішньої політики держави. Ефективною така політика може бути, якщо вона відповідає її національним інтересам, сприяючи тим самим збереженню національної ідентичності держави та специфіці системи її управління. Це дасть змогу протистояти **В.г.** національній безпеці, які посягають на національні інтереси окремих держав, а також забезпечити їм відповідний геополітичний баланс.

Одним з механізмів протистояння **В.г.** національній безпеці є регіоналізація сфери безпеки, що тим самим дає змогу чітко ідентифікувати основних геополітичних суб'єктів (до яких належать Західна Європа, країни Балтії, Центрально-Східна Європа, Південно-Східна Європа та Кавказ), на яких покладається забезпечення миру і стабільності в межах окремої частини світу.

3. Глобальний тероризм як В.г. суспільному розвитку є сукупністю інструментів

силового характеру, спрямованих на досягнення провокаційних цілей у межах загальнопланетарного масштабу. Основними механізмами боротьби з глобальним тероризмом є офіційно-дипломатичний рівень визнання терористичних загроз та створення спеціальних інституційних структур, які в ідеалі мають протистояти викликам тероризму. Важлива роль має належати глобальним політичним зусиллям, які б єднали націю і світ, а також транснаціональному співробітництву між державами і транснаціональними структурами (створення окремих анти-терористичних альянсів), які б протистояли викликам впливу глобального тероризму у світі. Одним із засобів протистояння викликам глобального тероризму є формування ефективної системи державного управління. Важливим інструментом національних держав у протистоянні глобальному тероризму є реалізація принципів міжнародного права (створення потужної міжнародно-правової основи боротьби з тероризмом), яка не повинна суперечити національним системам права.

4. Глобальна міграція як В.г. суспільному розвитку прискорила процеси міжцивілізаційної взаємодії, призвела до розпорошення людського потенціалу, змищення мов та конфесій у пошуках реалізації відповідних інтересів.

Важливими факторами поширення глобальної міграції наприкінці ХХ ст. стали глобальний тероризм, економічна нестабільність, низький рівень життя, масове безробіття, війни, різні форми політичних експансій, порушення прав людини, соціально-економічна нерівність.

Ефективним механізмом протистояння глобальній міграції має бути інтегрована міграційна політика, що має здійснюватись спільно різними країнами світу, тими, які піддаються напливу глобальної міграції, і тими, що сприяють відпливу свого людського ресурсу в інші країни світу. Така політика має подвійні завдання: по-перше, вона має бути спрямована на захист державних кордонів від небажаних міграційних потоків, по-друге, основним завданням такої політики має стати “система міграційної фільтрації”, яка б забезпечувала ідентифікацію міграційних потоків, що дало б змогу чітко визначити: приймати чи не приймати їх на території окремої національної держави, а головне, якщо приймати, то якою мірою їх адаптувати до реалій розвитку окремої національної держави.

Важливу роль у протистоянні **В.г.** відіграють: злагоджена система співробітництва між державами, функціонування відповідних державно-управлінських структур (міністерство закордонних справ, міністерство міжнародних відносин, міністерство європейської інтеграції тощо), організаційно-правові механізми забезпечення суспільної та міждержавної стабільності, що включають розробку та реалізацію відповідних національних концепцій (програм), створення Міждержавної координаційної ради держав, Центру з вивчення етнічних конфліктів в умовах глобалізації і Центру з вивчення проблем стратегічного розвитку та миру, які б забезпечували розробку і реалізацію стратегії щодо подолання **В.г.**

Основним організаційно-функціональним інструментом у протистоянні **В.г.** має стати трирівнева взаємодія суб'єктів глобального врядування: національних, регіональних та транснаціональних структур, які в інтегрований взаємодії можуть забезпечити реалізацію ефективної політики протистояння **В.г.** Виходячи з цього кожна з держав має розробити власну стратегію розвитку держави в умовах глобалізації, яка б включала створення організаційно-управлінських структур, покликаних забезпечити відповідну координацію розгортання глобалізаційних процесів.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Киссинжер Г.* Дипломатия / Г. Киссинжер. – М. : [б. и.], 1997. – 710 с.; *Лафонтен О.* Сердце бьется слева / О. Лафонтен. – М. : [б. и.], 2004. – 572 с.; *Панарин А. С.* Испытание глобализмом / А. С. Панарин. – М. : [б. и.], 2003. – 356 с.

Войтович Р.В.

ВИРОБНИЧІ РАДИ В НІМЕЧЧИНІ (works councils) – консолідований орган, що обирається з представників робітників і службовців підприємства згідно з чинним законодавством про правовий статус підприємства. До виробничої ради входять представники не лише профспілок, але й усіх трудящих; однак у виборах не мають права брати участь особи, які представляють роботодавця, зокрема провідні службовці, члени правління акціонерного товариства.

В.р.Н. беруть початок з трудових комітетів, які відігравали велику роль у реалізації трудових відносин у видобувній галузі ще на-

передодні Першої світової війни. У 1916 р. система трудових комітетів була запроваджена в усі види бізнесу, причому право на їх створення отримали колективи підприємств з чисельністю не менше 50 працівників. Ці комітети були скасовані в 1934 р. нацистським режимом і потім відновлені вже в Західній Німеччині в 1946 р. Прийнятий у 1972 р. Закон надав **В.р.Н.** широкі повноваження.

У період возз'єднання Німеччини в 1996 р. законодавці розширили права робітників і службовців, які не входять у колективні організації. Підвищилася відповідальність **В.р.Н.** за процеси скорочення чисельності персоналу підприємства. Без санкції **В.р.Н.** проводити скорочення персоналу в процесі реструктурування бізнесу було заборонено. Законодавчі поправки давали можливість робітникові або службовцеві подавати прохання про незгоду на це скорочення, причому прохання повинно було бути розглянуто трудовим судом з метою встановлення законності причин, на підставі яких було проведено скорочення.

Сьогодні виробнича рада підприємства обирається працівниками (за винятком керівників підприємства) таємним голосуванням строком на 4 роки. Чисельність ради залежить від кількості працюючих на підприємстві і становить від 3 до 31 члена при числі зайнятих відповідно від 21 до 9 тис. осіб. На кожних 300 працівників один член ради звільняється (зі збереженням зарплати) від своїх безпосередніх виробничих обов'язків. При числі зайнятих понад 9 тис. осіб кількість членів ради збільшується на 2 особи з кожних наступних 3000 працівників. Якщо компанія складається з кількох підприємств, то їх виробничі ради формують загальну раду компанії; у разі входження в концерн кількох компаній, відповідно, утворюється виробнича рада концерну.

Право працівників на створення виробничих рад підприємства не реалізується автоматично і вимагає прояву ініціативи з їх боку. **В.р.Н.** є не на всіх підприємствах, але чим більше розмір підприємства, тим більше ймовірність утворення на ньому ради.

Трудові відносини між роботодавцем та працівниками підприємства регулюються таким чином, що роботодавець і виробнича рада підприємства повинні зустрічатися, принаймні, один раз на місяць. Вони обговорюють актуальні питання з метою досягнення

згоди, оскільки боротьба між роботодавцем і виробничими радами неприпустима. Вони повинні утримуватися від дій, які можуть завдати шкоди виробничому процесу і підірвати трудовий мир на підприємстві.

Роботодавець зобов'язаний своєчасно інформувати виробничу раду та консультуватися з нею з питань, що стосуються планування кадрової політики, зокрема вимог до кадрів, їх професійного навчання, прийняття необхідних заходів у даній сфері. Виробнича рада підприємства може вносити пропозиції роботодавцю щодо вдосконалення кадрового планування і вимагати, щоб інформація про наявні вакансії поширювалася передусім серед працівників підприємства. Крім того, при вирішенні питань, які стосуються найму, звільнення, переміщення працівників, потрібна згода виробничої ради; за відсутності згоди рішення приймає комісія з примирення. Слід відзначити, що виробнича рада підприємства може відмовити у згоді, якщо: кадрові рішення порушують закони, адміністративні регламенти, норми з техніки безпеки, положення колективних договорів і заводських угод, рішення судів або постанови адміністративних органів. Це стосується також ситуацій, коли є обґрунтоване побоювання, що кадрові рішення можуть призвести до звільнення працівників або до інших несприятливих для них наслідків. У разі, якщо виробнича рада не дає згоди на кадрові рішення роботодавця, останній може звернутися до Трудового суду, який приймає остаточне рішення.

Якщо працівник систематично і грубо порушує спокій на підприємстві шляхом незаконної поведінки або серйозного порушення принципів, виробнича рада може вимагати від роботодавця звільнення такого працівника або переміщення його на інше робоче місце.

У тісному співробітництві з **В.р.Н.** можуть діяти представницькі органи молоді, учнів, інвалідів, які мають право призупинити рішення виробничої ради, якщо воно суперечить їх інтересам.

Таким чином, члени **В.р.Н.** беруть участь у вирішенні виробничих, кадрових, соціальних питань, що дає можливість формувати таку модель: робітник – співробітник – партнер. Для здійснення робочих контактів між робітниками і виробничою радою діє такий орган, як виробничі збори. Не менше одно-

го разу на рік роботодавець зобов'язаний доповідати на виробничих зборах про стан справ і перспективи розвитку підприємства, надавати інформацію про економічний і фінансовий стан підприємства, кадрове планування, плани раціоналізації та інші заходи. **В.р.Н.** має право добиватися від роботодавця примусового регулювання питань щодо компенсації робітникам втрат у зв'язку з наміченими змінами на виробництві, наслідком яких може бути масове звільнення працюючих. Важливою є участь виробничої ради у розробці соціального плану, який складається на випадок закриття підприємства.

Через чіткий розподіл функцій між **В.р.Н.** і профспілками, в основному, здійснюється регулювання соціально-трудова відносин. Профспілки проводять тарифні переговори, реалізують політику, спрямовану на підвищення життєвих стандартів. Як правило, на рівні підприємства укладається рамкова тарифна угода, в якій визначаються питання зарплати, посадових окладів, інших винагород за працю; узгодження конфліктів, захисту працівників тощо. Інші питання соціально-трудова відносин (трудова режим, графік робочого часу, терміни виплати зарплати, принципи і форми оплати праці, запобігання травматизму і професійним захворюванням, впровадження нових технологій тощо) входять до компетенції **В.р.Н.**

Літ.: Гутник В. Политика хозяйственного порядка в Германии / В. Гутник. – М.: Экономика, 2002; Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. підприємство “Схід. видавн. дім”, 2007; *Западноевропейские модели социально-экономического развития.* – М.: ИМЭМО, 2000; *Политика социального партнерства (российский и зарубежный опыт)* / отв. ред. М. В. Каргалова, К. Д. Крылов. – М.: ТК “Велби”, Изд-во Проспект, 2003; *Социальная политика* : толковый словарь / Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации ; под общ. ред. Н. А. Волгина. – 2-е изд., дораб. – М.: Изд-во РАГС, 2002; *Социальная политика* : энцикл. слов. / под ред. Н. А. Волгина. – М.: Академ. Проект: Трикста, 2005; *Социальное партнерство* : словарь-справочник / Акад. труда и соц. отношений ; [И. И. Бородин и др.]. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Акад. труда и соц. отношений (АТ и СО), 2002; Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: ООО “Изд-во АСТ” : ЗАО НПП “Ермак”, 2004; Эрхард Л. Благосостояние для всех : пер. с нем. / Л. Эрхард ;

Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации. – М.: Дело, 2001.

Діденко Н.Г.

ВІДДАЛЕНІ РЕГІОНИ (англ. Outermost regions) – особливі території держав-членів ЄС, яким з історичних, географічних або політичних міркувань надано спеціальний статус як всередині, так і поза межами *Європейського Союзу*. Незважаючи на значну географічну віддаленість цих регіонів від Європейського континенту, вони є невід'ємною частиною територій держав-членів ЄС, яким належать.

В Європейському Союзі налічується дев'ять **В.р.**: Гваделупа, Французька Гвіана, Мартініка, Реюньон, острів Святого Бартоломія, острови Святого Мартіна (заморські департаменти Франції), Канарські острови (автономна територіальна громада Іспанії), Азорські острови та Мадейра (автономні регіони Португалії). Особливістю **В.р.** є їх малонаселеність, ізольованість, малий розмір, складна топографія та клімат, економічна залежність від кількох видів продукції, а також значна віддаленість від континентальної Європи. Це значно стримує їх розвиток.

Однак особливе розташування **В.р.** робить їх своєрідними стратегічними плацдармами розвитку торговельних відносин з третіми країнами-сусідами ЄС (Макаронезія, Кариби, південно-західний Індійський океан), більшість з яких є слабозвиненими. **В.р.** значно розширюють територіальні води ЄС. Вони є частиною найбільшої у світі приморської території ЄС з економічною зоною в 25 млн км². **В.р.** також сприяють диверсифікації економіки ЄС, забезпечуючи європейських споживачів цукровою тростиною, бананами та іншими тропічними фруктами та овочами. На території **В.р.** розташовані науково-дослідні установи та наукоємні підприємства (наприклад центр Європейського космічного агентства у Французькій Гвіані або Астрофізичний інститут на Канарських островах).

Враховуючи структурну соціально-економічну ситуацію **В.р.**, ст. 349 Договору про функціонування Європейського Союзу уповноважує Раду ухвалювати, за пропозицією *Європейської Комісії* та після проведення консультацій з Європейським Парламентом, спеціальні заходи, спрямовані, зокрема, на встановлення умов застосування договорів до цих регіонів, у тому числі спільних полі-

тик. Зазначені заходи стосуються таких сфер, як митна та торговельна політика, фіскальна політика, вільні зони, сільськогосподарська політика та політика у сфері рибальства, умови постачання сировини й основних споживчих товарів, державна допомога та умови доступу до структурних фондів і до горизонтальних програм Союзу. Рада ЄС має ухвалювати ці заходи, враховуючи особливі характеристики та обмеження **В.р.**, не підриваючи цілісність та єдність правового порядку Союзу, включаючи внутрішній ринок та спільні політики.

На всі **В.р.** поширюються заходи допомоги у межах регіональної та соціальної політик ЄС. Бюджетною перспективою ЄС на 2007-2013 рр. **В.р.** виділено 7,84 млрд євро, переважно з *Європейського фонду регіонального розвитку* (4,5 млрд євро) та *Європейського соціального фонду* (1,3 млрд євро), а також кошти для розвитку сільських територій та рибальства. Крім того, ЄС враховує особливі потреби **В.р.** у розвитку конкуренції, сільського господарства, торгівлі, транспорту, наукових досліджень.

Цілями попередніх програм підтримки **В.р.** – POSEIDOM для заморських департаментів Франції (1989 р.), POSEICAN для Канарських островів (1991 р.) та POSEIMA для Азорських островів і Мадейри (1991 р.) – були поліпшення інфраструктури, сприяння розвитку галузей, що створюють робочі місця, та розвиток людських ресурсів. У 2006 р. система підтримки була реформована і замінена програмами POSEI, у межах яких кошти виділялися кожній з трьох держав-членів, яким належали ці **В.р.** З 2004 р. ЄС почав реалізацію комплексної стратегії на основі партнерства між інститутами ЄС, урядами держав-членів та їх **В.р.** Пріоритетами стратегії були більша доступність, конкурентоспроможність та інтегрованість **В.р.** з країнами, що їх оточують. У жовтні 2008 р. Європейська Комісія встановила для **В.р.** дві нові цілі: зосередження зусиль на труднощах, з якими стикаються **В.р.** (глобалізація, зміна клімату, демографічні тенденції, міграційні потоки, стале управління природними ресурсами) та використання переваг **В.р.** для стимулювання їх економічного розвитку, з особливою увагою до сільського господарства, біорізноманітності, відновлюваної енергетики, астрофізики, авіації та космонавтики, океанографії, вулканології, сейсмології.

Населення всіх **В.р.** є громадянами ЄС, які беруть участь у виборах до Європейського Парламенту. **В.р.** Іспанії та Португалії входять до Шенгенської зони. Найзаможнішими з **В.р.** є острів Святого Бартоломія, Мадейра та Канарські острови (відповідно 111%, 94,9%, 93,7% від 100% ЄС), а найбіднішим – Французька Гвіана (50,5%).

Літ.: Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; Копійка В. В. Європейський Союз : заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009.

Рудік О.М.

ВІДКРИТИЙ МЕТОД КООРДИНАЦІЇ є новітнім інструментом європейського врядування, інструментом вироблення, реалізації та координації спільних політик ЄС, який дає змогу швидше – порівняно з традиційним комунітарним методом – ухвалювати та реалізовувати спільні політики ЄС. Він застосовується для тих сфер, де компетенції належать державам-членам, які, визнаючи складність суспільних проблем і необхідність втручання, добровільно погоджуються співпрацювати між собою та з ЄС з метою досягнення позитивних результатів. **В.м.к.** також тлумачать як інструмент “бенчмаркінгу” – оцінювання та порівняння досягнень різних суб’єктів врядування; як “м’яку” форму регуляторної діяльності Спільноти (на відміну від “жорсткого” регулювання у вигляді обов’язкових для виконання постанов та директив ЄС).

В.м.к. було офіційно інституалізовано у березні 2000 р. Лісабонською Радою під час ухвалення Лісабонської стратегії, хоча перші спроби застосування **В.м.к.** були зроблені для вироблення та запровадження Європейської стратегії зайнятості 1997 р. У 2001 р. Біла книга з європейського врядування представила **В.м.к.** як новітній інструмент європейського врядування. **В.м.к.** дає змогу розширити сфери компетенцій ЄС за добровільною згодою усіх держав-членів, не вдаючись до перегляду договорів та уникаючи тривалих процедур комунітарного методу. Сьогодні **В.м.к.** застосовується для таких сфер, як освіта, боротьба проти дискримінації, пенсійні реформи, соціальний захист,

політика багатокультурності та ін. **В.м.к.** особливо придатний для тих сфер та напрямів діяльності спільноти, де досягти згоди проблематично з політичних й історичних міркувань з огляду на національні традиції або коли неможливо розмаїття існуючих підходів вставити в єдиний “європейський шаблон (наприклад податки, система охорони здоров’я, безробіття та ін.).

Наразі не існує офіційного визначення **В.м.к.** У глосарії офіційних термінів ЄС відкритий метод координації представлений як інструмент європейського врядування, рамковий метод для міжурядового співробітництва між державами-членами. Основними ознаками **В.м.к.** визнаються: спільне визначення цілей, яких необхідно/бажано досягти; узгодження інструментів і засобів вимірювання досягнення прогресу (індикатори, статистичні показники тощо); моніторинг і порівняння досягнень держав-членів (“бенчмаркінг”) та обмін досвідом.

Офіційні і робочі документи Європейської Комісії представляють **В.м.к.** як такий, що складається з чотирьох кроків. Підготовка настанов із визначенням цілей, яких ЄС намагається досягти в певній сфері за допомогою **В.м.к.**, та часових рамок, прийнятних для досягнення цілей. Визначення якісних та кількісних індикаторів, за якими буде вимірюватися прогрес, та орієнтирів (*benchmarks*), на які слід рівнятися, які є загально визначеними у світі або ЄС. “Переведення” настанов у внутрішні (національні) політики, переважно через підготовку, ухвалення та впровадження національних планів дій, із зазначенням конкретних заходів, які держава-член має провести, та встановлення конкретних показників, яких держава-член планує досягти, із урахуванням національних, регіональних, глобальних та інших обмежень. Проведення моніторингу та оцінювання виконання планів дій і досягнення поставлених цілей, порівняння власних успіхів із досягненнями інших та організація спільного, колегіального навчання в процесі виконання завдань.

Основними учасниками **В.м.к.** є: Європейська Рада, Рада ЄС, Європейська Комісія, уряди держав-членів. **В.м.к.** не передбачає залучення Європейського Парламенту та національних парламентів до процесу ухвалення рішень; мінімізує можливості втручання Суду ЄС. Разом з тим **В.м.к.** дає змогу залу-

чити до консультацій широкі кола “зацікавлених сторін”: експертне середовище, соціальних партнерів, громадянське суспільство, що відповідає традиціям і правилам європейського врядування.

В Європейському Союзі процес вироблення спільної політики для тієї чи іншої сфери із застосування **В.м.к.** починається з усвідомлення ЄС та державами-членами необхідності “втручання” (*intervention*) та спільних дій. Готовність держав-членів до дій, тобто до ухвалення спільної політики, підтверджує Європейська Рада. Її політичне рішення дає імпульс до започаткування низки заходів, об’єднаних під назвою “**В.м.к.**”.

Після ухвалення політичного рішення настає черга Європейської Комісії, яка має перетворити політичні імпульси в спільну політику ЄС. Завдання Європейської Комісії: визначити пріоритети, сформулювати цілі та запропонувати індикатори, за якими буде вимірюватися прогрес у досягненні цілей. Після того, як Комісія сформулювала власне бачення нової спільної політики, інакше кажучи, визначилася з пріоритетами, цілями, індикаторами, до процесу залучається Рада ЄС, роль якої полягає в тому, щоб ухвалити цілі і завдання політики, індикатори вимірювання прогресу, що має бути досягнуто за допомогою ВМК, і тим самим зобов’язати держави-члени до їх виконання. Позиція Комісії може бути сформульована у форматі “білої книги” або “повідомлення” Європейської Комісії; ухвалення запропонованого Комісією курсу дій (“дорожньої карти” **В.м.к.**) – у формі рішення або резолюції Ради ЄС.

Наступний крок мають зробити держави-члени, перетворивши настанови та резолюції Ради ЄС у національні плани дій. Оскільки завдання сформульовані досить широко, держави-члени фактично не обмежені у виборі засобів та шляхів їх досягнення. “Відкритість” **В.м.к.** полягає в тому, що держави можуть досить гнучко підходити до виконання взятих зобов’язань, орієнтуючись на власні потреби і можливості. Національні плани дій готуються з урахуванням цілей, яких очікується досягти, на базі узгоджених орієнтирів. Але держави-члени самостійно вирішують, яку стратегію для досягнення цілей обрати, як швидко або повільно рухатися вперед та досягти намічених цілей, на яких результатах (індикаторах) зосередити-

ся у перший рік реалізації політики та які залишити на другий чи третій роки і т.ін.

На національному рівні до підготовки та впровадження національних планів дій запрошуються не тільки відомства та відомчі підрозділи, відповідальні за європейські справи або конкретну сферу публічної політики, а й усі зацікавлені сторони, включаючи місцеві органи влади та громадянське суспільство. Таким чином використовується і враховується найкращий національний, регіональний і місцевий досвід, відкриваються можливості для обміну досвідом, експерименту та навчання. У такий спосіб **В.м.к.** активізує мережеве співробітництво, спонукає до пошуку, заохочує ініціативу, в результаті чого виникають інновації, виробляються новітні підходи до реалізації тієї чи іншої політики.

Національні плани дій надходять до Європейської Комісії, опрацьовуються й узагальнюються на наднаціональному рівні. Показники, яких держави-члени планують досягти в той чи інший термін (річний, дворічний, п'ятирічний), перетворюються на інструмент "бенчмаркінгу" – оцінювання досягнень однієї держави-члена порівняно з іншими – та доводяться до усіх учасників процесу європейського врядування.

Національні плани дій оприлюднюються, що дає можливість усім зацікавленим сторонам ознайомитися з ним та порівняти плани, очікувані результати і справжні досягнення кожної держави. Держави, що взяли "низькі" зобов'язання, стають об'єктом критики своїх власних громадян або колег з інших держав-членів.

На етапі впровадження національних планів дій важливими компонентами **В.м.к.** є періодична звітність, моніторинг, оцінювання та "колегіальний нагляд" (peer review), які мають місце як на національному рівні, так і на рівні ЄС: залежно від політики звіти про досягнення держави-члена подаються до Комісії раз на рік або на два роки. Завдяки цьому інтенсифікується навчання та обмін кращим досвідом, відбувається "взаємозбагачення" від накопичення знань: **В.м.к.** прискорює процеси використання кращого досвіду та інновацій у різних регіонах ЄС, в кожній окремій країні, в ЄС в цілому, у різних секторах і сферах економічної діяльності, суспільного життя або державного управління.

Найважливішу роль в організації взаємного навчання та обміну досвідом відіграє Комісія: вона ініціює підготовку звітів, їх оброб-

ку, узагальнення, оприлюднення через публікацію, а також проведення семінарів і конференцій з метою обговорення результатів та поширення кращого досвіду.

Узагальнені звіти про досягнення результатів у рамках спільної політики передаються до Ради ЄС та Європейської Ради для ухвалення. Оцінка Ради ЄС або Європейської Ради може спонукати до перегляду встановлених цілей, зміни або доповнення списку індикаторів, поглиблення або посилення співробітництва у певній сфері або секторі.

Сфера застосування **В.м.к.** постійно розширюється, а сам метод зазнає модифікацій залежно від сфери застосування та цілей і завдань, які постали перед ЄС та державами-членами у тій чи іншій сфері.

Гнучкість **В.м.к.**, свобода у виборі шляхів і способів досягнення цілей, можливість внесення змін на всіх етапах вироблення та реалізації політики роблять **В.м.к.** більш привабливим для держав-членів, ніж комунітарний метод; розмаїття способів досягнення цілей у рамках **В.м.к.** створює можливості для навчання одних держав досвіду інших. Усе вищезазначене свідчить на користь **В.м.к.**, дає змогу передбачити його тривале існування. Разом з тим науково-експертні кола, визнаючи його сильні, позитивні сторони, виділяють кілька слабких аспектів у даному методі вироблення та реалізації спільних політик ЄС, передусім відсторонення Європейського та національних парламентів від процесу ухвалення рішень, що ставить під сумнів легітимність рішень, що ухвалюються; та "добровільний" характер рішень, що приймаються, а точніше неможливість примусити держави-члени виконувати зобов'язання, взяті державою-членом в рамках **В.м.к.**, що призводить до невиконання національних планів дій та неможливості досягнення цілей, проголошених у рамках окремого **В.м.к.**

Літ.: Radaelli Claudio M. The Open Method of Coordination. A new governance architecture for the European Union? / Claudio M. Radaelli // SIEPS Rapport #1. – Stockholm: SIEPS, 2003. – 65 p.; Zeitlin J. Is the OMC an Alternative to the Community Method? (University of Wisconsin-Madison) / J. Zeitlin. – Режим доступу : <http://eucenter.wisc.edu/OMC>. – 20 p.; Burca, Grainne de, Zeitlin J. Constitutionalizing the Open Method of Coordination: What Should Convention Propose? / Burca, Grainne de, Zeitlin J. // CEPS Policy Brief No. 31. – Brussels: Centre for European Policy

Studies, 2003; *Goetschy J.* The open method of coordination and EU integration / J. Goetschy. – Technische Fachhochschule Wildau – Fachhochschule für Verwaltung und Rechtspflege Berlin, 2003. – 38 p.; *The Open Method of Coordination in Research Policy: Assessment and Recommendations.* – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 56 p.; *Рудік О. М.* Вироблення політики та ухвалення рішень в ЄС : навч. посіб. / О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого. – К. : Вид-во “Міленіум”, 2009. – 278 с.

Оржель О.Ю.

ВІЙНА ІНФОРМАЦІЙНА – термін, що має два значення: 1) вплив на цивільне населення і (або) військовослужбовців іншої держави шляхом поширення певної інформації. Термін “інформаційно-психологічна війна” був запозичений зі словника військових кіл США. Переклад цього терміна (“information and psychological warfare”) з англійської мови може звучати і як “інформаційне протиборство”, і як “інформаційна, психологічна війна” залежно від контексту конкретного офіційного документа або наукової публікації. У цьому сенсі також використовується термін “психологічна війна” – психологічний вплив на цивільне населення і (або) військовослужбовців іншої держави з метою досягнення політичних або суто військових цілей. 2) Цілеспрямовані дії, розпочаті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, інформаційним процесам та інформаційним системам супротивника при одночасному захисті власної інформації, інформаційних процесів та інформаційних систем.

В **В.і.** не задіюються психотропні препарати, прямий шантаж і залякування (це характерно для тероризму), підкуп, фізичний вплив тощо. Хоча зазначені дії можуть застосовуватися паралельно з **В.і.**, вони не є обов’язковим її елементом.

Об’єктом **В.і.** є як масова свідомість, так і індивідуальна. Індивідуального впливу зазнають особи, від яких залежить прийняття рішень щодо тих питань, які цікавлять протиборчу сторону (президент, прем’єр-міністр, глава МЗС, диппредставники, голови військових формувань тощо).

Методи **В.і.** впливають на масову свідомість аналогічно тому, як методи психотерапії впливають на свідомість індивідуальну.

Інформаційний вплив може здійснюватися як на тлі інформаційного шуму, так і в умо-

вах інформаційного вакууму. Нав’язування чужих цілей – це те, що робить **В.і.** війною і відрізняє її від звичайної реклами. **В.і.** ведеться будь-якими засобами передачі інформації – від ЗМІ до пошти і пліток.

Інформаційний вплив здійснюється шляхом викривлення фактів або нав’язування емоційних сприйнять. Як правило, методами **В.і.** є викид дезінформації або подання інформації у вигідному для себе ключі. В результаті може змінюватися оцінка населенням супротивника, починають формуватися (і навіть домінувати) поразкові настрої. З появою засобів масової інформації і загальним підвищенням рівня грамотності ведення **В.і.** стало більш ефективним.

Прикладом **В.і.** вважається холодна війна 1946-1991 рр. (точніше її ідеологічний аспект). Розпад СРСР був зумовлений не тільки амбіціями республіканських еліт та економічними причинами, але й застосуванням країнами Заходу інформаційних методів, які сприяли початку внутрішньополітичних процесів (можливо, що й викликали їх), які закінчилися перебудовою та розпадом СРСР. Прикладом **В.і.** також вважаються “інформаційно-психологічні операції” США у наш час, наприклад, в Афганістані та Іраку; інформаційні методи тиску Росії на Кавказі тощо.

Літ.: *Бачило І. Л.* Информационное право : учебник / И. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов ; под ред. акад. РАН Б. Н. Топорнина. – 2-е изд. ; с изм. и доп. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2005; *Кормич Б. А.* Информационное право : підручник / Б. А. Кормич. – Х. : БУРУН і К, 2011; *Панченко О. А.* Информационная безопасность личности / О. А. Панченко. – 2-е изд. испр. – К. : КИТ, 2011.

Соснін О.В., Дзьобань О.П.

ВІЛЬНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ В ЄС (free movement of workers) – фундаментальний принцип європейського трудового права, який означає, що громадянин ЄС може без обмежень при наявності дійсного національного документа переїхати з однієї держави ЄС в іншу і перебувати там протягом будь-якого терміну за умови, що він займається економічною діяльністю, а роботодавцям заборонена будь-яка дискримінація працівників, які приїжджають з інших країн-членів ЄС.

В.п.р.с.ЄС є одним з найбільш вагомих досягнень євроінтеграції, що дало змогу перетворити післявоєнні потоки економічної міграції у вільний рух робочої сили. У ст. 45

(колишня ст. 39) Договору про функціонування Європейського Союзу від 25 березня 1957 р. (Римський договір у редакції Лісабонського договору від 13 грудня 2007 р.) проголошено, що всередині Союзу забезпечується вільне переміщення працівників. Така свобода включає скасування будь-якої дискримінації за ознакою національного громадянства між працівниками держав-членів у питаннях трудового найму, заробітної плати та інших умов праці та зайнятості.

Конкретні права, що впливають з принципу свободи переміщення працівників, перераховані в п. 3 ст. 45 того ж самого Договору, а саме: 1) приймати і реально запропоновану роботу; 2) вільно переміщатися з цією метою по території держав-членів; 3) проживати на території кожної з держав-членів, займаючись трудовою діяльністю відповідно до законодавчих, розпорядчих і адміністративних положень, що регулюють діяльність працівників даної держави; 4) залишатися на території однієї з держав-членів після завершення трудової діяльності в цій державі на умовах, які будуть визначені регламентом, прийнятим Комісією.

У Хартії Європейського Співтовариства про основні соціальні права трудящих від 9 грудня 1989 р. на перше місце серед основних соціальних прав було поставлено свободу переміщення. Згідно з п. 1 цієї Хартії кожен працівник Європейського Співтовариства має право на свободу переміщення по території Співтовариства залежно від обмежень, які виправдані вимогами громадського порядку, державної безпеки і здоров'я суспільства. Право на свободу переміщення дає кожному працівникові можливість працювати в Співтоваристві за будь-якою професією або спеціальністю відповідно до принципу рівного ставлення до доступу до найманної праці, умов праці та соціального захисту в приймаючій країні (п. 2 Хартії). У розвитку вищевказаних норм п. 3 Хартії проголосив, що право на вільне переміщення передбачає: 1) гармонізацію умов проживання в усіх державах-членах, особливо в разі возз'єднання сімей; 2) усунення перешкод, що виникають у результаті невизнання дипломів або еквівалентів свідоцтв про професійну кваліфікацію; 3) поліпшення умов життя і роботи працівників прикордонних районів. У преамбулі Хартії Європейського Союзу про основні права (2007 / С 303/01) підкреслюється, що ЄС забезпечує вільне переміщення осіб, послуг, товарів і капіталів, а в ст. 15 проголошується право на працю, прин-

цип свободи праці громадян, що реалізується у всіх державах-членах.

Цілий ряд постанов і директив ЄС спрямований на забезпечення свободи руху робочої сили, а саме: Постанова (ЄС) комісії "Про право працівників залишатися на території держави-члена після здійснення там трудової діяльності" від 29 червня 1970 р. № 1251/70; Постанова (ЄС) Ради "Про вільне пересування працівників усередині Співтовариства" від 15 жовтня 1968 р. № 612/68; Директива Європейського Парламенту та Ради "Про право громадян і членів їх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів, що змінює Постанову (ЄС) № 1612/68 і відміняє Директиви ..." від 29 квітня 2004 р. № 2004/38/ЄС. Згідно з рішеннями Єдиного Європейського Акту (ЄСА) 1986 р. всі внутрішні бар'єри на шляху руху робочої сили були усунені з 1 січня 1993 р. Але **В.п.р.с.ЄС** має певні недоліки: 1) втрата еміграційними районами найактивнішої частини працездатного населення, 2) переваження соціальної сфери в регіонах імміграції. Таким чином, вільний рух робочої сили треба поєднувати із соціальним захистом трудящих-мігрантів та дієвою регіональною політикою, яка б сприяла створенню робочих місць у менш сприятливих для цього районах ЄС, працевлаштовуючи працівників у районах їх походження.

Право на вільний рух стосується не лише працездатного населення. Згідно зі ст. 18 Договору про Європейську Спільноту кожен громадянин ЄС має право на вільне перебування будь-де на території Євросоюзу. Це право є практичним вираженням ідеї європейського громадянства. Свобода пересування є важливим чинником досягнення цілей спільного ринку, водночас вона забезпечує гнучкість, а, отже, і більшу дієвість ринку праці. Таким чином, ЄС ставить завдання створення мобільного простору ринку праці без будь-якої дискримінації працівників на ґрунті громадянства в питаннях працевлаштування, заробітної плати, умов найму тощо. Важливу роль у цьому контексті має Директива 89/48 про взаємне визнання професійної кваліфікації (набула чинності в квітні 1991 р.), яка визначає, що держави ЄС визнають взаємно кваліфікацію фахівців у тому випадку, якщо вони були офіційно визнані у своїй країні. Визнавши це, держава, до якої в'їжджає фахівець, залишає за собою право

встановити для нього необхідність додаткової підготовки в межах чітко визначених виомог і тимчасового періоду. У цілому директива виходила з презумпції, що отримана освіта та досвід роботи фахівців не відрізняються принципово в державах ЄС, а значить немає серйозних підстав для створення фахівцям-мігрантам будь-яких перешкод.

Проблема визнання кваліфікації може бути навіть більше пов'язана не зі ст. 48 Договору про ЄС, а зі ст. 59-66, де йдеться про право створення підприємства в іншій державі ЄС та про надання послуг. Саме в цих випадках, коли мова йде про інтелектуальне підприємництво, реально ставиться питання про кваліфікацію. Передбачається, що недостатня кваліфікація лікаря, інженера, наукового працівника і т.ін. може завдати шкоди суспільству.

Проблеми інших категорій мігрантів були вирішені простіше. У 1990 р. були прийняті відразу три директиви, звернені до прав певних осіб, не зайнятих у сфері "економічної активності". Директива 90/364 надала права на вільне переміщення для осіб "із незалежними доходами", інакше кажучи, для заможних осіб. Директива 90/365 дала такі ж самі права пенсіонерам, а директива 90/266 – студентам-заочникам на строк навчання в університеті іншої держави-члена ЄС.

Винятки з прав, передбачених у ст. 48 Договору, містяться у п. 3. Вони стосуються трьох випадків: державна політика, громадська безпека і громадське здоров'я. Так, директива СМ 64/221 встановила, що при обмеженні права особи на в'їзд у країну має прийматися виключно його поточна поведінка, а не загальна характеристика. Влада країни повинна переконливо довести, що особа, яка намагається в'їхати в країну, дійсно становить громадську небезпеку.

Таким чином, право на **В.п.р.с.ЄС** – можливість громадянам ЄС шукати кращих умов життя і праці, зокрема: поліпшити умови рівня життя окремої людини, зменшити соціальну напруженість у депресивних районах, узгодити пропозиції робочої сили з коливаннями попиту, мати дієвий і гнучкий ринок праці.

Літ.: *Nicolas Mucic*. Усе про спільноти Європейського Союзу: пер. з англ. – К.: К.І.С., 2005; *Markus Jachtenbucht*. Beate Kohler-Koch (Hrsg.) *Europnache Integration 2*, Auflage/2003. Leske+Budrich., Optaden/Falkner, erda.1998: *EU Social policy (Policy) in 1990: Towards a Corporalist Policy Community*, London; *Конституційні акти Євро-*

пейського Союзу / упоряд. Г. Друзенко; наук. ред. В. Посельський; за заг. ред. Т. Качка. – К.: Юстиніан, 2005. – Ч. 1. – 2005; *Тоді, Філіп*. Нарис історії Європейського Союзу / пер. з англ. М. Марченко. – К.: АНОД; К.І.С., 2001; *Фонтейн П.* Європа у 12 уроках / П. Фонтейн: пер. з рос. Іл. М. Рамоса. – К.: ТОВ "Лік", 2005; *Як працює Європейський Союз: Досвід інституцій ЄС*. – К.: ТОВ "Лік", 2005.

Діденко Н.Г.

ВІЛЬНЮСЬКІ ІНІЦІАТИВИ З ПОГЛИБЛЕННЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНА–НАТО

(англ. *Vilnius Initiative deepening cooperation of Ukraine–NATO*) – ініціативи, схвалені 21 квітня 2005 р. у м. Вільнюсі на засіданні Комісії Україна–НАТО на рівні міністрів закордонних справ та покликані в рамках Плану дій Україна–НАТО розпочати Інтенсифікований Діалог щодо прагнень України до набуття членства і відповідних реформ без попередження будь-яких можливих рішень Альянсу.

Серед ініціатив слід назвати такі, що спрямовані на зміцнення демократичних інституцій: розширити зусилля Спільної робочої групи з питань воєнної реформи з метою надання допомоги новому керівництву у зміцненні виконавчого, законодавчого та громадського контролю над структурами оборонного та безпекового сектору, з якими співпрацює НАТО, використовуючи наявні ресурси НАТО, держав-членів Альянсу та інших зацікавлених інституцій-партнерів, таких як Женевський центр демократичного контролю над збройними силами; отримувати та оцінювати інформацію і здійснювати обмін думками щодо зусиль, спрямованих на розширення свободи ЗМІ, та виборчу і судову реформи, зокрема через запрошення відповідних українських міністерств і відомств проводити регулярні брифінги; використати цьогорічну оцінку виконання Плану дій Україна–НАТО для здійснення всеосяжного огляду досягнень починаючи з його схвалення у 2002 р., запропонувавши конкретні настанови щодо загальних потреб у контексті реформ; повною мірою застосовувати механізми Плану дій Цільового плану Україна–НАТО для забезпечення позитивного зворотного зв'язку щодо успіхів у цій сфері, а також у разі необхідності – конструктивної критики та надання рекомендацій.

Ці нові ініціативи відображені в спільному документі під назвою "Зміцнення співробіт-

ництва Україна–НАТО: короткотермінові заходи”, підготовленому на основі пропозицій України та держав-членів Альянсу. Отримання у Вільнюсі запрошення приєднатися до Інтенсифікованого діалогу фактично стало потужним позитивним сигналом на підтримку євроатлантичного курсу нашої держави, проведення урядом України глибинних реформ з демократизації у соціально-політичній, економічній та військовій сферах. Повна офіційна назва Інтенсифікованого діалогу – “Інтенсифікований діалог з НАТО з питань членства та відповідних реформ”. Уперше про можливість започаткування інтенсифікованого діалогу з країнами-учасницями Програми “Партнерство заради миру” було оголошено на Мадридському саміті НАТО 1997 р.

Зокрема, у ст. 8 Мадридської декларації щодо євроатлантичної безпеки та співробітництва, прийнятій за результатами засідання Північноатлантичної ради НАТО на рівні глав держав та урядів 8 липня 1997 р., серед іншого зазначається: “Ми (глави держав та урядів країн-членів НАТО) також маємо намір продовжувати інтенсифікований діалог з тими країнами, які бажають набути членства в НАТО, або навпаки, які хотіли б здійснювати діалог з НАТО з питань членства. З цією метою цей інтенсифікований діалог буде покривати широке коло політичних, військових, фінансових та безпекових питань, які стосуються можливого членства в НАТО, однак без наслідків щодо будь-якого можливого рішення НАТО. Цей діалог включатиме періодичні засідання з Північноатлантичною радою на рівні послів, Міжнародним секретаріатом НАТО та іншими відповідними органами НАТО”.

Участь в Інтенсифікованому діалозі – першій офіційній програмі підготовки до членства в НАТО – можуть брати всі країни-партнери, які бажають набути членства в НАТО або мають намір вести консультації з НАТО з питань, пов’язаних з членством. Згідно з Мадридською декларацією НАТО, започаткування Інтенсифікованого діалогу з державою-партнером не веде до будь-яких зобов’язань з боку НАТО щодо прийняття рішення відносно членства держави-партнера в НАТО на будь-якому етапі. Після прийняття рішення про започаткування Інтенсифікованого діалогу з країною-партнером,

вона лише запрошується (як перший крок) надати свій Документ для початкового обговорення (Initial Discussion Paper). У документі детально викладається позиція держави з важливих з точки зору НАТО питань, підтверджуються зобов’язання щодо досягнення вимог Дослідження з питань розширення НАТО і ПДЧ, формулюються запитання, на які очікуватиметься відповідь від НАТО.

Інтенсифікований діалог включає періодичні зустрічі з Північноатлантичною радою на рівні послів (до двох на рік), Групою експертів Міжнародного секретаріату НАТО (до трьох на рік) та, в разі запиту країни-учасниці – з іншими органами НАТО.

Засідання в рамках Інтенсифікованого діалогу охоплюють широке коло політичних, військових, фінансових та безпекових питань стосовно членства в НАТО. Вони спрямовані на те, щоб дати можливість країнам, які претендують на членство, роз’яснити реальний зміст їх намірів та надати додаткову інформацію з відповідної проблематики.

У рамках Вільнюського засідання Комісії Україна–НАТО Міністром закордонних справ України та Генеральним секретарем НАТО було також підписано Угоду з Альянсом (у формі обміну листами) про участь України в антитерористичній операції НАТО в Середземному морі “Активні зусилля”.

Літ.: Довідник НАТО, 2006 / Office of Information and Press NATO – 1110. – Brussels – Belgium : [s.n.], 2006; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Історія, теорія і практика європейської та євроатлантичної інтеграції України* / С. О. Телешун, В. Д. Бакуменко, Д. В. Вігер та ін. // *Енциклопедичний довідник* / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, С. О. Телешуна. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – Вип. 14. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін. – Ужгород : Ліра, 2008. – Вип. 15. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”).

Бакуменко В.Д.

“ВІСЬ ЗЛА” (англ. Axis of evil) – геополітичний термін для визначення країн, режимів, що спонсорують, на думку США, тероризм або ж причетні до розробки зброї масового враження і спроможні, готові до

передачі його терористам. Вперше цей термін був використаний президентом США Дж.Бушем у щорічному зверненні до Конгресу США 29 січня 2002 р. для характеристики режимів, що причетні до виробництва і передачі зброї масового знищення терористам. До цієї “В.з.” насамперед віднесені Ірак, Іран, КНДР. Трохи пізніше, заступник Держсекретаря США Дж.Болтон долучив до “В.з.” ще три держави: Кубу, Лівію і Сірію. У 2005 р. К.Райс виступила з промовою, в якій віднесла Кубу, Білорусь, Зімбабве і М’янму до “оплоту тиранів” і найбільш “антиамериканським режимам”. Своєю етимологією “В.з.” зобов’язана терміну “вісь”, що в роки Другої світової війни визначав країни нацистсько-фашистського блоку (Берлін-Рим-Токіо); у 1980 рр. президент США Р.Рейган увів в обіг термін “імперія зла”, яким визначалася система Радянського Союзу.

Літ.: *Бжезинський З.* Велика шахівниця / Збігнев Бжезинський. – Львів ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000; *Бжезинський З.* Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство / Збігнев Бжезинський. – М. : Междунар. отношения, 2004; *Бодрук О. С.* Силкові методи кризового реагування (гуманітарний інтервенціоналізм) / О. С. Бодрук // Стратег. панорама. – 2005. – № 1; *Солодкий С.* Президент Буш визначив “вісь зла” / С. Солодкий // День. – 2002. – № 21.

Розпнутенко І.В.

ВІЧНОГО МИРУ ПРОЕКТИ – антивоєнні концепції європейської філософії Нового часу. Ця традиція започаткована Еразмом Роттердамським (Дезидерій Еразм, справжнє ім’я Герард Герардсон) (1467-1536), видатним голландським мислителем, гуманістом епохи Відродження (главою “північних гуманістів”), письменником. Народився він у Роттердамі. Автор “Похвали глупоті” – сатири, яка висміювала мораль і пороки сучасного йому суспільства (невігластво, марнославство, лицемірство духовенства, придворних тощо). Відіграв значну роль у підготовці Реформації, але не прийняв її.



Еразм Роттердамський одним з перших висунув і всіляко обстоював ідею **В.м.п.** Будь-який найневигідніший мир, доводив він, кращий, ніж будь-яка, нехай і вигідна війна. Війна приносить народам лише втрати і безперервні

страждання, матеріальні збитки і моральний занепад. Він уважав, що християнська спільнота може влаштувати мирний розвій європейського суспільства завдяки об’єднавчій і арбітражній діяльності, тому неодноразово звертався до європейських правителів, аби ті припинили кровопролиття і уклали мир. Розглядаючи територіальні суперечки як основну причину воєнних конфліктів, він пропонував запровадити принцип непорушності кордонів. Найбільш розгорнуте обґрунтування ідеї **В.м.п.** Еразм зробив у відомій праці “Скарга миру” (1518). Автор доводив, що війна суперечить християнській моралі, що миролюбство і злагода – загальний закон Всесвіту, водночас він закликав європейських володарів до створення антитурецького союзу.

Подібні ідеї розроблялися й іншими авторами, зокрема Емериком Крусе у “Новому Кінеї” (1623), в якій обґрунтовувався план створення у Венеції світової мирної асамблеї під проводом папи. Ця міжнародна організація мала підтримувати згоду між державами і бути гарантом збереження миру, вирішуючи суперечки між її членами.

Ці ідеї розвинув герцог Сюлі, один з найвідоміших філософів Нового часу Томас Гоббс, Уільям Пенн, Шарль Сен-П’єр, англійський філософ і правознавець Єремія Бентам.



Томас Гоббс (1588-1679) народився у м. Малмсбері графства Глостершир у сім’ї сільського священника, здобув хорошу освіту, закінчивши у 1608 р. один з коледжів Оксфордського університету.

Найбільш відомі праці: “Про громадянина” (1642), “Левіафан” (1651), “Про тіло” (1655), “Про людину” (1658) та ін. Кожний народ, вважав він, проходить дві стадії: державну і природний стан, який передує державі. У природному стані панує “війна всіх проти всіх”. Аби позбутися постійної загрози самознищення, люди укладають суспільний договір і утворюють державу, яка є єдиною альтернативою анархії. Проте міждержавні відносини й далі перебувають у природному стані, тому єдиним виходом є створення міжнародного уряду як засобу подолання міжнародної анархії.



Єремія Бентам (1748-1832) – британський філософ, соціолог,

юрист, один з найпомітніших представників утилітаризму. Вивчав право в Оксфорді (1760-1763), де отримав ступінь магістра, в подальшому переважно займався науковою та публіцистичною діяльністю. У 1789 р. побачила світ його головна праця – “Вступ у принципи моралі і законодавства”. Метою законодавства, на його думку, має бути “якомога більше щастя для можливо більшої кількості людей”. Цього можна досягти шляхом політичних і правових реформ ліберального характеру. Свою подальшу діяльність Є.Бентам присвятив розробці проектів реформ та їх пропаганді.

Зокрема, торкаючись проблеми забезпечення миру в Європі, Є.Бентам у “Плані універсального і вічного миру” (1789) зазначав, що це можливе лише через утворення європейського конгресу, спільного суду та армії. “Проект вічного миру” написав у 1795 р. в розпалі європейських воєн, зумовлених Французькою революцією, Іммануїл Кант (1724-1804) – відомий німецький філософ і вчений. Народився і прожив усе життя у Кьонігсберзі (сучасний Калінінград), де закінчив університет (1745) і працював у ньому в 1755-1770 рр. доцентом, а в 1770-1796 рр. – професором логіки та метафізики. Основні політичні погляди викладені у творах “Ідеї загальної історії з космополітичного погляду”, “Метафізичні початки вчення про право”, “Проект вічного миру” та ін.

У “Проекті вічного миру” І.Кант рішуче підтримує ідею Ш.Сен-П’єра про необхідність укладання державами договору про **В.м.п.** Разом з тим ідеї про мир є невід’ємною частиною етики, вчення про культуру і право самого І.Канта. Ідея “**В.м.п.**” співвідноситься у нього з основоположними доктринами про природне право і суспільний договір. За Кантом, **В.м.п.** – це таке саме першочергове завдання всесвітньо-історичного прогресу, як і встановлення загального правового громадянського стану: одне тісно пов’язане з іншим.

Він формулює шість “попередніх статей” запропонованого ним проекту угоди про **В.м.п.** між народами, що не втратили свого значення і сьогодні: мирний договір знищує всі наявні причини майбутньої війни, навіть захищені в архівах і невідомі сторонам, що домовляються, стосовно факту територіальних претензій; жодна самостійна держава... не повинна бути набуто іншою державою ані

шляхом успадкування, ані обміну, ані купівлі, ані як дарунок; постійні армії як знаряддя і засоби ведення війни з часом мають повністю зникнути; забороняється використовувати державні позики для фінансування підготовки до війни і її ведення; жодна держава не має права шляхом насильства втручатися в політичний устрій і управління інших держав; жодна держава під час війни з іншою не може вдаватися до таких ворожих дій, які б унеможливили взаємну довіру в майбутньому стані миру, а саме: порушення умов капітуляції, підступні вбивства, підбурення до зради тощо.

Аналізуючи проблеми відносин між державами, І.Кант порівнював їх з відносинами індивідів в окремій державі. “Індивіди” у вигляді держав, що перебувають у стані потенційної війни (“природному стані”), мають перейти з цього стану у стан, регульований правом. Такий стан – “Вічного миру” – характеризувався б союзом держав, над якими мала бути одна наддержава – “держава народу”. Отже, основна ідея І.Канта полягала в тому, “аби публічне право будувалося на федерації вільних держав”. Розум, стверджує І.Кант, скільки можливо, засуджує війни, а вберегти від них може тільки міжнародний уряд. Тому “єдиний правовий стан, сумісний зі свободою держав, – це їх федерація, що має за мету усунення війни”. Отже, лише спільне підпорядкування суверенітетів конституційному закону може бути практичною умовою миру.

Однак, як зазначає Філіп Моро Дефарж, перші спроби втілення кантівського проекту відносять до ХХ ст.: ними стало створення після Першої світової війни Ліги Націй і після Другої світової війни – ООН.

Особливого поширення ця ідея набула під час “весни народів” у русі пацифістів, що об’єднав насамперед передову частину інтелігенції. На першому конгресі в Брюсселі (1848) та наступних конгресах у Парижі (1849), Франкфурті-на-Майні (1850) вони відстоювали романтичну ідею відновлення втраченої єдності шляхом поступового розуміння народами своєї європейської ідентичності, що, у свою чергу, створило б можливості для встановлення Вічного миру у Європі.

Літ.: *Большая советская энциклопедия* : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : БСЭ, 1973. – Т. 11; *Гусев В. І.* Історія західноєвропейської філософії XV-XVII ст. : курс лекцій / В. І. Гу-

сев. – К. : Либідь, 1994; *Исаев Б. А.* Геополитика : учеб. пособие / Б. А. Исаев. – СПб. : Питер, 2006; *Мере Жерар.* Принцип суверенитета. История та основы новой власти / Жерар Мере ; пер. з фр. Л. Кононовича. – Львів : Кальварія, 2003; *Моро Дефарж Филип.* Основные понятия международной политики / Филип Моро Дефарж ; пер. с фр. – М. : ССАТ, 1995; *Мотрошилова Н. В.* Идеи единой Европы: философские традиции и современность / Н. В. Мотрошилова // *Вопр. философии.* – 2004. – № 11; *Політологія* / за ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1994; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Рассел Бертран.* История западной философии / Бертран Рассел ; пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. – К. : Основи, 1995; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ВНУТРІШНІЙ РИНОК (див. *Спільний ринок*).

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВЕКТОР ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА–НАТО (англ. vector internal plan of action Ukraine–NATO) – комплекс принципів та цілей, передбачених у внутрішній політиці України на її шляху євроатлантичної інтеграції.

Серед зазначених принципів такі.

Україна продовжуватиме проводити внутрішню політику, що базується на зміцненні демократії та верховенстві права, повазі до прав людини, принципі поділу влад і незалежності судів, демократичних виборах відповідно до норм Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), політичному плюралізмі, свободі слова, повазі до прав національних та етнічних меншин та недискримінації за політичними, релігійними або етнічними ознаками. Це включатиме забезпечення адаптації чинного законодавства до європейських норм для впровадження зазначеної політики.

Зважаючи на орієнтацію зовнішньої політики України на європейську і євроатлантичну інтеграцію, включаючи її заявлену перспективну мету – членство в НАТО, Україна продовжуватиме розвиток законодавства, базуючись на загальних принципах демократії та міжнародного права.

Важливим елементом реформування правової системи є участь у конвенціях Ради Євро-

пи, які встановлюють спільні стандарти для європейських країн. Зусилля мають бути спрямовані на реформування правоохоронних структур, удосконалення механізмів забезпечення дотримання і виконання всіма державними та громадськими структурами принципу верховенства права, посилення ролі структур, що захищають громадянські права.

Основними цілями у внутрішньополітичному векторі євроатлантичної інтеграції України є: зміцнення демократичних і виборчих інституцій, зміцнення повноважень та незалежності судової влади; сприяння постійному розвитку і розширення громадянського суспільства, верховенству права, захисту основних прав людини і громадянських свобод; забезпечення свободи віросповідання; забезпечення свободи зібрань; завершення адміністративної реформи; посилення цивільного демократичного контролю над Збройними Силами і сектором безпеки в цілому; боротьба з корупцією, відмиванням грошей та незаконною економічною діяльністю шляхом вжиття економічних, правових, організаційних і правоохоронних заходів; вжиття необхідних заходів щодо вилучення зі списку FATF, зокрема прийняття та імплементація закону, який відповідає стандартам FATF; забезпечення рівноваги між трьома гілками влади: законодавчою, виконавчою та судовою – шляхом конституційних і адміністративних реформ та забезпечення їх ефективної співпраці.

Літ.: *Довідник НАТО*, 2006 / Office of Information and Press NATO – 1110. – Brussels – Belgium : [s.n.], 2006; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Історія, теорія і практика європейської та євроатлантичної інтеграції України* / С. О. Телешун, В. Д. Бакуменко, Д. В. Вітер та ін. // *Енциклопедичний довідник* / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, С. О. Телешуна. – К. : Вид-во НАДУ. – 2006; *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – Вип. 14. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін. – Ужгород : Ліра, 2008. – Вип. 15. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”).

Бакуменко В.Д.

ВСЕСВІТНЯ ДЕКЛАРАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

– акт Міжнародної спілки місцевих влад, проголошений для усіх націй “стандартом, до якого слід прагнути, намагаючись досягти ефективнішого демократичного процесу, поліпшуючи таким чином добробут свого населення”. Прийнята на XXVII Міжнародному конгресі в м.Ріо-де-Жанейро (Бразилія) Всесвітнім Союзом органів місцевого самоврядування 23-26 вересня 1985 р. Складається з преамбули та 11 статей.

У преамбулі сформульовано сутнісні риси місцевого самоврядування, що кваліфікується як невід’ємна частина національної структури і найближчий до громадян рівень управління, найкращий для створення умов побудови такої гармонічної громади, до якої громадяни відчували б свою належність та відповідали б за неї.

Визначено основоположні принципи місцевого самоврядування: воля народу – основа влади уряду; ефективна участь усіх елементів суспільства у підготовці та реалізації національних програм і планів соціального та економічного розвитку; зміцнення місцевої влади шляхом ефективнішої та демократичної політики; децентралізоване прийняття рішень, що “зменшує переваженість центру, а також поліпшує і прискорює урядові дії”.

В основній частині документа розкривається конституційна основа місцевого самоврядування: концепція місцевого самоврядування визначається як “право та обов’язок місцевих органів влади регулювати й вести державні справи під свою особисту відповідальність та в інтересах місцевого населення”. До компетенції органів місцевого самоврядування, яка передбачає врахування “існуючого у кожній країні порядку”, входять: право діяти за власною ініціативою, можливість виявляти ініціативу й самостійно приймати рішення, пристосовуючи виконання законів до місцевих умов і розумно та ефективно поділяючи право на прийняття рішень з іншими рівнями управління на місцях. Концепцією місцевих органів самоврядування визначено вільне виконання ними своїх функцій, гарантування соціальної захищеності, чітке статутне оформлення функцій та видів їх діяльності, спрямованої на вільне використання коштів місцевих органів влади в межах своїх повноважень,

самостійне регулювання податків, надання субсидій, виходячи з принципу, що заперечує недоречне втручання в політику місцевих органів влади. Місцеві органи самоврядування можуть створювати власні об’єднання, мають право використовувати юридичні засоби захисту своєї автономії у межах законів, якими визначаються їхні функції та захищаються їхні інтереси.

У **В.д.м.с.** наголошується, що принцип місцевого самоврядування має бути визначеним у конституції або основному законі про урядові структури країни. Місцеве самоврядування – це право та обов’язок місцевих органів влади регулювати та вести громадські справи під особисту відповідальність і в інтересах населення. Це право має здійснюватися окремими особами та представницькими органами, яких вільно обирають і періодично переобирають шляхом рівноправних загальних виборів, а їх головних виконавців слід обирати таким самим чином або призначати за участю обраних органів.

Громадські справи мають вирішуватися тими органами місцевої влади, які найближчі до громадян, а також її територіальними ланками – середнього або регіонального рівня відповідно до чинного у кожній країні порядку. Місцеві органи влади повинні мати право діяти за власною ініціативою в окремо обумовлених межах і не торкатися повноважень, що вилучені з компетенції місцевих органів самоврядування. Коло основних обов’язків місцевих органів самоврядування, як і процедура зміни цих обов’язків, мають бути відображені в конституції або законі. Надаючи місцевим органам самоврядування влада, як правило, має бути повною та виключною. І навіть тоді, коли центральним або регіональним органам державної влади надано конституцією або статутом право втручатися у справи, відповідальність за які вони поділяють з місцевими органами самоврядування, останні мають залишати за собою право на вияв ініціативи та прийняття рішень. У тих випадках, коли центральні або регіональні державні структури делегують певні повноваження місцевим органам самоврядування, вони мають на власний розсуд пристосовувати виконання законів до місцевих умов. Місцеві органи влади мають розумно та ефективно поділяти право на прийняття рішень із іншими рівнями управління, що діють на місцях.

Зміни меж повноважень місцевих органів влади мають відбуватися згідно з законом і після консультацій із зацікавленою місцевою громадою або кількома громадами, а за необхідності – з допомогою референдуму, якщо таке передбачено статутом.

Місцеві органи влади повинні мати право на відповідні фінансові ресурси, відокремлені від коштів інших рівнів управління, та вільно розпоряджатися грошовими надходженнями в межах своїх повноважень. Розподіл коштів між місцевими органами влади має в розумних пропорціях узгоджуватися з виконуваними завданнями. Ці кошти мають надходити регулярно та періодично, з тим, щоб вони забезпечували безперервну роботу служб та відповідне фінансове планування. У разі делегування будь-яких нових повноважень здійснюється перерозподіл фінансових коштів, необхідних для виконання цих повноважень. Певна частина фінансових ресурсів місцевих органів влади повинна формуватися за рахунок місцевих податків, платежів і внесків, розміри яких встановлюють ці органи. Податки, розмір яких місцеві органи влади повинні мати право підвищувати або від яких вони отримують гарантовану частку, мають мати достатньо загальний та гнучкий характер, щоб забезпечувати для місцевої влади можливості відповідно до зобов'язань. Автономія фінансово слабкіших місцевих органів управління потребує заходів фінансового вирівнювання. Право місцевих органів влади брати належним чином участь у розробці правил, що регулюватимуть загальний пропорційний розподіл перерозподілених коштів, має бути чітко визначене. Надання одноразових субсидій, що призначені для фінансування спеціальних проєктів або служб, має також бути визначене. Надання субсидій не дає права на втручання в політику місцевих органів влади в межах їх компетенції.

Місцевим органам влади має бути надане право вживати юридичних засобів захисту своєї автономії в межах законів, що визначають та захищають їхні інтереси.

Літ.: *Всесвітня Декларація місцевого самоврядування* // Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко [та ін.] ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К. : Юрінком Інтер, 2001; *Іщенко О.* Місцеве самоврядування : світовий досвід та особливості української моделі / О. Іщенко. – К. : [б. в.], 2003; *Місцеве самовря-*

дування. Оглядний курс / Л. І. Старецька [та ін.]. – К. : [б. в.], 2006; *Муніципальне право України* : підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймурагов [та ін.] ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К. : Юрінком Інтер, 2001.

Скібчик Г.С.

ВСЕСВІТНЯ МИТНА ОРГАНІЗАЦІЯ (ВМО, World Customs Organization – англ. (WCO)) – міжнародна міжурядова організація зі штаб-квартирою в Брюсселі (Бельгія), незалежний міждержавний орган зі світовим членством, що є ключовою ланкою міжнародної системи співробітництва держав з питань діяльності митних адміністрацій у сферах: дотримання торговельного законодавства; захисту суспільства; збирання платежів.

У 1950 р. 13 держав підписали конвенцію, на основі якої в 1952 р. була створена Рада митного співробітництва. Вже в 1973 р. до неї входили 59 держав, а сьогодні вона перетворена на Всесвітню митну організацію і нараховує 142 держави на правах членів.

У центрі уваги цієї організації перебувають проблеми: спрощення й уніфікації митної діяльності з метою максимального полегшення міжнародної торгівлі і туризму, прискорення світового товарообігу при забезпеченні в повному обсязі контрольних і фіскальних функцій митниці; сприяння гармонізації митних систем і митного законодавства, обміну інформацією і досвідом для розвитку митної справи; удосконалення митних операцій і встановлення міжнародного співробітництва у сфері митних процедур.

ВМО забезпечує реалізацію в цілому 18 конвенцій, активно співробітничує з СОТ, ЄС, ЄАСТ та іншими міжнародними організаціями на рівні експертів і як спостерігач.

ВМО здійснює: налагодження і підтримку співробітництва керівників митних служб різних держав; розробку рекомендацій для забезпечення однакового тлумачення Конвенції з оцінки товарів у митних цілях, Конвенції по митній номенклатурі і виконання функцій, визначених у цих конвенціях; сприяння розвитку систем навчання митній справі в державах шляхом розробки навчальних модулів з окремих митних процедур, поширення досвіду застосування сучасних методів, організації навчання адміністрації митниць.

У рамках **ВМО** діють комітети, що розробляють відповідні рекомендації: Комітет з

номенклатури; Комітет з гармонізованої системи опису і кодування товарів. Ця система з 1988 р. є основою для класифікації товарів у національних митних тарифах; Комітет з оцінки товарів у митних цілях; Технічний комітет з оцінки товарів у митних цілях; Постійний технічний комітет з питань митної справи.

Цими комітетами приймаються деякі рекомендації.

Постійно діючим виконавчим органом **ВМО** є Секретаріат, очолюваний Генеральним секретарем. Вищий орган **ВМО** – Сесія – збирається раз на рік із запрошенням глав митних служб. На сесіях заслуховуються: доповідь Генерального секретаря про діяльність **ВМО** і звіти комітетів. Бюджет цієї міжнародної організації формується з внесків її членів.

ВМО приділяє особливу увагу програмам інституціонального розвитку, метою яких є надання підтримки при проведенні реформ та модернізації митних служб. **ВМО** розробила Гармонізовану систему опису та кодування товарів (ГС), а також адмініструє дві угоди Світової організації торгівлі (СОТ): Угоду про застосування статті VII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 р. (митна вартість) та Угоду про правила визначення країни походження товарів. Значні зміни у світі за минулі десятиріччя істотно позначилися на характері і масштабах зовнішньоекономічних зв'язків, поставили перед **ВМО**, як міжнародним митним центром завдання більш активно відігравати роль перспективного планування і прогнозування у сфері митної діяльності, гнучкого реагування і надання допомоги з усунення великих збоїв у роботі митних органів-членів організації. Як організації, відповідальній за розробку і впровадження всіх митних конвенцій, процедур і рекомендацій, їй довелося зіштовхнутися з низкою серйозних проблем, що вимагають більш тісної координації зусиль світового співтовариства у сфері міжнародної торгівлі і митної політики.

Прийнятих в 70-80-х рр. конвенцій на практиці далеко не завжди дотримувалися країни-учасниці, які їх підписали. Лише близько 20% міжнародних торговельних угод уклалися відповідно до конвенцій ГАТТ/СОТ, у той час як вони охоплювали 90% загальної світової торгівлі.

Недостатньо ефективною виявилася практика застосування конвенцій з класифікації і митної оцінки товарів. Більшість країн-учасниць, що підписали в 1973 р. Кіотську конвенцію по стандартизації митних процедур та прийняли тільки один з 31 додатків до неї, висунули близько 1500 застережень до розділів самої конвенції, не вважаючи можливим чи не бажаючи їх дотримуватися. Деякі положення прийнятих конвенцій втрачають свою дієвість через істотні зміни, що відбулися у сфері міжнародних, економічних, правових і міжнародних відносин. Позначилася відсутність надійного механізму міжнародного контролю за дотриманням прийнятих державами зобов'язань, впливу на них у разі порушення конвенцій, а також органу, який би забезпечував своєчасне коригування діючих конвенцій стосовно змін умов. Як і раніше, живучі ідеї протекціонізму і дискримінації у відносинах з торговельними партнерами. Їх реалізація здійснюється як у неприкритій, прямій формі, так і в більш витончених, непрямих формах. Митні служби багатьох держав продовжують дотримуватися архаїчних нав'язливих методів митного контролю і технології оформлення, не використовуючи в практиці своєї діяльності досягнення передових інформаційних технологій, автоматизації контролю, що дістали поширення в інших сферах. Ці та інші фактори не сприяли повному розкриттю потенційних можливостей міжнародного співробітництва у сфері міжнародної торгівлі і митної справи, захисту міжнародних і національних інтересів членів митного союзу.

ВМО як міжнародний центр міжнародного митного співтовариства за активної підтримки країн-учасниць і низки авторитетних міжнародних організацій взяла на себе ініціативу з розробки стратегічного плану, розрахованого до 2000 р. Програми розробленого стратегічного плану були спрямовані на усунення бар'єрів у міжнародній торгівлі, реформування і модернізацію митних служб насамперед країн-учасниць **ВМО** і припускали: внесення змін до Гармонізованої системи класифікації товарів; упровадження Угоди про митну оцінку ГАТТ/СОТ. З цієї проблеми був проведений міжнародний семінар за участю представників від 60 країн; співробітництво зі спрощення і гармонізації митних процедур з метою скорочення часу

на оформлення і випуск товарів; удосконалення методів правоохоронної діяльності митниць; співробітництво з упровадження електронного обміну даними як всередині митних служб, так і на міжнародному рівні; реформу і модернізацію митниці; підготовку і перепідготовку митних кадрів.

Під час реалізації стратегічного плану притісному співробітництві країн з відповідними органами ГАТТ/СОР взаємному узгодженню мали підлягати 83% імпорتنих тарифів. Робоча група, створена **ВМО**, розробила пропозиції щодо перегляду Кіотської конвенції по стандартизації митних процедур. Конвенцію представили на щорічній зустрічі Генеральних директорів **ВМО** у червні 1999 р. Принципи митних процедур містяться в одному документі – Основному Додатку. 10-12 спеціальних додатків включають інші аспекти, що стосуються митних процедур, і пояснювальні інструкції. Всіма учасниками прийняті як мінімум сам текст Конвенції і Основний Додаток без права робити застереження щодо положень, що містяться в цих документах. Має бути створений Керуючий Комітет для уточнення Конвенції з метою адаптації її положень при зміні умов. Правоохоронна діяльність митниці і контроль ґрунтуються на менеджменті ризику, профілюванні, відкритості інформації.

ВМО активно сприяє приєднанню до розробленої Конвенції країн-членів світового митного співтовариства і шукає підтримки з боку інших міжнародних організацій для її впровадження в усьому світі. Зокрема, Міжнародна торговельна палата за активної підтримки Ради по бізнесу США розробила і видала низку брошур, які містять опис низки митних процедур і устаткування, пропонувані для впровадження і використання митницею, і необхідні методичні рекомендації. За активної участі Міжнародної конференції експрес-перевізників **ВМО** розроблений посібник з експрес-перевезень. Необхідність такого документа зумовлена дедалі зростаючими обсягами термінових вантажів. Викладені в посібнику методи здійснення процедур дадуть змогу митниці швидко здійснювати митне оформлення великого обсягу термінових вантажів, а також будь-яких вантажів, що відповідають певним критеріям, стягуючи при цьому всі необхідні платежі і здійснюючи ефективний контроль.

Таким чином, мета і напрями діяльності **ВМО**, характер комунікацій і відносин з міжнародними політичними, економічними, торговельними і фінансовими інститутами, з митними службами держав дають підстави визначити цю організацію як міжнародний державний інститут митниці, який сприяє активному формуванню єдиного упорядкованого інституціонального простору для діяльності національних митниць і регіональних митних союзів.

Літ.: *Бережнюк І. Г.* Митне регулювання України: національні і міжнародні аспекти : монографія / І. Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2009; *Борисов К. Г.* Международное таможенное право : учеб. пособие для студентов вузов / К. Г. Борисов – М. : Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 2004; *Крылов Н. Б.* Правотворческая деятельность международных организаций / Н. Б. Крылов. – М. : РИО РТА, 2004; *Кухаренко В. Б.* Модернизация таможенной службы : монография / В. Б. Кухаренко – М. : ИЦ “Классика”, 2000; *Митна служба в системі державного управління* : навч. посіб. / Н. А. Липовська, П. В. Пашко, І. В. Письменний та ін. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2009; *Мороз Д. А.* Международные организации. Некоторые вопросы теории / Д. А. Мороз. – М. : [б. и.], 2005; *Сандровский К. К.* Международное таможенное право : учеб. для вузов по спец. “Правоведение” / К. К. Сандровский. – 3-е изд., испр. – К. : Знание, 2005; *Митна справа* : навч. посіб. : в 3 т. / за ред. А. Д. Войцешука. – К. : Мануфактура, 2006.

Липовська Н. А.

ВСЕСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (ВООЗ) – міжнародна спеціалізована спрямовуюча і координуюча інстанція у сфері охорони здоров'я в рамках системи Організації Об'єднаних Націй. Метою **ВООЗ** є досягнення всіма народами якомога найвищого рівня здоров'я.

За допомогою **ВООЗ** національні уряди можуть спільно шукати шляхи розв'язання глобальних проблем охорони здоров'я і домагатися поліпшення благополуччя своїх громадян. Експерти **ВООЗ** розробляють рекомендації і стандарти у сфері охорони здоров'я. **ВООЗ** також надає підтримку і сприяє проведенню наукових досліджень у сфері охорони здоров'я. Вона несе відповідальність за забезпечення технічної підтримки країнам, а також контроль за ситуацією в галузі охорони здоров'я й оцінку динаміки її зміни.

До складу **ВООЗ** входять 192 держави-члени і два асоційовані члени. Щорічно їх пред-

ставники збираються на Всесвітню асамблею охорони здоров'я, що проходить у Женеві, і визначають загальні програмні напрями діяльності **ВООЗ**, затверджують бюджет і кожні п'ять років призначають Генерального директора. У роботі їм надає підтримку Виконавчий комітет у складі 34 членів, що обираються Асамблеєю охорони здоров'я. Питання охорони здоров'я регіонального характеру належать до сфери компетенції шести регіональних комітетів.

Україна – член **ВООЗ** із 1948 р. (3 квітня 1948 р. приєдналась до Статуту **ВООЗ**). 1950-1991 рр. – період неактивного членства України у цій організації. Поновила своє членство в 1992 р.

ВООЗ і її держави-члени співпрацюють із багатьма партнерами, у тому числі з іншими установами ООН, донорами, неурядовими організаціями, приватним сектором.

Майже 8 тис. фахівців у сфері охорони здоров'я, у тому числі лікарі, епідеміологи, учені, менеджери, адміністратори й інші експерти з усіх країн світу, працюють у системі **ВООЗ** у 147 бюро країн, у шести регіональних бюро й у штаб-квартирі в Женеві (Швейцарія).

ВООЗ працює над виконанням наступних шести основних завдань: 1. Забезпечення провідної ролі в питаннях, що мають виключно важливе значення для здоров'я і налагодження партнерських відносин там, де потрібні спільні дії. 2. Розробка порядку денного в галузі наукових досліджень і стимулювання збирання, освоєння і поширення цінних знань. 3. Встановлення норм і стандартів, сприяння їх дотриманню і відповідний контроль. 4. Ув'язування концепції етичних питань з концепцією розробки політики на основі фактичних даних. 5. Забезпечення технічної підтримки, активізація змін і створення стійкого інституційного потенціалу. 6. Контроль за ситуацією у сфері охорони здоров'я і оцінка динаміки її зміни.

Функції **ВООЗ**: діяти як керівний і координуючий орган у міжнародній діяльності з охорони здоров'я; встановити і підтримувати ефективну співпрацю з Організацією Об'єднаних Націй, із спеціалізованими установами, з урядовими установами з охорони здоров'я, з професійними групами і з іншими відповідними організаціями; допомагати урядам на їх прохання в зміцненні служб охорони здоров'я; надавати потрібне технічне сприяння і в екстрених випадках

необхідну допомогу на прохання або з відома відповідного уряду; забезпечувати або сприяти забезпеченню на вимогу Організації Об'єднаних Націй обслуговуванням необхідними для охорони здоров'я засобами спеціальних груп, як, наприклад, населення територій, що перебувають під опікою; забезпечити і підтримувати належне адміністративне і технічне обслуговування, зокрема епідеміологічне і статистичне; заохочувати і розвивати боротьбу з епідемічними, ендемічними і іншими хворобами; у співпраці, де це необхідно, з іншими спеціалізованими установами сприяти запобіганню нещасним випадкам; в разі потреби сприяти разом з іншими спеціалізованими установами поліпшенню харчування, житлових умов, санітарних умов, умов відпочинку, економічних умов або умов праці і інших гігієнічних умов навколишнього середовища; сприяти співпраці між науковими і професійними групами, які беруть участь у розвитку охорони здоров'я; пропонувати прийняття конвенцій, угод і правил, надавати рекомендації з питань міжнародної охорони здоров'я і виконувати ті обов'язки, які у зв'язку з цим можуть бути покладені на **ВООЗ** і які відповідають її цілям; сприяти розвитку охорони материнства і дитинства і вживати заходів, які сприяють здатності до гармонійного життя в змінних загальних умовах середовища; заохочувати роботу у сфері психічного здоров'я, особливо таку, яка має значення для гармонії людських відносин; заохочувати і проводити дослідження у сфері охорони здоров'я; сприяти поліпшенню стандартів навчання і підготовки у сфері охорони здоров'я, медицини і пов'язаних з ними професій; вивчати в співпраці з іншими спеціалізованими установами, коли це необхідно, адміністративні і соціальні питання, що впливають на громадську охорону здоров'я і медичне обслуговування з точки зору їх превентивного і лікувального значення, включно госпітальне обслуговування і соціальне забезпечення, і доповідати про це; надавати інформацію, поради і допомогу у сфері охорони здоров'я; сприяти створенню в усіх країнах обізнаної в питаннях охорони здоров'я громадської думки; встановлювати і в міру потреби переглядати міжнародну номенклатуру хвороб, причин смерті і практики громадської охорони здоров'я; стандартизувати, де це потрібно, діагностичні про-

цедури; розвивати, встановлювати і сприяти поширенню міжнародних стандартів для харчових, біологічних, фармацевтичних і аналогічних продуктів; взагалі вживати всіх необхідних заходів для досягнення цілей **ВООЗ**.

Робота Організації виконується: а) Всесвітньою асамблеєю охорони здоров'я (далі – “Асамблея охорони здоров'я”); б) Виконавчим комітетом (далі – “Комітетом”); с) Секретаріатом.

Асамблея охорони здоров'я встановлює напрям діяльності **ВООЗ**; визначає країни-члени **ВООЗ**, яким надається право призначати своїх представників до Комітету; призначає Генерального директора; створює комітети, які можуть виявитися потрібними для роботи **ВООЗ**; спостерігає за фінансовою діяльністю **ВООЗ**, розглядає і затверджує бюджет; дає вказівки Комітету та Генеральному директору про необхідність звертати увагу членів, а також міжнародних організацій, як урядових, так і неурядових, на будь-яке питання, що стосується охорони здоров'я, який Асамблея охорони здоров'я визнає таким, що вимагає розгляду; сприяє проведенню і проводить дослідження в галузі охорони здоров'я силами персоналу **ВООЗ**, створює свої власні установи тощо.

Функції Комітету: проводити в життя принципів рішення Асамблеї охорони здоров'я; діяти в ролі виконавчого органу Асамблеї охорони здоров'я; подавати на розгляд та затвердження Асамблеї охорони здоров'я загальні програми роботи на певні періоди. Комітет може уповноважити Генерального директора вживати необхідних заходів щодо боротьби з епідеміями, брати участь в організації медичної допомоги жертвам народних лих і вивчати та досліджувати питання, на крайню терміновість яких звернено увагу Комітету будь-яким членом **ВООЗ** або Генеральним директором.

Секретаріат складається з Генерального директора, технічного та адміністративного персоналу.

Кожен член щорічно подає Організації доповідь щодо вжитих ним заходів та досягнутих результатів у поліпшенні здоров'я свого народу.

Літ.: *Устав* Всемирной организации здравоохранения. – Всемирная организация здравоохранения. Основные документы. – 41-е изд. – Женева : [б. и.], 1998; *Работа* во имя здравоохранения. Одиннадцатая Общая программа работы ВОЗ на 2006-2015 гг. Глобальная повестка дня в области здравоохранения. Резюме. – ВООЗ, 2006; *Работа* на благо здоровья. Познакомьтесь со Всемирной Организацией Здравоохранения. – Всемирная организация здравоохранения, 2006.

Ярош Н.П.

Г–Г

ГАЗЬКИЙ КОНГРЕС (I Конгрес європейських рухів) – важливий етап на шляху до європейської інтеграції. Відбувся 7-10 травня 1948 р. в Гаазі (Голландія). Після Другої світової війни значно зросла популярність ідеї об'єднаної Європи, що знайшло втілення в активізації старих і формуванні нових європейських рухів, таких як: Нові міжнародні команди, що об'єднував представників християнсько-демократичних партій, Європейська ліга економічного співробітництва, Соціалістичний рух за Сполучені Штати Європи, Європейський економічний і митний союз Гастона Ріу, Пан'європейський союз Р.Куденхова-Калергі, Федеративний союз Вільяма Беверіджа й Арнольда Тойнбі у Великій Британії, Європейський федеративний рух А.Спінеллі й Е.Россі в Італії, Європа-Союз у Швейцарії і Німеччині та ін. Найбільш масовим рухом був створений у 1946 р. Європейський союз федералістів, який нараховував понад 100 тис. членів у багатьох європейських країнах. Важливу роль в організації Г.к. відіграв створений з ініціативи У.Черчилля міжнародний координаційний комітет прихильників руху “Об'єднана Європа”, очолений його зятем лордом Дунканом Сандісом. У роботі Г.к. взяло участь близько 800 делегатів з 25 країн. Про велику значущість цього заходу свідчить політичний статус його делегатів, серед яких було 12 колишніх голів урядів, 60 чинних або колишніх міністрів, близько 200 депутатів національних парламентів. Зокрема, серед делегатів Г.к. були такі відомі політики, як А.Спінеллі, К.Аденауер, Е.Іден, Г.Макміллан, Х.Брюгман, Е.Даладьє, Ф.Міттеран та ін. Головував на Г.к. У.Черчилль, роботою Політичного комітету керував колишній прем'єр Франції Поль Рамадьє, Економічного комітету – колишній прем'єр Бельгії Поль ван Зеланд, Комітету культури – відомий іспанський письменник та історик Сальвадоре де Мадарьга.

Ініціатори Г.к. розраховували надати потужний імпульс інтеграційному процесу. Проте навіть серед самих прихильників європейського співробітництва не було єдності в поглядах на шляхи реконструкції континенту. Усе це позначилось на Г.к., де стикнулися дві тенденції: федералістська, представлена французькими, бельгійськими, нідерландськими, італійськими делегатами, та уніоністська, представлена британською делегацією. В основу цих розбіжностей було покладено різне бачення причин і потреб в інтеграції. Існування різних підходів серед делегатів Г.к. зумовило компромісний характер “Звернення до європейців”, яке закликала до створення Європейського Союзу зі спільними інституціями, але без надання їм можливості прийняття політичних рішень. Майбутній союз мав будуватися на фундаменті трьох великих європейських цінностей: принципі спільноти (союз у різноманітності), повазі до особистості і повазі до свободи. У зверненні відстоювалася ідея об'єднаної Європи зі спільною Асамблеєю, Хартією прав людини, Судом, а також вільним рухом ідей, людей і капіталу. Після Г.к. розпочався період політичної та інституційної реалізації прийнятих рішень. За пропозицією Г.к., у жовтні 1948 р. був створений Європейський рух як федерація автономних прос'європейських організацій. Почесними головами руху стали відомі політичні діячі: У.Черчилль, Л.Блюм, П.-А.Спак та А. де Гаспері. Пізніше його почесними головами були К.Аденауер, Р.Шуман, Р.Куденхов-Калергі. Головою Європейського руху був Дункан Сандіс. На Рух покладалося завдання координації діяльності прихильників об'єднаної Європи всіх напрямів. Він і сьогодні залишається важливою структурою для обговорення спільних проблем. У лютому 1949 р. відбувся новий конгрес у Брюсселі, який прийняв низку важливих рішень, зокрема про створення Європей-

ського суду з прав людини. Розпочалася робота над підготовкою Європейської хартії прав людини. Паралельно відбувався процес створення Ради Європи, який завершився прийняттям 5 травня 1949 р. Лондонською конференцією 10 держав (Бельгія, Велика Британія, Голландія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Норвегія, Франція, Швеція) статуту Ради Європи.

У 1950 р. були створені Європейський центр культури в Лозанні під керівництвом Дені де Ружмонта та Європейський коледж у Брюгге, очолюваний Х.Брюгманом.

Літ.: *Дюррозель Жан-Батіст*. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюррозель ; пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К. : Основи, 1995; *Кальвокоресци П.* Мировая политика после 1945 года : в 2 кн. / П. Кальвокоресци ; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 2000. – Кн. 1; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Jastawski Kazimierz*. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ГАНТИНГТОН САМУЕЛЬ ФІЛПС (Samuel Phillips Huntington; 17.04.1927 – 24.12.2008) – американський політолог, директор Інституту стратегічних досліджень у Гарвардському університеті. Автор теорії зіткнення цивілізацій у сучасну епоху. Фахівець у галузі порівняльної політології та транзитології – розділу політології, який вивчає перехід від авторитаризму до демократії. Г. закінчив Єльський університет, служив в армії, отримав докторський ступінь у Гарварді, займався викладацькою діяльністю. За своє життя Г. брав участь у роботі в цілому над 17 книгами, частину з яких він написав сам, частину – в співавторстві з іншими ученими.

Ідейним лейтмотивом геополітичної монографії “Зіткнення цивілізацій” (1996) став розгляд сучасного, “після закінчення холодної війни”, світу крізь призму складних взаємовідносин наднаціональних культурних спільнот, які вчений окреслює як світові “цивілізації” (і виділяє їх 7 чи 8: китайську, японську, індуїстську, ісламську, західну, православну, латиноамериканську і, можливо, африканську), кожна з яких має свою “стрижневу” державу (як-от США в межах

Заходу). Г., зокрема, передбачив майбутній конфлікт між Заходом і ісламським світом. На його думку, для нашого часу є характерною тенденція до десекуляризації – повернення до релігійної ідентичності великих регіонів, а відтак, провідна роль віднині відводиться локальним цивілізаціям, що протистоять західній цивілізації. Звідси основний посыл – у майбутньому світові конфлікти матимуть не ідеологічну, а релігійну природу. Наглядною моделлю для ілюстрації теорії Г. є зростання ісламського фундаменталізму. В цих умовах Заходу знадобиться докласти великих зусиль для збереження свого домінуючого становища у протистоянні.

За Г. основний критерій розвитку – інституціоналізація. Високий рівень політичної інституціоналізації є основою політичної стабільності та стійкості у перехідних суспільствах. Його концепція зіткнення цивілізацій активно використовувалась для пропаганди війни в Афганістані (2001) і Іраку (2003). Інституціоналізація геополітичних і гео економічних процесів та інститутів, що справляють на них вплив, – складала основний синтезуючий напрям (теорії, політики та практики) досліджень Г. “Існує надзвичайно висока залежність між рівнем демократії та рівнем економіки”, – писав учений. Він виділяв три основні причини такої залежності: розвиток економіки зумовлює високий рівень урбанізації, грамотності та освіти (що допомагає людям організовувати профспілки, партії та різні громадські об’єднання); розвиток економіки забезпечує суспільство більшими суспільними та приватними ресурсами (що зменшує кількість незадоволених status quo і перетворює їх на прихильників існуючої демократії); розвиток економіки призводить до ускладнення економічної системи, яку повністю контролювати державі стає все важче (відбувається децентралізація економіки, власності, що є необхідним для розвитку ринкових відносин, а також політичної децентралізації).

Один з розділів своєї книги Г. присвятив характеристикам Росії та України. Посилаючись на ранні факти відносно ліберального та неагресивного правління Б.Єльцина часів 1992-1994 рр., автор стверджував, що Росія будуватиме блок із колишніх православних республік Радянського Союзу і що світ погодиться з цією системою. Стосовно України, поділеної автором на дві частини –

європеїзовану та русифіковану, – Г. передбачив три можливих варіанти розвитку подій: збройний конфлікт з Росією (малоймовірний з погляду автора); поділ України на дві окремі державні одиниці з приєднанням східної частини до Росії; найбільш імовірний сценарій – Україна зберігає свою єдність і незалежність і тісно співпрацює з Росією.

Сьогodenна дійсність спростовує теоретичні схеми Г. Його інтуїція, передбачення не допомогли спрогнозувати сценарій розвитку державно-імперської політики Росії першої декади ХХІ ст. – декади В.Путіна. Конфлікт з непримиренними ісламськими рухами, жорстоке “замирення” північного Кавказу, повномасштабні терористичні акти на території Росії, односторонні експортно-імпорتنі війни з Україною – все це парадоксальним чином сублімувалося у ворожнечу і ненависть до православних сусідів – Грузії та України. Війна Росії проти Грузії та безпрецедентна ворожість Кремля до “націоналістичної” України повністю суперечить гантінгтоновій ідеї “зіткнення цивілізацій”. Підтвердженням правильності теорії Г. могло б послужити твердження, що Росія – це країна дуже і дуже далека від православних канонів, і тоді агресивно-експансіоністська політика щодо православних країн останньої (Росії) вписувалася б у схему Г.

Літ.: *Картунов О.* Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань / *О. Картунов, В. Кремень, О. Маруховська // Віче.* – 1998. – № 5; *Кривицька О.* “Етнічний антагонізм” лікується толерантністю / *О. Кривицька // Віче.* – 2001; *Кутуєв П. В.* Концепції розвитку та модернізації: еволюція дослідницьких програм соціологічного дискурсу / *П. В. Кутуєв.* – К. : Сталь, 2005; *Samuel P. Huntington.* Clash of Civilizations and the Remaking of World Order (1996); *Samuel P. Huntington.* Who Are We? The Challenges to America's National Identity (2004).

Розпутенко І.В.

ГАУСХОФЕР КАРЛ (Karl Haushofer; 27.08.1869 – 13.03.1946) – німецький географ і соціолог, засновник німецької школи геополітики, у 1922 р. відкрив Німецький інститут геополітики. Його погляди формувалися під впливом соціального дарвінізму й теоретиків американського імперіалізму. Концепцією держави як біологічного організму, що прагне до розширення, цікавилися багато вчених – Шарль Луї де Мон-

теск'є (1689-1755), Юхан Рудольф Челлен (1864-1922), Фрідріх Ратцель (1844-1904), Гелфорд Джон Маккіндер (1861-1947), Альфред Тейер Мехен (1840-1914) та багато інших. Г. на основі попередніх теорій розробив власні принципи геополітики, пропагуючи ідеї реваншизму та експансії. Він надавав геополітиці тих форм, якою вона втілювалася складовою частиною офіційної доктрини третього рейху.

У його працях поєднувалися географічний детермінізм, расова теорія і соціальний дарвінізм. За часів нацистської Німеччини геополітика Г. була надзвичайно модною і набула певних містичних рис. Фундаментом для побудов Г. обрав мальтузіанське поняття “життєвого простору”, причому завдання кожної держави він вбачав у розширенні цього простору. Звідси впливала необхідність економічної самодостатності (автаркії), культурної експансії і поглинання невеликих держав, які, будучи неспроможними проводити самостійну зовнішню політику, лише дестабілізують міжнародні відносини. Г. розробив особливий варіант євразійства – воєнно-геополітичну доктрину “Континентального блоку (союзу)” (Kontinentalblocke, “Вісь: Берлін – Москва – Токіо”), до якої мали долучитися держави Євразії як східна протизвага й альтернатива західному англосаксонському світу (тобто Британській імперії і США), але яка так і не реалізувалася. У своїй знаменитій статті “Континентальний блок” Г. писав: “...Євразію неможливо задушити, поки два найбільших її народи – німці і росіяни – всіма фібрами прагнуть уникати міжособісного конфлікту, на кшталт Кримської війни або ж 1914 р.: це аксіома європейської політики...”.

Літ.: *Дацюк С.* Україна: євразійство й атлантизм / *Сергій Дацюк, Володимир Грановський // День.* – 1999. – 2 верес. – № 160; *Пістун М. Д.* Основи теорії суспільної географії / *М. Д. Пістун.* – К. : Вища шк., 1996; *Шаблій О. І.* Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / *О. І. Шаблій.* – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2001; *Будье П.* Теория социального пространства / *П. Будье // История зарубеж. социологии.* – М. : [б. и.], 2005.

Розпутенко І.В.

ГЕНДЕР (англ. gender) – складний соціокультурний процес конструювання суспільством відмінностей між чоловічими і жіночими ролями, поведінкою, ментальними та

емоційними характеристиками. Важливим елементом гендерних відмінностей є їх поляризація та ієрархічна супідрядність, за яких маскулінне автоматично маркується як пріоритетне і домінуюче, а фемінне – як вторинне і підлегле. Гендерна ідентичність – комплекс фемінних (фемінне як чуттєве – тілесне – приземлене – природне) і маскулінних (маскулінне як раціональне – духовне – божественне – культурне) якостей, які людина набуває в процесі соціалізації. До основних концепцій Г. відносять: теорію соціального конструювання Г., розуміння Г. як стратифікаційної категорії, інтерпретації Г. як культурного символу. *Теорії соціального конструювання Г.* підкреслюють соціально-культурну природу формування Г., а саме те, що чоловічі та жіночі суспільні ролі формуються (конструюються) або самими індивідами на рівні їх свідомості (гендерної ідентифікації) через прийняття заданих суспільством норм і цінностей, або через соціалізацію в сім'ї та школі, розподіл праці, образи засобів масової інформації та інші суспільні інституції. *Розуміння Г. як культурного символу* пов'язано з тим, що стать людини має не тільки соціальну, а й культурно-символічну інтерпретацію, тобто статеві різниці представлені і закріплені в культурі через символіку чоловічого чи жіночого ества. Класифікація світу за ознакою чоловіче / жіноче (маскулінне – раціональне – духовне – божественне – культурне / фемінне – чуттєве – тілесне – приземлене – природне) і статевий символізм культури відображають і підтримують існуючу гендерну ієрархію суспільства в широкому розумінні. *Г. як стратифікаційна категорія* розглядається у сукупності з іншими стратифікаційними чинниками – класом, расою, віком. Донедавна дослідження стратифікації були гендерно нейтральними, але на сьогодні у багатьох гуманітарних та суспільствознавчих підходах Г., на думку авторитетного англійського соціолога Е.Гідденса, вважається одним із найсуттєвіших прикладів стратифікації, адже немає таких суспільств, де б чоловіки в певних аспектах суспільного життя не були багатші, впливовіші і вищі за своїм статусом, ніж жінки.

Літ.: Грицяк Н. В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Основи теорії гендеру* : навч. посіб. – К. : К.І.С., 2004; *Основи демократії* : підруч. для

вищ. навч. закл. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., онов. і допов. – Львів : Астролябія, 2009.

Грицяк Н.В.

ГЕНДЕРНА АСИМЕТРИЯ – такий розподіл соціостатевих ролей у суспільстві, що характеризується відкритою або прихованою їх нерівністю (наприклад чоловіки – політична сфера, жінки – родина). У сучасному світі жінки становлять майже половину населення, а в багатьох державах вони складають демографічну більшість (зокрема, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., в демографічній структурі населення України 53,7% жінок). Міжнародні дослідження, зокрема обчислення гендерного рівня розвитку Програмою розвитку ООН, засвідчили, що в усіх державах жінки є більшою чи меншою мірою дискримінованою групою, мають менше, ніж чоловіки, якщо не прав, то можливостей для самореалізації в усіх сферах суспільства. Витоки і ступінь цієї дискримінації дуже відрізняються залежно від країни та регіону, але гендерно обумовлена нерівність проявляється у таких сферах, як доступ та контроль над ресурсами, можливість самореалізації в економічній сфері, у владних структурах та політичному житті. *У сфері економіки* багатьох суспільств, зокрема і українського, спостерігається **Г.а.**, яка проявляється у вигляді фемінізації чи маскулінізації певних галузей економіки та професій, а також низької представленості жінок на верхніх щаблях посадової ієрархії. Це означає, що жінки мають обмежений доступ до кваліфікованої роботи, нижчі доходи, часто втрачають можливості для підвищення свого професійного рівня та просування по службі, знижується і розмір майбутньої пенсії. *У політичній сфері* жінки мало представлені на всіх рівнях влади, і це не дозволяє їм реально впливати ні на формування політики, ні на прийняття рішень. В Україні також існує статевий дисбаланс в економічній та політичній сферах. Одним із засобів вирівнювання **Г.а.** в політиці може бути *позитивна дискримінація*.

Літ.: Грицяк Н. В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Основи демократії* : підруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., онов. і допов. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.
Грицяк Н.В.

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД, ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ.

У 70-х рр. ХХ ст. у багатьох галузях гуманітарного знання та соціальної експертизи актуалізувались гуманітарні проблеми та почав формуватись новий (постмодерний) порядок денний досліджень проблем людства. Серед них одними з найважливіших були визнані проблеми людської гідності та справедливості, а отже, й подолання різних – явних і прихованих – форм та політик несправедливості, зокрема й такого їх різновиду, як гендерна нерівність – така побудова суспільства, за якої різні соціальні групи мають стійкі нерівні можливості в усіх сферах суспільного життя. Гендерна рівність – такі суспільні відносини, за яких різні гендерні групи мають однаковий суспільний статус та рівні можливості щодо реалізації прав людини, можливостей використовувати соціальні та економічні ресурси, робити свій внесок у національний, політичний, соціальний, економічний і культурний розвиток, а також рівні права мати однакову користь від результатів своєї діяльності. Відтак **Г.п.** став органічною частиною глобального демократичного розвитку та невід’ємним аспектом політики демократизації у багатьох її практичних вимірах. Адже цей підхід (за його адекватного тлумачення) пропонує розв’язання суспільних проблем з позицій рівноправності чоловічої та жіночої статі не в ракурсі будь-якої їх ієрархії чи стратифікації, а з позиції рівноправного соціального партнерства. **Г.п.** (за визначенням ООН) – це стратегія, яка ґрунтується на тому, щоб інтереси і досвід жінок, так як і чоловіків, стали невід’ємним критерієм при розробці загальної концепції, здійсненні моніторингу і оцінці загальних напрямів діяльності і програм у всіх політичних, економічних та суспільних сферах для того, щоб і жінки, і чоловіки могли отримувати рівну користь, а нерівність ніколи б не укорінювалась. **Г.п.** в державному управлінні (рекомендований ООН) – це процес оцінки будь-якого напрямку державної політики, у тому числі законодавства, державних стратегій і програм, у всіх сферах і на всіх рівнях, з точки зору його впливу на жінку і чоловіка. Такий підхід ґрунтується на умовах, за яких інтереси й досвід жінок, так само як і чоловіків, є невід’ємним критерієм при розробці загальної концепції, при здійсненні

моніторингу й оцінці всіх напрямів державної політики й програм у всіх політичних, економічних і суспільних сферах для того, щоб результати здійснення цієї політики були однаково справедливими для жінок і чоловіків. Упровадження **Г.п.** в державне управління в Україні є засобом досягнення соціальної справедливості й необхідне для забезпечення рівноправного та стійкого людського розвитку шляхом застосування найбільш результативних та ефективних методів державного втручання. **Г.п.** як *стратегічний напрям* має упроваджуватися через дотримання органами державного управління таких умов своєї діяльності: 1) підтримка природної ролі, яку відіграють жінки у стабільному розвитку; 2) визнання того, що результати політики істотно впливають на розвиток жінки і чоловіка як особистостей; 3) забезпечення умов, за яких думки жінок і чоловіків як учасників процесів прийняття рішень на всіх рівнях щодо ключових моментів, які впливають на їхнє життя, будуть враховуватися однаковою мірою; 4) створення умов, за яких у всіх сферах суспільного життя державна політика базуватиметься на даних, деталізованих за статтю; 5) забезпечення рівного доступу для жінок і чоловіків до державної служби; 6) забезпечення рівної участі в справедливому розподілі ресурсів між чоловіками й жінками; 7) надання жінкам права особисто визначати свої потреби, виражати сподівання, набувати професійних навичок, досвіду, соціальної впевненості нарівні з чоловіками; 8) вживання в офіційних документах, політичних заявах мови, яка була б гендерно толерантною і не мала дискримінаційних виразів. *Механізми реалізації Г.п. в державному управлінні є:* забезпечення органів державного управління гендерною інформацією; використання гендерного аналізу; забезпечення гендерного паритету в державному управлінні; впровадження гендерної освіти державних службовців.

З 1990 р. у “Звіті щодо розвитку людства” Програми розвитку ООН було запроваджено використання *індексу людського розвитку* (HDI), у процесі визначення якого враховують такі показники, як купівельна спроможність, рівень освіченості дорослого населення та тривалість життя. У 1995 р. у програмі “Звіт щодо розвитку людства” ПРООН було запропоновано до використання ще два

індекси: 1) *гендерний індекс розвитку* (GDI), який відображає досягнення за тими ж самими показниками, що й індекс людського розвитку, але з урахуванням **Г.п.**; 2) *рівень гендерної довіри* (GEM), при визначенні якого враховують такі показники: прибуток на душу населення та забезпечення рівних можливостей споживання для чоловіків і жінок у американських доларах; сфера зайнятості, яка класифікується як професійна, технічна, адміністративна, управлінська, і її доступність для жінок і чоловіків; частка парламентських місць, які посідають жінки і чоловіки.

За результатами обчислень індексу гендерного розвитку ПРООН у 2003 р. серед 140 країн до першої п'ятірки держав за цим індексом увійшли Норвегія, Австралія, Ісландія, Швеція та Канада. Такі розвинені країни, як США, Японія, Великобританія, Франція, Італія та Німеччина входять до чільної двадцятки країн-лідерів рівноправ'я серед чоловіків і жінок. Посткомуністичні європейські держави, як-от Чехія (30 місце), Угорщина (31 місце), Польща (33 місце), Естонія (35 місце), Словаччина (37 місце), Латвія (43 місце) та Болгарія (45 місце), також входять у групу країн доволі високого рівня гендерного розвитку. Однак пострадянські держави, за результатами цього дослідження, концентруються у групі країн середнього рівня гендерного розвитку: Україна посіла 59 місце, незначно поступаючись Росії та Білорусі і випереджаючи Молдову, пострадянські країни Кавказу та Середньої Азії. І нарешті – групу низького індексу гендерного розвитку складають переважно африканські країни – Малі, Чад, Буркіна-Фасо, Сьєрра-Леоне та Нігер, які займають останні позиції цього статистичного рейтингу.

З огляду на системну методологію обчислень гендерного індексу розвитку, який інтегрує такі важливі гуманітарні показники, як загальний рівень людського розвитку країни, тривалість життя, рівень писемності та доходи чоловіків і жінок, його можна вважати досить об'єктивним статистичним показником. Неможливо не помітити також, що успішне вирішення питань **Г.п.** у світі безпосередньо залежить від рівня розвитку демократії в конкретному суспільстві, успішної соціально-економічної політики урядів та певною мірою від національно-культурних традицій ставлення до жінок у суспільстві.

Літ.: Грицяк Н. В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Гендерні складові процесу розвитку*. Витяг зі звіту Світового Банку // Гендер і державна політика / пер. з англ. ; упоряд. І. Ренкін. – К. : [б. в.], 2004. – С. 17-60; \$ United Nations. The Report of the Economic and Social Council for 1997. – Chapter IV; *Основи демократії* : підруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., онов. і допов. – Львів : Астролябія, 2009.

Грицяк Н.В.

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА В ЄС. Однією з головних проблем для країн ЄС в кінці 80-х рр. стала інтеграція жінок у структури влади. У 1986 р. прийнята резолюція Європейського Парламенту про насильство щодо жінок і вироблення шляхів його подолання, у 1988 р. – Декларація Комітету Міністрів про рівноправність жінок і чоловіків, у 1991 р. – Декларація Ради Європи про застосування рекомендацій Комісії із захисту гідності жінок і чоловіків на робочому місці, включаючи Кодекс практичних дій щодо боротьби проти сексуальних посягань та ін. документи.

В Європі відбулося *п'ять європейських конференцій міністрів з рівності між жінками і чоловіками*. Особливо цікавим у цьому контексті є зміст роботи таких європейських конференцій. *21-22 жовтня 1993 р. в Римі відбулася Третя європейська конференція міністрів з питань рівності між жінками і чоловіками*, яка була присвячена спеціальній темі насильства щодо жінок, що є стійкою причиною укорінення нерівності. У результаті роботи конференції проблема боротьби з насильством стала одним із основних завдань Ради Європи. *13-14 листопада 1997 р. у Стамбулі відбулася Четверта Європейська конференція міністрів з рівності між жінками і чоловіками*, на якій були розроблені багатоцільові стратегії дій, спрямовані на досягнення рівноправності між жінками і чоловіками та забезпечення збалансованої їх участі у всіх сферах життя. Відповідно до цих стратегій вироблені рекомендації урядам, політичним партіям, профспілкам, об'єднанням підприємців і неурядовим організаціям, що знайшло відображення у *Декларації про рівність між жінками і чоловіками*, прийнятій на цій конференції. Учасники конференції окреслили *важливі напрями розвитку національних гендерних політик*, а саме: 1) досягнення гендерної

рівноправності є завданням не тільки уряду кожної окремої країни, а й суспільства в цілому; 2) підвищення ролі чоловіків у досягненні гендерного паритету, особливо коли вони є головними при прийнятті рішень; 3) збирання та поширення інформації про позитивну практику утвердження рівноправності; 4) необхідність проведення наукових досліджень; 5) підтримка державами, всіма їх структурами заходів, орієнтованих на створення громадської думки про переваги гендерної рівності для забезпечення прогресу суспільного розвитку. *П'ята Європейська конференція міністрів з рівності між жінками і чоловіками, що відбулася в Скоп'є у січні 2003 р.*, розглянула і дала оцінку сучасним військовим конфліктам з позиції гендеру. Було відзначено занепокоєння тим, що найбільш постраждалими у результаті збройних конфліктів є жінки та діти. Сподівання європейської спільноти найбільш чітко сформовані у Програмі дій щодо гендеру та розвитку, схваленій Британською співдружністю націй у 1995 р., яка презентувала майбутнє у такий спосіб: "Це світ, у якому жінки та чоловіки матимуть рівні права та можливості на всіх етапах свого життя, матимуть можливості реалізувати всі прагнення та мрії; світ, у якому до жінки ставитимуться з повагою як до рівної, вважатимуть її за найбільшу цінність, як і чоловіка. Жінка матиме стільки ж прав щодо соціальних цінностей, справедливості, рівності, демократії, поваги до людини, як і чоловік. Над створенням таких соціальних цінностей чоловіки та жінки працюватимуть на засадах партнерства і співробітництва, щоб забезпечити розвиток усіх країн на основі утвердження людини як головної цінності".

Літ.: *A Quick Guide to Usion Gender Mainstreaming in the Public Service. Commonwealth Secretariat. Gender Management System Series. – London, 1995. – 48 p.*; *Грицяк Н. В.* Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.; *Гендер і державна політика* : пер. з англ. ; упоряд. І. Ренкін. – К. : [б. в.], 2004.

Грицяк Н.В.

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН – головний дорадчий, директивний та представницький орган Організації Об'єднаних Націй, створений у 1945 р. згідно із статутом ООН. Складається з 192 членів ООН і є форумом для багатостороннього обговорен-

ня всього спектра міжнародних питань, викладених у Статуті. Кожна держава має однаковий з іншими державами правовий статус, незалежно від її розмірів, чисельності населення, рівня економічного розвитку тощо. **Г.А.ООН** відіграє велику роль у процесі встановлення та кодифікації норм міжнародного права. Кожна країна представлена в **Г.А.ООН** дипломатом високого рангу, але час від часу міністри закордонних справ і навіть голови держав також відвідують сесії **Г.А.ООН**. Рішення з окремих важливих питань, таких як рекомендації відносно миру і безпеки і вибори членів Ради Безпеки, приймаються більшістю в дві третини держав-членів; рішення ж з інших питань – простою більшістю голосів.

Згідно із Статутом Організації Об'єднаних Націй, **Г.А.ООН** має такі функції і повноваження: розглядати загальні принципи співпраці щодо підтримки міжнародного миру і безпеки, у тому числі щодо питань роззброєння, і надавати відповідні рекомендації; обговорювати будь-які питання, що стосуються підтримки міжнародного миру і безпеки, і надавати рекомендації відносно цих питань, за винятком випадків, коли ця суперечка або ситуація перебуває на розгляді Ради Безпеки; організовувати дослідження і готувати рекомендації з метою сприяння міжнародній політичній співпраці, розвитку і кодифікування міжнародного права, забезпечення прав людини і основних свобод і сприяння міжнародній співпраці в економічній, соціальній і гуманітарній сферах і у сфері культури, освіти і охорони здоров'я; рекомендувати заходи мирного залагоджування будь-якої ситуації, яка могла б порушити дружні відносини між націями; отримувати і розглядати доповіді Ради Безпеки та інших органів ООН; розглядати і затверджувати бюджет ООН і встановлювати розмір внесків держав-членів, обирати непостійних членів Ради Безпеки і членів інших рад та органів ООН і за рекомендацією Ради Безпеки призначати Генерального секретаря.

Згідно з резолюцією **Г.А.ООН** "Єдність на користь світу" від 3 листопада 1950 р. Асамблея може також вживати заходів, якщо Рада Безпеки не здатна діяти через голосування проти одного із своїх постійних членів, якщо існують підстави вбачати загрозу миру, порушення миру чи акт агресії. **Г.А.ООН** може

негайно розглянути це питання з метою надати членам Організації необхідних рекомендацій щодо колективних заходів для підтримування чи відновлення міжнародного миру та безпеки.

Кожний член ООН має в **Г.А.ООН** один голос. Рішення з найважливіших питань (підтримання міжнародного миру і безпеки, роззброєння, вибори непостійних членів Ради Безпеки, членів Економічної та Соціальної Рад, Ради з опіки, прийняття нових держав до ООН і виключення з неї, призначення Генерального секретаря ООН), бюджетних і деяких ін. питань приймаються **Г.А.ООН** більшістю у дві третини голосів присутніх і тих держав-членів Організації, що беруть участь у голосуванні. Рішення в ін. справах **Г.А.ООН** ухвалює простою більшістю голосів. Основною формою діяльності **Г.А.ООН** є чергові сесії. Щорічно у третій вівторок вересня відкривається чергова сесія **Г.А.ООН**, яка триває приблизно до середини грудня. На початку кожної сесії Асамблея обирає нового головуючого, 21 заступника головуючого і голів сімох головних комітетів.

Крім чергових, на вимогу Ради Безпеки чи більшості членів Організації можуть скликатися спеціальні, або надзвичайні сесії **Г.А.ООН**. Засідання відбуваються у Нью-Йорку (США), за винятком випадків, коли приймається рішення про скликання **Г.А.ООН** в ін. місці. Робота кожної сесії проходить на пленарних засіданнях і засіданнях комітетів. Рішення з питань, які розглядаються комітетами, приймаються на пленарних засіданнях. Найпоширенішою формою рішень **Г.А.ООН** є резолюції, які мають рекомендаційний характер. Ухвали Асамблеї з організаційних, адміністративних і бюджетних питань обов'язкові для їх адресатів.

Офіційні і робочі мови **Г.А.ООН** – англійська, французька, іспанська, російська, арабська і китайська. Україна бере активну участь у роботі **Г.А.ООН** та її органів, вирішенні питань забезпечення міжнародного миру, співробітництва в галузі економіки, дослідження і використання космосу, Світового океану, охорони навколишнього природного середовища, збереження національних і світових культурних цінностей.

У роботі сесії беруть участь Генеральний комітет (головуючий на сесії, 21 заступник головуючого й голови сімох названих вище

комітетів) та Комітет з перевірки повноважень. Протягом року робота ООН базується переважно на рішеннях **Г.А.ООН** і здійснюється комітетами та іншими органами, створеними Асамблеєю для вивчення конкретних питань і ситуацій, на міжнародних конференціях під егідою Асамблеї та Секретаріату.

6-8 вересня 2000 р. у Нью-Йорку відбувся Саміт **Г.А.ООН**, який отримав назву Саміт Тисячоліття ООН. Це було найбільше в історії зібрання світових лідерів. У Саміті взяли участь 150 голів держав та урядів, п'ять віце-президентів, один крон-принц, шість віце-прем'єрів, 21 міністр закордонних справ, які представляли більшість держав світу. За результатами Саміту було схвалено Декларацію Тисячоліття, в якій голови держав та урядів підтвердили свою відданість цілям та принципам Статуту ООН, визначили чіткі напрями діяльності ООН у новому тисячолітті: підтримання міжнародного миру і безпеки; викорінення злиденності; охорона навколишнього середовища; права людини та відповідальне урядування; зміцнення ООН.

Після завершення загальних дебатів Асамблея починає розглядати основні пункти порядку денного. Оскільки кількість питань, які вона має розглядати, дуже велика (так, порядок денний 59-ї сесії включав 163 пункти), Асамблея розподіляє пункти порядку денного залежно від їх тематики між шістьма головними комітетами, які проводять їх обговорення, намагаючись по можливості узгодити різні підходи держав, а потім подають Асамблеї на розгляд на одному з пленарних засідань проекти резолюцій та рішень.

Комітет з питань роззброєння і міжнародної безпеки (Перший комітет) – вирішує питання роззброєння та відповідні питання міжнародної безпеки; комітет з економічних і фінансових питань (Другий комітет) – економічні питання; комітет із соціальних і гуманітарних питань і питань культури (Третій комітет) – проблеми соціального та гуманітарного характеру; комітет із спеціальних політичних питань і питань деколонізації (Четвертий комітет) – питання різноманітної політичної тематики, яка не входить до сфери відання Першого комітету, а також питання деколонізації; комітет з адміністративних і бюджетних питань (П'ятий комітет) – адміністративні питання та питання бюдже-

ту ООН; комітет з правових питань (Шостий комітет) – міжнародні правові питання. Робочі і спеціальні органи **Г.А.ООН**: міжурядові комітети, робочі групи з реформ ООН; консультативні органи; експертні органи; комітети комісії: з державної служби, з міжнародного права, з інвестицій, група зовнішніх аудиторів, адміністративний трибунал ООН, комісія з права міжнародної торгівлі, об'єднаний пенсійний фонд персоналу ООН, спільна інспекція. Крім того, існують процедурні комітети (генеральний комітет і комітет з перевірки повноважень) та постійні комітети (консультативний комітет з адміністративних і бюджетних питань і комітет з внесків).

З плином часу в **Г.А.ООН** виникли різноманітні неформальні регіональні групи, які є механізмами для проведення консультацій та надання допомоги в роботі з процедурними питаннями. Це групи африканських, азійських, східноєвропейських держав, держав Латинської Америки та Карибського басейну, західноєвропейських та інших держав. Туреччина, яка з метою виборів входить до складу Групи західноєвропейських та інших держав, є також членом Групи азійських держав.

Літ.: Барышев А. Мировая политика и Организация Объединенных Наций. 1945-2009 / А. Барышев. – М. : [б. и.], 2009; Игнатов В. А. Организация Объединенных Наций : крат. справоч. / В. А. Игнатов, В. В. Шульгин. – Изд. 2-е. – М. : [б. и.], 1975; Dore Gold. Tower of Babel: How the United Nations Has Fueled Global Chaos. – New York : Three Rivers Press, 2004.

Красівський О.Я.

ГЕНЕРАЛЬНА УГОДА ГАТТ–СОТ (англ. “General Agreement on Trade and Tariffs” – ГАТТ) – Генеральна угода з тарифів і торгівлі. Була затверджена у 1947 р. на Женевській конференції представниками 23 країн світу з метою зменшення протекціонізму в міжнародній торгівлі. Вона вступила в силу в 1948 р. Метою створення ГАТТ було забезпечення сталого зростання міжнародної торгівлі та зменшення ризиків здійснення міжнародних торговельних відносин через: поступове усунення торговельних бар'єрів, за якого тарифи є єдиним способом регулювання зовнішньоекономічної діяльності; підтримка встановлених експортних та імпорتنних режимів, що забезпечує неможливість необґрунтованої та раптової зміни торговель-

них бар'єрів і тарифів; ведення торгівлі без дискримінації, тобто сприяння розвитку торгівлі національних і закордонних суб'єктів; підтримка високого рівня конкуренції на міжнародному ринку.

Діяльність організації базується на таких основних принципах:

1) торгівля без дискримінації – усі сторони повинні співробітничати на однаково сприятливих умовах, жодна країна не повинна застосовувати щодо іншої дискримінаційний підхід;

2) захист національних виробників повинен здійснюватися тільки за допомогою митних тарифів (а не шляхом адміністративних заходів);

3) стабільність торгівлі забезпечується “заморожуванням” рівня митних ставок (які визначаються для кожної країни окремо та наведені у спеціальних тарифних таблицях, що є невід'ємною частиною ГАТТ). Запровадження країною більш високого рівня митних ставок вимагає від неї сплати компенсації;

4) справедливість конкуренції забезпечується однаковими фіскальними правилами та іншими регламентаціями як для вітчизняних товарів, так і для імпортованих. Вводиться заборона демпінгу та дозвіл у застосуванні антидемпінгових заходів. Експортні премії та субсидії компенсуються за допомогою зборів; 5) усунення кількісних обмежень. У деяких випадках (напр. в умовах гострого дефіциту платіжного балансу чи для країн, що розвиваються) кількісні обмеження можуть застосовуватися;

6) проведення консультацій, примирення та врегулювання спорів. Країни мають право звертатися до ГАТТ, якщо вони вважають, що їх права порушуються іншими країнами;

7) визнання регіональних угод (зона вільної торгівлі, митний союз). Такі регіональні торговельні угруповання можуть існувати як виняток і тільки за умови дотримання певних вимог;

8) створення пільгових умов для країн, що розвиваються, з метою полегшення їх виходу на світові ринки та ін.

Функціями ГАТТ є: розробка правил і норм міжнародної торгівлі, що значно впливають на зовнішньоекономічну політику держав; сприяння лібералізації і передбачуваності торговельних відносин між країнами; забезпечення багатобічного механізму врегулювання торговельних суперечок.

Усього з 1946 по 1994 р. було проведено вісім раундів багатосторонніх торговельних переговорів у рамках ГАТТ. Результатом кожного з раундів було прийняття нових угод, що регулюють різні аспекти міжнародної торгівлі, зокрема зменшують митні ставки. Історію Генеральної угоди з тарифів і торгівлі прийнято умовно ділити на три фази – перша, з 1947 р. до Торквейського раунду (фокусувалася на тому, які саме товари підлягають регулюванню, і заморожуванні існуючих тарифів), друга, з 1959 по 1979 р., включала три раунди (зниження тарифів) і третя, Уругвайський раунд з 1986 по 1994 р. (розширення Генеральної угоди до таких нових сфер, як інтелектуальна власність, послуги, капітал і сільське господарство; зародження СОТ). Восьмий (Уругвайський) раунд торговельних переговорів був найбільш конструктивним з усіх. Прийнятий порядок денний включав питання, що розширюють рамки міжнародної торговельної політики і питання створення повноцінної міжнародної організації як такої. До обговорення були включені питання регулювання торгівлі послугами й інтелектуальної власності, здійснення міжнародних інвестицій.

Істотним недоліком системи ГАТТ була відсутність інституційної основи. Угоди ГАТТ не були обов'язковими для країн-учасниць. 15 грудня 1993 р. була прийнята Угода про створення Світової організації торгівлі (СОТ). Підписання і ратифікація Заключного акта відбулося 15 квітня 1994 р. в Марракеші (Марокко) 120-ма країнами-учасниками багатосторонніх переговорів у межах ГАТТ.

Світова організація торгівлі (СОТ) (World Trade Organization, WTO) – міжнародна організаційна структура, яка є спадкоємицею ГАТТ. Вона заснована на результатах попередніх погоджень, а також домовленостях, досягнутих під час Уругвайського раунду, інакше кажучи, це об'єднання держав, спрямоване на створення і підтримку системи юридичних норм міжнародної торгівлі. Основним завданням цієї організації є сприяння інтеграції всіх країн у багатобічну систему регулювання світової торгівлі. СОТ встановлює правила та норми зовнішньоторговельної політики, обов'язкові для всіх країн-учасниць. Це робить міжнародну торгівлю стабільною, передбачуваною, тим самим знижуючи ризики та забезпечуючи

сприятливі умови для виробничої діяльності підприємств. Принципи своєї роботи СОТ сформулювало в такий спосіб: ведення торгівлі без дискримінації, тобто сприяння розвитку торгівлі національних і закордонних суб'єктів; поступове усунення торговельних бар'єрів, за якого тарифи є єдиним способом регулювання ЗЕД; підтримка встановлених експортних та імпорتنних режимів, що забезпечує неможливість необгрунтованої та раптової зміни торговельних бар'єрів і тарифів; підтримка високого рівня конкуренції на міжнародному ринку; сприяння країнам, що розвиваються, шляхом надання їм спеціальних пільг. Зараз нормами і правилами цієї організації контролюється та регулюється більше 97% світової торгівлі. Майже 30 країн перебувають у стадії переговорного процесу про вступ до СОТ. Україна набула повноправного членства в СОТ 16 травня 2008 р.

Літ.: Васильев Ю. А. Роль ГАТТ в международно-экономической интеграции / Ю. А. Васильев. – М. : Экономика и коммерция, 2005; Дралин А. И. Международные экономические отношения : учеб. пособие / А. И. Дралин, С. Г. Михнева. – Пенза : Информ.-издат. центр ПГУ, 2006; Дюмулен И. Торгово-политическая система ГАТТ: принципы, правовые нормы и правила / И. Дюмулен. – М. : Внешняя торговля, 2003; Сабельников Л. В. Генеральное соглашение по торговле услугами / Л. В. Сабельников. – М. : БИКИ, 2005.

Крамарева О.М.

ГЕОДЕТЕРМІНІЗМ – один з визначальних принципів геополітики; концептуальний підхід, який зумовлює залежність соціальних процесів (економічних, політичних, воєнних, духовно-культурних та ін.) від фізичного простору, в якому вони еволюціонують; географічне і соціальне поняття, яке позначає тісний зв'язок між суспільством та географічним середовищем.

Понад 2 тис. років **Г.** був основним матеріалістичним тлумаченням суспільного розвитку. При цьому його соціальна функція змінювалась та ускладнювалась. Зокрема, за допомогою **Г.** обгрутовувалась колоніальна політика європейських держав XVI–XIX ст. Ідеї **Г.** використовувались під час буржуазних революцій XIX ст., спрямованих на утвердження нової моделі політико-економічних відносин. **Г.** суттєво вплинув на якість національно-визвольних рухів XX ст., що

привели до утвердження нових незалежних держав. Причини, перебіг та наслідки обох світових війн ХХ ст. (1914–1918 та 1939–1945 рр.) не можуть бути адекватно усвідомлені без використання геодетерміністського підходу. Міжнародна активність держав, наддержавних об'єднань та недержавних акторів у ХХІ ст. також залежить від Г. в його сучасній інтерпретації.

Вплив географічного фактора на суспільний розвиток було зафіксовано ще мислителями Стародавньої Греції (Геродот, Гіппократ, Страбон, Полібій). Новий імпульс ідеї Г. отримали у ХVІІ–ХVІІІ ст. (Ж.Боден, Ш.Монтеск'є). Поділяючи землю на три пояси – екваторіальний, помірний, полярний – Ж.Боден рекомендував правителям установлювати політичний режим з урахуванням географічних факторів. Становлення англійської колоніальної імперії ХІХ ст., над якою “ніколи не заходило сонце”, з геодетерміністських позицій пояснював Г.Бокль. Тоді ж теорію “ландшафтних впливів” запропонував К.Ріттер (Німеччина): ландшафт як “органічна природна область” характеризується як зовнішніми межами, так і внутрішніми зв'язками, через які здійснюється вплив природи на компактні маси людей. Ідеї Г. вдало використав К.Маркс (Німеччина): географічне середовище впливає на людину через економічні відносини, що виникають у конкретній місцевості на основі наявних виробничих сил. Умовою розвитку останніх є властивості природного середовища, де відбувається їх становлення та розгортання. Вчення К.Маркса про роль географічного фактора в суспільно-економічному поступі мало величезне ідеологічне значення. Нерівномірність розвитку різних країн безпосередньо пов'язувалась з географічними умовами та організаційними формами й технологіями використання природних багатств. Наслідком подібного тлумачення соціально-природної дихотомії стали марксистські рекомендації щодо політико-революційного перерозподілу суспільних багатств як у межах окремої країни, так і у світовому масштабі.

Географічну детермінованість має і самосвідомість народів, оформлена у вигляді сукупності уявлень про “рідну землю”. Деякі її елементи у вигляді або візуальних образів (тополя в українців, береза у росіян, дуб в англійців, лавр у іспанців, сакура у японців),

або топоніміки (ріки Дніпро, Волга, Рейн, гора Фудзіяма та ін.) стають додатковими символами національної ідентичності.

Новітнім варіантом розвитку Г. в середині ХХ ст. став “географічний поссібілізм” (В.Бланш, Л.Февр). Його слід розглядати як концептуальну основу сучасних антропогеографічних та історично-географічних поглядів. Беручи за основу домінування раціональних дій людини над ірраціональними, поссібілізм пропонує робити свідомий вибір із сукупності альтернативних варіантів взаємовідносин з природою. У цьому разі йдеться про екологічну корекцію взаємовідносин людини з природним середовищем, посилення природоохоронної складової в діяльності людини та суспільства.

Крайністю в усвідомленні ролі географічного середовища є позиція “географічного нігілізму”, повного заперечення природного впливу на соціум. Такою ж крайністю слід вважати відчуття надмірної залежності соціального життя від природних чинників. Творчі можливості особистості, розвиток науки і техніки, культурний обмін між народами, нові глобалізаційні комунікації створюють певну дистанцію у відносинах людини і природи, роблять їх взаємозв'язок непрямим та більш гнучким.

Попри це важливість Г. у сучасних умовах не підлягає сумніву. Соціальна діяльність, що базується на критеріях прогресивного розвитку, має враховувати стрімке накопичення викликів, загроз та небезпек економіко-екологічного походження. Це диктує необхідність відмови від осучаснених стратегій “підкорення природи”, гармонійної адаптації країн і народів до природно-географічних умов існування.

Літ.: *Бжезинский З.* Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М. : Международные отношения, 1999; *Гаджиев К.* Введение в геополитику / К. Гаджиев. – М. : Логос, 1998; *Дергачев В.* Геополитика / В. Дергачев. – К. : ВИРА-Р, 2000; *Дугин А.* Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А. Дугин. – М. : [б. и.], 1997; *Кудряченко А. І.* Геополітика / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К. : [б. в.], 2004; *Стратегії розвитку України: теорія і практика.* – К. : НІСД, 2002; *Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти.* – К. : [б. в.], 2002; *Шульга М. А.* Російський дискурс геополітики / М. А. Шульга. – К. : [б. в.], 2006.

Смолянук В. Ф.

ГЕОПОЛІТИКА – політологічна концепція, що вбачає у державній політиці (переважно зовнішній) визначальну роль географічних факторів: просторове розташування країни, розмір території, наявність, обмеженість чи відсутність природних ресурсів, клімат, кількість і щільність населення тощо, а також наукова дисципліна, яка розглядає вплив географічних (просторових) чинників на внутрішню та особливо зовнішню політику держав і наддержавних об'єднань; мистецтво використання політичної влади над певною територією; цілеспрямована діяльність суб'єктів міжнародних відносин, що дає змогу їм здійснювати ефективний контроль простору з метою реалізації своїх життєво важливих інтересів.

Першість використання терміна “Г.” приписують шведському державознавцю і географу Р.Челлену (1864–1922). Розглядаючи Г. як складову політології, вчений вважав, що Г. – це наука про державу як географічний організм, втілений у просторі.

Родоначальником Г. як нового наукового напрямку вважають німецького дослідника Ф.Ратцеля (1844–1904). Базові ідеї геополітичної доктрини Ф.Ратцеля (праця 1907 “Політична географія”) полягали у ставленні до держави як “живого просторового, укоріненого в ґрунті, організму”: просторова експансія держави є природним процесом, характерним для розвитку живого організму; великі країни у своєму розвитку виявляють тенденцію до максимальної географічної експансії, яка поступово виходить на планетарний рівень.

Основним шляхом нарощування могутності держави як організму Ф.Ратцель вважав територіальну експансію або розширення життєвого простору (Lebensraum). Він сформулював географічні закони просторової експансії: простір держави збільшується разом з підвищенням її культури; просторове зростання держави супроводжується іншими симптомами розвитку – ідеологічними впливами, торгівлею, виробництвом, місіонерством, підвищенням активності в різних сферах; просторове зростання держави здійснюється шляхом поєднання та поглинання малих держав; кордон є периферійним органом, що свідчить про зростання сили або слабкості та зміни в державному організмі; у своєму зростанні держава намагається увібрати в себе найбільш цінні елементи фізичного оточення, берегові лінії,

гірла рік, рівнини, багаті на ресурси райони; вихідний імпульс до територіального зростання держава одержує ззовні як результат різниці рівнів цивілізації на територіях, що є сусідами; загальна тенденція до об'єднання слабких націй переходить від держави до держави і, набираючи силу, підштовхує до ще більшого розширення територій. К.Хаусхофер (1869–1946, Німеччина) пропонував інше визначення: “Г. є наукою про відносини Землі та політичних процесів. Г. – це географічний розум держави”. Планетарне протистояння – “морські сили” проти “континентальних сил” – був для нього ключем, що відкривав таємниці міжнародної політики.

На початку ХХ ст. Ш.Радо вивів закономірності розвитку держав, що прагнуть мати власне “геополітичне обличчя”: тяжіння континентальних держав до моря; прагнення приморських країн до завоювання протилежного берега або оволодіння цілим морським басейном; переростання політичної системи через океан; міждержавна боротьба за оволодіння морськими шляхами і протоками; використання рік як стрижня державного будівництва та історичного розвитку; а великих рік – як природних національних та державних кордонів; використання великих річково-морських систем як геополітичних баз збереження та розвитку держави.

У 70-х рр. ХХ ст. американський політолог К.Грей визначив Г. як науку про “взаємозв'язок фізичного середовища у тому вигляді, як воно сприймається, змінюється і використовується людьми, та світової політики”.

Предметом Г. є простір з позиції політики (держави, коаліції держав), глобальні політичні, економічні, соціальні, комунікативні й ін. процеси, механізми державного управління цими процесами.

Опорними категоріями Г. є політико-географічний простір, контроль над простором, центри (полюси) сили, баланс сил, монополярність, багатополярність, стратегічні партнери, країни-сателіти, санітарні кордони, національні інтереси, механізми реалізації інтересів та ін.

До головних функцій Г. відносять: пізнавальну (вивчення тенденцій геополітичного розвитку країн і народів, динаміки різноманітних явищ, процесів, подій); управлінську (збирання та аналіз емпіричної інформації з метою вироблення відповідних рішень і рекомендацій); ідеологічну (теоретичне об-

грунтування геополітичної стратегії власної держави, переконання політичної еліти й населення у її дієвості та правильності); прогностичну (визначення перспектив розвитку геополітичних сил, можливостей їх впливу на міжнародні відносини).

Основним законом Г. є утвердження фундаментального дуалізму, відображеного в географічній будові планети та історичній типології цивілізацій. Такий дуалізм виражається в одвічному протистоянні телурократії (сухопутної могутності) і таласократії (морської могутності). Крізь призму Г. вся історія людських суспільств розглядається як нестійке й конфліктне поєднання двох природних стихій – Суші і Моря.

Телурократія пов'язана з фіксованістю простору та стійкістю його якісних характеристик. На цивілізаційному рівні це втілюється в сталості, консерватизмі, суворих правових нормах, яким підпорядковуються великі об'єднання людей – роди, племена, нації, держави, імперії. У сухопутних (осілих) народів дух індивідуалізму, підприємництва перебуває у пригніченому стані. Їм властиві насамперед колективізм та ієрархічність.

Таласократія, навпроти, відповідає типу цивілізації, що ґрунтується на динамічності, рухливості, здатності до технічного розвитку. Цивілізаціям такого типу властиві мореплавання, торгівля, дух індивідуального підприємництва. Індивідуалізм у них стає вищою суспільною цінністю. Етичні та юридичні норми розвиваються, стають відносними і рухомими.

Другий закон Г.: чинник фізичного простору в історії людства невпинно посилюється. Епоха Великих географічних відкриттів, яка розпочалась наприкінці XV ст., сприяла остаточному становленню таласократії як самостійного планетарного явища. Таласократичне світосприйняття та політичне конструювання перемістилися з морських держав Євразії в англосаксонський світ (Англія, Америка та їх колонії).

Боротьба Англії з континентальними державами – Австро-Угорщиною, Німеччиною, Росією – була змістом геополітичного протистояння XVIII–XIX, першої половини XX ст. Із середини XX ст. основною цитаделлю таласократії стали Сполучені Штати Америки. В холодній війні 1946–1991 рр. геополітичний дуалізм досяг максимального розвитку, при цьому таласократія ототожнювалась із США, телурократія – із СРСР.

Після розпаду СРСР (1991) у світі розпочалися грандіозні геополітичні зрушення з невизначеними для людства наслідками. Їх головними віхами стали: розпад Радянського Союзу, СФРЮ та світової системи соціалізму; світове лідерство США; об'єднання Німеччини; зміна суспільно-політичного устрою в державах Центральної та Східної Європи; просування НАТО на Схід; розширення Євросоюзу, його економічне і політичне зміцнення; виникнення регіональних геополітичних лідерів (Китай, Бразилія, Індія) та поступове виокремлення їх планетарних амбіцій тощо. В умовах високої динаміки геополітичних змін оприлюднено оптимістичні та песимістичні концепції нового світового порядку, в яких пріоритет віддається або ринку і демократії, або посиленню націоналізму та сепаратизму.

Відомими представниками Г. класичного періоду її розвитку були К.Вітгофель, Ф.Науман, К.Шмідт, К.Хаусхофер, А. фон Тірпіц (Німеччина), Х.Маккіндер, Ф.Коломб, У.Черчилль (Великобританія), А.Мехен, Н.Спикмен, І.Боумен, Ч.Макдональд (США), П. де ла Блаш (Франція), Дж. Дуе (Італія), Ф.Коноє (Японія). Російський напрям класичної Г. розвивався завдяки працям М.Данилевського, В.Семенова-Тян-Шанського, П.Савицького та ін.

Відомими сучасними продовжувачами американської геополітичної школи стали Б.Броді, М.Каплан, І.Валлерстайн, З.Бжезинський, С.Гантінгтон, Г.Кісінджер, Ф.Фукуяма, П.Бюкенен, П.Джонсон, Д.Додні. Європейські геополітичні традиції розвинули Б.Лідел-Гарт, Е.Кінгстон-Маклорі, А.Тойнбі, П.Тейлор (Великобританія), К.Ясперс (Німеччина), П.Галуа, Ф.Бродель, І.Рамоне, Ж.-Ф.Дюмон, І.Лакост (Франція), М.Кастелз (Іспанія). Російська геополітична думка набула нових вимірів у роботах Л.Гумільова, О.Дугіна, В.Жириновського, Л.Івашова, К.Гаджисва, А.Уткіна, М.Мироненка, С.Кисельова, В.Колосова, А.Неклесси, Е.Позднякова, К.Сорокіна, В.Цимбурського.

Літ.: *Исаев Б. А.* Геополитика / Б. А. Исаев. – СПб. : [б. и.], 2005; *Дергачев В. А.* Геополитика / В. А. Дергачев. – К. : [б. и.], 2000; *Кудряченко А. И.* Геополитика / А. И. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К. : [б. в.], 2004; *Лукашевич В. М.* Глобалистика / В. М. Лукашевич. – Львов : [б. и.], 2004; *Шульга М. А.* Російський дискурс геополітики / М. А. Шульга. – К. : [б. в.], 2006.

Смолянук В. Ф.

ГЕОПОЛІТИЧНІ КОДЕКСИ (КОДИ) ДЕРЖАВИ – оперативне зведення стратегічних пропозицій, які входять до набору політико-географічних гіпотез, що складають основу зовнішньої політики держави, спрямованої на забезпечення контролю над геополітичним силовим полем шляхом мобілізації політичних, економічних, військових та інших засобів.

Оперативні кодекси містять оцінку:

- геополітичних моделей зарубіжних держав, що отримана шляхом вивчення офіційних документів і заяв лідерів цих держав щодо пріоритетів та напрямів зовнішньої політики, основ політики безпеки, стратегічного партнерства, співпраці держави з міжнародними організаціями тощо;
- експансіоністських систем конкретних держав (домінуючі геополітичні цілі в суспільстві, методи концентрації управління, які можуть бути використані у світових процесах – руйнування управління в регіонах-конкурентах та інтеграція уламків або випереджальне вписування в регіон-конкурент, інструментарій та технології експансії);
- діяльності конкретної держави в інших країнах світу (матриця геополітичного аналізу: політичні зв'язки (державні і суспільні контакти та їх рівень, політичні союзи тощо); економічні зв'язки (стан економіки та залежність від ввезення і вивезення сировини та продукції, транспортні зв'язки, економічна допомога і т.ін.); військова присутність (наявність баз, військ, радників, військової допомоги тощо);
- сучасних тенденцій геополітичного суперництва – протистояння і зіткнення протилежних інтересів держав;
- ймовірності досягнення геополітичних цілей державами-конкурентами, що ґрунтується на результатах аналізу ресурсних можливостей реалізації геополітичної стратегії та інтегральної могутності цих держав. Це дає змогу спрогнозувати часові параметри виникнення тих чи інших подій міжнародного життя;
- обстановки в геостратегічних комплексах, які розглядаються як особливі системи “акторів” міжнародних відносин, об'єднаних географічною близькістю, чий взаємовідносини у сфері безпеки настільки суттєві, що визначають їх національні інтереси і лінії розмежування з іншими регіональними формуваннями;

– районів за межами кордонів держави з точки зору їх стратегічної важливості і як потенційних загроз національним інтересам;

– сильних та слабких сторін системи забезпечення національної безпеки держави, ресурсних можливостей реалізації геополітичної стратегії.

Також **Г.к.(к.)д.** можуть містити варіанти стратегій забезпечення національної безпеки в конкретних зовнішньополітичних умовах та сценарії реагування органів державної влади на потенційні загрози національній безпеці у зовнішньополітичній сфері та обґрунтування такого реагування.

Г.к.(к.)д. не лише державноцентричні, але й містять особливий погляд на світ та роль і місце країни в ньому. Водночас кодекси сприймаються як основні будівельні блоки геополітичних світових порядків.

Г.к.(к.)д. діють на трьох рівнях – місцевому, регіональному, світовому.

Г.к.(к.)д. місцевого рівня складається з оцінок сусідніх держав. Уряди всіх країн, навіть невеликих, повинні мати такий кодекс.

Г.к.(к.)д. регіонального рівня необхідний державам, які намагаються поширити свій вплив далі своїх сусідів першого порядку. Урядам всіх регіональних держав і потенційних регіональних держав необхідно планувати такі кодекси.

Г.к.(к.)д. глобального рівня необхідний державам, які намагаються поширити свій вплив на весь глобальний геополітичний простір.

Відповідно, всі країни мають місцеві **Г.к.(к.)д.**, більшість мають регіональні, і лише країни, які мають ядерну зброю, – глобальні кодекси (світового рівня).

Г.к.(к.)д. інколи можуть вступати в конфлікт між собою. Прикладом можуть слугувати взаємини між Туреччиною та Грецією. Обидві країни входять до НАТО, тобто мають спільний регіональний **Г.к.(к.)д.**, встановлений цією організацією, водночас перебувають у традиційно місцевій ворожнечі.

Глобальні Г.к.(к.)д. З 1960-х рр. розпочалася “ера балістичних ракет”. Дальність польоту балістичних ракет становить до 15 тис. км, “євростратегічних” – до 2 тис. км, тактичних – до 900 км, швидкість польоту до 25-30 тис. км за годину, досить висока точність попадання у визначені цілі, а також мобільність розміщення (шахти, підводні човни, бомбардувальники) – всі ці характе-

ристики здійснили переворот в ієрархії стратегічних сил.

Більшість географічних факторів (острівне положення, геоморфологічні особливості, метеорологічні умови тощо) втратили для світової геостратегії свій початковий смисл. Епоха “великих батальйонів” як основного елемента традиційної стратегії з появою “атому” і балістичних ракет повністю завершилася.

Глобальні **Г.к.(к.)д.** у низці ключових для світової геополітики країн сформувалися після Другої світової війни.

Літ.: *Замятина И. В.* Геополитика и геостратегия России (XVIII-XIX века) / И. В. Замятина. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2005; *Кудряченко А. І.* Геополітика / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К. : МАУП, 2004; *Киссинджер Г.* Дипломатія / Г. Киссинджер. – М. : Ладомир, 1997; *Колосов В. А.* Геополитика и политическая география / В. А. Колосов, В. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001; *Ожиганов Э. Н.* Стратегический анализ политики: Теоретические основания и методы / Э. Н. Ожиганов. – М. : Аспект Пресс, 2006; *Ситник Г. П.* Геополітика і національна безпека : словник термінів / Г. П. Ситник, В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєєв. – К. : Вид-во НАДУ, 2005; *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К. : Вид-во “Кондор”, 2007; *Філософія і методологічні проблеми воєнної теорії та практики / Л. М. Будагьянц, С. П. Мосов, М. М. Шевченко та ін.* – К. : НАОУ, 2006; *Шапталов Б. Н.* Теорія і практика експансіонізму: Опыт сильных держав / Б. Н. Шапталов. – М. : Книжн. дом “ЛИБРОКОМ”, 2009; *Шныпко А. С.* Экономические войны : истоки, цели, проблемы, перспективы / А. С. Шныпко. – К. : Генеза, 2007.

Шевченко М.М.

ГЕОСТРАТЕГИЯ (англ. Geostategy) – сукупність напрямів зовнішньополітичної і зовнішньоєкономічної діяльності держави на світовій арені. **Г.** складає стрижневу частину доктрини національної безпеки, що містить технологію поведінки держави для досягнення поставлених цілей у геополітичному і геоекономічному просторі. За своєю суттю **Г.** це – мистецтво нейтралізації руйнівних (для соціуму) наслідків зовнішнього чи внутрішнього викликів (негативної порубіжної енергетики) багатовимірного комунікаційного простору; це – використання сили держави для досягнення поставлених цілей, враховуючи реалії міжнародної силової гри –

тобто сутність, інтереси і наміри противника, союзника, національних і транснаціональних груп, які входять до світової спільноти. **Г.** створює основу для розробки технологій реалізації національних чи регіональних пріоритетів, попередження соціальних і екологічних катастроф, що зароджуються на енергонасичених рубежах. На відміну від стратегії (мистецтво керувати сучасною політичною чи громадською боротьбою), виділяється мегастратегія (довготривала стратегія).

На геостратегічному рівні відносини України і Росії вплетені в контекст відносин великої трійки Росія-ЄС-США, а також Китаю. На рівні геоекономіки і Україна, і Росія щільно інтегровані у світосистему і чутливо реагують на всі її зміни. У цьому аспекті визначальну роль відіграє світова економічною криза, яка має фундаментальний характер і справлятиме величезний вплив на майбутнє як України, так і Росії. Тому потрібно розуміти її суть. Вона полягає в переході від моделі фінансово-спекулятивного капіталізму до якоїсь нової моделі. У сфері міжнародних відносин суперкриза остаточно добиває систему Ялтинсько-Потсдамських угод, що свого часу поклали початок формуванню нового світового порядку. На глобальному рівні можливості України є вкрай обмеженими, враховуючи значне зниження її економічного і військового потенціалу, та те, що вона позбавилася ядерної зброї. Внаслідок глобального геостратегічного програвання Україна на цьому рівні є об’єктом тиску з боку глобальних силових гравців – США та міжнародних фінансових структур, РФ, яка зберігає статус глобальної військово-стратегічної потуги, Європейської спільноти та інших. У ситуації геостратегічної ізоляції, що склалася нині, Україна може зберігати свій геоекономічний статус суб’єкта, якщо балансуватиме на глобальному рівні між інтересами світових потуг, в очікуванні сприятливішої для себе ситуації. Україна неодмінно програватиме як суб’єкт, коли глобальні гравці порозуміються поміж собою в українському питанні. Жорстока дійсність полягає в тому, що коли країна падає в прірву, це часто не зачіпає інтереси інших, але коли вона прагне зробити хоч малий крок щодо підвищення власного статусу суб’єкта, неодмінно посилюється зовнішній тиск. Ми можемо це бачити на

прикладі ситуації навколо будівництва іранської АЕС, танкового контракту з Пакистаном, контракту з південнокорейською фірмою ДЕУ в галузі автомобілебудування, газотранспортною системою України тощо. Очевидним є те, що і Росія, і США у своїх геостратегіях прагнуть змінити баланс сил. Причому Росія швидше перебуває в позиції того, що обороняється. Тим більше, що світова криза зараз істотно погіршує її економічну погужність, ставлячи під питання досягнення тих великих і амбітних цілей, які розглядалися на порядку денному путінським режимом. Звідси така важлива роль України, яку всі основні гравці розглядають як важливий геостратегічний майданчик. Контроль над нею дає змогу реалізувати свої цілі як США, так і Росії з Європою. Якщо Україна буде нездатна стабілізувати ситуацію, то рано чи пізно її могутніші сусіди – Росія і ЄС – ухвалитимуть рішення про розподіл країни. Німеччина і Росія неодноразово доводили, що можуть знайти компроміс щодо розподілу сфер впливу у Східній Європі. При цьому необхідно враховувати спроби США запобігти можливості континентального союзу Німеччини і Росії. Вашингтону критично важливо, щоб Східна Європа залишалася буфером між ЄС і Росією, щоб запобігти зазначеній вище загрозі. Ось чому США прагнуть зіграти свою партію в Україні, роль якої в проекті “Розділена Європа” є критичною. Відповідно, це викликає протидію Росії, для якої перетворення України на американський плацдарм смерті подібно. Тому війна за Україну вестиметься в найжорсткіших, найрадикальніших формах, якщо США і Росія не домовляться між собою. А це означає, що обидві сторони через своїх гравців прагнуть радикалізувати ситуацію в Україні. Тому на сьогодні найбільш оптимальною формою зовнішньої політики є активний, наступальний нейтралітет, спрямований на інтенсифікацію дрібніших геоекономічних векторів, що сприяли б розбудові зовнішньоекономічних зв’язків і зміцненню внутрішньої інфраструктури.

Необхідно з геостратегічних міркувань зняти з порядку денного фобії Росії щодо вступу України в НАТО. З історичних прикладів відома роль і участь Старої Європи щодо спроб реанімування Української держави, а тому й нині вона не вступатиметься за Ук-

раїну. Показовим у цьому плані є негативна реакція Франції і Німеччини щодо вступу України в НАТО. А тому історичні традиції Мюнхена не слід викидати на смітник історії. Необхідний активний нейтралітет (передішка) на роки 10-15, який би дав змогу стабілізувати ситуацію (економічну, політичну, соціальну) в країні. Знімаючи з порядку денного проблему НАТО, ми можемо перевести відносини з Росією в більш-менш конструктивне русло з подальшими можливостями, підключаючи свій транзитний потенціал, сільськогосподарські, виробничі ресурси, брати участь у формуванні нового континентального порядку, до якого прагнуть Франція і Німеччина, – з одного боку, а з другого – Росія.

Літ.: *Василевський О. Л.* Структура геополітичних інтересів України / О. Л. Василевський, М. Н. Гончар. – К.: [б. в.], 1995; *Василенко С.* Українська геополітика. Вектор визначено / С. Василенко // Віче. – 2000. – № 9; *Колосов В. А.* Геополітика и политическая география / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М.: Аспект Пресс, 2001; *Моро Дефарж Ф.* Введение в геополитику / Дефарж Ф. Моро. – М.: Конкорд, 1996; *Україна у геополітичному інтер’єрі ХХ століття* // Політ. думка. – 1994. – № 3.

Розпутьенко І.В.

ГЕРЦОГ СЮЛІ МАКСИМІЛЬСН ДЕ БЕТЮН (1560–1641), барон Роні, (з 1606 р.) – видатний державний діяч Франції, сподвижник короля Генріха IV Бурбона. Народився в сім’ї гугенотів, які жили у м. Роні-сюр-Сайн неподалік від Парижа. Родове прізвище Бетюн. Був відправлений на навчання до Парижа, де пережив Варфоломівську ніч 1572 р. Через 4 роки приєднався до Генріха Наварського і брав активну участь у релігійних війнах. Показав себе відважним воїном, у битві при Іврі отримав 7 ран. У 1599–1611 рр. сюрінтендант (міністр) королівських фінансів і одночасно головний начальник артилерії та сюрінтендант фортифікації, з 1634 р. – маршал Франції. Характеризуючи, Вольтер зазначав, що був дуже хоробрим воїном і ще кращим міністром. Зробив вагомий внесок у зміцнення французької централізованої держави і захист національних інтересів Франції. Умілий адміністратор і фінансист, зміг внести в державне управління багато нового і важливого. Один з його сучасних французьких біографів пише, що

“в галереї героїв французької історії Сюлі посідає почесне місце біля Верцінґеторікса, Жанни д’Арк і Наполеона. Всі французи, з часів початкової школи, знають про прекрасного міністра, який допомагав Генріху IV”. Будучи у відставці, написав свою знамениту працю “Мемуари мудреця та королівська державна економіка”, два томи якої були віддруковані в його власній друкарні 1638 р., а два наступних – вже після його смерті в 1662 р. Вона протягом наступних трьох з половиною століть неодноразово перевидавалася в різних країнах.

Протистояння Франції й Габсбургів показало, що з появою великих централізованих держав у зовнішній політиці починає панувати принцип реалістичного розрахунку, не прикритий релігійними ілюзіями. Державний інтерес стає основою політичних розрахунків, міжнародних комбінацій і союзів. У своїх мемуарах, оцінюючи зміни в міжнародних відносинах, писав: “Кожний король Франції має скоріше думати про те, щоб набути друзів і союзників, міцно пов’язаних з ним спільністю інтересів – а це найнадійніший зв’язок, – ніж накликати на себе невгамовну ненависть і ворожість проектами, які переважають його власні сили”. Досвід тривалих і виснажливих воєн XVI ст. став поштовхом до вироблення певних принципів міжнародних відносин, зокрема “природних кордонів” та “політичної рівноваги”.

Виходячи з цих ідей герцог Сюлі викладає свій проект – “Великий задум” (“Le grand Dessein”), який приписував Генріху IV. Це один з найбільш відомих проектів досягнення європейської єдності і створення конфедеративної структури з наднаціональними установами. За взірць своєї моделі брав досвід створення у Давній Греції союзів міст-держав – амфікціоній. Головною концепцією плану була “рівновага сили”. Для цього Габсбурги мали нізвестися до володарів одного Піренейського півострова і здійснена перекройка всієї політичної карти континенту. Жодна держава не повинна бути такою могутньою, щоб накинути свою волю решті держав. Європа, визнаючи рівноправність католиків і протестантів, мала обернутися на “християнську республіку” (une republicque tres chretienne), “одну велику родину”. В її межах усі мали насолоджуватись свободою торгівлі. Поза її кордонами треба було знищити Туреччину і

відновити Візантійську імперію, не припиняти “вигідних” завоювань в Азії та Північній Африці. Для підтримання стабільності та боротьби із зовнішньою загрозою планувалося створити європейську армію чисельністю понад 300 тис. солдатів, до складу якої входили б піхота, кіннота, артилерія і флот.

Як механізм забезпечення довічного миру планував сформувати Європейську лігу володарів із 6 спадкових (Англія, Данія, Франція, Ломбардія, Іспанія, Швеція) та 5 виборних (Угорщина, Чехія, Німеччина, Польща і папство) монархій, а також 4 республік (Швейцарія, Нідерланди, Венеція і проєтована Італійська федерація). На чолі федерації ставала особлива рада – сенат з 66 представників, з яких по чотири місця надавалося кожній з великих держав і по два – решті. Сенат призначався на трирічний термін. Посада голови підлягала ротатії. На раду покладалося завдання охорони загального миру й розв’язання суперечок між державами та правителями і підданими. Його рішення були обов’язковими для всіх членів союзу. Що стосується Східної Європи, то згідно з “Великим задумом” Росія могла бути прийнята до нової організації Європи. Однак, “якщо великий князь Московський або цар руський, якого вважають князем скіфським, відмовиться вступити в це об’єднання, коли йому буде зроблена відповідна пропозиція, то з ним слід поводитися як з турецьким султаном, позбавити його володінь у Європі і відкинути в Азію”.

Ставши популярним у добу “рівноваги сил” проект привернув до себе велику увагу. За два століття, що проминули від другого видання (1742) до заснування Ліги націй та Європейської Спільноти, найважливіші думки про міжнародну стабільність, про вільну торгівлю, про об’єднаний суверенітет і про спільну підтримку ладу не втратили своєї привабливості. А найголовніше, підкреслює Норман Дейвіс, проєкт утверджує принцип, який часто нехтують: мир – це функція влади.

Літ.: *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Ивонин Ю. Е.* Императоры, короли, министры. Политические портреты XVI века: ист. очерки / Ю. Е. Ивонин. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1994; *История дипломатии* : в 3 т. / под ред. В. П. Потемкина. – М. : Огиз, 1941. – Т. 1; *Грюнвальд Константин*. Фран-

ко-русские союзы / Константин Грюнвальд ; пер. с фр. Ю. И. Львин. – М. : Междунар. отнош., 1968; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *McCormick John.* Understanding the European union: A Concise Introduction (3rd edn)/ John McCormick. – N-Y : Palgrave Macmillan, 2005; *Derek Heater.* The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London: Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – процес взаємозв'язку, який означає, що наше життя все більше проходить під впливом подій, що відбуваються, але рішення приймаються на великій відстані від нас. Головною ознакою Г. є те, що географічна відстань є доцільністю, яка зменшується, і що територіальні межі, як, наприклад, між національними державами, стають менш важливими. Однак у жодному випадку Г. не означає, що “місцеве” і “національне” підпорядковані “глобальному”. Швидше, вона висуває на перший план як поглиблення, так і розширення політичного процесу в розумінні того, що місцеві, національні і глобальні події (або, можливо, місцеві, регіональні, національні, міжнародні і глобальні події) постійно взаємодіють.

Поняття Г. не має однозначного визначення та тлумачення. Незважаючи на посилення інтересу до явища Г., починаючи з 1980-х рр. термін все ще використовується для пояснення різних процесів, політики, стратегії, маркетингу, категорії або навіть ідеології. Проблема з Г. полягає в тому, що вона є не єдиним процесом, а комплексом процесів, які іноді частково збігаються і навіть поєднуються, а деколи є внутрішньосуперечливими і навіть протилежними один до одного. Тому важко звести Г. до однієї теми.

Взаємозв'язок, який породила Г., багатоглибинний. Популярним є зображення Г. як низхідного процесу, основи єдиної глобальної системи, яка відображає себе в усіх частинах світу. У цьому вигляді Г. пов'язується з

гомогенізацією¹ як культурна, соціальна, економічна і політична різноманітність, що зруйнована у світі, в якому ми всі дивимось ті ж самі телепередачі, купуємо ті самі товари, їмо ті самі продукти, підтримуємо одних спортивних зірок і наслідуюмо витівки тих самих знаменитостей. Проте Г. часто йде рука в руку з локалізацією, регіоналізацією та багатокультурністю (multiculturalism). Це відбувається з різних причин. По-перше, потужність національної держави в процесі управління економічним і політичним життям то посилюється, то послаблюється. Тому, оскільки відданість державі, базована на нації і політичному націоналізмові, поступово зникає, її часто замінює те, що пов'язано з місцевою спільнотою або регіоном чи релігійною і етнічною ідентичністю. Релігійний фундаменталізм може, наприклад, розглядатися як відповідь глобалізації. По-друге, побоювання або загроза гомогенізації, особливо коли вона сприймається як форма імперіалізму, провокує культурно-політичний опір. Це може приводити до відродження інтересу до мов, які зникають, і культур меншин. По-третє, замість простого забезпечення глобальної монокультури Г. певним чином формувала більш складні зразки соціальної і культурної різноманітності в розвитку і так само розвивала держави. У розвинених західних державах споживання товарів і символів було поглинене в більш традиційних культурних звичках через процес **індігенізації**² (indigenization). Держави, що розвиваються, також не уникали широкого впливу культурних змін, що все більше відбуваються під впливом “Кока-Коли”, “Мак-Дональдсу” та МТВ, а не західних релігій, медицини і терапевтичних методів, чи мистецтва, музики і літератури.

Г. має свої характерні форми, які також можуть бути ідентифіковані. Найбільш важливими з них є: економічна глобалізація (**Е.г.**); культурна глобалізація (**К.г.**); політична глобалізація (**П.г.**).

Г. в економічній сфері характеризує: посилення значення наднаціональної координації та інтеграції, регіональних та світових економічних угод; глобальний поділ праці; зростання ролі багатонаціональних та трансна-

¹ Гомогенізація – тенденція до того, щоб усі частини або елементи (в даному випадку країни) стали подібними або ідентичними.

² Індігенізація (Indigenization) (тубільність, місцевість) – це процес, через який чужі товари і символи поглинаються шляхом пристосування до місцевих потреб і обставин.

ціональних корпорацій (“Ніссан”, “Тойота”, “Пепсі-Кола” тощо); становлення універсального, єдиного економічного механізму, що охоплює весь світ; блискавичність, з якою фінансові ринки реагують на події в окремих країнах.

Е.г. відображається в ідеї, що економіка жодної країни світу зараз не є ізольованою: всі економіки, до більшої або меншої міри, поглинені глобальною економікою, яка є об’єднаною. Тому Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) визначила **Г.** як “переміщення від безлічі окремих економік країн до глобальної економіки, в якій виробництво є інтернаціоналізованим і фінансовим капіталом, виникає між країнами вільно і миттєво”. Крах комунізму надав могутній поштовх **Е.г.**, в якій він проклав шлях до поглинання в глобальну капіталістичну систему останнього важливого блоку держав, що залишалися за його межами. **Е.г.** у цьому контексті також допомогла прискорити крах комунізму шляхом зменшення торгових обмежень, зміни контролю і вільнішого руху інвестиційного капіталу з 1980-х рр. і далі. Одне з ключових значень **Е.г.** полягає в послабленні спроможності національних урядів в управлінні їхніми економіками і, зокрема, в перешкоджанні їх реструктуризації по всіх лініях вільного ринку.

Г. у сфері культури проявляється через: перетворення планети на “світове село” (М.Маклуен), коли мільйони людей завдяки ЗМІ практично миттєво та одночасно стають свідками подій, що відбуваються в різних куточках Земної кулі; залучення людей, які живуть у різних країнах та на різних континентах, до одного й того ж самого культурного досвіду (олімпіади, рок-концерти); уніфікація смаків, сприйняття уподобань (кока-кола, джинси, “мильні опери”); безпосереднє знайомство зі способом життя, звичаями, нормами поведінки в інших країнах (через туризм, роботу за кордоном, міграцію); поява мови міжнародного спілкування – англійської; повсюдне поширення уніфікованих комп’ютерних технологій, Інтернету; “розмивання” місцевих культурних традицій, їх заміна масовою споживацькою культурою західного типу.

К.г. є процесом, який інформацію, продукти і символи, що були вироблені в одній ча-

стині світу, вводить у глобальний потік, який прагне “вирівняти” культурні відмінності між націями, регіонами та індивідуумами. Іноді це зображувалося як процес **МакДональдизації** (McDonaldization)³. **К.г.**, що спонукає, зокрема, зростання міжнаціональних компаній і появу глобальних продуктів, наповнюється також так званою інформаційною революцією, поширенням супутникового зв’язку, телекомунікаційних мереж, інформаційних технологій та Інтернету і глобальних медіа-корпорацій. Проте культура як обслуговує, так і стримує сили глобалізації. На додаток до повсюдності голлівудських фільмів, кросівок Найк та будинків кави Старбукс світ через продажу товарів вимагає чутливого ставлення до тубільних культур і соціальних звичаїв.

Г. в політичній сфері проявляє себе через виникнення: наднаціональних одиниць різного масштабу, а саме політичних і воєнних блоків (НАТО), імперських сфер впливу (сфера впливу США), коаліцій правлячих груп (“Велика сімка”), континентальних або регіональних об’єднань (ЄС), всесвітніх міжнародних організацій (ООН); контурів майбутнього всесвітнього уряду (Європейський Парламент, Інтерпол); зростаючої політичної однорідності світового суспільства (демократизація суспільно-політичного життя).

П.г. очевидна з огляду на зростаючу важливість міжнародних організацій. Організації, які є міжнаціональними, здійснюють юрисдикцію не в межах однієї держави, а в межах міжнародної сфери, що охоплює кілька держав. Найбільше таких організацій з’явилося в період після 1945 р.: Організація Об’єднаних Націй, НАТО, Європейська Економічна Спільнота та такі її наступники, як Економічна Спільнота і Європейський Союз, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва і розвитку, Світова організація торгівлі.

Коли дії цих міжнародних організацій узгоджуються з принципами міжурядовості, то “включається” механізм, який дає змогу державі, як мінімум теоретично, робити узгоджені дії без принесення в жертву національного суверенітету. Наднаціональні органи, з іншого боку, можуть нав’язувати свою волю національним державам. Міждержавний ак-

³ МакДональдизація (McDonaldization) – процес, в якому предмети споживання, торгівлі та ринкові втілення на практиці асоціюються з індустрією швидкого приготування їжі, яка все більше й більше домінує в економічному секторі.

цент **П.г.** встановлює це, не кажучи вже про конкуруючі концепції економічної і культурної глобалізації, які висуюють на перший план роль недержавних і заснованих ринком акторів. Крім того, оскільки це відображає ідеалістичне здійснення інтернаціоналізму і деяку форму світового уряду, **П.г.** помітно відстає від економічної і культурної **Г.** Тоді як глобальна держава має дуже віддалену перспективу, глобальне громадянське суспільство, засноване на діяльності транснаціональних корпорацій, неурядових організацій і міжнародних груп впливу, стало потужною реальністю.

У ХХ ст. в суспільних науках з'явилися теорії **Г.**, які трактують сутність цього процесу з різних методологічних позицій. Багато праць західних учених присвячені порівнянню цих теорій. Дослідники умовно поділяють існуючі теорії та концепції **Г.** на три покоління: до першого покоління відносять теорію імперіалізму (К.Каутський, В.Ленін, Н.Бухарін, початок ХХ ст.), теорію світової системи (І.Валлерстайн, 1970-ті рр.), теорію глобального капіталізму (Т.Фрідман); до другого – теорії глобальної системи Е.Гідденса і Л.Склера, теорії глобальної соціальності Р.Робертсона та У.Бека, концепцію “глобальної культури” М.Фезерстоуна, Р.Робертсона (1980-ті – початок 1990-х рр.); до третього – теорію “уявних світів” А.Аппадурі, концепцію мережевого суспільства М.Кастельса та інші новітні теорії, які виникли в середині 1990-х рр. і пізніше.

Вищенаведене розмаїття підходів і вимірів до розуміння **Г.** указує на притаманну їй плинність, невизначеність і розмитість. Якщо виходити з цього, то осмислення **Г.** у категорії стандартизації стає менш очевидним. Крім того, менш вірогідною стає одновекторність **Г.** як структурних, так і культурних процесів.

Літ.: *Andrew Heywood. Politics / Heywood Andrew // Third Edition. Palgrave foundations. – 2007. – 478 p.; Jan Aart Scholte. Globalization: a critical introduction / Scholte Jan Aart // Second Edition. Revised and Updated. – 2005. – 492 p. (p. 185-223); Ian Clark. Globalization and the post-cold war order / Clark Ian // The Globalization of World Politics. Introduction to international relations. Second Edition. Edited by John Baylis and Steve Smith. Oxford, 2001. – 690 p.; Flynn Matthew. Theories of Globalization and Conceptions of the State Online. All Academic Research. Available / Matthew Flynn. – Режим доступу : <http://www.allacademic.com>*

Грицяк І.А.

ГЛОБАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ – загальна система політичних цінностей, яка впроваджується окремою мегадержавою в межах будь-якого суспільства, незалежно від рівня його геополітичного розвитку.

Г.д. відносно нове явище, привнесене процесами глобалізації, являє собою формування та реалізацію всезагальної системи політичних цінностей, яка може бути впроваджена на паритетних засадах у межах будь-якого суспільства, незалежно від рівня його геополітичного розвитку та стратегії його внутрішньої чи зовнішньої політики.

Традиційно **Г.д.** пов'язують із західноєвропейським вектором суспільного розвитку, який характеризується усталеною системою демократичних цінностей, але це не обов'язково означає, що ці цінності можуть поділитись та відповідно впроваджуватись у межах кожного суспільства. Особливо виразно ці цінності можуть відрізнятися між державами з різними історико-культурними передумовами, традиціями та історичним досвідом розвитку.

Жодною мірою **Г.д.** не враховує фактора історичної спадкоємності в поширенні відповідних демократичних цінностей, передусім йдеться про “експансивне” насадження стандартів суспільної життєдіяльності, легітимованих окремою державою. І тут перед останньою постає дилема – протистояти або ж сліпо сприйняти виклики з боку іншої держави, яка намагається “нав'язати” свої демократичні цінності. При цьому демократичні цінності ніколи не мають однозначного розуміння – те, що складає основу демократії для однієї держави, не обов'язково може однозначно сприйматись іншою. Тут головна роль має належати соціально-історичним та культурним цінностям, традиціям, стереотипам, умовам та факторам, дотримання та сповідування яких є свідченням сильної, ефективної держави. Найбільшою мірою впливу **Г.д.** піддалися пострадянські та постсоціалістичні держави, які втратили свою історичну спадкоємність, прийнявши, так би мовити, “універсальну систему цінностей” демократичного розвитку. Така система цінностей здебільшого виявилась надзвичайно абстрактною, про що свідчить досвід Польщі, Чехії, Угорщини, які одними з перших невдало склали іспит на **Г.д.** “Чехословацька модель демократії”, яка для сусідів видавалась непорушним взірцем, врешті-решт, зазнала

певної гіпертрофованості, призвівши до повної монополізації соціально-політичного життя. Певної трансформації в умовах впливу Г.д. зазнав суспільний розвиток Болгарії, Румунії, Албанії, Словенії, які стали на шлях досягнення сталого розвитку лише через досягнення відповідного рівня демократичного розвитку, критерії якого визначались світовими державами чи транснаціональними об'єднаннями. Заручниками впливу Г.д. виявились також Сербія та Хорватія, які хоча й мали достатній історично успадкований досвід демократичного розвитку, все одно виявились відкритими до сприйняття впливу чужоземних стандартів демократизації суспільного розвитку.

Важливим питанням є з'ясування того, чи насправді вплив Г.д. може виявитись настільки руйнівним для перехідного суспільства, ніж антидемократична внутрішня політика окремої держави. Це є підтвердженням того, що ефективна держава може мати демократичну внутрішню політику, а тому вплив стандартів Г.д. у межах такої держави може лише сприяти посиленню її потенціалу в межах глобального простору.

Вплив Г.д. спрямований передусім на створення демократичних передумов суспільного розвитку, на підготовку можливого здійснення демократичного вибору. Йдеться про таку форму Г.д., як просвітницька Г.д., що має здійснюватись з боку лише тих держав, які досягли апогею свого розвитку, і забезпечувати поширення стандартів розвитку в умовах глобалізації.

Одним з механізмів реалізації такої форми Г.д. є механізм "глобальної керованої демократії", який характеризує безпосередню та активну участь окремої держави в організації суспільно-політичної та державно-управлінської практики іншої держави. Йдеться про розробку відповідної глобалізаційної ідеології та її безпосереднє впровадження в межах окремої держави. Така форма втручання з боку інших держав має відповідні рівні (чому відбувались "кольорові революції"), а саме рівень: 1) революційної доцільності (коли ставиться мета революційним шляхом змінити усталений суспільно-політичний порядок у світі); 2) військової необхідності (окрема держава вдається до реалізації принципів Г.д. лише з метою розв'язання власних внутрішніх проблем суспільного розвитку); 3) демократич-

ної маніпуляції (йдеться про впровадження нелегітимізованих демократичних цінностей, які можуть призвести до послаблення системи державного управління відповідного суспільства, тим самим дозволивши маніпулювати іншою державою).

Основні критерії впливу Г.д.: політичний утилітаризм з його прагматизмом в організації системи державного управління; формування в державі системи зворотного зв'язку, політичної діалогічності як умови ефективності політики; впровадження нових інструментів організації суспільно-політичного життя держави; трансформація індивідуальної та суспільної свідомості на шляху до сприйняття проамериканських та прозахідних стилів життя.

Водночас Г.д. не завжди перешкоджає ефективному розвитку національних держав, а відтак має деякі позитивні сторони в розгортанні даного явища. Якщо система демократичних цінностей, що декларується окремою державою чи транснаціональним об'єднанням, має самодостатній характер, розкриваючи аксіологічно-гуманістичний зміст, то у такому випадку вона може бути корисною для розвитку окремої держави. У цьому контексті Г.д. може забезпечити громадянам можливість здійснення стратегічного вибору, сприяти у створенні демократичних інститутів суспільного розвитку, що тим самим має на меті забезпечення сталого розвитку окремого суспільства.

Важливим фактором впливу Г.д. є й те, що вона привносить собою певну гнучкість у систему організації суспільного життя в межах світового простору, це лише у тому випадку, якщо система цінностей, яка покладена в основу глобальної демократії, реально відображає інтереси та потреби всіх без винятку суб'єктів глобального простору. Результатом цього стає зближення між національними спільнотами, оскільки вони колегіально беруть участь у побудові та реалізації демократичних цінностей у межах глобального простору в цілому. Йдеться не лише про об'єднання держав, які досягли тотожного рівня демократичного розвитку, а загалом про всі держави, які перебувають на різних рівнях демократичного розвитку, шляхом взаємообміну історичним досвідом вони можуть отримати для себе відповідні можливості для власного розвитку.

У сучасному світі все більше сьогодні спостерігається глобальна конкуренція між дер-

жавами за лідерство демократичного розвитку. Це слугує своєрідним стимулюючим механізмом, який забезпечує певною мірою підтягування окремих перехідних суспільств до світових стандартів демократичного розвитку. Проте Г.д. декларує закони, які відстоюють такі соціальні, економічні та політичні права, які можуть бути прийнятними в межах окремої держави, але не глобального світу в цілому. Це, безумовно, свідчить про те, що національне право окремої держави в умовах Г.д. захищається та реалізується опосередковано. Саме тому Г.д. покликана здебільшого “ліквідувати соціальну несправедливість, захистити основні права громадян у небагатих державах”, надавши допомогу в демократичному розвитку лише тим країнам, які найбільшою мірою цього потребують. Реалізація Г.д. має чітко вписатись у стратегію демократичного розвитку окремої держави, лише тоді вона може виявитись ефективною.

Важливим ризиком впливу Г.д. сьогодні є те, що окремі держави-донори, надаючи начебто допомогу демократичному розвитку іншим, що стосується, зокрема, перехідних суспільств, декларують одну систему цінностей, до прикладу захист прав людини, проте реально переслідують інші цілі. Здебільшого це є приведення до влади нової політичної еліти, яка вигідна саме державі-донору. Після того, як до влади приведена бажана еліта, Г.д. перетворюється на риторично-асимільовану цінність, а держава-донор починає реалізувати свої реальні цілі. Це, безумовно, становить ризики для демократичного розвитку окремої держави. Найбільш яскравим свідченням реалізації такої політики держави-донора може слугувати досвід США та Росії, що, у свою чергу, свідчить про те, що Г.д., яка декларує принцип прав людини, реально може перешкодити його реалізації.

Важлива роль у реалізації Г.д. у перехідних суспільствах належить розвитку сучасних глобальних інформаційно-комунікативних технологій, результатом впровадження яких стає глобальне (стандартизоване) комунікативне (віртуальне) суспільство. Даний тип суспільства є критерієм впровадження пост-модерністської методології суспільного розвитку, яка змінює політичну картину сучасного світу. У віртуальному інформаційному просторі будь-яке явище стає багатоконтекстним, у результаті чого стає відчут-

ним розрив між політикою реальною, об'єктивною та політикою інформаційного втручання (віртуальною), що тим самим призводить до кризи легітимності традиційних інститутів політичної влади. В результаті цього політичний простір формується за принципами, які диктуються законами інформаційної відкритості. Це є проявом тенденції так званої “глобалізованої інформаційної демократії”.

Основа Г.д. становить нормативна теорія справедливості, яка відкриває широкий теоретичний дискурс для з'ясування сутності політичної ситуації, яка розгортається в межах відповідного суспільства. Справедливість є одним із рівнів суспільного ідеалу, який встановлює загальну схему взаємодії громадян, суспільств, держав на засадах права, обов'язку, свободи, можливості, чеснот та ін. У будь-якому суспільстві існує загальноновизнана система принципів справедливості, які регулюють його життєдіяльність на всіх рівнях організації, необхідними є гармонійне поєднання свободи та рівності у суспільстві між громадянами, сукупності моральних засад суспільного устрою, базових принципів соціальної будови як вищої форми легітимності суспільних інститутів. За відсутності в перехідному суспільстві принципового консенсусу щодо фундаментальних цінностей загальної справедливості виникає конфлікт фундаментальних принципів справедливості, внаслідок чого в суспільстві відбувається розкол, який є результатом трансформації уявлень про справедливість.

В умовах впливу Г.д. виникають нові методологічні проблеми, пов'язані з переакцентуванням змісту проблем світового розвитку: якщо раніше вони трактувались на користь формування нового світоустрою з переходом до стійкого розвитку, то сьогодні поряд з такими тенденціями з'являються незворотні процеси та явища, пов'язані з конфліктністю, дестабілізацією політичної ситуації, появою нових викликів глобальній безпеці. Відбувається реальна криза управління на глобальному рівні, про що безпосередньо свідчить ряд конфліктів, пов'язаних з неефективною діяльністю багатьох суб'єктів світової політики. Все це чітко увиразнює потребу вироблення нових міжнародних стратегій та формування відповідних глобальних інститутів, які б відповідали інтересам національних держав.

Г.д. приводить до становлення нових форм політичного життя, передбачає створення нових політичних інститутів та форм політичної організації життя суспільства. Першочерговим завданням при цьому для перехідних суспільств постає розробка “Концепції внутрішньої та зовнішньої політики в сучасних глобалізаційних умовах”, яка б виступала концептуальною основою для стратегії реалізації загальнонаціональних та міждержавних інтересів. Одним із завдань такої концепції має виступати вплив на загальносвітові процеси з метою формування стабільного, справедливого та демократичного світоустрою. Основним принципом розвитку перехідного суспільства в умовах глобалізації має стати конкурентна політика ефективності, яка забезпечить відповідну демократизацію системи державного та політичного управління.

Вплив **Г.д.**, забезпечуючи відповідний рівень історичної динаміки сучасного світу, приводить до переструктурування міждержавних кордонів шляхом забезпечення рівності прав, толерантності у міждержавних відносинах та інституціоналізації відповідних форм компромісної поведінки між суспільствами в межах глобального простору.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Глобальные Тенденции 2015: Global Trends 2015: A Dialogue About the Future with Nongovernment Experts (NIC 2000-02, December 2000).* – М. : [б. и.], 2001. – 568 с.; *Мир на рубеже тысячелетий : хрестоматия.* – М. : [б. и.], 2003. – 617 с.; *Патнем Р.* Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии / Р. Патнем. – М. : [б. и.], 2006; *Пенни У.* О современном и будущем мире в Европе / У. Пенни. – М. : [б. и.], 2004. – 349 с.

Войтович Р.В.

ГЛОБАЛЬНА ДЕРЖАВА – форма держави, яка характеризується відповідними формами зв'язку між окремими державами, її суб'єктами є транснаціональні структури та національні держави, що об'єднані спільною ідеєю, умовами та факторами глобалізаційного розвитку, основним засобом її функціонування є транснаціональне право, яке складається в результаті відповідних міждержавних домовленостей і спирається на спільність інтересів між державами та базових цінностей усього світу.

Г.д., як найвища форма транснаціональної єдності, синтезу державно-управлінських систем, моделей та типів розвитку, характеризує виникнення нового типу історичного розвитку та нові організаційно-правові засади його функціонування. Її основними принципами є синтез загальносвітових та конкретно національних умов, факторів та тенденцій розвитку, який реально ілюструє геополітичну єдність людства. Це дає підстави стверджувати про утвердження глобальної формації суспільного розвитку, де держава як інститут покликана забезпечити єдність між людьми, створивши тим самим нову соціально-історичну форму розвитку. Основними ознаками **Г.д.** є: територія (на сьогодні трансцендентно не визначена), населення (транснаціональні структури, які і перебирають на себе значну частку функцій), влада (система управління, яка передбачає розподіл повноважень між транснаціональними суб'єктами впливу).

Г.д. як інститут має забезпечувати реалізацію п'яти сфер політики: геополітику, етнополітику, кратополітику, екополітику та соціополітику. Реалізація цих функцій має певну складність, оскільки кожна національна держава має ментально регламентований характер їх виконання, який визначається системою національних інтересів. Кожна держава має свої власні економічні та політичні критерії розвитку та функціонування, узгоджувати які з іншими державами досить складно. Якщо між національними державами в умовах глобального простору немає єдності, то, незважаючи на своє історично зумовлене територіальне розміщення, вони можуть собі шукати спільників у глобальному просторі і вчитись взаємодіяти з іншими державами. Таке розуміння специфіки **Г.д.** приводить до отождоження її з первісним світом, оскільки саме тоді існували так звані племінні держави, які не прив'язувались до конкретної території. Поняття території в умовах глобалізації фактично набуває умовного характеру, а тому **Г.д.** як інститут управління все більше походить на “ватиканську державу”.

Суб'єктами **Г.д.** виступають усі національні держави, об'єднані спільною ідеєю, умовами та факторами глобалізаційного розвитку. За таких умов **Г.д.** набуває не конструктивно-концептуального, а міфологічного характеру, оскільки політико-правове розуміння території тут відходить на задній план.

Г.д. не має своєї чіткої просторової визначеності, а тому не має й свого юридичного та політичного буття. Пріоритетними тут стають дві тенденції – співвідношення національних та глобальних критеріїв розвитку окремих держав, переважання останніх і визначає специфіку функціонування Г.д. Важливим питанням є також визначення того, яким чином національна держава, долучаючись до глобального простору, може лишитись сувереном у здійсненні своєї внутрішньої політики.

Сутність Г.д. має зводитись до створення певної форми глобальної культури управління, яка б визначала специфіку розвитку держави та стратегію її геополітичного буття. Саме тому якщо між державами в умовах глобального простору і виникають певні форми експансії, то передусім вони пов'язуються із спробами національних держав модернізувати свій геополітичний простір, змінюючи відповідні територіальні, політичні та економічні межі своєї території.

У сучасній державно-управлінській науці виокремлено новий тип держави – “держави світу”, який чітко розмежовано з поняттям “світова держава”. Механізмом функціонування Г.д. є світова політика, яка не має чітких просторових меж (сьогодні національна держава має власну територію як умову ефективного національного розвитку, адже юридичні кордони сьогодні реально не відображають специфіку функціонування суверенних держав і не вичерпують собою реальний зміст сучасної геополітики). В межах Г.д. співіснують окремі національні держави, яким більшою чи меншою мірою властивий потенціал суверена і між собою ці держави наділені відповідними повноваженнями сфери впливу.

Важливим елементом організації влади в межах Г.д. є організаційно-правовий (механізм) впорядкування життєдіяльності громадян: громадяни слугують Г.д. як певному трансцендентному інституту чи своїй окремій національній державі в межах глобального простору.

Г.д. характеризується відповідними формами зв'язку між окремими державами, ефективність яких залежить від рівня національного та геополітичного самовизначення держави.

Г.д. в сучасному світі виникає як результат активності геополітичних рухів, викликаних певними умовами економічної необхідності;

є новим типом суспільного розвитку, який залежить від рівня національної та глобальної самоідентифікації та засобів глобального геополітичного самовизначення.

Г.д. реально порушує принцип національної індивідуальності, на зміну йому приходять ідея глобальної самоідентифікації, тобто рівень визнання себе реальними суб'єктами розгортання сучасних геополітичних процесів. Окремі дослідники сьогодні абсолютно переконані в тому, що Г.д. приводить до виникнення нових національних держав, адже в умовах глобалізації відбувається зближення націй, кристалізація культур, яка дає змогу визначити рівень збігу змісту таких культур у межах окремих націй, а на основі цього – вивести нову формулу глобалізаційної (інтернаціональної) культури.

Одним з критеріїв виникнення Г.д. є вирішення антиномій глобального та національного факторів суспільного розвитку. Від можливості узгодити ці два фактори і залежить система організації державної влади окремих суспільств в умовах глобалізації. Саме влада визначає структурований характер функціонування Г.д.

Г.д. як правова організація народу, який проживає в межах глобального простору, характеризується своїм рівнем суспільно-політичної та нормативно-правової організації. Кожна національна держава, яка включена в глобальний простір, володіє власними ментальними регламентованими принципами та нормами розвитку, а тому і ставлення до неї, і сама роль Г.д. ними бачиться по-різному.

Однією з методологічних проблем Г.д. є визначення рівня її суверенітету, проте в умовах глобалізації суверенітет як такий зазнає певної модифікації і містить у собі дві основні форми: незалежність по відношенню до інших держав та пріоритет впливу однієї держави на іншу (це пов'язується з роллю та впливом так званих світових держав). Важливою проблемою при цьому лишається та обставина, що **національна держава** в сучасних глобалізаційних умовах може здобути суверенітет впливу як у середині держави, так і водночас потрапити в певну політичну залежність від зовнішньої політики держави. Національна держава в умовах глобалізації не може лишатись суверенною по відношенню до себе самої, водночас залежати від низки геополітичних умов та факторів інших держав. Національна держава в умовах гло-

балізації, втрачаючи зовнішній суверенітет, може зберігати внутрішню незалежність. Порушення стандартів суверенітету в умовах глобалізації приводить до розгортання кризи у відносинах між окремими державами.

В умовах глобалізації виникають альтернативні форми національної держави: “наддержави”, “супердержави”, які базуються на добровільній спробі окремих держав самотійно впливати на інші держави, а також здатні спільно вирішувати окремі питання, попереджати відповідні конфлікти та забезпечувати відповідний рівень розвитку суспільства. Сучасна національна держава залежить сьогодні від сучасних геополітичних вимірів, а тому нерідко вона претендує на роль зовнішнього суверена. Національна держава, яка досягає балансу у внутрішньому та зовнішньому розвитку, все більше здобуває суверенності і все більше має можливостей визначати відповідну політику, а тому і стратегію свого власного розвитку. Тому все складніше визначити компетенцію внутрішньої політики держави, а тому й рівень впливу окремої держави до того часу, поки вона не перетворилась на Г.д. Сьогодні все більше національна держава залежить не від національного законодавства, а від міжнародного права, а це дає підстави визнавати за нею її глобальний характер функціонування. За принципами свого функціонування Г.д. застосовує механізм міжнародної самоорганізації (“багатостороннє об’єднання держав”), який найбільшою мірою розкриває сутність та специфіку її функціонування. Виокремлюють основні типи та види багатосторонніх об’єднань держав, які між собою відрізняються за правовим статусом, особливостями процедури прийняття рішень, своєрідністю взаємодії держав-членів, спільними ознаками яких є: наявність трьох і більше держав-членів глобального простору; функціонування на основі міжнародних договорів; наявність чітко визначеної структури органів управління; наявність відповідних ресурсів функціонування глобального простору; володіння компетенціями прийняття рішень, що зобов’язує членів Г.д. до їх безпосереднього виконання.

Г.д. є такою інституційною формою, яка дає змогу перетворити людство на нову соціально-політичну реальність, а відповідно до цього побудувати нову макросистему. Якщо національна держава базується на такій ду-

ховній основі, як національна ідея, то Г.д. – на загальнопланетарній ідеї розвитку та функціонування людства. Основним засобом функціонування такої держави є транснаціональне право.

Транснаціональне право – це сукупність норм, яка формується в результаті відповідних домовленостей між державами і спирається на спільність інтересів між державами та базових цінностей усього світу.

Г.д. функціонує згідно з джерелами міжнародного права, реалізуючи водночас прагнення до збереження власного державного суверенітету. Основною складністю при цьому залишаються принципи та механізми налагодження правовідносин між державами в умовах глобального простору, адже для кожної з держав характерною є своя власна система джерел права, яка визначає зміст та специфіку її функціонування. В сучасних умовах фактично нівелюється чітке розмежування правових функцій та ідеальне уявлення про норми права. В остаточному підсумку це привело вчених до необхідності використовувати формулу міжнародного режиму.

Формула міжнародного режиму – це один із засобів стандартизації відносин між національними державами в межах глобального простору.

Формула міжнародного режиму доводить необхідність дотримання конкретних правил, норм та процедур з метою створення відповідних інституцій, які б регулювали систему правовідносин між державами глобального простору. Саме сукупність правил та норм виступають основним засобом формування відповідного міжнародного режиму. Поняття міжнародного режиму забезпечує відповідну інституціоналізацію відносин між державами, а також систему взаємодії між ними в умовах глобального простору. Розглядаючи міжнародний режим як один із засобів функціонування Г.д., слід виходити з розуміння конвергентності типу сучасного розвитку та управління ним. Адже сьогодні для держав характерним є різновекторне устремління у здійсненні зовнішньої політики, а тому надзвичайно важко віднайти механізми співпраці між державами у площині здійснення так званої “паралельної політики”.

Паралельна політика Г.д. – це спільні для багатьох суб’єктів глобального простору

інтереси та механізми, які забезпечують відповідну взаємодію між національними державами в площині діалогічного розв'язання спільних проблем.

Важливо виробити ефективну практику взаємодії між національними державами в умовах глобального простору, адже традиційно використовується як революційна, так і еволюційна технології. Доцільніше застосовувати останню, оскільки вона не вдаватиметься до впровадження стандартизованих процедур реалізації відповідних інтересів та жорсткого регулювання системи міжнародних відносин.

Міжнародний режим – це одна з організаційно-функціональних форм регулювання міжнародних відносин, яка визначається сукупністю правил та норм поведінки суб'єктів глобального простору (впливових у світі держав), на основі чого і формується сфера міжнародної взаємодії.

Необхідно враховувати фіксований та нефіксований характер правил та норм налагодження глобальних форм життєдіяльності. Фіксованими є правила та норми, які регламентуються певними, чітко конкретизованими домовленостями між державами, водночас, коли нефіксованими визнаються правила, які визначаються окремою державою і не поширюються на систему взаємовідносин з учасниками глобального простору, тобто існують у межах певної держави суто номінально і не поширюються на інших. Дані правила визначають форми співробітництва держав та їх можливості щодо реалізації спільних потреб та інтересів.

Г.д. характеризується двома сферами співпраці між державами: політична (питання міжурядової співпраці) й технічна (економічні та соціальні питання) взаємодія. Найбільші ризики становить політична сфера взаємодії, оскільки тут завжди існують нездоланні конфлікти, які зумовлені ірраціональним прагненням держав до могутності, з огляду на що співробітництво як таке виключається абсолютно.

Основою виникнення та функціонування Г.д. як безумовної альтернативи національної держави є розширення сфери функціональної співпраці спочатку між людьми, а потім вже і між державами як окремими суб'єктами глобального простору, в результаті чого виникає нова форма соціальної організації – всесвітнє суспільство, атрибу-

том якого лишається принцип суверенності, оскільки саме він забезпечує лояльну реалізацію інтересів та потреб людства в умовах сучасного розвитку.

Більшістю вчених ставиться питання про можливість налагодження ліберальної взаємодії між державами шляхом ліквідації державного суверенітету. Розвиток міжнародних відносин має привести до поступового обмеження та ліквідації суверенітету держав, а базована на цьому суверенітеті система міжнародних відносин має бути замінена “всесвітньою федеративною державою або ж анархічним бездержавним суспільством”. В умовах функціонування Г.д. традиційно йдеться про вплив політики взаємодії держав на безпосередню діяльність національних урядів, нівелюється система відносин між людьми.

Г.д. як форма інтеграційного об'єднання держав завжди має враховувати власне політичний фактор, адже об'єднуватись можуть держави, які мають спільний ідеологічний знаменник, та ті, де внутрішня структура організації державної влади збігається. Фактично тут йдеться про об'єднання великих за територіальним критерієм та фактором економічної могутності національних держав. Це все доводить необхідність приведення конституцій національних держав у “відповідність з демократичними принципами міжнародного правопорядку”.

Важливим питанням є те, які засоби в умовах функціонування Г.д. мають застосовувати національні держави, аби досягнути відповідного рівня правового регулювання форм взаємовідносин між державами, що перебувають на абсолютно протилежних позиціях. Принциповим є збіг норм, які регламентують розвиток та функціонування окремої національної держави, а також і вплив акторів глобального розвитку на реалізацію відповідного нормативно-правового комплексу її функціонування. Функції національної держави в сучасних глобалізаційних умовах зводяться лише до втручання у справи зовнішньої політики, але це не стосується внутрішньої політики окремих держав (державного суверенітету, прав людей та їх захисту зокрема). Важливу роль тут відіграють норми багатосторонніх домовленостей між державами, адже в умовах глобального простору держави являють собою “нормативно-правові та політичні сім'ї”. Це

принципово важливо, адже в контексті сучасної ситуації національні держави належать до різних типів таких сімей і віднайти паритетну формулу їх узгодженої взаємодії надзвичайно складно.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Global Modernities* / ed. by M. Featherstone, S. Lash, R. L. Robertson. Thousand Oaks; New Delhi. – 2005. – 675 p.; *Ruggie J. G.* Construczzione del pace polity. Essayse on Internazionale Institutionalizzazione. – 3 ed. L. / J. G. Ruggie. – N. Y., 2002. – 324 p.; *Globalization and the Challenge of a New Century : A Reader* / P. O'Meara, H. D. Mellinger, M. Krain, D. Marytani (eds). Bloomington ; Indianapolis : Indiana Univ. – Press, 2000.

Войтович Р.В.

ГЛОБАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ – засіб об'єднання держав, який забезпечує структурну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин і сприяє паритетному розподілу соціально-політичного, економічного та культурного потенціалу між державами, є основним критерієм і принципом розвитку сучасного світу, а відповідно до цього й інституційним механізмом забезпечення його функціонування.

Г.і. визначає закономірності розвитку сучасного світу, оскільки під її впливом змінюється глобальна структура світоустрою, з'являються нові інтегративні структури, які забезпечують інтенсифікацію розвитку людства.

Г.і. забезпечує форму єдності та цілісності сучасного людства, завдяки чому різні прагнення та інтереси держав можуть привести до глобальної єдності світу. **Г.і.**, як і будь-яка інша соціальна конструкція, може за певних умов справляти як позитивний, так і негативний вплив.

Більшість держав сьогодні постає перед необхідністю відповісти на запитання: в чому сутність **Г.і.**, яка її основна мета, в чому її конкретні переваги для розвитку сучасного світу і що це дасть для розвитку окремої національної держави, з якими державами необхідно інтегруватись, аби досягнути бажаного результату, яких форм набуває **Г.і.** в сучасному світі, які основні засоби здійснення **Г.і.** мають застосовуватись, на яких принципах та умовах має здійснюватись **Г.і.**?

Г.і., на відміну від усіх інших історичних форм інтеграції, які їй передували, має то-

тальний характер. Більше того, **Г.і.** є еволюційно видозмінена модель інтеграції, яка включає всі історичні форми. На сьогодні світ пройшов такі дві історичні форми інтеграції, як: 1) інтеграція за допомогою сили, яка здійснювалась з доісторичних часів першими завойовницькими походами (окрема держава за допомогою сили приєднує до себе інші держави (імперія)); 2) добровільна інтеграція (об'єднання держав на основі реалізації спільних інтересів та потреб). За своїми масштабами, територіальними вимірами та формами впливу ці дві історичні форми інтеграції не мали такого поширення, які має сучасна **Г.і.** Ці дві форми характеризують сьогодні сучасну форму інтеграції – **Г.і.**

Передумовою виникнення **Г.і.** є основні засоби обміну знаннями, цінностями розвитку в умовах інформаційного суспільства, які привносяться Інтернетом як основним засобом забезпечення взаємообміну знаннями та цінностями в режимі он-лайн у межах глобального простору. Характерною ознакою **Г.і.**, на відміну від усіх попередніх, є реалізація утилітарного інтересу – ідея вигоди та матеріального добробуту, де людина, держава перетворюються на інструмент реалізації окремих цілей, які є основою функціонування та довготривалості відповідного глобального об'єднання.

Більшість експертів розглядають **Г.і.** як: логічний результат нового європейського ліберального проекту, в основі якого лежить сцієнтистська парадигма європейської культури Нового часу, яка найбільш рельєфно проявила себе в кінці ХХ ст. (*Ф.Фукуяма*); створення єдиної світової спільноти, в якій формуються єдині норми, інститути та культурні цінності (*А.Е.Куджанишвілі*); необхідна умова історичного процесу розвитку людства, оскільки вона приводить до відповідних форм переплетіння міжцивілізаційного розвитку та синхронізації цивілізацій (*Ю.В.Яковець*).

Г.і. у її сучасному варіанті покликана забезпечувати відповідну стабільність суспільно-правового устрою, який базується на: 1) праві державного громадянства людей у складі народу; 2) міжнародному праві держав по відношенню один до одного; 3) світовій громадськості виходячи з того, що люди та держави перебувають між собою у зовнішніх взаємовідносинах і розглядаються як громадяни загальнолюдської держави (*І.Кант*).

Необхідною складовою ефективності реалізації **Г.і.** є наявність відповідного інтеграційного права, яке б чітко регулювало систему відносин між державами в умовах відповідного глобального об'єднання. Важливим фактором інтеграції між державами є прагнення до миру, яке виступає у формі відповідної гарантії стабільності та добробуту держави. Проте здійснити процес **Г.і.** в жодному разі не можливо, якщо він не має належного рівня підтримки з боку різних груп громадськості, а також і з боку відповідних державно-управлінських структур.

Основа **Г.і.** становить загальнооб'єднувальна, всесвітньоглобальна система цінностей (загальнолюдські, глобалізаційні, національно-регіональні та індивідуальні), яка з необхідністю має поділятися всіма суб'єктами глобального об'єднання. Така система цінностей є пріоритетною щодо периферійної системи цінностей і здебільшого має приводити до усереднення нейтральності у ціннісних поглядах, аби таким чином не піддатися руйнації базових ціннісних факторів, якими керуються держави в процесі об'єднання. Тому в умовах глобалізації мова має йти про так звану транснаціональну систему цінностей, яка б працювала на інтеграцію держав, а не на протиставлення на основі відмінностей у національній системі цінностей, за якою живе кожна із держав.

Аби **Г.і.** мала позитивний характер, вона має здійснюватися на основі геостратегічної, політичної та економічної рівності держав. Відповідно до цього у сфері геополітики було розроблено теорію “мондіалізму”.

Теорія “мондіалізму” – передбачає об'єднання держав лише на умовах зрівняння їх економічного розвитку. Йдеться про можливість налагодження ефективного та тривалого об'єднання між державами лише тоді, коли вони мають спільні передумови та можливості економічного розвитку. Це свідчить про те, що ефективність **Г.і.** визначається параметрами рівності умов розвитку між державами, які прагнуть включитись у відповідне глобальне об'єднання.

Переваги Г.і.: 1) сприяє налагодженню ефективної взаємодії між державами на всіх інституційних рівнях розвитку суспільства і базується на реалізації ними спільних інтересів; 2) забезпечує структурну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин; 3) сприяє паритетному розподілу со-

ціально-політичного, економічного та культурного потенціалу між державами в умовах спільного глобалізаційного вектора розвитку. У межах відповідного глобального об'єднання окрема держава може задавати відповідні правила “геостратегічної гри”, які і регламентують характер здійснення **Г.і.** і визначають рівень активності в такому об'єднанні кожної окремої держави.

Основною метою Г.і. є реалізація спільних інтересів шляхом досягнення геостратегічного консенсусу та збереження національної ідентичності.

Дві основні форми Г.і. в сучасних умовах: 1) глобальна індивідуальна інтеграція; 2) глобальна колективна інтеграція.

Глобальна індивідуальна інтеграція – це персональне включення окремої людини до сфери глобального соціально-політичного, економічного та культурного простору. Йдеться про певні форми об'єднань між окремими людьми в межах глобального простору (до прикладу, окрема людина для реалізації своїх інтересів та потреб включається у відповідні транснаціональні структури (економічні, професійні, політичні, релігійні, соціальні).

Глобальна колективна інтеграція – це об'єднання держав як суб'єктів колективної волі для реалізації спільних інтересів (економічних, соціальних, політичних, культурних, екологічних, правових, які й визначають критерії взаємозв'язку та взаємодії між державами).

Основні механізми взаємодії держав в умовах **Г.і.:** партнерство та добросусідство.

Партнерство – це суб'єктивний акт налагодження взаємодії між державами на основі реалізації спільних інтересів.

Добросусідство – це форма об'єднання держав виходячи із спільності їх територіального фактора.

Досить часто інтереси між державами, які межують кордонами, можуть бути принципово різними, і в цьому разі не можна говорити про оптимальну форму **Г.і.** між ними. Партнерство є пріоритетнішою формою взаємодії між державами, ніж добросусідство.

Г.і. передбачає форсовану інтеграцію розвинутих держав у межах створення єдиного централізованого простору, який сприяє активному розвитку кожної з держав за умови використання фінансових засобів та технологій, розроблених іншими країнами. Впровадження такої моделі інтеграції характери-

зується низкою **проблем**: розвиток охоплює лише незначну частину населення планети та національних господарств, зростає соціально-економічне розшарування, маргіналізація, відчуження та злиденність значної частини населення, що безпосередньо пов'язується з посиленням залежності від стратегії функціонування транснаціональних структур, а тому відкритим лишається питання про стабільність державно-управлінських систем у світі.

Ризики Г.і.: різний стиль суспільно-політичної життєдіяльності держав, які включаються в процес інтеграції; відмінні історичні передумови суспільного розвитку; принципова відмінність у структурі менталітету; різниця в інтересах здійснення інтеграції; масштаб амбіцій лідерів, які проводять інтеграційну політику; відмінність у розумінні сутності, форм та засобів інтеграції.

Г.і. включає значну кількість способів прилаштування та взаємодії держав у межах певного глобального об'єднання. Така глобально-просторова організація характеризується відповідними **механізмами** (інструментами): експансивне розширення засобів **Г.і.** відповідно до умов розвитку держав; застосування адекватних ресурсів, які забезпечують реалізацію спільних інтересів між державами в межах глобального об'єднання; максимальна реалізація можливостей суб'єктів, що забезпечують потенціал спільності між державами та функціонування певного глобального об'єднання. Ці інструменти працюють на забезпечення глобальної спільності у відносинах між державами та їх інституціоналізації. В результаті цього **Г.і.** відкриває перед державами нові можливості, посилює їх геостратегічний потенціал, створює умови для забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізації.

Основним суб'єктом реалізації **Г.і.** є фінансова еліта, яка зацікавлена в об'єднанні світу заради реалізації своїх вузькоутилітарних (економічних інтересів), якщо вони навіть і перешкоджають реалізації загальностратегічних національних інтересів.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Фукуяма Ф.* Великий розрив / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2004. – 370 с.; *Яковец Ю. В.* Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец / Междунар. ин-т Пити-

рима Сорокина – Николая Кондратьева. – М. : Экономика, 2001. – 346 с.

Войтович Р. В.

ГЛОБАЛЬНА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА. Найважливішим процесом інформаційної глобалізації є **інформатизація** – організаційний соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, суспільних об'єднань на основі формування й використання інформаційних ресурсів. Інформатизація є продуктом науково-технічної революції, що являє собою сукупність впроваджених якісних змін у техніку, технології й організації визначального виробництва, які відбуваються під впливом великих наукових досягнень і відкриттів, що справляють визначальний вплив на соціально-економічні умови громадського життя. Тим самим інформатизація – один із проявів науково-технічного прогресу, що полягає в об'єктивному посиленні ролі достовірного, вичерпного знання в усіх видах людської діяльності. *Завданнями* інформатизації, у тому числі для органів державної влади й управління, є повне задоволення інформаційних потреб суспільства в усіх сферах його діяльності, поліпшення життєвого рівня населення, підвищення ефективності виробництва, сприяння соціально-політичній стабілізації. Під **Г.і.с.** розуміють об'єктивний процес, що все зростаючою мірою стає основою й головним стрижнем розвитку як науково-технічного, так і економічного й соціального. Інформатизація в даному аспекті сама по собі виступає і як науково-технічний процес, і як процес історичний і соціальний. У процесі глобальної інформатизації суспільство якісно змінюється не тільки в технічному, але й у соціальному й духовному контекстах. Результатом цих змін є формування глобального інформаційного простору й перехід країн (поки – найбільш розвинених) до побудови інформаційного суспільства.

Літ.: *Почепцов Г. Г.* Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – К. : Знання, 2006; *Політологія* : навч. посіб. / Н. В. Грицяк, Б. Л. Дем'яненко, В. М. Дем'яненко ; за ред. В. М. Дем'яненка. – 3-тє вид. допов. і уточн. – К. : Видавн. центр ТОВ Софія – А, 2008; *Войтович Р. В.*

Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович ; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2007; *Манойло А. В.* Особенности информационной политики эпохи информационного общества / А. В. Манойло, Д. Б. Фролов, В. Б. Вепринцев // Проблемы информационной безопасности. Компьютерные системы. – 2002. – № 4.

Грицук Н.В.

ГЛОБАЛЬНА КОНТРАКЦІЯ – одна із форм глобальної інтеграції, яка передбачає акумулювання національних ресурсів (інтересів) з метою вироблення ефективної стратегії розвитку держави й утвердження своєї конкурентоспроможності у світі шляхом приєднання чужої території та формування нової системи кордонів; забезпечує формування геостратегічного образу, який визначає закономірності розвитку держави, а відповідно до цього і ставлення до такої держави з боку світової спільноти.

Г.к. характеризує втрату простору, просторове зжаття (стискання) держави в результаті впливу на неї іншої держави. Якщо “розширення проти інтеграції” являє собою експансивну форму об’єднання, то **Г.к.** – форма протистояння “розширенню” шляхом акумулювання (контракцію) національних ресурсів (інтересів) з метою вироблення ефективної стратегії розвитку держави на умовах включення її у світові геополітичні процеси. **Г.к.** є вмінням та здатністю держави протистояти глобальному розширенню, яке перешкоджає збереженню власних національних стратегій державного управління.

Г.к. для національної держави становить певні **ризики**: позбавляє можливості справляння зовнішнього впливу на функціонування відповідного геополітичного простору, оскільки вона сама перебуває під чітко регламентованим впливом окремих геополітичних суб’єктів (окремих держав, наділених відповідними формами впливу на інших, які є економічно потужнішими та політично зрілішими).

Мета **Г.к.** для держави полягає в тому, щоб швидко та ефективно спрямувати свій потенціал таким чином, аби він працював на інтереси власної країни. Важливу роль у здійсненні **Г.к.** відіграє потенціал ефективності державної влади, саме потенціал того, наскільки вона здатна протистояти “розширенню” впливу іншої держави в процесі

здійснення своєї державної політики. Здебільшого форму **Г.к.** вчені вбачають у реальному розширенні своєї території шляхом приєднання чужої та формування нової системи кордонів. Це стає можливим завдяки здійсненню політики **Г.к.**, одним із принципів якої є формування геостратегічного образу держави в умовах глобалізації.

Геостратегічний образ держави – це сукупність цінностей, норм, знаків, які формують символічне уявлення про державу, її територію, традиції, менталітет, систему організації влади тощо.

Створення геостратегічного образу держави має враховувати: 1) геополітичне та геостратегічне цілеспрямоване конструювання (коли держава має на меті здійснення концентрованого впливу на іншу державу, в результаті чого вона шукає найбільше точок перетину між ними); 2) геополітичну деконструкцію (коли конструюється новий геостратегічний образ держави, який принципово відрізняється від стереотипного сприйняття її в минулому); 3) геополітичну ідентифікацію (наскільки та чи інша держава ідентифікує свою належність до глобального простору і як вона бачить свою роль у ньому – лідера чи аутсайдера).

Геостратегічний образ держави визначає закономірності її розвитку, а відповідно до цього і ставлення до неї з боку світової спільноти.

Основними формами геостратегічного образу держави є: конфронтаційний (характеризується спрямованістю на реалізацію агресивних форм здійснення зовнішньої політики); ліберальний (спрямований на налагодження діалогу у відносинах між державами). Глобальна експансія на сучасному етапі геополітичного розвитку є основною потребою в стратегії суспільного розвитку окремої національної держави, яка дбає про свій геостратегічний статус у світі. Надзвичайно важливим питанням є визначення стратегії глобальної експансії, а відповідно до цього з’ясування факторів, які приводять державу у стан **Г.к.**, адже закономірно негативний вплив глобалізації на державу приводить до геополітичного зжаття.

Г.к., забезпечуючи формування відповідного геостратегічного образу окремої держави та її вплив на розвиток сучасного світу, приводить до формування певного інтегрованого простору, який має такі **форми**:

1) анаморфний геостратегічний простір (соціально-економічний, політичний та культурний простір національної держави, який видозмінений відповідно до умов глобальної інтеграції); 2) автономний геостратегічний простір (простір розвитку окремої держави, який спрямований на виключну реалізацію національних інтересів з одночасним розрахунком на власні сили); 3) динамічний геостратегічний простір (спрямованість окремої національної держави на досягнення геополітичного та гео економічного компромісу у відносинах між державами). Така форма інтегрованого простору фактично і сприяє формуванню відповідної геостратегічної картини світу в межах певної національної держави. Урахування цих форм інтегративних просторів є важливою складовою процесів формування та здійснення зовнішньої політики держави, що забезпечить відповідний рівень передбачуваності стратегії дипломатичних зв'язків між державами, наскільки їх інтереси є глобально концентрованими і те, наскільки ці інтереси можуть бути реалізованими в умовах відповідної форми глобальної інтеграції.

Г.к. забезпечується шляхом посилення економічного, політичного, ідеологічного та інформаційного потенціалу держави та відповідної модернізації системи державного управління ("розширення" впливу держав між собою та **Г.к.** як глобальне зжаття (концентрація національного ресурсу)). Відповідно до типів глобального простору виокремлюються такі типи глобальної контракції, як: економічна, політична, інформаційна та ідеологічна.

Г.к. являє собою один з найбільш ефективних засобів концентрації національних інтересів, який може стати новим геополітичним проектом, який певною мірою полегшить становище держав в умовах глобалізації. Чим більше простору (географічного, економічного та ідеологічного) освоюється окремою державою, тим могутнішою вона стає. Це положення є достатньо суперечливим, оскільки така політика глобального розширення може бути надзвичайно ризикованою для держави, яка здійснює таке розширення, оскільки вона обирає транснаціональні вектори розвитку, "розмиваючи" тим самим власні. Одним з прийомів сучасної геополітики демократичних держав є здатність до авторитарної поведінки у здійсненні глобальної інтеграції. Важлива роль при цьому нале-

жить збігу геополітичної волі та національного інтересу, що, безумовно, виступає гарантом підтримки з боку суспільства відповідної стратегії геополітичного розширення держави. Це свідчить про те, що предмет розширення держави лише тоді може виступати об'єктом ефективної державної політики, якщо він підтриманий на рівні нації в цілому. Стратегія геополітичного розширення держави принесе успіх, якщо вона первинно буде оформлена на рівні національного інтересу. Відповідно до цього виділяють дві форми **Г.к.**: 1) "ідеологічна контракція" – коли суспільство живе однією ідеєю розвитку, сповідуючи єдиний вектор суспільного розвитку; 2) (фізична) географічна контракція, коли є чітко визначеними територіальні межі держави, відповідно до яких має здійснюватись геополітичний вектор розвитку.

Для більшості держав глобального світу особливо актуальним є питання подолання своєї **Г.к.** (геополітичної закритості), водночас надзвичайно важко оцінити геополітичне їх становище, оскільки прагнення їх до геополітичного розширення є здебільшого надзвичайно слабким. З огляду на це перед ними постає питання, яким чином і за допомогою яких стратегій сьогодні держави можуть вийти із своєї **Г.к.**, розширивши форми свого впливу на функціонування інших національних держав.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Замятин Д.* Геополитические образы современного мирового развития : монография / Д. Замятин. – М. : [б. и.], 2009; *Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме).* – СПб. : Алетейя, 2000. – 518 с.; *Гидденс А.* Глобализация мира / А. Гидденс. – М. : [б. и.], 2003. – 318 с.

Войтович Р.В.

ГЛОБАЛЬНА МІГРАЦІЯ – форма переміщення людей (із одного регіону, держави) в іншу державу в межах глобального простору, яка прискорила процеси міжцивілізаційної взаємодії, призвела до розпорошення людського потенціалу, змішання мов та конфесій у пошуках реалізації власних інтересів. **Причини виникнення Г.м.:** глобальний тероризм, економічна нестабільність, низький рівень життя, масове безробіття, війни, різні форми політичних експансій, порушення прав людини.

Більшість країн світу опинились перед необхідністю розв'язання складних проблем, які передусім зумовлені відсутністю ефективною міграційною політикою з боку окремих держав, яка б забезпечувала подолання Г.м. (можливість виставити міцні кордони від небажаних мігрантів). Важлива роль належить розробці ефективних механізмів інтегрованої міграційної політики, яка має здійснюватись між тими країнами світу, які піддаються напливу мігрантів, і тими, які сприяють відпливу свого людського ресурсу в інші країни.

Однією з форм Г.м. є внутрішньорегіональна міграція.

Внутрішньорегіональна міграція – це така форма міграції, яка здійснюється в межах окремого регіонального утворення, що створює сприятливі умови для територіальної мобільності населення, а відповідно до цього – і формування єдиного ринку праці. Реальним прикладом такої міграції можуть слугувати СНД, ЄС та інші регіональні утворення.

Г.м. як головний виклик суспільному розвитку сьогодні набуває особливо стійких тенденцій, які регламентують державну політику більшості країн світу. Кожна держава постає перед необхідністю розробки стратегії розвитку згідно з тенденціями впливу Г.м. Це вимагає “збалансованого, комплексного, багаторівневого та багаторонного управління міграційними процесами, одним з важливих компонентів якого має стати протидія факторам, що породжують процеси Г.м.”. Такими могутніми факторами протидії Г.м. з боку окремої держави має виступати формування потужної соціально-економічної, правової та політичної інфраструктури, яка б забезпечувала оптимальні умови для життєдіяльності громадян на території своєї держави. Особливо важлива роль належить політиці створення робочих місць, забезпеченню економічного розвитку та реалізації демократичних засад держави. Це протистоятиме поширенню Г.м. у сучасному світі за умови, якщо кожна з держав свою внутрішню політику вибудовуватиме з урахуванням потреб утримання громадян на своїй території.

Подолання Г.м. зумовлює необхідність запровадження узгоджених дій між різними країнами світу в протистоянні не лише її впливу, а й у подоланні її передумов та факторів виникнення. Спільні дії держав світу

можуть забезпечити створення “цілісної системи регулювання міграційних процесів”. Країни світу по-різному ставляться до вибору методів протистояння Г.м., деякі з них намагаються радикально протистояти цьому процесу, інші – блокувати причини, фактори, передумови поширення Г.м. або відмежуватись, закривши свої кордони від “небажаних гостей”.

В умовах глобалізації приплив міграційних потоків характерний не лише для розвинених країн світу, а й для тих, які перебувають у рівних умовах розвитку з тими державами, з яких відпливають людські потоки. Це пов'язується з тим, що в умовах глобалізації поняття територіального та національного факторів є фактично абсолютно розмитим, тут людина є громадянином не окремої держави, а громадянином світу. Для сучасного громадянина сьогодні не важливо де жити, головне для нього, аби реалізовувались його громадянські права, а тому в ідеалі навіть не реалізація економічних інтересів для громадян є пріоритетною, а реалізація їх загальнолюдських цінностей.

Глобальна міграційна політика має подвійне завдання: 1) має бути спрямована на захист державних кордонів від небажаних міграційних потоків; 2) “система міграційної фільтрації”, яка передусім спрямована на ідентифікацію міграційних потоків, дасть змогу чітко визначити, приймати чи не приймати їх на території окремої національної держави, а головне – якщо приймати, то якою мірою їх адаптувати до реалій розвитку окремої національної держави. Йдеться про те, яким чином глобальні міграційні потоки не повинні перешкоджати функціонуванню національної держави, не розмиваючи при цьому базові засади, на яких побудована така держава (мова, традиції, структура менталітету).

Глобальна міграційна політика має бути спрямована на створення належних умов для інтеграції міграційних потоків у систему суспільної життєдіяльності країни, до якої вони прибувають. Постає завдання вирівняти окремі диспропорції, яких зазнає сучасний світ у результаті глобальної інтеграції. На думку женецьких експертів, ефективним інструментом такого вирівнювання слугує пониження зовнішньоторгівельних бар'єрів, що тим самим компенсує мобільність робочої сили, адекватний розподіл ресурсів та

доходів, а також раціональне використання факторів виробництва.

Важлива проблема, яку сьогодні необхідно розв'язати в контексті Г.м., – пом'якшення соціальних деструкцій, яких зазнає сучасний світ у результаті її впливу. Йдеться про те, яким чином певні країни світу можуть заповнити свої втрати в результаті Г.м., особливо це стосується людського потенціалу.

Для України означена проблема набуває особливого звучання починаючи з середини 90-х рр. На сьогодні нараховується вже кілька хвиль міграції: глобальна відкритість світу створила можливість для міграції значної частини населення України за її межі, визначальним фактором якої є виключно реалізація економічних інтересів. Українська держава за таких умов не достатньо охоче включається як до глобальної міграційної політики, так і не достатньо активно формує внутрішню державну міграційну політику, яка б передусім була спрямована на гуманітарну підтримку своїх громадян на території своєї держави.

Г.м. як виклик суспільному розвитку сьогодні вимагає налагодження ефективних механізмів “міжнародної координації та кооперації” дій між державами, що сприятиме більш ефективному управлінню міждержавними пересуваннями населення. Йдеться про те, яким чином глобальні міграційні процеси зробити більш контрольованими та передбачуваними, а в результаті цього – чітко контрольованими.

Важливим фактором протистояння Г.м. з боку розвинених країн світу є **засоби зовнішньої підтримки (допомоги)**, до яких належать: прямі іноземні інвестиції, згадана система зовнішньоторговельної політики, що тим самим стримує виникнення нових потоків мігрантів з окремих країн світу. Основними формами зовнішньої допомоги є: соціально-економічна та технологічна, які покликані забезпечити відповідний рівень модернізації господарського життя, підвищення рівня виробничої інфраструктури та розвитку людського потенціалу. Сюди відносять: різні форми інвестицій, кредитування, надання відповідних грантів на розвиток соціально-економічної та політичної сфер суспільства, сприяння технологічному та інноваційному розвитку.

Важливою формою зовнішньої допомоги з боку розвинених країн світу є гуманітарна допомога, яка також протистоїть поширен-

ню Г.м. Така форма допомоги здебільшого надається як окремими державами, так і відповідними транснаціональними структурами чи навіть міжнародними організаціями (Світовий банк, ООН, МІРР, ГААТ, Паризький клуб, ЄС та ін.). Проте зовнішня допомога жодною мірою сьогодні не може бути самоціллю у розвитку окремої держави, оскільки вона радикально не здатна змінити стратегічний характер розвитку держави з огляду на те, що лише закладає передумови для зміни умов суспільного розвитку. Розв'язати певні міграційні проблеми здатна держава лише самостійно.

Зовнішня допомога з боку окремих країн світу сьогодні має виключно гуманітарний, а не утилітарний характер у протистоянні Г.м. Це підтверджується тим, що зовнішня допомога, яка надається окремими країнами, спрямована на чітку реалізацію їх геополітичних інтересів, оскільки лівова частина такої допомоги припадає саме країнам з високим рівнем припливу мігрантів до держави, яка надає допомогу. Це створює глобалізаційні виклики для функціонування національних держав, оскільки така допомога передбачає завжди відповідні геоекономічні, а то й геополітичні поступки, в результаті цього міграційна політика, яка формально базується на гуманітарних цілях, реально може становити виклики для національної безпеки держави стратегічного характеру.

Аксіоматичним лишається одне: аби протистояти Г.м., кожна із країн світу має ставити питання про симетричність внутрішньої і зовнішньої політики, а заради цього має забезпечуватись економічний розвиток. Це зменшить соціальну нерівність між громадянами в межах різних країн світу, знизить також показники бідності, що головною мірою нівелюватиме бажання потенційних мігрантів шукати кращого життя за межами своєї держави. Більше того, ефективна внутрішня політика може виступати засобом не лише зниження показників Г.м., але й засобом повернення своїх громадян з міграції. Заручаючись зовнішньою допомогою інших країн світу, окремі держави мають сприяти пом'якшенню диспропорцій у соціально-економічному та політичному розвитку держави, не допускаючи можливості перетворення безробітних у потенційних мігрантів. Саме тому окремі країни світу, такі як Ко-

рея, Тайвань для того, аби пом'якшити таку диспропорційність у розвитку держави, не лише стримують міграцію, але й стимулюють її. Це, зокрема, може привести до оптимізації внутрішньої політики держави, особливо що стосується захисту її національних інтересів в умовах глобалізаційного розвитку. Міграція з метою здобуття кращої освіти, набуття відповідних професійних навичок може мати позитивний характер, якщо державі вдасться повернути свій людський потенціал назад. Прикладом цього може слугувати Сінгапур, який має спеціальну державну програму повернення із-за кордону своїх учених, які навчались і працювали за кордоном. Для них існують відповідні пільги та пропонується висока заробітна плата. Майже тождна програма існує в Кореї, де переважною мірою ставиться питання про повернення із-за кордону фахівців у сфері високих технологій і гарантується швидке просування кар'єрними щаблями.

Деякі країни світу, аби протистояти Г.м., запроваджують відповідні демографічні програми, які контролюють приріст народжуваності, а це, у свою чергу, приводить до скорочення безробіття та зростання прибутків. Хоча в загальнопланетарному масштабі окремі країни реалізують програми, які сприяють приросту населення, інші вдаються до контролю над приростом народжуваності. Г.м. позначається на системі державного управління, адже досить часто у світі спостерігається тенденція кадрового забезпечення органів державної влади з боку мігрантів. У більшості країн світу емігрантське середовище стає головним постачальником кадрів не лише у виробничі, економічні структури, які є не достатньою мірою заповнені корінним населенням, а й у державно-управлінські. Головною проблемою для більшості країн лишається приплив значної кількості людей із міграційного середовища у кримінальні структури. З огляду на це в окремих державах, зокрема в Італії, розроблені ефективні механізми, спрямовані на інтеграцію мігрантів в італійське суспільство таким чином, аби це не перешкоджало, а допомагало реалізації національних інтересів. В Італії діє ціла низка програм, спрямованих на залучення мігрантів до економічної сфери, відповідно до якої надаються кредити мігрантам на відкриття власної справи (на сьогодні бажаючих відкрити свою спра-

ву серед мігрантів в Італії нараховується близько 42 тис. осіб). Більшість мігрантів в Італії вже успішно скористались перевагами державних програм щодо сприяння інтеграції мігрантів в італійське суспільство. Більшість із них, які сьогодні проживають на території Італії, врятувались від різних глобалізаційних викликів, зокрема глобального тероризму (мусульманські держави), політичної експансії, глобального безробіття та ін. Саме тому кожна країна світу сьогодні має враховувати виклики Г.м. і вибудовувати свою інтеграційну стратегію так, аби вона працювала виключно на реалізацію національних інтересів.

Важливим фактором стримування Г.м. є: 1) динамічний розвиток економіки; 2) покращання соціальних умов та гарантія безпеки громадян; 3) реалізація громадських прав та свобод у країнах-донорах Г.м. Проте політика протистояння Г.м. також може мати певні виклики суспільному розвитку, зокрема досить часто політичні ініціативи можуть мати насильницький характер, нівелюючи поширення Г.м. в межах окремої країни світу, що може спровокувати міграцію в іншій частині світу. Силкові методи дотримання прав і свобод людини також можуть інтенсифікувати процес Г.м.

Літ.: Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Программа развития мира "Глобализация и ее влияние на мир"* Human Development Report 2003. – N. Y. : Oxford, 2003. – М. : [б. и.], 2004. – 519 с.; *Стратегия лидерства. Стратегия вывода страны в лидеры глобализационного процесса.* – М. : [б. и.], 2009. – 317 с.

Войтович Р.В.

ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕКСПАНСІЯ – агресивна політика поширення соціально-економічного, політичного, культурного та інформаційного впливу окремих країн (монополістичних об'єднань, ТНК) глобального світу з метою реалізації своїх власних геополітичних інтересів.

Г.п.е. здійснюється країнами-лідерами та країнами-аутсайдерами геополітичного розвитку і не обмежується рамками однієї країни або навіть кількома регіонами, а захоплює, пронизує всю планету. Така Г.п.е. в недалекому майбутньому може призвести до загального краху системи світового устрою. Складовою Г.п.е. є **політична експансія**, яка є об'єктивним процесом, зумовленим

процесами глобалізації, що призводить до розмивання державних кордонів, зникнення національних держав. Політична експансія здійснюється тими державами і в інтересах тих держав, які є лідерами гео економічного (є емітентами світової валюти) та геополітичного розвитку.

У сучасному світі спостерігаються тенденції політичної експансії з боку таких країн, як Америка, Китай та Росія. Характер політичної експансії з боку окремої держави визначається характером її ставлення до інших держав, здебільшого тим, як позиціонує себе держава, що вдається до експансивної політики, і як вона сприймає державу, на яку спрямовує свій експансивний вплив, тобто позиціонує вона себе як партнер чи як лідер, тим самим сприймаючи інші держави як партнерів чи аутсайдерів геостратегічного розвитку. Для держави, яка здійснює політичну експансію щодо інших, завжди характерною є реалізація імперських амбіцій, доведення своєї геополітичної зверхності та величності і головною мірою свого права впливати на політику інших держав. Жодна із країн світу, яка протягом тривалого часу веде війну, не може сподіватись на своє лідерство у світі, єдине, що для таких країн лишається, – здійснювати **Г.п.е.**, щоб силоміць утримувати статус країни-лідера.

Політика держави, яка здійснює **Г.п.е.**, характеризується посяганням на інтереси держав шляхом отримання політичних вигід. Для кожної держави принципово важливо зберегти свій політичний баланс, який би не дозволив їй поступитись своїми національними інтересами заради обслуговування геополітичних інтересів інших держав. Така стратегія протистояння **Г.п.е.** є особливо актуальною для тих держав, для яких важко давалось рішення протистояти, домінувати чи підкорюватись у відносинах з іншими країнами. Окремі країни в умовах глобалізаційного розвитку заради того, аби вижити і зайняти своє місце у світі, керуються інтересами чи принципами, які не лише поділяються їх геополітичними партнерами, але й спільно реалізуються. Це характеризує форму розвитку “в унісон”, що певною мірою протистоятиме викликам **Г.п.е.** з боку окремих держав.

Релігійна експансія. Структурним елементом **Г.п.е.** є релігійна експансія. Глобальна спільнота інтегрується між собою на основі релігії, моралі та звичаїв, залежно від того,

наскільки збігаються ці системи цінностей, які представляють ті чи інші спільноти, настільки на них посилюється вплив інших співтовариств. Таке поширення досить часто набуває насильницьких форм, а тому воно може змінювати вектор історичного розвитку держави. Проте сучасний світ недостатньо мірою враховує багатоконфесійність, яка не бере до уваги домінування тієї чи іншої релігії, а тому тут релігія не може виступати визначальним фактором здійснення політичної експансії з боку окремої держави. Важливість релігії як інструмента **Г.п.е.** також визначається і тим, що вона дає змогу розширити контакти та взаємодію між представниками різних конфесій, налагодити “міжрелігійний діалог”, який має слугувати формально соціокультурній інтеграції.

Здійснення **Г.п.е.** з боку окремої держави чи кількох держав одночасно передбачає різні методи, які у своїй основі завжди матимуть політичний характер. Культурна, економічна чи релігійна експансія завжди працюють на реалізацію конкретної геополітичної мети, яку переслідує держава-експансіоніст. **Г.п.е.** призводить до зміни системи ціннісних орієнтацій, притаманних для окремої держави, в результаті чого під трансформаційний вплив підпадають: менталітет, соціокультурна та політична мотивація, тип економічної поведінки, форми взаємодії етносів та націй. У такому варіанті **Г.п.е.** неминуче може привести до: загроз глобальної війни; зіткнення цивілізацій; екологічної катастрофи, що неминуче поставить під сумнів існування людства, посилить культ війни та насилля, нівелює культуру миру та терпимості; визнання загальнолюдських цінностей усього людства та кожної особистості; розуміння пріоритетної ролі культури та культурної спадщини, поширення ідеї носферної коеволюції суспільства та природи. Викликом **Г.п.е.** є втрата окремою державою історичної та соціокультурної самобутності, а з огляду на це і права на вектор власного цивілізаційного розвитку.

В умовах **Г.п.е.** жодною мірою не йдеться про реалізацію технології інтелектуальної політики у відносинах між державами, адже вона базується на таких складових, як пригнічення, політичні маніпуляції, розв’язування конфліктів.

Чим потужнішою є **Г.п.е.** з боку окремих країн стосовно інших, тим більше потенці-

ал економічної та політичної самодостатності останніх посилюється. Чим більше окремі держави поставатимуть перед викликами **Г.п.е.**, тим потужніше вони будуть мобілізувати свій потенціал і тим швидше їм вдасться сформувати свою власну геополітичну позицію. У такому ракурсі **Г.п.е.** може мати позитивний характер і визнаватись як необхідна складова ефективності сучасної геостратегічної політики держави.

Важливим інструментом протистояння **Г.п.е.** виступає громадянське суспільство, яке володіє потужним потенціалом протистояння негативному впливу з боку інших держав. Методи шантажу, до яких досить часто вдаються держави, що використовують технології **Г.п.е.**, не можуть гарантувати свого домінуючого впливу на розвиток іншої держави, якщо там є ефективні інститути громадянського суспільства, які здатні вчасно дати відсіч зовнішнім негативним впливам. **Г.п.е.** дає змогу окремим державам, які виступають її реалізаторами, зберегти відповідний вектор впливу. Такий вектор впливу ніколи не може мати виключно позитивний характер, оскільки держави-суб'єкти реалізації політичної експансії ніколи не будуть творити єдиний соціально-економічний та політичний простір заради реалізації інтересів таких країн, які будуть включені до такого простору. Переважною мірою такий простір буде створено для того, аби реалізувати реальні потреби й інтереси держав політичних експансіоністів. В умовах глобалізації не можна знайти жодної держави, яка б прагнула забезпечити "вселенське благо". З огляду на це більшість держав будують свою інтеграційну політику таким чином, аби примусити весь світ працювати на їх інтереси.

Форми глобальної політичної експансії:

1. Політична експансія США. США є головним геополітичним гравцем у світовій політиці. Держави, які характеризуються високим рівнем геополітичної відкритості, все більше включаються в глобальні соціально-політичні, економічні та культурні проекти Америки.

Культурна експансія з боку Америки стала найбільш відчутною в умовах включення держав у глобальний інформаційний простір. Завдяки сучасним інформаційно-комунікативним технологіям Україна зазнає все більшої експансії в результаті впливу відповідних літературних проектів. Особли-

ву роль у здійсненні **Г.п.е.** з боку Америки відіграли різні релігійні структури, особливо протестантської спрямованості. Це певною мірою змусило окремі держави свідомо чи несвідомо жити за стандартами американського розвитку.

2. Політична експансія Росії. Вплив Росії на окремі пострадянські держави, в тому числі Україну, сьогодні має характер соціально-історичного, економічного, політичного та культурного домінування. Відкритим лишається питання побудови рівноправних партнерських відносин між Україною та Росією. Насильницьке нав'язування російського політичного фактора є достатньо потужним.

Основні критерії, якими керується Росія і які визначають формат її домінування по відношенню до України: 1) Росія недостатньо адекватно розуміє характер впливів на Україну з боку інших країн світу (Америка, Євросоюз); 2) для Росії у відносинах з Україною важливим є реалізувати принцип історичної спадкоємності, політичного традиціоналізму, для України у відносинах із Росією важливо витримати принцип раціональності; 3) Росія у відносинах з іншими країнами світу закономірно займає позицію домінування, а не партнерства, не є винятком і Україна; 4) Росія не має жодного проєкту взаємодії з іншими геополітичними суб'єктами, який би передбачав об'єднання на основі політичної та культурної рівності; 5) у Росії й досі немає чіткої геополітичної орієнтації, яка б забезпечувала їй можливість здійснити відкритий цивілізаційний вибір; 6) у Росії немає чіткого уявлення про процедури демократизації політичної сфери, а тому вона досить часто намагається нав'язувати іншим країнам свої експансивні процедури демократизації; 7) окремі позиції Росії щодо України характеризують її постійне прагнення вирішити свої геополітичні інтереси лише шляхом розв'язання міждержавного конфлікту; 8) Росія застосовує радикальні форми маніпулювання громадською думкою як в Україні, так і в Росії, аби в такий спосіб спровокувати взаємну недовіру між державами, дезінформувати громадян. Важливим фактором, який підтверджує політичну експансію Росії по відношенню до України, є релігійно-експансивний вплив, який передбачає впровадження російської ідеї на території України та реалізацію державної русифікаційної політики стосовно українців.

Україні самій, аби протистояти викликам **Г.п.е.** з боку Росії, сьогодні потрібно визнати свою національну та державницьку самодостатність, тим самим відійшовши від комплексу неповноцінності і позиціонування себе як молодшої сестри Росії. Виходом із такої ситуації може стати формування української ідентичності виходячи із типології західноукраїнської національно-культурної ідентичності, яка реально може забезпечити високий рівень національної самодостатності української нації та її сприйняття з боку інших держав.

Політика відносин України та Росії базується на принципі асиметричності (Росія не йде на поступки Україні). Росія не сприймає Україну як окрему державу із своєю історичною динамікою та національною морфологією життєдіяльності (традиції, стереотипи, національна пам'ять). Україна сьогодні здобула свою власну цивілізаційну ідентичність, яка дає змогу їй самостійно рухатись у напрямі свого національного прогресу. Проте можливість експансивного впливу на Україну з боку інших держав все ще лишається з огляду на те, що вона досить інертно приходить до ідеї свого геополітичного лідерства, на це безпосередньо впливає її історичний досвід. Україна є надзвичайно геостратегічно відкритою до впливу різних глобалізаційних факторів, саме тому варто поставити питання про стратегію геостратегічної закритості, яка б акумулювалась на реалізації виключно національних інтересів.

Україна, аби протистояти **Г.п.е.** з боку різних країн світу, цілеспрямовано має працювати не лише на формальну, але й реальну економічну самодостатність, яка б забезпечила їй право на глобальне лідерство у світі.

У стратегічному контексті ефективна державна політика України сьогодні має враховувати потребу здобуття статусу глобального лідера, адже вона лише у такому контексті буде цікавою для всього світу, якщо вона визнає, що їй потрібен весь світ відразу, а не окремий його регіон. Це, у свою чергу, дозволить Україні побудувати стратегію рівноправного лідерства з іншими державами, в тому числі з Росією та США.

Г.п.е. є результатом об'єктивного впливу сучасних глобалізаційних процесів, які ставлять кожен державу у світі перед новими суспільними викликами. Для того щоб протистояти їм, першочерговим питанням має

бути формування ефективної внутрішньої політики, спрямованої на забезпечення формування цивілізаційної ідентичності нації та її потужного протистояння негативним впливам з боку інших держав світу.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Пономарев И.* За глобализацию равных возможностей / И. Пономарев ; Центр новых технологий ИПРОГ (Россия). – 2009. – 456 с.; *Яковец Ю. В.* Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец / Междунар. ин-т Питирима Сорокина – Николая Кондратьева. – М. : Экономика, 2001. – 346 с.

Войтович Р.В.

ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИЧНА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ

– процес реорганізації, який приводить до зміни усталеної структури світу, а відповідно до цього трансформує інтереси та потреби всього населення планети. У результаті цього відбувається новий поділ світу залежно від інтеграційної моделі, якій надається перевага і яка і визначає специфіку розвитку окремої частини світу.

Глобалізаційні тенденції суспільного розвитку, якісно змінюючи специфіку функціонування сучасного світу, радикально змінюють політичну структуру світу, в результаті чого він постає перед необхідністю пошуку нових закономірностей розвитку, які мають забезпечити йому відповідний рівень сталості.

Основною причиною **Г.п.р.** є вплив різних інтеграційних форм суспільного розвитку, в результаті чого сучасний світ зазнає якісних змін, які приводять до трансформації його політичної системи.

Основними складовими елементами **Г.п.р.** є: 1) біполярна (складається із двох наддержав, відносини між якими стають визначальними для системи міжнародних відносин у цілому); 2) однополярна (наявність однієї наддержави, багатьох слабких та відсутність впливових великих держав); 3) багатополарна (багатополосна) (складається з кількох великих, приблизно рівних за силою держав, які співпрацюють і конкурують одна з одною, утворюючи різні альянси) структури світу.

Зміст сучасної **Г.п.р.** світу зводиться до такого переформатування системи міжнародних відносин, у межах якої відбувається перехід у формі кола від однополярної до багатополарної, яка в остаточному підсумку знову приводить до біполярної структури

геополітичного світу. Важливою ознакою сучасного варіанта **Г.п.р.** є відсутність індикаторів тривалості функціонування кожної з таких геополітичних структур світу. З огляду на це надзвичайно складно визначити, від чого саме в умовах глобальної інтеграції світу залежать причини, фактори та механізми **Г.п.р.** **Г.п.р.** світу передбачає формування нової структури міжнародних відносин, яка визначається об'єктивними умовами (глобальна інтеграція) і жодною мірою не залежить від геополітичної волі чи позиції окремої держави чи кількох держав. Навіть сьогодні, якщо і визнати геополітичне лідерство окремих держав чи транснаціональних структур у світі (ЄС, Америка, Китай), то жодною мірою пояснити це виходячи з тенденцій розвитку окремої держави практично неможливо, оскільки це є результатом поєднання сукупності загальнопланетарних тенденцій розвитку. Кожна держава світу має свою ментальну специфіку, свої геополітичні закономірності розвитку, які влітаються у глобальну систему світоустрою і визначають її роль у межах глобального простору та особливості його функціонування в цілому. Статус держави в умовах **Г.п.р.** визначається її позицією: лідера (гегемона) чи аутсайдера. Лідерство держави визначається її економічним потенціалом, здатністю до налагодження ефективних економічних відносин з іншими на паритетних засадах, а тому важливо, аби ці інтереси збігалися з інтересами інших. В умовах глобальної інтеграції неминучим є виникнення нових геополітичних лідерів, які беруть на себе функцію щодо зміни традиційної геополітичної структури світу. В межах глобальної інтеграції виникають окремі структури (держави, ТНК), які беруть на себе функцію щодо зміни структури світу відповідно до сучасних умов його розвитку та функціонування. Держава-лідер глобалізаційного розвитку, на відміну від держави-гегемона, здійснює **Г.п.р.** найбільш ліберальним шляхом, оскільки вона будує новий світовий порядок виходячи із спільності економічних та політичних інтересів держав. Держава-гегемон реалізує стратегію **Г.п.р.** за допомогою технології тиску та тотального насадження своєї волі іншим державам. Роль держави-гегемона є визначальною в умовах **Г.п.р.**, оскільки саме вона забезпечує формування такого інституційного порядку, без якого глобальна система розвит-

ку неминуче набула б ознак хаотичності та організаційної неупорядкованості.

Г.п.р. світу є неминучою, оскільки політика держави-гегемона завжди має опонентів, які намагаються їй протистояти. Окремі стратегії протистояння зумовлюють процес реструктурування геополітичного простору. Це засвідчує неминучість в умовах глобальної інтеграції переходу світу від впливу одного центру сили (однієї держави чи регіонального об'єднання) до кількох центрів впливу (кількох держав та транснаціональних структур), які, безумовно, мають претензії на гегемонію у світі. На думку сучасних прогностиків, на середину XXI ст. можна очікувати завершення формування біполярної структури світу, яка фактично приведе до видозміни структури міжнародних відносин, а відповідно до цього – і самої специфіки розвитку світу в умовах глобальної інтеграції.

Г.п.р. є основним засобом подолання інертності, подрібненості та мозаїчності сучасного світу, оскільки покликана видозмінити сучасний світ виходячи з глобалізаційних стандартів розвитку. Якщо цілі та методи реструктуризації, які висуваються з боку окремих держав чи транснаціональних об'єднань, можуть порушити традиційну політичну структуру світу, то це може привести до зникнення попередніх управлінських інституцій.

Г.п.р. приводить до появи нової глобалізаційної морфології суспільного розвитку.

Глобалізаційна морфологія суспільного розвитку – це чітка система перерозподілу сучасного світу відповідно до інтеграційної стратегії, яку обирає та чи інша країна світу, що і визначає тенденції та структуру глобального світу.

Інтеграційна політика держав в умовах **Г.п.р.** є одним з механізмів об'єднання держав за ментальним, соціально-економічним, політичним та культурним критеріями об'єднання.

Важлива роль у здійсненні **Г.п.р.** належить відповідним структурам, які, з одного боку, є складовими національної системи державного управління, а з другого – включені у зовнішньополітичний процес і наділені функціями зміни геополітичної структури світу. До таких структур традиційно належать: Міністерство зовнішньої політики, Міністерство закордонних справ, Міністерство оборони, прикордонні служби, служби зовнішньої безпеки і оборони, контррозвід-

ки. Ці структури і визначають зовнішню стратегію держави, її соціальну, економічну та політичну реструктуризацію.

Основною умовою побудови нової політичної структури світу є глобальна інтеграція, яка пронизує собою весь світ та всі сфери людської життєдіяльності. Проте така глобальна інтеграція водночас передбачає і новий розподіл, “розкол” світу. При цьому більшість світових дослідників **Г.п.р.** сучасного світу розглядають як об’єктивний процес розвитку, який має свій еволюційний шлях і не передбачає різних стрибків та поворотів.

Г.п.р. сучасного світу може мати як позитивні, так і негативні сторони, а саме, вона може приводити до як розквіту, так і до занепаду певних держав світу. Більшість дослідників світу сьогодні сходяться в тому, що початок ХХІ ст. переживає певний критичний період, який ідентифікується як “точка біфуркації” (*Дж.Розенау*) та “перехідний період” (*А.Мельвіль*), “епоха невизначеності та переломності”. *К.Хостлі* проводить досить цікаву паралель із серединою ХVІІ ст., коли сформувалась Вестфальська модель світу, та кінцем ХХ ст. У першому випадку Європа, будучи єдиною за своїми культурними та цивілізаційними параметрами, в результаті конфлікту між протестантами та католиками виявилась політично розподіленою. У другому – в результаті посилення економічної інтеграції відбулась політична реструктуризація, результатом якої стало виникнення понад 180 окремих держав.

В умовах реалізації різних інтеграційних стратегій глобалізаційного розвитку світ виявляється розподіленим або ж і розколотим за різними критеріями, а також і з різних причин. Причинами такого розколу передусім є: різні цивілізаційні критерії, яким надається перевага в межах тієї чи іншої стратегії національного розвитку. Гармонійним глобальний світ не може бути, якщо в межах нього “здійснюється поєднання західної, латиноамериканської, африканської, ісламської, конфуціанської, хінді, православної, буддистської чи японської цивілізацій”. Основні фундаментальні фактори, пов’язані з глобальною інтеграцією сучасного світу і які мають радикальний вплив на глобальну структуру світу, що і приводить до його **Г.п.р.**: 1) посилення глобалізаційних процесів, що порушують сталість кордонів національних держав, а отже, і розмивають їх;

2) збільшення кількості ключових суб’єктів на світовій арені, які забезпечують глобалізаційний характер розвитку. **Г.п.р.** змінила характер світової політики, а головне – уявлення про сталу систему міжнародних відносин.

В умовах **Г.п.р.** все більша роль належить транснаціональним структурам (“наддержавним акторам”, міждержавним організаціям), які перебирають частину повноважень з реалізації державного суверенітету. Виступаючи як цілком самостійні та незалежні структури, вони справляють реальний вплив на систему міжнародних відносин. Це безпосередньо засвідчує нову модель геополітичної організації в умовах глобалізації, яка приводить до побудови нової структури світу і пов’язується з налагодженням складного процесу взаємодії та взаємовпливу національних держав та транснаціональних структур (міжнародних організацій). У результаті цього характер **Г.п.р.** приводить до виникнення принципово нової системи його життєдіяльності, яка базується на варіанті міждержавної взаємодії. Створення такого варіанта міждержавної взаємодії побудоване на трьох основних мотивах: 1) забезпечення національної безпеки держави; 2) задоволення економічних потреб; 3) підвищення престижу держави на світовій арені (*А.Уолферс*).

Досить часто національні держави намагаються протистояти **Г.п.р.**, і для цього вони намагаються зберегти свої функціональні повноваження в повному обсязі, обмеживши тим самим вплив на суверенітет інших держав та транснаціональних структур. В умовах **Г.п.р.** національна держава має кілька альтернативних шляхів свого розвитку та функціонування, а тому її стратегія постійно коригується та корелюється залежно від певних тенденцій розгортання глобалізаційних процесів. Аксиоматичним при цьому лишається головне – національна держава сьогодні не може лишитись осторонь від глобальної політичної структури світу, оскільки такий ризик самоізоляції може позбавити країну можливості потенційного розвитку.

Сучасний світ зазнає радикальної **Г.п.р.** в результаті поєднання несумісних цивілізаційних типів розвитку, коли поєднуються такі цивілізаційні стандарти, які не відповідають певному типові суспільного розвитку, коли відбувається узгодження індустріального та постіндустріального типів суспільного розвитку. Найбільш небезпечно

для сучасного глобалізаційного розвитку є інтеграція держав з різним рівнем соціально-економічного розвитку.

Вчені виділяють такі рівні глобалізаційного розвитку: високий, середній, низький, а на основі цього класифікують держави, які належать до центру, напівпериферії й периферії. Ці чинники є основними критеріями поділу, а іноді й розколу сучасного світу в умовах глобалізаційного розвитку.

В умовах **Г.п.р.**, в яких сьогодні перебуває сучасний світ, важливою проблемою для кожної національної держави є забезпечення ефективності системи державного управління. Це безпосередньо пов'язується з тим, що значну частину своїх функцій держава передає так званим недержавним структурам, а в результаті цього виникає потреба посилення механізмів державного управління, а отже, і посилення позицій державності у світових глобалізаційних процесах.

Монополіарність являє собою таку структуру світу, де ключова роль у **Г.п.р.** належить транснаціональним об'єднанням держав, до прикладу “сімка”, “вісімка”, “двадцятка” (ключова роль відводиться окремим національним державам та, зокрема, недержавним структурам, які виступають “центром” об'єднання (Європа, Азія, Америка).

У результаті **Г.п.р.** світу формуються “ключові зони глобалізаційного розвитку”, які і визначають характер та тенденції його функціонування в майбутньому.

Основні фази (засоби) формування нової геополітичної структури світу: 1) централізація, що забезпечує формування центральних зон світової системи; 2) децентралізація, яка характеризує ситуацію, коли периферія стає головною у системі світових координат розвитку. Це приводить до того, що окремі частини світу здебільшого живуть у різних геополітичних вимірах. Так, зокрема, Західний світ виявляється все більш включеним у різні глобалізаційні процеси, інша ж частина світу намагається триматись осторонь, оберігаючи при цьому власні цінності та норми суспільної життєдіяльності. З огляду на це постає питання, яким чином здійснити реструктуризацію світу, аби він прийняв єдині цінності та норми людської життєдіяльності як основу реалізації глобальної інтеграції. Може існувати кілька альтернативних шляхів, кожен з яких може зазнавати кореляції з боку окремої національ-

ної держави, яка його обере. Такими шляхами є: 1) жорстка боротьба, яка призводить до зіткнення держав на основі принципової відмінності в інтересах розвитку; 2) хаотичний, який приводить до “перетягування каната” окремими державами чи транснаціональними структурами залежно від того, наскільки вони є потужними в економічному та політичному контексті; 3) створення нової політичної структури світу, яка будується на основі врахування спільних інтересів між усіма суб'єктами глобального простору (держав, недержавних організацій, транснаціональних структур, світових фінансових організацій). Це безпосередньо може забезпечити стабільність та сталість у розвитку окремої національної держави, що тим самим надасть їй можливість протистояти “некерованості” та самоорганізованості глобального простору.

Сьогодні перед більшістю держав світу стоїть питання, яким чином сформувати нову структуру світу, яка б не протистояла національним системам державного управління, а тим більше і системам їх національного розвитку. Важлива роль при цьому все більше починає відводитись так званим транснаціональним дипломатичним структурам, предметом діяльності яких стає “багатовекторна дипломатія”, на яку і покладається узгодження різних варіантів реструктуризації світу, головне, щоб вони не перешкоджали розвитку як глобального простору, так і окремої національної держави.

Г.п.р. може приводити як до розквіту, так і до занепаду певних держав світу. Аби **Г.п.р.** не стала викликом для окремої національної держави, вона повинна мати: сильну державну владу та зважену політичну волю, яка б гарантувала державі рівні правила гри в межах глобального простору; ефективну законодавчу базу; збалансований розвиток економічної та політичної сфер суспільного розвитку; ліберальну модель зовнішньої політики; ефективну стратегію національного розвитку в умовах глобалізації.

Окремі дослідники в **Г.п.р.** світу вбачають його вихід із системної геополітичної кризи. В умовах глобалізації розвиток сучасного світу зазнає кардинальних змін (установки, переконання, світогляд, управлінські технології, соціальна динаміка, пріоритети геополітичної стратегії); відбувається рефлексивна зміна самої людини, якість її свідо-

мости, парадигма світосприйняття запускають рекурсивний процес незворотних змін, які виступають каталізатором глобальних змін.

Літ.: *Валлерстайн И.* Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб. : [б. и.], 2001. – 711 с.; *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Модельски Дж.* Глобальное гражданское общество / Дж. Модельски. – М. : [б. и.], 2003. – 318 с.; *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. Новая постиндустриальная волна на Западе / С. Хантингтон. – М. : [б. и.], 1999. – 672 с.

Войтович Р. В.

ГЛОБАЛЬНА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА (англ. Global financial and economic crisis) – синхронізовані скорочення виробництва у багатьох країнах світу одразу, що призводять до зменшення світового реального валового внутрішнього продукту на душу населення за паритетом купівельної спроможності. У світовій історії виділяють п'ять **Г.ф.-е.к.**, які охоплювали одночасно кілька країн: Велика депресія у 1929-1933 рр., що розпочалась з падіння фондового ринку США внаслідок жорсткої монетарної політики протягом попереднього року, спрямованої на стримування спекуляцій, і набула світового масштабу та призвела до втрати добробуту, скорочення торгівлі і потоків капіталу; у 1973-1975 рр. – світова енергетична криза, спровокована політичними подіями (друга арабсько-ізраїльська війна), визначальними рисами якої було поєднання скорочення виробництва й безробіття та неконтрольованої хронічної інфляції, для позначення якого був використаний новий термін – стагфляція; у 1981-1982 рр. – боргова криза в Латинській Америці; у 1991-1993 рр. – “вибух бульбашок” на ринку нерухомості та ринку акцій у Скандинавських країнах та Японії, а також криза системи регулювання валютного курсу в Європі; криза 2008-2009 рр. Азійську та російську кризи 1997-1998 р. не відносять до **Г.ф.-е.к.**, оскільки спад виробництва в цих країнах не призвів до скорочення світового валового внутрішнього продукту за паритетом купівельної спроможності. Передумови для виникнення **Г.ф.-е.к.** формуються внаслідок високого рівня інтеграції світової торгівлі та фінансових потоків. Ви-

значальними рисами **Г.ф.-е.к.** є те, що тривалість спаду за таких криз у середньому в півтора раза більша, ніж тривалість звичайного спаду, а відновлення зазвичай відбувається повільнішими темпами і супроводжується значним скороченням обсягів світової торгівлі. Прикметною рисою **Г.ф.-е.к.** останніх десятиліть виступає первинна нестійкість національних і міжнародних фінансових ринків, що слугує пусковим механізмом розгортання спаду в реальному секторі. Саме на такому фоні суперечностей глобалізації в 2008 р. розгорнулася світова фінансово-економічна криза, яка за своїм перебігом, наслідками, що настали і ще очікуються, обіцяє значно перевершити наслідки Великої депресії 1929-1934 рр. Сучасна **Г.ф.-е.к.** за своїми масштабами і глибиною має яскраво виражений цивілізаційний характер. Вона спричинена: демонтажем у 80-90-ті рр. ХХ ст. у розвинених країнах системи державного регулювання економіки кейнсіанського типу в результаті “неоконсервативної контрреволюції”; формуванням у країнах з розвиненим ринковим господарством боргової, ігрової, віртуальної економіки; переходом світового господарства на рубежі ХХІ ст. на понижувальну фазу довгої хвилі світової економічної кон'юнктури.

Сучасна глобальна криза – це, насамперед, криза розуміння економічних процесів, їх взаємозв'язку з фінансовими потоками. Криза заздалегідь визначила необхідність перегляду найважливіших наукових положень у галузі теорії макроекономічної рівноваги (проблема турбулентності), концепції ефективності ринків (проблема оцінки активів); концепції ризик-менеджменту (проблема виникнення нових ризиків). В економіці розвинених країн світу в результаті розмаху фінансових операцій складаються м'які кредитні обмеження. За таких обставин знижуються обмеження попиту. Причина цього явища – значна трансформація у другій половині ХХ ст. економічних процесів і формування в розвинених країнах боргової економіки. Парадоксом боргової економіки є визначення макроекономічної рівноваги з урахуванням майбутнього виробництва та споживання. Неминучим наслідком такої економіки виступають перманентні фінансові інновації. Боргова економіка має два полюси – безпрецедентну

заборгованість домашніх господарств і масштабний ринок деривативів.

Г.ф.-е.к. 2008-2009 рр. розпочалася в найбільших світових фінансових центрах і згодом поширилась на всю світову економіку, зумовлюючи серйозні соціальні, політичні та економічні наслідки. Ця криза негативно вплинула на всі країни і пов'язана з багатьма глобальними кризами і проблемами, такими як загострення продовольчої проблеми, нестабільність цін на енергоресурси і сировинні товари та зміна клімату, а також втрата довіри до міжнародної економічної системи. Криза призвела до виникнення або загострення серйозних і широкомасштабних, але не однакових у всьому світі наслідків: швидке зростання безробіття, злиденності й голоду; уповільнення зростання, зниження економічної активності; погіршення торговельного і платіжного балансів; зменшення обсягу прямих іноземних інвестицій; значні та часті коливання валютних курсів; зростання бюджетного дефіциту, зниження податкових надходжень і звуження простору для маневрування в бюджетно-фінансовій сфері; скорочення обсягу світової торгівлі; посилення нестабільності й падіння цін на сировинні товари; зміна припливу приватного капіталу його масовим відпливом; обмеження доступу до кредитного фінансування і фінансування торгівлі; зниження довіри населення до фінансових установ, можливостей для підтримки систем соціального захисту і надання інших видів соціальних послуг, наприклад у сфері охорони здоров'я й освіти; крах ринків житла та ін. Безпосередні причини **Г.ф.-е.к.** 2008-2009 рр. складні й багатопланові і пов'язані з наявністю слабких місць і диспропорцій у всій системі світової економіки, проведенням непослідовної та недостатньо скоординованої макроекономічної політики і неналежних структурних реформ, помилками у сфері фінансового регулювання, нагляду й контролю за діяльністю фінансового сектору та відсутністю належної системи нагляду і раннього запобігання кризовим явищам. Ці регулятивні упущення, що були посилені надмірним покладанням на ринкову саморегуляцію, загальною нестачею транспарентності та безвідповідальною поведінкою фінансових установ, спричинили здійснення надмірно ризикованих операцій, установлення непомірно високих цін на активи, не-

ефективне використання залученого позикового капіталу і високих рівнів споживання, що стимулювались можливістю легкого отримання кредитів. Державним органам, відповідальним за проведення фінансової політики, і фінансовим установам не вдалось оцінити повною мірою ані ризики, пов'язані з роботою фінансової системи, ані масштабність зростаючих факторів економічної вразливості та їх транскордонних зв'язків. Разом з тим **Г.ф.-е.к.** 2008-2009 рр. не тільки висвітлила давно існуючі слабкі місця й диспропорції у світовій економіці, а й дала імпульс зусиллям щодо реформування і зміцнення міжнародної фінансової системи та її структури. **Г.ф.-е.к.** засвідчила також необхідність більш ефективного втручання держави в економіку з метою забезпечення належного поєднання свободи ринку і суспільних інтересів. Пакет антикризових заходів у різних країнах включав: оздоровлення фінансового сектору (заходи з рекапіталізації банків та списання проблемних активів); експансіоністську грошово-кредитну політику (безпрецедентне зниження облікових ставок центральних банків, значні обсяги рефінансування комерційних банків); бюджетне стимулювання ділової активності (надання податкових пільг, державних дотацій підприємствам, зниження ставок податків). Антикризові заходи вживались також і в глобальному масштабі шляхом координації дій найбільших країн світу (саміти Великої двадцятки (G-20) проводяться на регулярній основі: у Вашингтоні в 2008 р., у Лондоні та Пітсбурзі в 2009 р., у Торонто та Сеулі в 2010 р.) та значного збільшення обсягів міжнародного фінансування з метою полегшення стану країн, що розвиваються, та країн з низькими доходами. За таких обставин державне регулювання як національної, так і глобальної економіки має зосередитися на протидії ринковій турбулентності; компенсації неефективності ринків; згладжуванні наслідків нерациональної поведінки економічних агентів; коригуванні ефекту асиметричної інформації; зниженні нових ризиків, що виникають у процесі функціонування господарських систем.

В Україні накладання **Г.ф.-е.к.** 2008-2009 рр. на фазу посилення внутрішньої політичної конфронтації спричинило різке загострення наявних структурних диспропорцій національної економіки, продемонструвало не-

дієздатність моделі економічного зростання з переважанням низькотехнологічного експорту, яка встановилася у попередні роки. Зазначена модель виявилась надзвичайно вразливою до спалаху світової кризи і раптових змін кон'юнктури на світових ринках. Негативні зовнішні чинники було посилено зниженням внутрішнього попиту на продукцію вітчизняної промисловості з боку як населення, так і державного та приватного секторів через сповільнення приросту доходів та неможливість залучення кредитних коштів; зниженням платоспроможності підприємств, зростанням витрат на основні складові собівартості. Водночас **Г.ф.-е.к.** виявилася потужним каталізатором інноваційної модернізації всього українського суспільства. Головне завдання посткризового періоду полягає у забезпеченні органічного взаємозв'язку пакета власне антикризових заходів з програмою глибинних суспільно-економічних перетворень. Податкова, бюджетна, структурна, соціальна реформи мають стати невід'ємною частиною тактичних і стратегічних програм економічного розвитку України.

Літ.: Бодров В. Г. Державне регулювання інвестиційного процесу в умовах кризи світових фінансових ринків: ризики і можливості для України / В. Г. Бодров // Вісн. НАДУ. – 2008. – № 4; Бодров В. Г. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич ; за ред. В. Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2010; Бураковський І. В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України / І. В. Бураковський, О. В. Плотников. – Х. : Фолио, 2009; Бураковський І. В. Мировая экономика: глобальный финансовый кризис / Игорь Бураковский, Алексей Плотников. – Х. : Фолио, 2010; Claessens S. Lessons and Policy Implications from the Global Financial Crisis / Stijn Claessens, Giovanni Dell'Ariccia, Deniz Igan, Luc Laeven // IMF Working Paper WP/10/44. – International Monetary Fund, 2010

Бодров В.Г., Балдич Н.І.

ГЛОБАЛЬНЕ АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО – провідна галузь права глобального рівня, якою врегульовуються правовідносини за участю специфічних суб'єктів **Г.а.п.** (міждержавні установи, неформальні міжурядові організації, урядові національні установи, публічно-правові утворення та приватні суб'єкти, які виконують публічні функції транснаціональної адміністрації),

діяльність яких регулює або має вплив на всі визначені нижче рівні адміністрацій (міжнародний, національний, регіональний, локальний) та колективи, громади, що любіють публічні, локальні та інші інтереси в національних країнах, їх мережі та взаємодію. Предмет **Г.а.п.** не обмежується діяльністю транснаціональної адміністрації та взаємостосунками між суб'єктами **Г.а.п.** різних рівнів, цим правом опосередковуються і відносини означених суб'єктів із зовнішнім середовищем (наприклад приватними не-владними суб'єктами з приводу виконання окремих складових функцій чи делегування окремих повноважень). Також до **Г.а.п.** належить вивчення питань форм та методів впливу, адекватних засобів впливу транснаціональних адміністрацій; гарантії справедливого порядку прийняття суб'єктами **Г.а.п.** (особливо на глобальному та міжнародному рівнях) правил та рішень, що мають загальний характер; визначення підстав та органів, уповноважених переглядати такі рішення; а також питання притягнення до відповідальності відповідних суб'єктів **Г.а.п.** Теоретичні засади формування **Г.а.п.** викладені в працях таких відомих зарубіжних учених та дослідників у сферах міжнародного адміністративного права, європейського адміністративного права, **Г.а.п.**, як Ф.Бігнамі, Т.Вюте, Р.Грант, Д.Диженгаус, Р.Д.Кананеа, С.Касіс, М.Кеніх-Арчібугі, Р.Кеохейн, Б.Кінгсбері, У.Маттлі, П.Негулеско, О.Райніш, К.Уелленс, К.Штрупп, А.Харрелл, Д.Хелд, Е.Чіті та ін. У вітчизняних дослідженнях відносини, що віднесені до означеного поняття, переважно вивчаються міжнародним правом та порівняльним правознавством для розвитку фундаментальних галузей права.

Формування **Г.а.п.** обумовлене потребами систематизації, уніфікації, зіставлення різних історично зумовлених правових принципів, стандартів, цінностей, пріоритетів, концепцій, що сформовані правовими доктринами суверенних країн, з метою визначення на світовому (глобальному) рівні справедливих правил колективного врахування, застосування визначених в укладених міжнародних угодах, договорах правових підстав (або обмеження правового інтересу окремих країн) у зв'язку з участю в певних транснаціональних організаціях, які визначають спеціальні принципи, правила та нор-

ми ведення окремих видів діяльності. Пріоритетно важливою сферою розвитку **Г.а.п.** є економічна сфера, де очевидні переваги та недоліки встановлення єдиних стандартів та вимог для ведення бізнесу (наприклад стандарти ISO, що встановлюються Світовою організацією торгівлі).

Зарубіжні дослідники визначають основними цілями формування **Г.а.п.** права, по-перше, сприяння структуризації глобального урядування, та, по-друге, покращення вирішення проблем його реалізації. Як зазначає Б.Кінгсбері, **Г.а.п.** стосується переважно механізмів, принципів та практик, відповідних соціальних програм (ініціатив), які забезпечують або в інший спосіб впливають на відповідальність глобальних адміністративних інституцій (органів), особливо на забезпечення дотримання останніми адекватних стандартів прозорості, участі, раціональності та законності, забезпечення ефективного перегляду правил та рішень, що приймаються такими органами.

Визначення переліку суб'єктів **Г.а.п.** є дуже складним питанням з огляду на традиційну позитивістську школу вітчизняного правознавства, адже в дослідженнях зарубіжних колег пропонується встановити, так би мовити, "подвійну" (а інколи і багатоаспектну) правосуб'єктність суб'єктів **Г.а.п.**: визначення функцій органу як органу національної правової системи та виокремлення функцій, що здійснюються цим органом як суб'єктом **Г.а.п.**

У сучасній науці державного управління вивчення різних аспектів впливу суб'єктів **Г.а.п.** набуває дедалі більш важливого значення, адже Україна розташована не тільки в географічному центрі Європи, але й займає важливе місце в геополітичних стратегіях країн НАТО, ЄС, Російської Федерації. Вітчизняною наукою адміністративного права поступово впроваджуються основні положення, принципи та вимоги європейського права та європейського адміністративного права, які виступають важливими групами принципів, що враховуються на глобальному рівні. Меншою мірою сприйнятими та дослідженими в національній адміністративно-правовій доктрині залишаються принципи та стандарти, що застосовуються на національному та регіональному рівні в адміністративно-правовій сфері країнами Далекого Сходу, США тощо. Одночасно слід за-

уважити, що вплив на спільні принципи та стандарти глобального адміністративного права мають країни-лідери: ЄС, РФ, США і наднаціональні міжнародні та регіональні організації.

Літ.: *Kingsbury B.* The Emergence of Global Administrative Law / B. Kingsbury, N. Krisch, B. R. Steward // Draft Paper for the Global Administrative Law Research Project of the New York University School of Law, 68, Law and Contemporary Problems, 15, (Summer/Autumn 2005).

Пухтецька А.А.

ГЛОБАЛЬНЕ ВРЯДУВАННЯ – процеси управлінського характеру, що відбуваються під впливом глобалізації в економічній, політичній, соціальній та інших сферах суспільного життя будь-якої країни світу чи об'єднань (союзів) цих країн.

Термінологічне словосполучення "**Г.в.**" з'явилося в науково-практичному застосуванні відносно недавно (1980-ті рр.), а саме після укорінення таких понять, як "глобалізм", "глобалізація", "глобалістика" тощо. Проте за досить короткий час у сучасній парадигмі світового розвитку сформувався кілька концепцій імовірної організації **Г.в.**, які передбачають або утворення нових міжнародних інституцій (організацій), або еволюцію і трансформацію функцій у вже наявних. Згідно з цими концептуальними напрацюваннями можна виокремити два потенційних варіанти вдосконалення інституційної архітектури світу: ініціативу перехоплює один з учасників міжнародної інституційної системи; створюється нова наднаціональна інституція глобального регулювання (врядування) як своєрідний світовий центр з прийняття стратегічних рішень. У цьому контексті важливою є проблема розпливчатості меж між міжнародним співробітництвом суверенних держав і самостійною наднаціональною роллю міжнародних організацій. Трансформація Європейського Союзу (ЄС), тенденції розвитку Організації Об'єднаних Націй (ООН), Світової організації торгівлі (СОТ) та інших міжнародних організацій підтверджують складність ідентифікації моменту переходу до **Г.в.**

Підвищена увага сьогодні до **Г.в.** пояснюється тим, що цей сучасний феномен є своєрідним запобіжником глобальної стабільності та стійкого розвитку. Імовірна організація **Г.в.** передбачає або утворення нових інсти-

туцій (організацій), або еволюцію і трансформацію функцій уже наявних. Проте більшість міжнародних інституцій, які були створені після Другої світової війни, зокрема таких, як ООН, СОТ, Міжнародний валютний фонд (МВФ) і багатьох інших, які діють до цього часу в будь-якій сфері – економічній, безпековій, екологічній тощо, – недостатньою мірою пристосовані до вимог сьогодення. Очевидно, що така ситуація не може тривати довго, оскільки під впливом вищезазначених процесів міжнародні організації стають аренами, на яких відображаються інтереси держав та інститутів громадянського суспільства, а самі міжнародні організації все активніше функціонують як провідні політичні структури, завдяки яким приймаються компромісні рішення. Демократія, з огляду на це, виступає своєрідним інструментом, методом ухвалення і легітимізації публічних рішень на світовому рівні. Більше того, в результаті глобалізації в сучасному світі формується транснаціональна демократія з глобальною природою. **Г.в.** є предметом глибоких і всебічних наукових досліджень передусім західних науковців. Аналіз їх напрацювань показує, що разом з питаннями економіки багато дискусій про глобалізацію і соціальні зміни сконцентровано на наслідках глобального врядування, природі і долі держави. Серед результатів досліджень домінують твердження, що сучасна глобалізація позбавила державу суверенітету, із зростанням глобальних відносин відбулася “відставка етнічної держави”, “занепад етнічної держави”, “відступ держави”, “криза етнічної держави”, “застарівання держави”, “відмирання етнічних держав”. За цими оцінками, держави – це безпорадні жертви глобалізації. У свою чергу, такі твердження спричинили безліч спростувань: глобалізація не зробила нічого для підризу суверенної державності; поки що сучасна глобалізація не загрожує існуванню держави, а її процес спричинив лише зміни у формі і функціях держави, із-за чого державний суверенітет набув істотно різних значень і динаміки в глобалізованому світі; врядування за умов зростання глобалізації має залучити інших гравців, крім держави; влада стала більш “багаторівневою” або “багатоскалярною” через піддержавні (муніципальні і провінційні) органи і наддержавні (макрорегіональні і міжнародні) агентства,

також як і державні органи; різні актори приватного сектору і громадянського суспільства прийняли ролі регуляторів.

Проблеми **Г.в.** не лише залишаються достатньо актуальними й досі, але стають все більш гострими передусім з тієї причини, що в глобалізованому світі процес перерозподілу та передислокації влади та сил, що відбувся в останні десятиліття, ймовірно, в найближчому майбутньому пришвидшиться. Це може статися через появу нових світових гравців, зниження ефективності старих міжнародних інституцій, піднесення ролі нових регіональних груп, а також завдяки розвитку новітніх комунікаційних технологій та посилення активності недержавних акторів і мереж.

Для подолання виникаючих проблем і недоліків **Г.в.** між державами та недержавними акторами, за прогнозами американських експертів, буде створено мережі, зосереджені на конкретних питаннях. Діяльність цих мереж спрямовуватиметься на досягнення спільних цілей та інтересів, таких як розв’язання найрізноманітніших проблем, комерційний прибуток, моральні засади й участь міжнародних і неурядових організацій у розв’язанні проблем світу, що змінюється. У деяких випадках осередком описаної тут мережі стане міжнародна комісія або експертний орган невикористаний, проте достатньо впливовий, щоб контролювати окремі аспекти управління, торгівлі чи інших проблем або звітувати про них. Форум фінансової стабільності, Форум лідерства в галузі скорочення викидів вуглецю та Міжнародне партнерство заради водневої економіки є сучасними зразками таких мереж.

Основною причиною вірогідного створення таких мереж може бути та обставина, що так званий “світовий уряд” має як мінімум три головних недоліки, на які звертає увагу А.Хейвуд: по-перше, ще раз відповідно до ліберального погляду світовий уряд створює перспективу неперевіреної влади, яка ще й не піддається контролю. За таких умов “світовий уряд” може потім стати світовою тиранією; по-друге, сумнівним є те, чи поняття глобального громадянства, якому потрібно б “підперти” такий уряд, може стати коли-небудь повноцінним, зважаючи на культурні, мовні, релігійні та інші відмінності, які розділяють народи світу; по-третє, у світлі (географічної та інституційної)

відстані між урядом і людьми важко спостерігати, як ефективна демократична відповідальність могла б діяти в межах системи “світового уряду”.

Проте, якщо створення мереж для подолання проблем і недоліків **Г.в.** є поки що питанням майбутнього, то цілком реальними і практично діючими є міжнародні інституції, засновані раніше. Дві світові війни в минулому, ХХ ст., і зокрема так звана індустріальна війна, створили непереборний тиск на заснування інституцій, основним завданням яких було полегшення міжнародної співпраці. Через якийсь час ці інституції розвинулися до ступеня **Г.в.** Міжнародні інституції, як наголошує А.Хейвуд, не є якимось світовим урядом, а лише зібрані разом інституції, через які може діяти багатостороння система (“multi-multilateralism”, Fukuyama, 2006 р.). Найбільш ранній експеримент у **Г.в.** був проведений Лігою Націй (ЛН), сформованою в 1919 р. ЛН, на жаль, ніколи не відповідала своїй назві. Незважаючи на зусилля Президента США В.Вільсона, Конгрес тоді заблокував членство США в ЛН. Німеччина, якій було завдано поразки в Першій світовій війні, була допущена до членства в Лізі тільки в 1926 р., але згодом була відсторонена, як тільки А.Гітлер прийшов до влади в 1933 р. СРСР, який спочатку уникав участі в ЛН, став членом тільки в 1934 р., після того, як Німеччина і Японія втратили членство.

Наприкінці Другої світової війни ідея **Г.в.** отримала черговий поштовх. У 1944 р. 44 держави, які воювали в рамках так званої Вісі, зібралися в Бреттон-Вуді (Новий Гемпшир, США), щоб винайти нові правила та створити інституції для управління післявоєнною міжнародною торгівлею і грошовими (монетарними, валютними) системами. Мета Бреттон-Вудської системи полягала в побудові міцної і спільної міжнародної грошової системи, яка просувала б стійкі фінансові стани і запобігала б поверненню до аутаркізму та протекціоністської політики, які псували міжнародні відносини в період між війнами. Для регулювання глобальної економіки було засновано три інституції: МВФ, Генеральну угоду щодо тарифів і торгівлі (ГУТТ) і Світовий банк (СБ).

Проте Бреттон-Вудська система зруйнувалася на початку 1970-х, коли рішення США дозволили долару “плавати”, знижуючи ре-

жим фіксованого обмінного курсу валют і залишивши МВФ без його головної ролі. Це відбувалося тоді, коли США як гарант післявоєнної грошової системи і головний гарант фіксованих обмінних курсів валют зіткнулися із зростанням економічних труднощів. Введення в практику плаваючих обмінних курсів валют ініціювало в економічній та фінансовій системах певні ідеологічні зрушення та нову політику. У політичних термінах це дало початок “Вашингтонській згоді”. В ідеологічних термінах МВФ, ГУТТ і Світовий банк розвинулися протягом 1970-х рр. до ідеї міжнародного економічного порядку, що базується на принципах вільного ринку і вільної торгівлі. Заміна ГУТТ Світовою організацією торгівлі (СОТ) в 1995 р. посилила важливість питання безмитної торгівлі і допомогла прискорити темп економічної глобалізації. СОТ бачиться деким як глобальний економічний уряд у процесі становлення. Його прихильники переконують, що в демонтажі тарифів та інших бар’єрів торгівлі вона просуває всесвітній розвиток і добробут. Опоненти, проте, критикують її за те, що вона виражає корпоративні інтереси і нечутливо ставиться до екологічних і соціальних справ. Проте, починаючи з 1980-х рр., МВФ був активніший у підтримці розвитку держав в боргових кризах і в допомозі запобіганню фінансовим кризам.

Національна розвідувальна рада США та Інституту ЄС із досліджень безпеки в спільній доповіді “Глобальне управління – 2025” зазначає, що **Г.в.** – колективне розв’язання спільних проблем на міжнародному рівні – перебуває у критичному стані. На його ефективність впливають три чинники: економічна взаємозалежність, взаємопов’язаність сучасних світових викликів та перехід до багатопольярного світу. На сучасному етапі виникає проблема легітимності, яка полягає у виникненні неформальних угруповань провідних держав, перспективі регіональної співпраці, зростанні впливу нових міжнародних організацій. При цьому провідні країни світу мають свої погляди на розв’язання проблеми становлення **Г.в.** Бразилія, наприклад, наголошує на важливості перерозподілу влади між розвиненими державами та країнами, які розвиваються. Китай турбує розв’язання внутрішніх проблем, можливість існування “більшої структури”, ніж Г-20 (G-20). Індія заявляє, що Азія не

має внутрішньої рівноваги, яка б могла гарантувати стабільність. Японія вважає, що проблеми глобального врядування стосуються радше політичного лідерства, а не “форми чи структури”. Об’єднані Арабські Емірати звертають увагу на відсутність потужних регіональних організацій. Росія стверджує, що рівень “тихоокеанської безпеки” є недостатнім. Південна Африка звертає увагу на факт недостатнього представництва Африки в провідних глобальних організаціях.

Проблеми **Г.в.** особливо загострилися зовсім недавно, а саме під час світової фінансової кризи 2008 р. Криза виявила важливість двох основних ідей, які необхідно враховувати: глобальні ризики піддаються розумінню за умови, що вони досліджуються в контексті їх взаємозв’язків з іншими ризиками; ні одна група, що діє самотужки, не може їх ефективно мінімізувати. Через це глобальні ризики є одночасним викликом для лідерів у сфері бізнесу та політиків у будь-якій країні. Фінансова криза підкреслила необхідність політичних дій, які враховують глобальну природу кризи. Вона виявила обмежені можливості існуючої фінансової системи, показала неадекватність систем “раннього оповіщення” і недостатній рівень координації між політиками та іншими суб’єктами фінансово-економічних відносин. У результаті стає цілком очевидно, що для вирішення цих проблем необхідно посилювати **Г.в.**

Вперше у 2009 р. експерти та члени Мережі глобальних ризиків (Global Risk Network) визначили джерелом ризику відсутність або брак ефективного управління глобальними питаннями, зокрема такими, як фінансова стабільність, торгівля, кліматичні зміни, вода та безпека. Цю прогалину позиціонують як високоймовірний та значний за своїм впливом ризик. Слабке **Г.в.** займає центральне місце серед геополітичних, економічних та екологічних ризиків. Тому воно сприймається як ключ до глобальної стабільності та стійкого розвитку. Фінансова криза виявила фундаментальні недоліки **Г.в.** Коли урядам та корпораціям потрібно стимулювати економічний розвиток, існує ризик, що інші проблеми – кліматичні зміни, продовольча безпека, боротьба з бідністю відійдуть на другий план, що може збільшити шкоду від цих ризиків у довгостроковій перспективі.

Літ.: *Jan Aart Scholte. Globalization: a critical introduction / Scholte Jan Aart // Second Edition.*

Revised and Updated. – 2005. – 492 p. (p. 24-25); *Глобальні зміни світу – 2025 // Доп. Нац. розвід. ради США : пер. з англ. – Львів : Літопис, 2010. – 188 с.; Andrew Heywood. Global governance / Heywood Andrew // Politics. Third Edition. Palgrave foundations. – 2007. – 478 p.; Білошицький С. В. ООН у системі глобального управління: перспективи реформування і демократизації / С. В. Білошицький. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>; *Глобальне управління – 2025 : доп. Нац. розвід. ради США та Ін-ту ЄС із досліджень безпеки : пер. з англ. Г. Лелів. – К. : [б. в.], 2011. – Режим доступу : http://www.litopys.lviv.ua/katalog/global_governance.html, англ. версія : <http://www.dni.gov>; *Global Risks 2009 / A Global Risk Network Report : пер. з англ. П. Горобець, 2009 / Західна аналіт. група. – Режим доступу : <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=2176>***

Грицяк І.А.

ГЛОБАЛЬНИЙ ДОГОВІР ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ’ЄДНАНИХ НАЦІЙ – міжнародна ініціатива Організації Об’єднаних Націй (ООН), проголошена у зверненні Генерального Секретаря ООН Кофі Аннана (31.01.1999) до Всесвітнього економічного форуму та спрямована на об’єднання урядів, компаній та громадських організацій з метою підтримки екологічних і соціальних принципів у діяльності організацій. Дію **Г.д.ООН** було розпочато у Штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку 26 липня 2000 р. **Г.д.ООН** скерований на сприяння поширенню стандартів соціальної відповідальності бізнесу у таких основних сферах суспільної взаємодії, як: права людини; трудові відносини; екологія; боротьба з корупцією. **Г.д.ООН** має на меті інтеграцію в практику бізнесу у світовому масштабі десяти універсальних принципів підприємницької діяльності та стимулювання дій, скерованих на досягнення цілей ООН, в тому числі цілей у галузі розвитку, що сформульовані в Декларації тисячоліття.

Згідно з принципами **Г.д.ООН** ділові кола, дотримуючись принципів соціальної відповідальності у сфері трудових відносин, повинні підтримувати свободу асоціацій, визнавати право на укладання колективних угод, виступати за викорінення всіх форм примусової праці; сприяти повному зникненню дитячої праці; виступати за ліквідацію дискримінації у сфері зайнятості. У сфері охорони навколишнього середовища ділові кола повинні дотримуватись превентивного підходу до вирішення екологічних проблем;

здійснювати ініціативи, спрямовані на підвищення відповідальності за стан навколишнього середовища; сприяти розвитку та поширенню екологічно безпечних технологій. Крім того, ділові кола повинні протидіяти будь-яким формам корупції, включаючи злидрництво і хабарництво.

Згідно з положеннями **Г.д.ООН** приватний сектор у співпраці з іншими соціальними партнерами, дотримуючись означених принципів підприємницької діяльності, покликаний сприяти *сталому розвитку* світової економіки. Для виконання цих завдань **Г.д.ООН** пропонує сприяння за допомогою таких інституційних механізмів, як: політичний діалог, навчання, створення національних (регіональних) мереж та проектів. Члени мережі **Г.д.ООН** беруть добровільне зобов'язання впроваджувати та поширювати універсальні принципи підприємницької діяльності, які є найкращими заходами для досягнення намічених цілей. Джерелами принципів **Г.д.ООН** у сфері прав людини, праці, екології та протидії корупції є: Загальна декларація прав людини; Декларація фундаментальних принципів і прав на робочому місці Міжнародної організації праці; Ріо-де-Жанейрська Декларація з екології та розвитку; Конвенція ООН проти корупції.

Г.д.ООН є мережею, діяльність якої реалізується через такі агенції ООН: Управління Верховного комісара з прав людини; Екологічну програму ООН; Міжнародну організацію праці; Програму розвитку ООН; Організацію промислового розвитку ООН; Управління ООН з наркотиків та злочинності. До **Г.д.ООН** можуть долучатися всі соціальні партнери: уряди; компанії, трудовий сектор, недержавні організації, що представляють широкий загал заінтересованих осіб; ООН, єдиний глобальний політичний форум, що виступає як авторитетний організатор і фасилітатор.

Г.д.ООН не є регуляторним механізмом, обов'язковим для виконання, він є ініціативою компаній, що заснована на добровільній звітності та прозорості діяльності. Будучи одночасно політичною платформою та практичними рекомендаціями для діяльності компаній, що реалізують принципи сталого розвитку та соціальної відповідальності бізнесу, **Г.д.ООН** має на меті доповнення традиційних методів управління і створення основи для інновацій у сфері сус-

пільного розвитку, а також створює можливість для обміну досвідом та ефективних бізнес-практик у соціальній сфері та сфері охорони навколишнього середовища. Таким чином, формується нове бізнес-середовище, яке, не порушуючи принципів конкуренції, впроваджує принципи соціальної відповідальності не лише на національному, а й на регіональному та глобальному рівнях. **Г.д.ООН** покладається на суспільну відповідальність та усвідомлений власний інтерес компаній, трудових ресурсів і громадянського суспільства до необхідності впровадження у своїй діяльності принципів, на яких засновано **Г.д.ООН**. Учасники **Г.д.ООН** оприлюднюють результати реалізації принципів **Г.д.ООН** у фінансовій та соціальній звітності про власну діяльність.

Членство у **Г.д.ООН** надає учасникам низку переваг, що стосуються: використання механізмів соціальної політики та державного управління, ефективність яких апробована у світовій практиці суспільного розвитку; обміну найбільш успішними та інноваційними практиками у сфері прав людини, екології та охорони довкілля, соціально-трудова відносин; доступу до інформаційних джерел та баз знань ООН у галузі сталого розвитку; використання організаційно-управлінського потенціалу та ресурсів **Г.д.ООН**, а також можливості участі у спеціальних проєктах та програмах ООН.

Літ.: *Глобальний Договір ООН*. – Режим доступу : [www. http://www.globalcompact.org.ua](http://www.globalcompact.org.ua); *Глобальна ініціатива ООН: керівництво для роботодавців*. – Берлін : [б. и.], 2001; *Глосарій із трудового права та соціально-трудова відносин* (з посиланням на досвід Європейського Союзу) / МОП : наук. вид. / за заг. ред. Д. Аппіго, Д. Касале. – К. : Видавн. дім “Стилос”, 2006; *Руководство по отчетности в области устойчивого развития* / Global Reporting Initiative. – 2000-2006. – Режим доступу : www.globalreporting.org

Супрун Н.А.

ГЛОБАЛЬНІ ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ (фр. global – всеохопний) – наявні чи потенційно можливі явища, процеси, інші чинники, що породжують небезпеку ефективному функціонуванню світової економіки, є характерними для національних економік, які беруть участь у процесах функціонування світового господарства.

Г.з.е.б. на відміну від тих, що характерні національним системам безпеки, охоплю-

ють, як правило, весь світ, усі світогосподарські системи. Причини виникнення **Г.з.е.б.** можна поділити на три групи: природного походження (пов'язані з природними та демографічними процесами); техногенного походження (виникають унаслідок господарської діяльності людей); соціального походження (є наслідком взаємодії людей, суспільств, соціальних груп).

Г.з.е.б. мають загальносвітовий характер (стосуються інтересів великої кількості або усіх держав світу); їх невирішення загрожує існуванню людства, погіршення умов життя людей та розвитку продуктивних сил; потребують невідкладних та рішучих дій на основі колективних, скоординованих зусиль світового співтовариства.

До **Г.з.е.б.** відносять: демографічні загрози, продовольчу кризу, паливно-енергетичну кризу світу, глобальні фінансові кризи, екологічні загрози.

Демографічні загрози, тобто демографічні явища і тенденції, соціально-економічні наслідки яких негативно впливають на стійкий розвиток світу. Чисельність населення на Земній кулі зростає протягом останніх 2 тис. років, однак найбільш інтенсивне його збільшення відбувається останнім часом. Швидкий приріст населення пов'язаний з проблемами забезпечення населення світу прийнятними умовами життя, зниженням рівня бідності у світових масштабах, зменшенням смертності, стримуванням народжуваності в малозабезпечених регіонах, збільшенням кількості дітей у сім'ях європейського регіону та північноамериканських країн.

Унаслідок перенаселення одних регіонів відбувається інтенсивна міграція людей, яка не може не впливати на економічну безпеку. Насамперед це пов'язано з чинником робочої сили, яка в різних країнах світу має різну кваліфікацію та вартість. Так, досить часто транснаціональні корпорації переносять виробничі потужності до країн, що розвиваються, для того щоб зекономити кошти на оплаті праці найманих працівників. Найбільш сприятливими регіонами для міжнародних компаній у сучасних умовах є азійський та африканський регіони.

Водночас велика народжуваність у країнах з невисоким рівнем життя призводить до поширення бідності у світі. Поряд з цим для промислово розвинених країн характерною є демографічна криза, тобто порушення про-

цесів відтворення населення, що загрожує самому його існуванню.

Продовольча криза. За даними ООН, у майбутньому світ очікує продовольча криза, що буде пов'язана з нестачею продовольства населенню світу та подорожчанням основних продуктів харчування. Суттєво зростають ціни на кукурудзу, пшеницю, сою, цукор, тобто основні продовольчі ресурси. Брак продовольства призводить до зменшення поголів'я худоби в основних виробників, зростання цін на м'ясо, молоко та молокопродукти.

Особливо гостро питання забезпечення продовольства постає у країнах Азії, де постійно зростає кількість населення, та на африканському континенті.

Паливно-енергетична криза світу. З демографічною проблемою пов'язана проблема нестачі енергетичних ресурсів у світі. Використання паливно-енергетичних і сировинних ресурсів у світі зростає значними темпами. Проте ці ресурси є обмеженими та швидко вичерпними за сучасних умов видобутку. Для майбутніх поколінь життєво необхідне значення має раціональне використання невідтворюваних ресурсів: нафти, газу, вугілля, залізних, мідних і марганцевих руд тощо. Запаси корисних копалин обмежені й можуть вичерпатися. За сучасними даними, людство вже в недалекому майбутньому відчує брак таких енергоносіїв, як природний газ і нафта. Великомасштабне використання корисних природних мінералів призвело до зменшення їх запасів у багатьох регіонах планети.

Тому в майбутньому необхідно раціонально та виважено підходити до використання таких енергоносіїв та здійснювати пошуки і розробку альтернативних джерел отримання енергії у світі, яка є джерелом існування людства.

Глобальні фінансові кризи. Для сучасного світу характерними є періодичні фінансові кризи, що охоплюють велику кількість країн світу. Причинами таких криз є: перевищення споживання над доходами у розвинених країнах світу, роль долара як загальної розрахункової валюти світу, висока взаємозалежність національних економік від світових валютних коливань тощо.

Світові фінансові кризи охоплюють майже всі сектори народного господарства. Вони впливають на ефективність сфери виробництва,

сільського господарства, будівельної галузі через кризу кредитування, банківської сфери через зменшення довіри до банківського капіталу. Нестача фінансових ресурсів у виробників призводить до зменшення обсягів виробництва, збитковості та банкрутства підприємств, міжнародних корпорацій, збільшення вимушеного безробіття у світі. Екологічні загрози. З вичерпністю природних ресурсів та з нерациональним їх використанням пов'язані екологічні загрози. Із розвитком цивілізації та науково-технічного прогресу, зростанням кількості населення на Землі, обсягів виробництва та його відходів проблеми відносин між природою та суспільством дедалі загострюються. Реальністю стали голод, отруєні річки та моря, задушливе шкідливе повітря у великих промислових центрах, загублені ліси, сотні зниклих видів тварин і рослин, загроза кліматичних аномалій, ерозія та майже повне виснаження ґрунтів в аграрних районах. Усі ці **Г.з.е.б.** у сфері екології негативно впливають на економічну безпеку людства.

Наявність таких **Г.з.е.б.** свідчить про складну ситуацію в межах світового простору. Насамперед це пов'язано з неоднаковими умовами для розвитку людства, різним забезпеченням ресурсами та продовольством, різними можливостями щодо розвитку та самовизначення людини та суспільства в цілому. Тому основним завданням нині має стати створення таких умов, за яких би можна було хоча б незначною мірою сприяти підвищенню рівня економічної безпеки у світі, створенню сприятливого середовища для розвитку кожного індивіда.

Літ.: *Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України* : Наказ Міністерства економіки України від 2 берез. 2007 р.; *Економічна теорія* : навч. посіб. – К. : Центр учб. л-ри, 2009; *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький ; К. : Кондор, 2007; *Шныпко А. С.* Экономические войны: истоки, формы, цели, проблемы, перспективы : монография / А. С. Шныпко. – К. : Генеза, 2007.

Чернятевич Я.В.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ (англ. global problems of security) – сукупність загроз, викликів і суперечностей сьогодення, що виникли внаслідок розгортання процесів глобалізації, які впливають на систему глобальної безпеки.

Поняття “глобальні проблеми” увійшло у широкий вжиток у кінці 60-х рр. як реакція стурбованості людства гостротою тих суперечностей і проблем, що накопичилися і продовжують посилюватися та роблять реальною загрозу загибелі або серйозних потрясінь, деградації найважливіших аспектів його існування.

Глобалізація (від англ. “globe” – земна куля) – складний, багатогранний процес, який має безліч проявів та включає багато проблем. Глобальні проблеми характеризуються планетарними масштабами прояву, великою гостротою, комплексністю і взаємозалежністю, динамізмом. **Г.п.б.** мають загальний і всеосяжний характер. Загальність означає, що глобальна безпека забезпечується узгодженими зусиллями всіх членів світової спільноти. Всеосяжний характер безпеки пов'язаний з тим, що її досягнення можливе лише в разі урахування всіх кризових факторів світового розвитку і вжиття заходів, що сприяють підтримці стану стійкості і стабільності всіх систем життєзабезпечення сучасної цивілізації.

До **Г.п.б.** відносять: роззброєння і контроль над озброєннями; захист навколишнього середовища, сприяння економічному і соціальному прогресу країн, що розвиваються; ефективну демографічну політику, боротьбу з міжнародним тероризмом і незаконним обігом наркотиків; запобігання етнополітичним конфліктам і їх урегулювання; збереження культурного різноманіття в сучасному світі; забезпечення дотримання прав людини; освоєння космосу і раціональне використання багатств Світового океану тощо. Забезпечення глобальної безпеки нерозривно пов'язане з послабленням тиску глобальних проблем на світову спільноту.

У контексті **Г.п.б.** йдеться про небезпеку виникнення ядерної війни, збереження миру в усьому світі, охорону навколишнього середовища, політичну, економічну, соціальну, духовну глобальну безпеку людства та їх складові: військову, етнополітичну, енергетичну, сировинну, продовольчу і демографічну безпеку.

На початок XXI ст. склалася нова розстановка політичних і соціальних сил у світі, що зумовлює необхідність і можливість вирішення **Г.п.б.**

У політичній сфері на користь глобальної безпеки діють такі могутні фактори, як:

відносна цілісність сучасного світу; взаємозалежність держав; миролюбна політика більшості країн світової співдружності; діяльність міжнародних, національних, демократичних рухів і організацій; припинення холодної війни.

У соціально-економічній сфері забезпеченню глобальної безпеки сприяли такі фактори: загальна зацікавленість народів у безпечному розвитку світового господарства; розширення економічних зв'язків, інтернаціоналізація соціального і економічного життя; існування загальнолюдських інтересів і потреб, задоволення яких неможливе без припинення гонки озброєнь, зміцнення миру.

В екологічній сфері забезпечення міжнародної безпеки покликане було істотно послабити: забруднення землі і атмосфери індустріальними і транспортними відходами; безвідповідальне використання природних багатств.

У гуманітарній сфері необхідність і можливість забезпечення глобальної безпеки зумовлено позитивними змінами в суспільній свідомості: посиленням антимілітаристських поглядів великих мас населення, їх переконаністю в неприпустимості ядерної війни; інтенсивним розвитком гуманітарної сфери, що зближує народи і стимулює їх спільні дії на захист миру і зміцнення безпеки.

У військовій сфері відбулися зміни, що не мали місця у минулому: накопичення зброї і бойової техніки досягло своєї межі, через що подальша гонка озброєнь втратила сенс; здатність наявних арсеналів зброї багато разів знищити все людство зробила безглуздим і курс на військову перевагу; підвищення рівня військово-стратегічних можливостей не сприяє зміцненню їх безпеки.

Необхідність ефективної системи міжнародної глобальної безпеки стала загальним категоричним імперативом усього людства. Ступінь розвитку системи глобальної безпеки залежить від поширення негативних явищ і процесів глобалізму у світі та має на меті розв'язання **Г.п.б.**

Глобальна безпека – вид безпеки для всього людства, тобто захист від загроз, викликів, небезпек, що породжують **Г.п.б.** Це комплекс міжнародних умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, за яких кожній державі-члену світової спільноти забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку відповідно до принципів глобалізації.

Система глобальної безпеки – сукупність норм міжнародного права і створених на їх основі інститутів і механізмів взаємодії з метою забезпечення глобальної безпеки.

Система забезпечення глобальної безпеки – транснаціональні органи, організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування глобальних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах власного законодавства країни і міжнародного права.

Функціонування цих систем визначається як процесами, що відбуваються в зовнішньому середовищі (в цьому разі в глобальній світовій політиці і міжнародних відносинах), так і внутрішніми закономірностями існування і розвитку самих систем.

Нерідко словосполучення “система глобальної безпеки” розуміється як узгоджений учасниками і закріплений міжнародно-правовими документами порядок мирної взаємодії держав і протидії загальним загрозам у масштабах всього світу і окремих регіонів. Але це поняття нерідко використовується і для характеристики системи загроз, коли відсутня або слабо виражена система протидії їм. Що стосується сучасної системи глобальної безпеки, то це поняття включає фактичний стан протидії загрозам і засоби захисту від них, а також створення універсального інструменту системи мирної взаємодії і протидії загальним загрозам.

У цілому можна виділити такі нові характеристики **Г.п.б.**, що справляють вплив на функціонування системи глобальної безпеки: зростання економічного потенціалу недержавних акторів – транснаціональних корпорацій (ТНК); витіснення недержавними акторами держав з позицій головних системоутворювальних елементів системи; розмивання меж між внутрішньою і зовнішньою політикою держав; закріплення фактичної нерівності держав; поява умов, за яких геоекономічна і геофінансова влада диктує світу свої правила гри. Однією з центральних **Г.п.б.** є проблема міжнародного військового втручання. Мається на увазі загроза застосування або застосування сили однією державою чи коаліцією держав проти інших держав для досягнення певної політичної і військової мети. Як відомо, таке втручання має санкціонуватися Радою Безпеки ООН, але в реальності можливе втручання і в обхід цього органу.

Міжнародне втручання може бути як засобом протидії загрозам міжнародній безпеці, так і прямою загрозою.

Шляхи вирішення **Г.п.б.** такі: співпраця держав у сфері припинення гонки озброєнь, обмеження озброєнь, часткове і повне роззброєння, передусім ядерного; припинення і ліквідація воєн, збройних конфліктів, міжнародної напруженості; відмова від курсу на досягнення військової переваги і послідовне зниження рівня військового протистояння; боротьба з міжнародним тероризмом; спільне розв'язання загальнолюдських глобальних проблем; перетворення узгоджених колективних принципів міжнародної безпеки на конкретні договірні зобов'язання держав і створення надійної системи контролю за допомогою національних і міжнародних засобів за їх строгим виконанням; раціональне самообмеження у військовій сфері, рішуча відмова від використання військової сили і засобів у конфліктних ситуаціях, ставка не на силу, а на мирний діалог і компроміс, взаємну довіру.

Таким чином, **Г.п.б.** посіла певне місце в системі глобальної безпеки, у функціонуванні будь-якої держави, у тому числі України, суспільства і житті кожної людини.

Стратегічне завдання українського суспільства і влади – становлення ефективної і сучасної держави, що визначає пріоритети і шляхи свого розвитку, формує засоби інтеграції у світове співтовариство. Будь-які намагання внутрішніх або зовнішніх сил поставити цей курс під сумнів, як і спроби повернути ситуацію у русло односторонніх залежностей, критично небезпечні для України.

Україна прагне забезпечити собі статус повноцінного і рівноправного суб'єкта у системі глобальної безпеки, надійного партнера у вирішенні спільних питань, насамперед з країнами найближчого оточення. Принципово вимогою сьогодення є концентрація зусиль на кількох пріоритетних напрямках **Г.п.б.** Важливою метою вирішення цих проблем є формування сприятливого міжнародного середовища.

Літ.: *Бжезинський З.* Вибір: світове панування чи світове лідерство / З. Бжезинський ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Видавн. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2006; *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки : навч. посіб. : у 3 ч. – Ч. 2 : Методологічні основи державного управління національною безпекою /

Г. П. Ситник, В. І. Абрамов. – К. : НАДУ, 2009; *Современная мировая политика: Прикладной анализ / отв. ред. А. Д. Богатуров.* – М. : Аспект Пресс, 2009; *Явчуновская Р. А.* Глобальная и региональная безопасность / Р. А. Явчуновская. – М. : Изд-во РАГС, 2010.

Абрамов В.І.

ГЛОКАЛІЗАЦІЯ – походить від злиття двох термінів: “глобалізація” в сенсі посилення міжнародного капіталу і всесвітньої заборони бар'єрів для переміщення товарів, послуг, фінансів і технологій, та “локалізація”, що позначає конкуренцію міст та поселень за залучення іноземних інвестицій, ТНК тощо. Злиття цих двох тенденцій звужує свободу маневру держав у виборі макроекономічної та соціальної політики. Термін “глокальний” стосується індивідуума, групи, підрозділу, організації та громади, що бажать і спроможні “думати глобально, діяти локально”. Згідно з Р.Робертсоном, глобальні і локальні тенденції “врешті-решт, взаємодоповнювані і взаємопроникні, хоча в конкретних ситуаціях можуть прийти у зіткнення. В основу **Г.** покладено ідею децентралізованого й “справедливого” світу. Моделі **Г.** розробляються з опорою на мережеві форми самоорганізації та міжкультурну комунікацію. Першою глокальною організацією є створена в 2001 р. Global Forum. Її мета – прискорення світового розвитку через розвиток місцевостей і посилення уваги до місцевих проблем.

Г. – повсюдно поширений варіант глобалізації, що проявляється в здатності основних тенденцій у сфері виробництва і споживання універсальних товарів перевтілюватися в регіональні форми, тобто підлаштовуватися під специфіку локального ринку. У світлі загострення боротьби між ТНК і рухом антиглобалізму із зсувом у бік відстоювання прав національних виробників і споживачів **Г.** варто розглядати компромісним варіантом формування планетарного ринку виробництва і споживання універсальних товарів. Ряд ТНК пропагують **Г.** як стратегію, що передбачає створення нових виробництв у регіонах, або тактику на підлаштування під потреби покупців і смаки споживачів.

Літ.: *Травина Е. М.* Этнокультурные и конфессиональные конфликты в современном мире / Е. М. Травина. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2007; *Digital Cities II / ed. by Makoto Tanabe, Peter van den Besselaar, and Toru Ishida.* – Berlin : Springer-

Verlag, 2002; *Hong Philip Young P.* Glocalization of social work practice: Global and local responses to globalization / Philip Hong Young P. and Song In Han // *International Social Work*. – 2010. – 53.5. – P. 656-670; *Roudometof V.* Transnationalism, Cosmopolitanism, and Glocalization / V. Roudometof // *Current Sociology*. – 2005. – 53.1. – P. 113-135; *Soja E. W.* Postmetropolis : Critical Studies of Cities and Regions / E. W. Soja. – Malden, MA : Blackwell Publishing, 2000.

Козюра І.В.

ГОЛЬ ШАРЛЬ ДЕ (1890-1970) – фран-



цузкий державний діяч. Народився в Ліллі у старовинній дворянській родині. Професія його батька Анрі де Голя, який викладав філософію та історію в єзуїтському коледжі в Парижі, справила великий вплив на формування поглядів Г., світогляд якого формувалася переважно завдяки вивченню історії. У 1912 р. закінчив військове училище Сен-Сір з відзнакою. Учасник Першої світової війни, був тричі поранений, унаслідок останнього поранення капітан Г. у 1916 р. потрапив у полон, з якого п'ять разів намагався втекти. Після Версальського перемир'я у 1919-1921 рр. був офіцером-інструктором польської армії. Повернувшись до Франції, навчався у Вищій військовій школі (аналог академії генерального штабу) в Парижі, з 1925 р. служив у кабінеті маршала Ф.Петена, який фактично очолював Вищу раду національної оборони. В 1937 р. йому присвоєно звання полковника, а в 1940 р. – бригадного генерала. У міжвоєнний період активно вивчав воєнну теорію, опублікував кілька книг з питань стратегії сучасної війни. На початку Другої світової війни командував танковою дивізією, потім був призначений заступником військового міністра. У червні 1940 р. підтримав проект Ж.Моне щодо створення франко-британського союзу і об'єднаної держави зі спільним урядом, парламентом, громадянством, армією тощо. Після капітуляції Франції не визнав уряду Віші і виїхав до Британії, де в 1940 р. створив рух “Вільна Франція”, який виступив на боці антигітлерівської коаліції. В 1941 р. став головою Французького національного комітету, в 1943 р. – Французького комітету національного визволення.

Після висадки союзників у Нормандії у серпні 1944 р. очолив Тимчасовий уряд, який відновив у країні демократичні свободи, провів соціально-економічні реформи. У січні 1946 р. через розбіжності у поглядах на основні внутрішньополітичні питання з представниками лівих партій подав у відставку. Був фундатором і керівником партії “Об'єднання французького народу” (РПФ). Знову очолив уряд у 1958 р. під час гострої політичної кризи IV Республіки. У 1958 р. добився встановлення у Франції V Республіки із сильною президентською владою і був обраний її першим президентом. Дотримувалася непохитних поглядів на “Європу вітчизни”, “спільноту незалежних держав” і наполягав на тому, що вважав за суверенні права Франції. З 1969 р. був на пенсії, помер 9 листопада 1970 р. Згідно із заповітом поховання відбулося без будь-яких публічних церемоній у присутності лише близьких родичів на сільському цвинтарі в містечку Коломбе, де він жив. Франція на поховальний дзвін у Коломбе відгукнулася 50 тис. церковних дзвонів у всіх містах і селах країни.

Деголлівська ідея “європейської Європи” виходила з того, що європейська інтеграція мала обмежуватись технічними аспектами Римського договору. Ще на початку 50-х рр. він різко критикував проект Європейського оборонного співтовариства (“план Плевена”), який передбачав створення “європейської армії”. У травні 1960 р. піддав публічній критиці погляди федералістів, оцінивши їх наміри як “створення штучної вітчизни, народженої в мозку технократів”. Г. був прихильником конфедеративної структури об'єднаної Європи і вважав, що європейської інтеграції можна досягти лише в рамках ширшої міжурядової співпраці в галузі політики й безпеки, яка є головною передумовою появи економічно сильної, політично переконливої та військово незалежної Європи.

Саме “Союз Держав”, на погляд Г., давав Європі змогу позбутися панування обох наддержав і знову стати третім центром сили на світовій арені, зламавши таким чином глобальну двополосність. 5 вересня 1960 р. висунув ініціативу про нову європейську спільноту з безпеки. В лютому 1961 р. пропозиції Франції стали предметом обговорен-

ня на першій в історії ЄЕСп зустрічі голів держав і урядів у Парижі, яка прийняла рішення про створення спеціальної комісії на чолі з Крістіаном Фуше для опрацювання конкретних пропозицій у цьому напрямі на наступну зустріч.

У листопаді 1961 р. Франція репрезентувала “план Фуше”, який виходив з голлістської ідеї конфедералізму. Вищим органом проєктованого союзу мала бути Рада, яка збирається тричі на рік на рівні голів держав і урядів і приймає рішення за принципом одностайності. Як допоміжний орган Ради утворюється Європейська Політична Комісія зі штаб-квартирою в Парижі, яка складається з експертів, що репрезентують міністерства закордонних справ, і готує та реалізує рішення Ради. До структури Союзу планувалося включити також уже функціонуючий Європейський Парламент.

Але цей план, як і його другий варіант на початку 1962 р., був відхилений іншими членами ЄЕСп, передусім Голландією і Бельгією, а Франція, у свою чергу, заблокувала контрпроєкт своїх партнерів, у якому політичний союз розглядався не як кінцева мета, а як етап на шляху до наднаціональної структури. Фактично тут стикнулися дві лінії: позиція конфедералістів (репрезентована Францією) і поміркованих федералістів, а також прихильників “європейської” та “атлантичної” орієнтації Європи.

Реакцією Франції стала заява Г. 14 січня 1963 р. про своє негативне ставлення до членства Великої Британії в ЄЕСп як країни “за призначенням відмежованої морем” і відмову брати участь у багатосторонніх силах НАТО. Вважав, що вступ Великої Британії в ЄЕСп відкріє шлях для реалізації американської ідеї про створення Атлантичної економічної спільноти і зміцнення конкурентних позицій США в Західній Європі. До цього додалося підписання 22 січня 1963 р. Єлісейського договору між Францією і Німеччиною про співпрацю, взаємні консультації і координацію двосторонньої зовнішньої і військової політики, в якому інші члени “шістки” знайшли підтвердження своїх побоювань щодо формування франко-німецького блоку. Це подвійне вето спричинило глибоку кризу, яка зачепила і Спільний ринок, і НАТО.

Проте перша серйозна інституційна криза ЄЕСп була пов’язана не з проблемами вступу Великої Британії. В 1965 р. федералістич-

но налаштована Комісія ЄЕСп, яку очолював її перший голова Вальтер Хальштейн, виступила з пакетом пропозицій щодо розширення повноважень Комісії, яке, до речі, передбачалося Римським договором через сім років після початку функціонування ЄЕСп. Також пропонувалося розширення повноважень Асамблеї в рамках Спільноти за рахунок Ради міністрів та переходу відповідно до Договору про ЄЕСп з 1 січня 1966 р. від принципу одностайності до прийняття рішень у Раді міністрів більшістю голосів. Комісія пропонувала також направляти суми сільськогосподарських зборів безпосередньо Комісії, а не національним урядам для передачі Комісії.

Ці пропозиції йшли врозріз із поглядами президента Франції, який, навпаки, розглядав Раду міністрів як міжурядовий орган, де рішення можуть прийматися лише за принципом одностайності, а Комісія – як суто технічний орган, жорстко підпорядкований Раді міністрів. Розпочалася тривала боротьба проти спроби В.Хальштейна виступити назовні першим “прем’єром Європи”, або, згадуючи період Середньовіччя, боротьба “імператора проти папи”.

З метою тиску на партнерів Франція з 1 липня 1965 р. застосувала тактику бойкоту роботи інституцій Спільноти, яка отримала назву політики “порожнього крісла”. Ця криза була врегульована лише в січні 1966 р. унаслідок “люксембурзького компромісу”, який передбачав, що рішення в Раді з найважливіших питань будуть прийматися на основі консенсусу. Голосування за процедурою більшості було впроваджено лише в середині 1980-х рр. Суперечки 60-х рр. зумовили запровадження ще однієї процедури – “пакетного” прийняття рішень, тобто формування блоку різних питань, які дають можливість одночасно задовольняти вимоги всіх партнерів. Таким чином, як зазначають В.Копійка та Т.Шинкаренко, акцент поступово зміщувався від пошуку глобального вирішення спільних проблем до необхідності урівноваження між поступками та надбаннями кожного члена Співтовариства.

Проте, незважаючи на ці конфлікти між федералістичним та міжурядовими підходами до організації діяльності Співтовариства, у 1968 р. завершилося формування зони вільної торгівлі та митного союзу (перших двох етапів інтеграції). За оцінкою Десмон-

да Дайнена, саме міжурядовий принцип, який Г. так уперто обстоював, заклав фундамент виживання СЕС у 1970-х рр. та його “одужання” у 1980-х і за іронією долі ЄС 90-х рр. став неймовірним, хоча й не безплідним гібридом де Голля і Моне.

Літ.: *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Десмонд Дайнен*. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Дайнен Десмонд ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Молчанов Н. Н.* Де Голль / Н. Н. Молчанов. – М. : Эксма, 2003; *Останній з епохи титанів // Вісн. держ. служби*. – 2010. – № 3; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Jastawski Kazimierz*. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ГРОМАДЯНСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (англ. Citizenship of the Union) визначається належністю до громадянства однієї з його країн-членів.

Трансформація ЄС (від союзу держав-членів до союзу народів Європи) підштовхнула до запровадження в Євросоюзі європейського громадянства з метою посилення захисту прав та свобод людини і громадянина, підвищення популярності європейської інтеграції серед населення держав-членів ЄС.

Ідея запровадження громадянства об'єднаної Європи розпочинається з 70-х рр. ХХ ст., коли робляться перші кроки на шляху від економічного до політичного союзу. Але своє нормативне оформлення інститут союзного громадянства набув уперше у Маастрихтському договорі (ст. 88е), де було вказано на запровадження Г.ЄС і зазначалося, що кожен громадянин держави-члена є громадянином і Союзу. Подальший розвиток Г.ЄС отримало в Амстердамському договорі, який конкретизував правову природу Г.ЄС шляхом внесення уточнення про те, що воно має доповнювати, а не замінювати собою національне громадянство, тобто таке громадянство є субсидіарним. Указівка на субсидіарність загальноєвропейського громадянства була відтворена в Конституції для Європи і згодом включена в текст Лісабонського договору.

Національні уряди, яким належить виключне право визначати зміст засновницьких договорів, з особливою ретельністю підійшли до формулювання поняття “громадянство ЄС”, аби уникнути двозначності під час його тлумачення.

Зміст Г.ЄС складають взаємні права та обов'язки людини й інститутів Союзу (причому, вибори до Європейського Парламенту, подання петицій) або полегшують перехід з-під юрисдикції однієї держави-члена до юрисдикції іншої (вільне пересування територією Союзу).

Підхід, використаний при розробленні Лісабонського договору стосовно нормативного оформлення прав та свобод людини і громадянина, дав змогу вирішити найскладнішу для Євросоюзу проблему у сфері правової регламентації на рівні комунітарного права.

Аналіз стану розв'язання проблеми Європейського Союзу щодо забезпечення й гарантування прав та свобод людини і громадянина показує, що в ЄС утворилися 2 рівні регулювання прав людей, які мешкають на його території: національний рівень, який за загальним правилом регламентується конституційним та іншими галузями права держав-членів Союзу, а також права і свободи, що надаються самим ЄС і відповідно ним регулюються.

Фактично після запровадження громадянства Європейського Союзу для громадян усіх держав-членів ЄС було встановлено єдиний правовий статус у межах території цього об'єднання. У Лісабонському договорі закріплено 4 блоки таких прав: а) право вільно пересуватись і мешкати на території держав-членів. При цьому Євросоюз забезпечує відсутність контролю за особами в межах внутрішніх кордонів, і провадить спільну політику стосовно надання притулку, імміграції й контролю за зовнішніми кордонами, засновану на солідарності між державами-членами ЄС; б) право обирати й бути обраним на виборах до Європейського Парламенту, а також на муніципальних виборах у державах-членах ЄС, де мешкають громадяни Союзу, на тих самих умовах, що і громадяни будь-якої держави-члена ЄС; в) дипломатичний і консульський захист з боку органів будь-якої держави ЄС в третій країні, де немає представництва рідної країни громадянина ЄС; г) право направляти петиції до

Європейського Парламенту, подавати скарги Європейському Омбудсмену і звертатися до інститутів і консультативних органів Союзу будь-якою мовою Договору й отримувати відповіді тією самою мовою.

Гарантування Європейським Союзом реалізації вищенаведеного переліку прав стало можливим завдяки визнанню ключовою задачею правового статусу громадян ЄС принципу недискримінації за ознакою національного громадянства. Указаний принцип, закріплений у Римських угодах і розвинений Амстердамським договором, покладає на національні уряди обов'язок надавати громадянам інших держав-членів ЄС у сферах, що регулюються правом Союзу, той самий обсяг прав та обов'язків, що надаються власним громадянам. До винятків з дії принципу належить право держав-членів ЄС не допускати іноземців (зокрема і громадян інших держав-членів ЄС) до посад, безпосередньо пов'язаних зі здійсненням реальних державно-владних повноважень, що надає збереження суверенітету держав-членів ЄС. При цьому набуття загальноєвропейського громадянства не перешкоджає особі реалізовувати в повному обсязі всі права й обов'язки, надані їй як громадянину конкретної держави-члена ЄС, і разом з тим гарантує їй отримання комплексу нових, притаманних громадянину ЄС прав і свобод.

У зв'язку з тим, що Г.ЄС має додатковий характер, відповідно до принципу субсидіарності його громадяни на території різних держав-членів ЄС матимуть різний обсяг прав. Ця проблема може бути розв'язана або шляхом уніфікації національного законодавства держав-членів Європейського Союзу у сфері прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, що, звичайно, важко уявити з огляду на різне ставлення національних урядів до проблеми правового регулювання різних категорій прав людини та громадянина, або шляхом делегування відповідних повноважень інститутам ЄС, що на сучасному етапі є ще більше малоймовірним.

Варто визнати, що поняття "Г.ЄС" передбачає не тільки наявність прав і свобод, але й наявність обов'язків у громадян останнього. Однак їх перелік установчі договори не містять.

Таким чином, запровадивши громадянство об'єднаної Європи, Євросоюз і держави-члени ЄС зробили доволі сміливий крок на шляху до політичної інтеграції. Г.ЄС нор-

мативно оформлює безпосередній правовий зв'язок між останнім і громадянами держав-членів ЄС, створюючи умови для втілення в життя ідеї розбудови Європейського Союзу не лише як високоінтегрованої організації держав-членів, а й як союзу народів. Можна припустити, що втілення в життя ідеї Г.ЄС об'єктивно сприятиме поступовій ерозії правових відносин між громадянином і національними інститутами влади, оскільки реалізація низки таких важливих прав і свобод, як, наприклад, свобода пересування, право вибору місця проживання, соціальні права тощо, сьогодні переносяться повністю або частково на рівень Європейського Союзу.

Літ.: *Європейський Союз: основопологающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин ; пер. А. О. Четверников. – М. : ИНФРА-М, 2008; Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі : дис. ... канд. юрид. наук / Сало В. І. – Х. : [б. в.], 2008. – 220 с.; Сало В. І. Вирішення проблеми прав та свобод людини і громадянина в Європейському Союзі / В. І. Сало // Проблеми законності. – 2010. – 107. – С. 43-51; Яковюк І. В. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення / І. В. Яковюк // Держ. буд-во та місц. самоврядування : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2005. – Вип. 9. – С. 82-88.*

Труш О. О.

ГРУПА ДВАДЦЯТИ (див. "Велика двадцятка").

ГУАМ є регіональним об'єднанням чотирьох держав – України, Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Молдова. З 1999 по 2005 р. до складу **ГУАМ** входила Республіка Узбекистан, і у такому складі організація називалась ГУУАМ.

В основі утворення цієї форми співробітництва лежить збіг позицій країн з багатьох питань сучасних міжнародних відносин. Заснування консультативного форуму **ГУАМ** у складі України, Азербайджану, Грузії, Молдови відбулося 10 жовтня 1997 р. в Страсбурзі в ході саміту Ради Європи, під час якого було схвалено Спільне Комюніке грав держав України, Грузії, Азербайджану і Молдови. В ньому була підкреслена необхідність розвитку чотиристороннього співробітництва для зміцнення стабільності і безпеки в Європі на основі принципів поваги суверенітету, територіальної цілісності, непорушності кордонів держав, демократії,

верховенства закону і поваги прав людини. Страсбурзьке Комюніке формально закріпило поступове політичне зближення і практичне поглиблення співробітництва між країнами в багатьох галузях як на міжнародній арені, так і в двосторонніх відносинах.

Основними цілями організації згідно з Ялтинською хартією ГУУАМ від 7 червня 2001 р. є: сприяння соціально-економічному розвитку; зміцнення і розширення торговельно-економічних зв'язків; розвиток і ефективне використання в інтересах країн ГУУАМ транспортно-комунікаційних магістралей і відповідної інфраструктури, розташованої на їх території; зміцнення регіональної безпеки в усіх сферах діяльності; розвиток відносин у галузях культури і гуманітарній сфері; взаємодія в рамках міжнародних організацій; боротьба з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю та наркобізнесом.

Найвищим органом об'єднання **ГУАМ** є щорічна зустріч глав держав країн-учасниць; виконавчим – Рада міністрів закордонних справ країн **ГУАМ**. Робочим органом є Комітет національних координаторів (**КНК ГУАМ**), до складу якого входять координатори по одному від кожної країни-учасниці. Також працює Парламентська асамблея **ГУАМ**. Виконання функцій інформаційного центру **ГУАМ** покладено на Інформаційний офіс **ГУАМ** у Києві. Координацію співробітництва між країнами **ГУАМ** на галузевому рівні покладено на 8 Робочих груп – з питань енергетики, транспорту, з торговельно-економічних питань, з питань інформатики та телекомунікацій, культури, науки та освіти, туризму, боротьби з тероризмом, організованою злочинністю і розповсюдженням наркотиків.

Щорічна зустріч глав держав вирішує основні питання в таких сферах: про основні напрями політичної, економічної та гуманітарної співпраці в рамках **ГУАМ**; про створення спеціалізованих органів **ГУАМ**; про узгодження позицій з актуальних питань міжнародного життя, що становлять взаємний інтерес.

Головування в **ГУАМ** здійснюється державами-учасницями за абеткою на період між зустрічами глав держав.

Засідання міністрів закордонних справ проводяться два рази на рік. На засіданнях розглядаються питання виконання домовленостей у рамках **ГУАМ**, готуються до розгляду на зустрічах глав держав пропозиції щодо

подальшого розвитку і поглиблення співпраці.

КНК ГУАМ координує діяльність між державами-членами, забезпечує підготовку зустрічей глав держав і засідань міністрів закордонних справ. Засідання **КНК** відбуваються щоквартально, почергово у державах-учасниках. За пропозицією однієї з держав-учасниць можуть проводитися позачергові засідання **КНК**.

У 2000 р. було підписано Угоду про створення Ділової ради **ГУУАМ**. У своїй діяльності цей орган сприяє виконанню договорів про розвиток співробітництва між підприємцями і суб'єктами господарювання держав-членів. Рада створює умови для постійного обміну діловими пропозиціями; пошуку партнерів для співробітництва; обговорення актуальних для бізнесу проблем економічного і правового характеру; виявлення перешкод, які заважають активному розвитку співробітництва, вироблення пропозицій щодо усунення таких перешкод.

Інформаційний офіс (ІО) **ГУУАМ** створено у 2002 р. Його робота покликана координувати співробітництво, забезпечувати реалізацію спільних проектів згідно з цілями і завданнями, визначеними Ялтинською хартією.

До основних функцій ІО належать: інформаційна підтримка реалізації узгоджених сторонами проектів у межах уже існуючих програм співпраці; допомога підготовки зустрічей у рамках **ГУАМ** на різних рівнях; розповсюдження інформації про діяльність **ГУАМ**; забезпечення доступу до бази даних **ГУАМ**.

У 2004 р. голови парламентів Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Молдова й України створили Парламентську асамблею **ГУАМ**. Її метою є: подальше зміцнення принципів демократії й верховенства права, забезпечення поваги основних прав і свобод людини, а також розвитку ринкової економіки в раїнах **ГУАМ**; активізація дружніх відносин і співробітництва між парламентами країн **ГУАМ**; сприяння соціально-економічному розвитку, розширенню торговельно-економічних зв'язків, розбудові й ефективному використанню транспортно-комунікаційних магістралей; зміцнення регіональної безпеки, боротьба з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю і незаконним обігом наркотиків; поглиблення співпраці в галузі науки, культури і гума-

нітарній сфері; розвиток договірно-правової бази співробітництва в рамках ГУАМ; сприяння реалізації рішень, прийнятих главами держав; сприяння взаємодії парламентів країн-учасниць ГУАМ у структурах міжпарламентської взаємодії.

Асамблея складається з членів парламентських делегацій, до складу яких входять по шість представників. Робочими органами Асамблеї є Бюро і комітети (з політичних питань; з торговельно-економічних питань; з питань науки, культури та освіти).

Пріоритетні завдання співробітництва в ГУУАМ визначені Ялтинською Хартією ГУУАМ: 1) поглиблення торговельно-економічних зв'язків між державами ГУУАМ; 2) розвиток інфраструктури транспортних коридорів з відповідною гармонізацією правових та інституційних засад цієї сфери, уніфікацією митних і тарифних норм з наближенням їх до світових стандартів; 3) забезпечення енергетичної безпеки; 4) боротьба з тероризмом міжнародним, організованою злочинністю, нелегальною міграцією та незаконним обігом наркотиків.

Головними напрямками співробітництва в системі ГУАМ на сьогодні є: формування зони вільної торгівлі; розбудова євразійського транспортного коридору; співробітництво в галузі видобутку й транспортування нафти до європейських країн з уніфікацією митних і тарифних норм та їх наближення до світових стандартів; розвиток багатостороннього співробітництва в галузі безпеки, врегулювання конфліктів, бороть-

би із сепаратизмом, нелегальною міграцією і незаконним обігом наркотиків; формування системи політичних консультацій і координації зусиль у розв'язанні спільних проблем безпеки; політична взаємодія в міжнародних організаціях – ООН, ОБСЄ, НАТО; формування спільного інформаційного простору.

Для реалізації зазначених завдань у рамках ГУАМ укладено більше 20 угод. Міжнародно-правові документи, прийняті в рамках ГУУАМ: Ялтинська Хартія ГУУАМ (07.06.2001); Конвенція держав-учасниць ГУУАМ про взаємне надання допомоги з консульських питань (07.06.2001); Положення про Раду міністрів закордонних справ країн ГУУАМ; Угода про створення зони вільної торгівлі між країнами-учасницями ГУУАМ; Тимчасове положення про Інформаційний офіс ГУУАМ в Києві; Рішення глав держав-учасниць ГУУАМ про статус спостерігачів у діяльності ГУУАМ; Угода про співробітництво між урядами держав-учасниць ГУУАМ у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю і іншими небезпечними видами злочинів; документи про співробітництво в окремих галузях.

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2007. – 749 с.; *Ломагин Н. А.* Международные организации: Теория и практика деятельности / Н. А. Ломагин. – М. : [б. и.], 2006. – 564 с.; *Циганкова Н.* Міжнародні організації : навч. посіб. / Н. Циганкова, О. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001. – 274 с.

Шамраєва В.М.

Д

ДАВОСЬКИЙ СВІТОВИЙ ФОРУМ (англ. Davos World Forum) – щорічна світова зустріч представників ділових кіл, які позиціонують себе з діловою, політичною елітою, прихильників економічної глобалізації. Давоський економічний форум, як його ще називають – це неформальна зустріч найвпливовіших глобалістів, “людей Давоса”. Форум був започаткований у 1977 р. німецьким бізнесменом К.Швабом. Засідання відбуваються на зимовому курорті в м. Давос (Швейцарія). Зустрічі традиційно проходять наприкінці січня кожного року, порядок денний чітко не окреслюється, що дає можливість проведення дискусій з різних актуальних питань світової політики та економіки. Найперші збори мали назву “Європейський симпозиум з менеджменту”, а до 1987 р. він називався “Європейський форум з менеджменту”. Україна бере участь у роботі форуму з січня 1992 р. Саме тоді там відбулася презентація незалежних держав, утворених на теренах колишнього СРСР. Під час роботи форуму було досягнуто домовленості про вступ України до Міжнародного валютного фонду, велися переговори про умови сплати зовнішнього боргу, залучення іноземних інвестицій. У 1995 р. у Давосі розпочалися переговори про вступ України до Світової організації торгівлі. У наступні роки обговорювалися питання, зокрема, про перетворення ЧАЕС на екологічно безпечну зону, про можливість реалізації проектів розбудови транспортних комунікацій “Європа – Азія” по території України, вирішувалося питання фінансування об’єкта “Укриття” ЧАЕС як передумови закриття станції тощо. На останньому (2011) форумі глобальних економічних кіл Давоський щорічний світовий економічний форум був проголошений “флюгером” у глобальній економіці. Порівняно з минулими роками учасники нинішньої зустрічі відчували оптимізм з приводу глобальної економічної ситуації. Перед фо-

румом була оприлюднена доповідь аудиторської фірми PwC, у якій говорилось, що віра лідерів глобальних комерційних кіл в економічні перспективи вже відродилася і наблизилася до рівня, який існував до фінансово-економічної кризи. На думку експертів, що брали участь у форумі, у нинішньому році глобальна економіка продовжує поступово відновлюватися, але водночас вона також стикається з факторами невизначеності. Відомий економіст Наріман Бехравеш зазначив, що основну загрозу буде представляти: криза суверенного боргу в єврозоні, тривожна ситуація з фінансами і високим рівнем безробіття в США, та зростання цін на основні товари. Таким чином, через інфляційний тиск, знову з’являється дисбаланс у глобальній економіці. На Давоському форумі президент Франції Ніколя Саркозі, канцлер Німеччини Ангела Меркель та інші керівники європейських держав заявили, що ні в якому разі не будуть залишати без уваги євро, і не будуть відмовлятися від євро, намагаючись уникнути загострення кризи суверенного боргу в єврозоні. Затяжний Дохійський раунд всебічних торгових переговорів у рамках СОТ став також однією з головних тем форуму. Представники 24 провідних країн-членів СОТ 29 січня провели міні-зустріч на рівні міністрів, на яких взяли зобов’язання докласти зусилля для завершення цього року Дохійського раунду переговорів. Директор-розпорядник СОТ Паскаль Ламі на форумі попередив, що світовій торговельній системі буде завдано шкоди, якщо Дохійський раунд переговорів завершиться невдачею. Останніми роками в міру постійного зростання могутності нових економічних суб’єктів співвідношення міжнародних сил починає переважувати на їх користь, а фінансово-економічна криза прискорила цей процес. На тлі економічної глобалізації та у зв’язку зі змінами в архітектоніці міжнародної економіки саме питання про те, яким

чином слід переглянути глобальну систему управління, стало головною темою минулого форуму. Політики й бізнес-еліта, що брали участь у форумі, розглянули напрями та зміст реформування глобального врядування, взявши за основу групу “G-20”.

Літ.: *Буткевич М. Ілюзії Давосу* / М. Буткевич // Тиждень. – 2008. – 1 лют.; *Давос* – місце, де виникають ідеї про можливості масштабних угод // Зовнішні справи. – 2011. – № 2; *Дейвіс Н. Європа: Історія* / Н. Дейвіс. – 3-тє вид. – К. : Основи, 2006.

Розпунтенко І.В.



ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ (1265-1321) – італійський поет. Народився у Флоренції, яка протягом XIII–XV ст. була одним з головних промислових, торговельних, банківських і культурних центрів Італії. Саме тут зародився й сформувався гуманізм, який поширився на всі країни середньовічної Європи. Одним з найвизначніших представників раннього Відродження був Д., який походив зі старовинного дворянського роду і брав активну участь у суспільному житті Флоренції, будучи прихильником партії так званих “білих” гвельфів, які представляли переважно торговельно-ремісничі кола. Після перемоги “чорних” гвельфів (партії міського дворянства) був заочно засуджений до спалення з конфіскацією майна (1302 р.). Почалися поневіряння Д. по Італії. Останні шість років провів у Равенні.

Нескінчений розбрат між папською й імперською партіями в Італії і пов'язані з цим міжусобна боротьба у Флоренції, війни між італійськими містами, а також особистий досвід вигнання зумовили його впевненість у необхідності створення європейської конфедерації. Вважав Європу об'єднаною християнською спільнотою, якою правлять дві влади божественного походження, втілені в двох великих середньовічних інституціях – церкві та імперії. Проте розуміючи, що основним джерелом розбрату в Італії є папська політика, був переконаний у доцільності відновлення Римської імперії і зміцнення імператорської влади. Оскільки, на його думку, моральний авторитет церкви впав, то слід відокремити імператорську владу від папської та визнати їх рівність.

Однак, якщо француз П'єр Дюбуа на роль об'єднувача Європи пропонував французького короля Філіпа IV Вродливого, то Д. в його особі бачив імператора Священної Римської імперії Генріха VII Люксембурзького (1275-1313), який у 1310 р. увів свої війська до Італії. На підтримку Генріха написав три послання (1310-1311 рр.). У політичному трактаті “Про монархію” (1312-1313 рр.) виклав свій ідеал всевітньої монархії як держави, здатної забезпечити земний добробут людей. Доводив, по-перше, що влада імператора йде безпосередньо від бога, а не через римського папу як посередника, отже, вона не залежна від церкви, а, по-друге, що Священна Римська імперія, будучи нерозривно пов'язана з давньою Римською імперією, успадкувала від неї універсальну владу. Пише про різницю між гуманізмом і християнством, між універсальною державою і християнством і відносить політику та управління до першої сфери.

За Д., будь-яке об'єднання людей створюється заради якоїсь мети, і серед спільнот він найвище місце відводив універсальній імперії. Оскільки особливістю людини є розум, то її метою є раціональне життя, яке можливе лише в разі універсального миру, який найкраще сприяє людському щастю і є доконечним засобом досягнення кінцевої мети людини. Забезпечити ж мир і бути джерелом правосуддя може саме універсальна монархія, функція якої полягає в тому, щоб стояти над суперечками і вгамовувати міжусобну боротьбу держав. Тому закликав християнських суверенів підпорядкуватися владі імператора як вищій судовій інстанції та гарантові миру. Після смерті Генріха VII критичні погляди поета щодо влади Риму були засуджені папою, сам він теж був засуджений до смертної кари, а його трактат спалений. Таким чином, Д. секуляризував європейську політичну думку і запропонував свого роду федеральну структуру держав як вищого охоронця миру. Ця праця вважається піонерською в пан'європейській літературі.

Літ.: *Большая советская энциклопедия* : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : БСЭ, 1975. – Т. 11; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Себайн Джордж Г.* Історія політичної думки / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон ; пер. з англ. – К. : Основи, 1997; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji

europiejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *Derek Heater*. The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London : Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

ДЕМПІНГ (англ. Dumping) – імпорт товару за ціною, заниженою порівняно з нормальною вартістю даного товару в країні-експортері; нормальна вартість встановлюється на основі ціни, що фактично сплачується або має бути сплачена за аналогічний товар у процесі нормальної торгової операції між незалежними сторонами в країні-експортері. Правове визначення Д. базується на ознаці цінової дискримінації на двох різних ринках, а не на ознаці заниження експортної ціни нижче собівартості товару. Установлення факту Д. полягає у порівнянні ціни продукту, що експортується в країну, і “нормальної вартості” аналогічного продукту.

Економічна наука взагалі розглядає Д. як один з видів обмежувальної ділової практики, що в окремих випадках може кваліфікуватися як недобросовісна конкуренція. До Д. вдаються експортери з метою проникнення на ринок, розширення обсягів продажу, витискування існуючих і потенційних конкурентів, встановлення домінуючого положення на ринку. Існує кілька видів Д., які різняться за методом дискримінації ціни, джерелами компенсації втрат експортера, мотивами і термінами застосування.

Види Д.: за методами дискримінації світових цін – прямий, зворотний, валютний; за джерелами відшкодування збитків експортера – самостійний, субсидійний; за мотивами і термінами застосування – спорадичний, хижацький, постійний.

Д. вважається також така торговельна практика експортерів, для якої не характерна суттєва різниця відповідних внутрішніх та зовнішніх цін, але її наслідки аналогічні “класичному” Д. Можна виділити кілька категорій Д., а саме: а) прихований Д. – має місце тоді, коли імпортер реалізує товар дешевше, ніж придбав його в експортера, з яким він має тісні зв’язки, та дешевше порівняно з його ціною в країні-експортері. Інакше кажучи, в основі Д. лежить трансфертне ціноутворення; б) непрямий Д. – коли товар імпортується через третю краї-

ну, у якій його ціна не вважається демпінговою; в) вторинний Д. – коли йдеться про експорт товару, виробляючи який використовуються компоненти, імпортовані за демпінговими цінами.

Д. може здійснюватися за рахунок коштів окремих фірм, що прагнуть заволодіти зовнішнім ринком своєї продукції, і за рахунок державних субсидій експортерам.

Літ.: *Антидемпинговый кодекс* // Бизнес. – 1998. – № 44 (303); *Гальчинський А. С.* Сучасна валютна система / А. С. Гальчинський. – К. : [б. в.], 1993; *Гонтар В. М.* Дослідження кон’юнктури світових товарних ринків / В. М. Гонтар. – К. : [б. в.], 1998; *Демпінг* у сучасній міжнародній торгівлі (міжнародно-правові та економічні питання) : навч. посіб. / за ред. О. О. Покрещука. – К. : УАЗТ, 1999; *Кандыба А. Н.* Мировая экономика, международные отношения и внешнеэкономическая деятельность / А. Н. Кандыба. – К. : [б. в.], 1996; *Козик В. В.* Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / В. В. Козик, Л. А. Панькова, Н. Б. Даниленко. – Львів : [б. в.], 1999; *Луцишин З. О.* Міжнародні валютно-фінансові відносини / З. О. Луцишин ; за ред. А. С. Філіпенка. – К. : [б. в.], 1998; *Міжнародні валютно-кредитні відносини* / за ред. А. С. Філіпенка. – К. : [б. в.], 1998.

Розпутенко І.В.

“ДЕРЖАВА ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ” (Welfare State) – концепція, що сформувалась в Європі після Другої світової війни, базована на основі ринкової системи господарювання, компромісу інтересів незалежних профспілок та об’єднань підприємців, ефективних механізмів перерозподілу доходів через державний бюджет, і яка передбачає запобігання з боку держави негативним соціальним явищам, розвиток системи соціальних виплат і послуг та демократизацію суспільства. Головні принципи, покладені в підґрунтя “загального добробуту”, – це принципи ринкового господарства, ефективності та трипартизму.

У результаті поєднання вказаних вище принципів та заходів європейські країни досягли високого рівня соціально-економічного розвитку, розробили та запровадили систему мінімальних соціальних гарантій для широких верств населення, сформували незалежні інститути захисту прав робітників, роботодавців та розмежували сфери відповідальності між учасниками соціально-трудо-вих відносин.

З іншого боку, беззаперечні успіхи держав, що діяли відповідно до принципів “Д.з.д.”,

поступово наштовхнулися на непередбачувані негативні ефекти як в економічній, так і в соціальній сфері, і держави були змушені у 80-90-х рр. частково переглянути основи концепції “Д.з.д.”.

Згідно з “класичними” засадами “Д.з.д.” держава, що діє на основі ринкової системи господарювання, законодавчо бере на себе відповідальність за захист та підвищення добробуту всіх її громадян шляхом компромісу інтересів незалежних профспілок та об’єднань підприємців і, з допомогою ефективних механізмів перерозподілу доходів через державний бюджет (наприклад через систему страхування найманих робітників та членів їх сімей від втрати доходу в разі неможливості працювати через хворобу, інвалідність, вік або смерть), передбачає запобігання негативним соціальним явищам. Сучасна “Д.з.д.” доповнює систему соціального забезпечення певною формою соціальної допомоги, рівно як і специфічними особливостями господарювання та державного управління. Держави, які на практиці найбільш вдало реалізували принципи концепції “Д.з.д.” (наприклад Данія, Фінляндія, Швеція), – поєднують “менеджеристський”, правовий та переговорний типи управлінської культури, які визначають їх особливості на всіх рівнях управління (звичайно, між цими країнами існують відмінності, які пов’язані зі ступенем прояву різних управлінських культур). Управлінська влада центру поєднується зі значними повноваженнями місцевих органів та активною участю населення в процесі прийняття рішень на місцях. Формування самих держав загального добробуту (а не окремих ідей і положень) неможливе без високого економічного розвитку, який дав змогу забезпечити населенню прожитковий мінімум. Починаючи з 50-х рр. ХХ ст. у світі спостерігається різке підвищення витрат на різні соціальні програми: пенсійне забезпечення, соціальне страхування, грошові виплати на дітей, сім’ю тощо. “Д.з.д.” починає розглядатися як органічний результат розвитку суспільства. Саме в цей період основною умовою соціальної політики стала вважатися відповідальність уряду за добробут і дотримання соціальних прав громадян. Ця відповідальність вважалася такою, що не може бути перекладена на індивіда, приватне підприємство або громаду. Соціальна підтримка мала здійснюватися як

державне втручання в життя людей на національному й місцевому рівнях через програми соціального забезпечення, освіти, охорони здоров’я.

Поєднання намагання реалізувати концепцію “Д.з.д.” та процесів євроінтеграції сприяло оформленню європейської соціальної моделі, головними ознаками якої є високий рівень соціальної захищеності, розв’язання проблем соціальної сфери методом соціального діалогу партнерів за активної участі незалежних експертів, дія в соціальній сфері, поряд з державними організаціями та профспілками, численних некомерційних організацій (благодійних, конфесійних, громадських тощо), які виступають як колективні представники громадянського суспільства. Поступово визначилась роль держави в умовах реалізації концепції “Д.з.д.”: вона має створити та міцно утримувати правовий простір, що забезпечує принцип соціальної справедливості й захищеності.

Згодом починає відчуватися зворотна сторона “Д.з.д.”: крім того, що втрачаються соціальні позиції через загострення в 70-х рр. конкурентної боротьби на зовнішніх ринках, економічну кризу, зменшення надходжень у державний бюджет, становище помітно ускладнюється через побічні ефекти активної соціальної політики. Зокрема, окреслюється парадокс: чим більше грошей витрачається на соціальне забезпечення, тим гірше живуть малозабезпечені верстви населення, нижчою стає соціальна та громадянська активність населення (відомий французький філософ Ж.Бодріяр визначив це явище, як “кінець соціального”).

Означені побічні ефекти, а також фінансова криза початку 90-х рр. сприяли тому, що основною домінантою адміністративного реформування в європейських країнах стає зменшення витратів та управління результатами. У діяльність державних підприємств, які надають послуги населенню, вводяться ринкові механізми; відбуваються зміни в системі діяльності державних агентств, посилення їх самостійності та підвищення показників ефективності; реалізується децентралізація в управлінні та зміна функцій організацій, які представляють центральний уряд на місцях; підвищується роль місцевого управління, розширення повноважень та свободи дій громад.

За таких обставин зазнає змін і концепція “Д.з.д.”. Зокрема, змінюються пріоритетні

цілі соціальних програм: з пріоритетності соціального забезпечення вони переорієнтовуються на пріоритетність соціального захисту та різноманітних форм стимулювання соціальної активності населення, відродження громади тощо. Відповідно до нового “Соціального порядку денного ЄС” пріоритетними завданнями є збільшення кількості робочих місць для кваліфікованої робочої сили, покращення умов праці, захист прав працівників, гендерна рівність, зростання активності на ринку праці й боротьба з маргіналізацією, згладжування негативних наслідків від демографічної кризи, модернізація системи соціального захисту. Отже, лейтмотивом розвитку соціальної сфери стає забезпечення мобільності робочої сили (зокрема, з цією метою – просування концепції “освіти впродовж життя”), гнучкості ринку праці (зокрема, з цією метою намагання прирівняти кваліфікацію, отриману в процесі формальної освіти, з кваліфікацією, набутою в ході неформальної та інформальної освіти) та надання соціальних гарантій.

Літ.: *Бодрийяр Ж.* В тени молчаливого большинства, или Конец социального : пер. с фр. / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000; *Aidukaite Jolanta.* The Emergence of the Post-Socialist Welfare States. – The Case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania. – PhD diss., Stockholm University / Jolanta Aidukaite, 2004; *Bonoli Giuliano.* Classifying Welfare States: A Two-Dimensional Approach / Giuliano Bonoli // Journal of Social Policy. – 1997. – № 26 (3). – P. 351-372; *Deacon Bob.* Eastern European Welfare States: The Impact of the Politics of Globalisation / Bob Deacon // Journal of European Social Policy. – 2000. – № 10 (2). – P. 146-161; *Deacon Bob.* Global Social Policy: International Organizations and the Future of Welfare / Bob Deacon, Michelle Hulse, Paul Stubbs. – London and Thousand Oaks, CA : Sage, 1997; *The Emergence of the Welfare State in Britain and Germany 1850-1950* / ed. Wolfgang Mommsen in collaboration with Wolfgang Mock. – London : Croom Helm, 2004; *Justice Legitimacy and the Welfare State* / Eds. Steffen Mau and Benjamin Veghte Aldershot, U.K. : Ashgate, 2007.

Баранцева К.К.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ КАПІТАЛУ – вжиття уповноваженими органами влади та державними інституціями комплексу заходів, зорієнтованих на забезпечення мобільності руху інвестицій, їх переміщення відповідно до пріоритетів соціально-економічного роз-

витку країни та її національної безпеки. Основу міжнародного руху капіталу становлять прямі та іноземні інвестиції, різноманітні міжнародні кредити (товарний, валютний; міжфірмовий, банківський, міжурядовий тощо). Формування ефективної системи **Д.р.м.м.к.** в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків є одним з пріоритетних напрямів забезпечення державного впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках.

При цьому держава, з одного боку, сприяє залученню іноземних інвестицій в національну економіку, створюючи сприятливий інвестиційний клімат шляхом надання гарантій іноземним інвесторам у питаннях захисту від націоналізації, реквізиції та реприватизації, компенсації на випадок зміни законодавства тощо, а також надання їм різноманітних пільг (звільнення від обкладання митом майна, що ввозиться в країну як внесок іноземного інвестора до статутного фонду підприємства, звільнення від ліцензування та квотування продукції підприємств з іноземними інвестиціями тощо).

З другого боку, держава обмежує можливість впливу іноземного капіталу на національну економіку шляхом окреслення сфер і напрямів залучення такого капіталу, встановлення режиму його використання тощо. Досягнення зазначених цілей передбачає формування державою ефективної системи захисту національних економічних інтересів, спрямовану на нейтралізацію негативних побічних впливів, пов'язаних з процесами використання іноземного капіталу (формування системи захисту природних ресурсів від їх нераціонального використання, створення екологічно брудних виробництв, впливу валютних коштів за кордон). Створення такого роду системи також включає забезпечення сталого розвитку стратегічно важливих галузей національної економіки, виключення можливостей засилля іноземного капіталу щодо них. За цих обставин певні види діяльності (виробництво зброї, бойових припасів, вибухових речовин, ремонт бойового обладнання, виготовлення і реалізація наркотичних, сильнодіючих та отруйних речовин, переробка руд дорогоцінних металів, радіоактивних і рідкоземельних елементів тощо) визнаються державною

монополією. До них запроваджують додаткові обмеження щодо можливостей іноземного інвестування з метою уникнути залежності деяких найбільш важливих галузей економіки від рішень, що приймаються за межами національних кордонів. Тому **Д.р.м.м.к.** виступає важливою складовою не тільки зовнішньоекономічної, а й інвестиційно-структурної політики держави.

Загальновизнаними орієнтирами в процесі формування сучасних систем **Д.р.м.м.к.** є документи Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та Світової організації торгівлі (СОТ). Зокрема, Декларація ОЕСР про міжнародне інвестування і багатонаціональні підприємства та Кодекс з лібералізації руху капіталу містять зведення добровільних принципів і стандартів, адресовані урядам і окремим компаніям. У Декларації міститься опис зобов'язань країн, що приєдналися, щодо надання національного режиму іноземним інвесторам та співробітництва у питаннях застосування заходів стимулювання і дестимулювання інвестицій. Декларація закріплює право кожної окремої країни на запровадження власної системи регулювання "входження" іноземних інвесторів у національну економіку.

Угода СОТ, що стосується пов'язаних з торгівлею інвестиційних заходів, обмежується тільки сферою торгівлі й присвячена зобов'язанням надання іноземним інвесторам національного режиму інвестування. Угодою заборонено застосування будь-яких інвестиційних заходів, що не узгоджуються з положенням ст. III або ст. XI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) 1994 р. До заходів, що порушують національний режим інвестування, належать такі вимоги до підприємств з іноземними інвестиціями: про придбання або використання певної частки товарів місцевого виробництва або отриманих з якихось місцевих джерел (місцева складова); про закупівлю або використання імпортованих товарів у визначеній пропорції до обсягу або до вартості експортованих місцевих товарів (місцевий баланс); про обмеження обсягу імпорту кількістю або вартістю експортованих товарів; про обмеження доступу до іноземної валюти сумами, що є в розпорядженні підприємства; про фіксований обсяг обов'язкового експорту (вимога продажу товарів на місцевому ринку, що призводить до обмеження експорту).

Д.р.м.м.к. передбачає використання різноманітних методів: установлення пільг та гарантій майнових прав та інтересів інвесторів, запровадження обов'язкової реєстрації іноземних інвестицій, страхування деяких зовнішньоекономічних операцій тощо. Нормативно-правові засади **Д.р.м.м.к.** в нашій країні визначаються Господарським кодексом України, законами України "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про режим іноземного інвестування", "Про захист іноземних інвестицій" та ін. Цими законами регламентується правовий режим регулювання інвестиційної діяльності з боку іноземних інвесторів, визначаються правила, норми й стандарти, якими мають керуватися іноземні інвестори на території України, а також засади державного регулювання іноземних інвестицій, суб'єкти, види і форми інвестування, порядок контролю за здійсненням іноземних інвестицій та державні гарантії їхнього захисту. Зокрема, нормами чинного законодавства визначено, що на території України щодо іноземних інвестицій встановлюється національний режим інвестиційної діяльності, за винятками, передбаченими чинним законодавством України і чинними міжнародними договорами. Відносини щодо оподаткування іноземних інвесторів та підприємств з іноземними інвестиціями регулюються податковим законодавством України.

З метою забезпечення стабільності правового режиму іноземного інвестування встановлюються такі гарантії для іноземних інвесторів: застосування державних гарантій захисту іноземних інвестицій у разі зміни законодавства про іноземні інвестиції; гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади та їх посадових осіб; компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам; гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності; гарантії переказу прибутків та використання доходів від іноземних інвестицій; інші гарантії здійснення інвестиційної діяльності. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. Іноземні інвестори мають право вимагати відшкодування збитків, завданих їм незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Збитки іноземних інвесторів мають бути відшкодовані за поточними ринковими цінами або на основі обґрунтованих оцінок,

підтверджених незалежним аудитором (аудиторською організацією).

Згідно з чинним законодавством (Господарський кодекс України, гл. 39) в Україні передбачено створення і функціонування вільних (спеціальних) економічних зон. У таких зонах запроваджується спеціальний правовий режим економічної діяльності й порядок застосування законів України. На території спеціальної (вільної) економічної зони можуть запроваджуватися пільгові митні, податкові, валютно-фінансові та інші умови підприємництва вітчизняних та іноземних інвесторів.

Крім методів, пов'язаних із залученням і використанням іноземного капіталу, держава застосовує ті, які зорієнтовані на стимулювання інвестування коштів вітчизняних виробничих компаній та фінансових установ за кордон. Зазначені інвестиції здійснюються з метою створення спільних підприємств та розширення збуту їх продукції, участі у розробці та експлуатації за кордоном сировинних родовищ тощо. Чинним законодавством України передбачено, що інвестування за кордон здійснюється на основі індивідуальних ліцензій, які видаються як юридичним, так і фізичним особам-підприємцям на одну зарубіжну інвестицію. Інвестування здійснюється тільки у безготівковій формі за рахунок власних коштів інвестора. Інвестування за рахунок бюджетних коштів дозволяється тільки на підставі рішення ВРУ. Забороняється використовувати на цілі інвестування кредити, отримані від уповноважених або іноземних банків. Основні умови та вимоги щодо іноземних інвестицій за кордон установлює НБУ.

Відповідно до чинного українського законодавства порядок залучення та пріоритети використання іноземних кредитів регламентуються законами та постановами уряду. Уповноваженими установами щодо залучення іноземних кредитів є КМУ або ВРУ. Гарантом кредитів, які відповідно до міжнародних угод надаються Україні урядами іноземних держав, міжнародними фінансовими організаціями та банками, від імені держави є КМУ. Іноземні кредити можуть залучатися українськими юридичними особами (резидентами) і під гарантії або інші зобов'язання уряду. Їх погашення здійснюється на засадах валютної самокупності або із залученням коштів державного бюджету. Юри-

дичні особи-резиденти, які отримали гарантії уряду, несуть цілковиту відповідальність за повне і своєчасне погашення кредиту, сплату відсотків і комісійних. Контроль за цільовим та ефективним використанням та своєчасним погашенням кредитів покладається на відповідні галузеві центральні органи виконавчої влади, КМУ, Міністерство фінансів України та інші державні органи.

Літ.: *Господарський кодекс України* від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.26.0>; *Закон України про зовнішньоекономічну діяльність*. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua; *Закон України про режим іноземного інвестування*. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua; *Закон України про захист іноземних інвестицій*. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua; *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : навч. посіб. / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во “Новий світ-2000”, 2006; *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008; *Субботин А. К.* Границы рынка глобальных компаний : монографія / А. К. Субботин ; предисл. Д. С. Львова. – М. : Эдиториал УРСС, 2008.

Сафронова О.М.

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО – 1) економічно-політична взаємодія між державою і бізнесом, сукупність визначених (формальних і неформальних) принципів, інструментів та інститутів, які забезпечують консолідацію зусиль держави і бізнесу на інституціональній основі для відповідного регулювання національної економіки, інфраструктурних і суспільно значимих проектів; 2) співробітництво між підприємствами, організаціями бізнесу, державними органами, між регіональними корпораціями і державними підприємствами, спрямоване на досягнення загальних економічних цілей, вирішення актуальних соціально-економічних завдань; 3) угода (з обов'язковим за законом контрактом), яка вигідна обом сторонам: приватному сектору необхідно отримати прибуток для того, щоб інвестувати і розвиватися, державному сектору необхідно надавати послуги гарантованої якості й максимально ефективно використовувати суспільні ресурси.

Під **Д.-п.п.** розуміється також об'єднання матеріальних і нематеріальних ресурсів сус-

пільства (держави) або місцевого самоврядування і приватного сектору на довготерміновій і взаємовигідній основі для створення суспільних благ (благоустрій і розвиток територій, інженерної і соціальної інфраструктури) або надання суспільних послуг (у галузі освіти, охорони здоров'я, соціального захисту), стратегічний контракт між державою і бізнесом з метою реалізації суспільно значущих проєктів як у виробничій та інноваційній сфері, так і в галузі соціальних послуг.

Виходячи з цих тлумачень **Д.-п.п.** можна визначити як особливу форму взаємодії між державою і бізнесом, у якій поєднуються інтереси різних сторін, кожна з яких отримує в результаті партнерства певні преференції. Так, з боку бізнесу **Д.-п.п.** засновується на ідеї соціальної відповідальності, яка має суттєве значення для вирішення важливих для держави і суспільства завдань, зокрема серед сучасних визначень соціально відповідального бізнесу ідеям **Д.-п.п.** найбільше відповідають: добровільна реалізація партнерських програм і проєктів підтримки громадян на територіях, де розміщені бізнес-структури; послідовна і систематична реалізація інвестиційних програм щодо розвитку людського капіталу; турбота про зростання добробуту власних акціонерів. Загалом, метою **Д.-п.п.** можна вбачати інституціональний та організаційний альянс між державою і бізнесом для реалізації суспільно значущих проєктів у широкому спектрі – від промисловості й наукових досліджень до соціальних послуг.

Європейська Комісія визначила чотири основних напрями впливу **Д.-п.п.** на розвиток інфраструктури: надання додаткового фінансування; привнесення нових методів управління; створення доданої вартості для споживачів та суспільства в цілому; найкраще визначення потреб та оптимальне використання ресурсів. Крім цього, приватний сектор може бути “за собом захисту” від економічно нежиттєздатних проєктів, оскільки недооцінка витрат і переоцінка доходів широко поширені під час реалізації інфраструктурних проєктів. Такий досвід **Д.-п.п.** апробований у провідних країнах світу (Великобританія, Франція, США, Канада, Австралія) і може бути використаним в Україні за наявності відповідних правових, організаційних, інвестиційно-фінансових процедур.

На основі **Д.-п.п.** активно розвивається не тільки загальнодержавна, а й регіональна економіка. Отже, для кожної із сторін є важливим питання про те, яким має бути внесок кожної з них у реалізації спільних проєктів. Від бізнесових кіл таким внеском пропонуються фінансові ресурси, професійний досвід, ефективне управління, гнучкість і оперативність у прийнятті рішень. Їх участь у спільних проєктах надає можливість швидше впроваджувати нові технології, нові форми організації праці, створювати попит на висококваліфіковані кадри.

Внесок з боку держави визначається її правами власника, можливостями перерозподілу ресурсів, виділенням податкових пільг або певних фінансових ресурсів, впливом на соціально-економічний розвиток і конкурентоспроможність економіки. Для органів державного управління основні напрями **Д.-п.п.** поєднують такі завдання, як підвищення життєвого рівня населення і усунення структурних обмежень економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу і залучення бізнесу до вирішення державних завдань.

Найпоширенішими формами **Д.-п.п.** є контракти, оренда, концесії, угоди про розподіл продукції, підприємства зі змішаним капіталом. Наявність різних форм **Д.-п.п.** надає можливість органам державного управління домовлятися з приватними партнерами на різних умовах, що суттєво розширює господарче маневрування, дає змогу органам державного управління раціональніше розпоряджатися своєю власністю.

Водночас наявність різних цілей у держави і бізнесу виявляється у внутрішньому конфлікті між сторонами, що викликає певні ризики. Серед них можна виділити ризики економічного характеру – технічні, ресурсні, фінансові; організаційні – недосконале управління, проблеми планування; законодавчі; форс-мажорні обставини; ризики навколишнього середовища. Важливо, щоб органи державного управління мали можливість контролювати ступінь ризику і мати відповідні процедури реагування. Наприклад, фінансові й організаційні ризики зменшуються під час впровадження конкурсного принципу відбору виконавців проєктів. Процедура такого відбору закріплюється на законодавчому рівні і включає всебічний економічний аналіз потенційних партнерів.

При цьому держава може виключити монополний вплив на результати конкурсів з боку великих компаній, керуючись критеріями, які відповідають меті конкретного проекту.

Д.-п.п. в Україні отримало в 2010 р. відповідний законодавчий статус у вигляді Закону України “Про державно-приватне партнерство”. Згідно зі ст. 1 вищезазначеного закону під **Д.-п.п.** розуміється співробітництво між державою України, АРК, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади й органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, установленому цим Законом та іншими законодавчими актами.

На стороні приватного партнера у договорі, що укладається в рамках **Д.-п.п.**, можуть виступати кілька осіб, які відповідно до цього Закону можуть бути приватними партнерами та несуть солідарну відповідальність за зобов’язаннями, передбаченими договором.

До ознак **Д.-п.п.** належать: забезпечення вищих техніко-економічних показників ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера; довготривалість відносин (від 5 до 50 років); передача приватному партнеру частини ризиків у процесі здійснення **Д.-п.п.**; внесення приватним партнером інвестицій в об’єкти партнерства із джерел, не заборонених законодавством.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про державно-приватне партнерство” правовими основами **Д.-п.п.** є Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, названий Закон, інші акти законодавства України, а також міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана ВРУ. Якщо міжнародними договорами України, згода на обов’язковість яких надана ВРУ, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, застосовуються правила міжнародного договору.

Принципи **Д.-п.п.** у прийнятому Законі України “Про державно-приватне партнерство” (ст. 3) сформульовані таким чином: рівність перед законом державних та приватних партнерів; заборона будь-якої дискримінації прав

державних чи приватних партнерів; узгодження інтересів державних та приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди; незмінність протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках **Д.-п.п.**, цільового призначення та форми власності об’єктів, що перебувають у державній або комунальній власності чи належать АРК, переданих приватному партнеру; визнання державними та приватними партнерами прав і обов’язків, передбачених законодавством України та визначених умовами договору, укладеного у рамках **Д.-п.п.**; справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків, пов’язаних з виконанням договорів, укладених у рамках **Д.-п.п.**; визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, установлених законом.

Літ.: Варнавская В. Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В. Г. Варнавская. – М. : Наука, 2005; Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. п-во “Східний видавничий дім”, 2007; Закон України про державно-приватне партнерство. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents>; Перегудов С. П. Корпорации, общество, государство: эволюция отношений / С. П. Перегудов ; Рос. акад. наук. Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М. : Наука, 2003; Социальная политика : энцикл. словарь / под ред. Н. А. Волгина. – М. : Академ. Проект : Триеста, 2005.

Діденко Н.Г.

ДЕФЦИТ ДЕМОКРАТІЇ (англ. Democratic Deficit) – явище, притаманне сучасним демократичним режимам або міжнародним організаціям, яке характеризується недостатнім рівнем демократичної легітимності їх інститутів та певною невідповідністю їх діяльності, механізмів та процедур сучасним демократичним стандартам. Найчастіше експерти вказують на наявність певного **Д.д.** в організаційній структурі та діяльності таких організацій, як *ООН* та *Європейський Союз*. В ЄС піддають серйозній критиці модель демократії Союзу. Деякі політичні діячі, науковці, експерти, громадські організації вважають, що прийняте в Брюсселі бачення демократії суперечить європейській політичній культурі, що складалася тисячоліттями під впливом римського права, середньо-

вічного вчення про стани, ідеалу вільного громадянського суспільства епохи Просвітництва, ідей європейських гуманістів. На думку критиків, основними вадами демократії в ЄС є: 1) небезпека “тиранії більшості”. Створювані в єдиній Європі структури змушують держави-члени всупереч власним інтересам приймати волю бюрократами з Брюсселя, яких ніхто не обирає. Вони перебирають на себе законодавчі функції національних парламентів, а у разі, коли європейський процес вимагає референдумів, відмовляються визнавати негативний результат (як це було в Данії в 1992 р. та Ірландії в 2001 р. і 2008 р.); 2) брак демократичної легітимності. Структури ЄС є забюрократизованими і негнучкими, а контроль за ними з боку європейської громадськості є надзвичайно слабким і неефективним. Більшість держав-членів, позитивно розцінюючи діяльність ЄС, визнають, що їх вплив на прийняття рішень в Союзі є недостатнім. Неодноразово зазнавали критики *Європейський Центральний банк* та *Суд ЄС* за монополію контролю над монетарною та судовою сферами, за закритість механізму прийняття рішень; 3) віддаленість ЄС від громадян, історична безпрецедентність його інститутів у загальноєвропейській культурі, історії, символіці. Лише один інститут ЄС – *Європейський Парламент* – обирається безпосередньо громадянами, які на виборах скоріше керуються національними перевагами, ніж пріоритетами єдиної Європи. Тому *Європейська Комісія* часто сприймається як “зібрання міністрів, дипломатів та чиновників держав-членів з метою таємних консультацій”, “картель наднаціональних та національних технократів, які прагнуть регулювати життя громадян”; 4) відсутність в єдиній Європі політичної ідентичності у формі загальноєвропейських партій. Вибори до *Європейського Парламенту* жодного разу не досягали головної мети: надихнути й мобілізувати виборців європейськими ідеями і програмами. Вибори й досі залишаються сумою результатів голосування щодо окремих національних тем, а європейські виборці, щоразу демонструючи низьку явку, більше цікавляться розв’язанням проблем, які залишаються в компетенції їх країн. Проте є й інші думки. Прихильники поглиблення європейської інтеграції стверджують, що т. зв. *Д.д.* в ЄС є міфом. Вони переконані

у демократичності європейських структур, оскільки вони базуються на принципах прозорості та ефективності політики, субсидарності, системі конституційних “стримувань і противаг”, а також на опосередкованому контролі з боку урядів держав-членів та зростаючих повноваженнях Європейського Парламенту. На додаток до цих обмежень, ЄС проводить досить помірну податкову політику, збираючи лише близько 1,5% ВВП держав-членів. Розмір бюджету ЄС ледь перевищує 1% ВВП держав-членів, а лєвова частка його видатків спрямовується на *спільну сільськогосподарську політику* та *структурні фонди*. Більша частина державного фінансування залишається на національному рівні. *Європейський Союз* позбавлений також однієї з головних прерогатив сучасної держави – монополії на легітимну силу, оскільки не має ні власної поліції, ні армії. Щодо тих інститутів та органів ЄС, які мають значну автономію і наднаціональний статус – Суд ЄС, Європейський Центральний банк, Генеральний директорат з питань конкуренції – то вони функціонують у сферах, у яких мають працювати виключно експерти і висококваліфіковані фахівці, оскільки більшість громадян є невігласами в цих питаннях.

Американський учений Ендрю Моравчик вважає, що теза щодо “дефіциту демократії” є наслідком “старомодного націоналізму” та відсутності передбачення. На його думку, інститути Союзу природно здаються неефективними для тих, хто виходить з абстрактних політичних ідеалів парламентської демократії, а не з реального механізму національних демократій. У цілому *Договір про ЄС* поєднує в собі “елементи консенсусної демократії Нідерландів, канадський федералізм, стримування та протидія США та обмежені фіскальні можливості Швейцарії”, – підсумовує професор. Британський політолог Тимоті Еш зазначає, що попри надмірне регулювання єдина Європа має два важливих привабливих виміри: економічний, тобто спільний ринок, що за обсягом наздоганяє США, та соціокультурний – єдність з огляду на збереження національної ідентичності кожного народу. Саме в цьому полягає м’яка влада ЄС, яка робить Союз привабливим для інших європейських країн.

Дискусія щодо майбутнього єдиної Європи триває. Насамперед це пов’язано з

відмінністю уявлень щодо демократії, традицій демократичних інститутів у різних націй Європи, розмаїттю шкіл політичної філософії. Тривалий час в ЄС був відсутній документ, у якому були б закріплені універсальні для всієї Європи принципи демократії. Уперше таким документом мав стати *Договір про запровадження Конституції для Європи*, який підписали лідери держав-членів 29 жовтня 2004 р. у Римі, але через провал його ратифікації на національних референдумах у Франції та Нідерландах (травень, червень 2005 р.) європейці змушені були відмовитись від нього.

Прийнятий 13 грудня 2007 р. Лісабонський договір значно посилив демократичну природу ЄС шляхом: 1) уточнення і роз'яснення цінностей та підтвердження цілей Союзу, що забезпечило ЄС правовими рамками та інструментами, необхідними для належної відповіді на вимоги громадян та майбутні внутрішні й глобальні виклики; 2) підвищення ролі Європейського Парламенту, який отримав нові повноваження, що посилюють його вплив на законодавство, бюджет та міжнародні угоди ЄС. Перетворення процедури спільного прийняття рішень на звичайну законодавчу процедуру та подальше поширення сфери її застосування ще більше зміцнило роль і значення Парламенту в законотворчому процесі Союзу; 3) більшого залучення *національних парламентів*, які завдяки запровадженню нового механізму контролю за дотриманням Союзом принципу субсидіарності, отримали більше можливостей бути залученими до роботи ЄС. Разом з посиленням ролі Європейського Парламенту дані положення зміцнюють демократію та підвищують легітимність функціонування ЄС; 4) гарантування прав людини та громадянських свобод. *Хартія фундаментальних прав* стала юридично зобов'язуючим документом та набула однакового правового статусу з Договорами, хоча вона і не потрапила до тексту Лісабонського договору; 5) посилення голосу громадськості в справах ЄС. Договір містить положення щодо права на громадянську ініціативу – наявність підписів щонайменше одного мільйона громадян з певної кількості держав-членів є підставою для звернення до Комісії з проханням розробки та висування нової законодавчої ініціативи; 6) уточнення та категоризації повноважень ЄС, завдяки

чому відносини між державами-членами та Союзом стануть більш зрозумілишими; 7) визнання можливості виходу держав-членів зі складу Союзу.

Відповідно до щорічного огляду “Стан свободи в світі”, який здійснюється незалежною неурядовою організацією “Дім Свободи” з 1972 р., усі держави-члени ЄС входять до категорії “вільні країни”, тобто цим визнається, що в них існує конкурентна, багатопартійна політична система, регулярно проводяться вільні, чесні та справедливі вибори, гарантовано високий рівень політичних прав та громадянських свобод.

Літ.: Рудік О. М. Вироблення політики та ухвалення рішень в ЄС : навч. посіб. / О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого. – К. : Міленіум, 2009; *Теорія та практика європейського врядування* : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, І. Д. Шумляєва, Н. М. Рудік. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2009; *Crombez C. The democratic deficit in the European Union* / C. Crombez // *European Union Politics*. – 2003. – Vol. 4. – N 1; *Moravcsik A. Is there a “Democratic Deficit” in World Politics? A Framework for Analysis* / A. Moravcsik // *Government and Opposition*. – 2004. – Vol. 39. – N 2; *Moravcsik A. In Defence of the “Democratic Deficit” : Reassessing Legitimacy in the European Union* / A. Moravcsik // *JCMS*. – 2002. – Vol. 40. – N 4; *Schmidt V. Democracy in Europe: The Impact of European Integration* / V. Schmidt // *Perspectives on Politics*. – 2005. – Vol. 3. – N 4.

Рудік О.М.

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА – зовнішні форми, у яких виражене це право. Єдиного переліку **Д.м.п.** не було вироблено ні в доктрині, ні в практиці міжнародного права. Основною для формування системи **Д.м.п.** виступає ст. 38 Статуту Міжнародних сил Організації Об'єднаних Націй (МС ООН):

Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує: а) міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, які встановлюють правила, визнані державами, які спорять; б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, який визнаний як правова норма; в) загальні принципи права, які визнані цивілізованими націями; г) судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм. Це положення не обмежує право Суду вирішувати справу *ex aequo et bono*, якщо сторони з цим погоджуються.

У ч. 2 ст. 38 Статуту МС ООН визначається не конкретне джерело для вирішення спору, а лише те, якими засобами його вирішити, при чому обов'язковою умовою Статут визначає згоду сторін на застосування конкретних засобів. У ст. 38 Статуту МС ООН визначаються джерела позитивного міжнародного права. Багато в чому це виправдано, адже Статут МС ООН є частиною Статуту ООН. Статут, як міжнародний договір, зобов'язує всі держави-учасниці, а ними є, за невеликим винятком, усі держави світу. Відповідно до ч. 2 ст. 93 Статуту ООН держава, яка не є членом ООН, може стати учасником Статуту МС ООН на умовах, які визначаються в кожному конкретному випадку Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки ООН. У справі про протоку Корфу (Велика Британія проти Албанії) Велика Британія після дипломатичного листування з Албанією порушила питання перед Радою Безпеки ООН про можливість участі Албанії в розгляді спору МС ООН. Рада Безпеки, у свою чергу, запропонувала Албанії, яка на той час не була членом ООН, брати участь у розгляді справи в МС ООН за умови, якщо вона візьме на себе всі зобов'язання члена ООН в аналогічному випадку. Албанія погодилася, і 9 квітня 1947 р. Рада Безпеки прийняла резолюцію про передачу спору на вирішення МС ООН.

Більше того, МС ООН є одним із шести головних органів ООН (ст. 7 Статуту ООН), її головним судовим органом (ст. 92 Статуту ООН). Тому цілком очевидно, що ті джерела, які Суд застосує у своїй діяльності для вирішення міжнародних спорів відповідно до норм міжнародного права, є обов'язковими для всіх держав світу. З цього можна зробити наступний висновок: ст. 38 Статуту МС ООН визначає систему джерел міжнародного права, які в цілому визнаються державами. Цей висновок застосовується до сторін Статуту, які не визнали обов'язкової юрисдикції Суду на підставі або ч. 2 ст. 36 Статуту ООН, або на підставі дво- чи багатосторонніх угод.

У ч. 1 ст. 38 Статуту МС ООН визначаються основними джерелами для прийняття рішень конвенції, звичаї та загальні принципи права. Судові рішення та доктрини є допоміжними джерелами права, які відповідно до Статуту МС ООН є допоміжним засобом для визначення правових норм.

У ст. 38 Статуту не встановлюється ієрархія **Д.м.п.**, що призводить до певних практичних проблем під час її застосування. **Д.м.п.** за ознакою ієрархічності можна поділити на такі, що містять імперативні норми, та ті, які такі норми не містять. Таким чином, в основу системи джерел міжнародного права покладено норми *jus cogens*, передбачені ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Усі норми, які суперечать таким нормам, є абсолютно недійсними.

Незважаючи на авторитетність ст. 38 Статуту МС ООН, не можна стверджувати, що її положення відображають усю повноту джерел та систему джерел міжнародного права, незалежно від того, чи є такі джерела основними або допоміжними. Визначаючи звичай як підтвердження загальної практики, Статут Суду бере до уваги тільки звичаї загального міжнародного права, оминаючи увагою регіональне (партикулярне) міжнародне право і, відповідно, його звичаї (регіональні, локальні тощо). Наявність таких звичаїв підтверджує як практика держав, так і практика самого Суду. Такі звичаї дуже подібні за своєю природою до неписаних міжнародних договорів і відрізняються за правовою природою від звичаїв загального міжнародного права.

Отже, ст. 38 Статуту Суду взагалі не є вичерпним переліком **Д.м.п.** Практика окремих міжнародних організацій свідчить про виникнення іншого автономного джерела міжнародного права. Зокрема, Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня метеорологічна організація, Міжнародна організація цивільної авіації та інші в межах своєї компетенції приймають "стандарти поведінки". Формально такі стандарти не містять зобов'язального елемента навіть для держав-членів цих організацій. Однак держави-члени не мають змоги (повноважень) запропонувати альтернативні правила, і оскільки відмова виконувати такі стандарти може негативно вплинути на їх інтереси, то держави вважають за доцільне поводитися відповідно до "необов'язкових норм", норм "м'якого права". Тенденція розвитку таких норм свідчить про виникнення в недалекому майбутньому нового основного джерела міжнародного права – стандарту.

Розвиток міжнародного права зумовив появу нового **Д.м.п.** – резолюцій міжнародних організацій, які мають відмінні від інших джерел характеристики. До таких джерел

належить Декларація про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН та Гельсінського заключного акта 1975 р., які, власне, визначають засади сучасного міжнародного правопорядку. Такі джерела можуть слугувати доказом існування звичаю в міжнародному праві.

Літ.: *Київець О. В.* Поняття “джерело міжнародного права”: доктрина та практика міжнародного права / О. В. Київець // Унів. науки. записки. – 2009. – № 3 (31).

Київець О.В.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА ЄС – форма вираження норм права ЄС. У правовій доктрині **Д.п.ЄС** за їх правовою природою поділяються на первинне і вторинне право. Первинне право ЄС, або право засновницьких договорів, має класичне міжнародно-правове походження. До нього належать Договори про заснування Європейського Співтовариства та Європейського Союзу; основні Договори, що вносять зміни до положень, які регулюють діяльність Співтовариства та Союзу; протоколи, додані до цих договорів; додаткові договори, що вносять зміни до окремих положень засновницьких договорів; договори про приєднання нових держав-членів до Європейських Співтовариств та Європейського Союзу. Разом з тим засновницькі договори закріплюють правові основи, що істотно зближують право ЄС із внутрішньодержавним правом. Так, напр., нормативна сила вторинного права, закладена у засновницьких документах, розглядалася засновниками як умова руху шляхом інтеграції.

Джерела вторинного права можуть умовно бути поділені на три категорії. До першої належать односторонні, самостійні акти інституцій ЄС, до яких належать законодавчі акти Співтовариства, установлені у ст. 288 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС): Постанова (Регламент) (Regulation) – акт, що має загальне застосування, є обов’язковим у повному обсязі та прямо застосовується в усіх державах-членах; Директива (Directive) – акт, що є обов’язковим щодо результату, якого необхідно досягти для кожної держави-члена, якій він адресований, але залишає національним органам влади свободу вибору форм та методів її імплементації; Рішення (Decision) –

акт, що є обов’язковим у повному обсязі для того, кому він адресований; Рекомендації та висновки (Recommendations and Opinions) – акти, що не мають обов’язкової сили.

Відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС) правові акти, ухвалені згідно із законодавчою процедурою, є законодавчими актами. Однак законодавчі акти можуть делегувати Комісії повноваження ухвалювати незаконотавчі акти загального застосування для доповнення або внесення змін до певних неістотних елементів законодавчого акта. Незаконотавчі акти, ухвалені у формі постанов (регламентів), директив або рішень, коли такі не зазначають, кому вони адресовані, підписуються Головою установи, яка їх ухвалила.

Крім того, існують ще “нетипові” акти, що не перелічені у цій статті, такі як: повідомлення, білі та зелені книги, які здебільшого мають інформаційно-рекомендаційний характер та покликані забезпечити ефективність процедури прийняття рішень ЄС у цілому.

У зв’язку з появою серед джерел європейського права таких, що мають “необов’язковий” або “незобов’язувальний” характер, більшість європейських дослідників поряд з первинним і вторинним правом виділяють ще м’яке право (soft law) ЄС. При цьому вони виходять з того, що м’яке право охоплює правові інструменти, які не потребують юридичного виконання, але можуть допомогти у тлумаченні та/або застосуванні права ЄС. Другу категорію вторинного законодавства формують міжнародні угоди, підписані Співтовариством чи Союзом з третіми країнами, угоди між державами-членами та міжінституційні угоди (угоди, підписані між інституціями ЄС, як, напр., Міжінституційна угода між Європейським Парламентом, Радою та Комісією про бюджетну дисципліну та належне фінансове управління).

У ДфЄС є положення, які стосуються правових актів, що є спеціальними, та які відрізняються між собою з погляду об’єкта регулювання та ступеня впливу на нього. Так, ст. 217 ДфЄС передбачає можливість укладення угод між Союзом та однією або більше третіми країнами чи міжнародними організаціями угод, що запроваджують асоціацію, зокрема взаємні права та обов’язки, спільні дії та спеціальні процедури.

Третя категорія джерел вторинного права охоплює практику Суду Європейських

Співтовариств та принципи права ЄС. Рішення Суду ЄС можна віднести до джерел вторинного права ЄС умовно, оскільки формально Суд не є правотворчим органом, він приймає рішення у справах за позовами, які подають держава-член, установа, фізична або юридична особа; на звернення судів або трибуналів держав-членів виносить попередні рішення щодо тлумачення законодавства Союзу або чинності актів, ухвалених установами, та приймає рішення в інших справах, як установлено в Договорах (ст. 19 ДЄС) та у межах своєї компетенції здійснює перегляд правомірності законодавчих актів, актів Ради, Комісії та Європейського центрального банку, крім рекомендацій та висновків, а також актів Європейського Парламенту, що мають на меті правові наслідки для третіх сторін. Суд Європейського Союзу також переглядає правомірність актів органів, служб та агенцій Союзу, що мають правові наслідки для третіх сторін (ст. 263 ДфЄС). Проте на практиці Суд не обмежується лише цією функцією. Даючи тлумачення норм права ЄС у своїх преюдиційних рішеннях, Суд розвиває та доповнює як первинне, так і вторинне право Союзу. При цьому варто зазначити, що рішення Суду ЄС не є прецедентами, оскільки Суд не зв'язаний своїми попередніми рішеннями. Це зумовлено тим, що хоча судова практика в ЄС і побудована за принципом *stare decisis*, однак з юридичної точки зору судові рішення формально зобов'язує лише сторони, що беруть участь у спорі за принципом *res judicata*. Проте Суд ЄС при тлумаченні положень права Співтовариства використовує абстрактні формули, які можуть бути застосовані до подальших подібних справ при тлумаченні аналогічних положень. Такий підхід залишає суду простір для правотворчості та можливість перетлумачити свої попередні рішення.

Що стосується принципів побудови правової системи ЄС, то вони не знайшли відображення у засновницьких договорах. Основні правові принципи, без яких сьогодні неможливо уявити собі правопорядок Європейського Союзу, були вироблені практикою Суду ЄС. Це, насамперед, принцип автономії права ЄС, його верховенства стосовно внутрішнього права держав-членів, прямої дії права ЄС.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Гри-

цяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за ред. М. Бойчуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 620 с. – (Серія: Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції); *Senden L. Soft Law in European Community Law / L. Senden.* – Hart Publishing, 2004; *Barani L. Hard and Soft Law in the European Union: The Case of Social Policy and the Open Method of Coordination / L. Barani // Constitutionalism Web-Papers.* – 2006. – № 2. – Режим доступу : www.bath.ac.uk/esml/conWEB/; *Fairhurst J. Law of the European Union / J. Fairhurst.* – Pearson Education, 2007; *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community // Official Journal of the European Union (OJEU).* – 17.12.2007. – С. 306.

Мовчан Ю.В.

ДІАЛОГ КУЛЬТУР. Культура як складова частина й обов'язкова умова людської життєдіяльності виявляється найбільш чутливою до проявів процесів глобалізації та модернізації. Глобалізований характер сучасного світу зумовлює перетин життєвих і культурних смислів як окремих людей, так і цивілізацій. Саме в цивілізаційному вимірі особливого статусу набувають проблеми комунікації культур різних народів і спільнот, у т.ч. й проблема їх співіснування в єдиному світовому просторі. З огляду на це важливо зрозуміти місце кожної самостійної культури в єдиній загальнолюдській культурі, коли, з одного боку, відбувається процес взаємопроникнення і взаємозбагачення культур, а з другого – не припиняється змагання культур. Іноді на цьому полі ми й сьогодні, як і в попередні віки, спостерігаємо національні, релігійні конфлікти між культурно-історичними спільнотами. Глобальні зміни, що відбуваються в сучасному світі, виявляють серйозні протиріччя в усіх сферах життя суспільства, підсилюючи взаємне протистояння загальносвітових тенденцій інтеграції та дезинтеграції, єдності й різноманітності. Сфера культури найчутливіша до таких проявів, адже від самого початку вона найбільш різноманітна й духовно вільна – кожен суб'єкт культури створює власний духовний світ, утверджує власний авторитет як визначальний принцип світобуття. У сфері культури одночасно є чинними різні логіки й різні правила гри, створені в різні часи й різними творцями. Від того вона є хранителем пам'яті суспільства, поваги до конкретного творця й результатів його творчості. У

глобалізованому світі культура, так само як і її носії, мусить захищатися від нівелювання, а то й зникнення. Для цього культура виробляє особливі механізми захисту від зникнення, насамперед підтримуючи тенденції локалізації та ідентифікації. У контексті формування ідентичності особи в умовах глобалізації виділяють два основних способи її ідентифікації: захисту, спрямованого на ізоляцію від негативної дії глобалізаційних процесів, і проекту, що передбачає адаптацію до нових, швидко змінюваних реалій.

Соціальне явище **Д.к.** історично виникає як констатація факту їх взаємодії, зокрема конструктивної чи деструктивної взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних) або між субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму. Важливо, що ця взаємодія відбувається за певними канонами й нормами, які засвоєні традиційними носіями культури взаємодії, які мають символічний, знаковий характер. Отже, у процесі глобалізації може сформуватися така знакова система, яка була би придатна для опису й вираження всіх реалій культури та повсякденності, які залучені до глобалізаційного процесу. У такому разі, як було зазначено вище, виникає небезпека втрати різними культурами своєї індивідуальності, специфіки, а їх носії ризикують утратити свою самоідентичність та унікальність. Виділяють п'ять основних способів взаємодії культур, унаслідок яких або збагачується соціокультурний досвід людей і спільнот, або загострюються етнокультурні протиріччя, чим нерідко користуються політичні сили різного спрямування, організуючи протистояння прибічників інтеграції та диференціації.

Першим і найбільш поширеним процесом **Д.к.** виступає акультурація, під час якої одна культурна система перебирає на себе властивості іншої культурної системи. На першому етапі цього процесу відбувається своєрідне набуття комунікативних здібностей до нової культури, а на завершальних етапах результатом акультурації може бути як сприйняття нових культурних елементів, так і заперечення нових впливів, що веде до захисту та ідеалізації власної оригінальної культури. Основними стратегіями акультурації виступають: асиміляція, сепарація, маргіналізація та інтеграція.

Культурна експансія в процесі **Д.к.** розширює сфери впливу домінуючої культури поза початкові межі функціонування або державні кордони. За своїм характером – це процес односпрямований, контролюється “ззовні”, має насильницький характер і не потребує узгодження дій та принципів з іншою культурою. Слід констатувати, що сьогодні культурна експансія виступає наслідком економічних та політичних експансійних дій, відбувається культурна та ідеологічна гомогенізація світу, до якої прагне не якась окрема країна, а об'єднана система різних національних секторів, що схильна до специфічної форми соціально-економічної організації.

Культурна дифузія в процесі **Д.к.** – взаємна проникність або запозичення культурних рис та комплексів із одного суспільства в інше є багатовекторним процесом взаємовпливу культур. У процесі культурного запозичення між різними культурами, яке має здебільшого вибірковий характер, може відбуватися обмін не тільки матеріальною культурою, а й науковими та технологічними ідеями, соціальними інститутами та організаціями, звичаями й традиціями, релігійними догмами й практиками, цінностями та нормами життя. Умовою культурної дифузії є готовність приймаючої сторони до сприйняття нових елементів. У рамках міжкультурної комунікації процеси культурної дифузії зумовлені насамперед взаємним історичним розвитком культур, що контактують між собою.

Конструктивною формою міжкультурної комунікації в процесі **Д.к.** можна вважати ідею синтезу культур, що є об'єднанням культурно різних елементів: орієнтирів, цінностей, норм, типів поведінки, за якого виникає якісно інше утворення. Синтез має місце, коли соціокультурна система переймає та засвоює досвід інших суспільств у сферах, що є недостатньо розвиненими в ній самій, але при цьому зберігає власну, притаманну їй основу, яка дає змогу говорити про її самобутність, здатність підтримання цілісності та стабільності.

Культура як складова частина й обов'язкова умова людської життєдіяльності виявляється найбільш чутливою до проявів процесів глобалізації та модернізації; має більше, ніж інші сфери суспільства (політика, економіка тощо) різноманітний прояву, оскільки організована не на підставі певних законів

функціонування, а за принципом духовного авторитету. Це уможливує не тільки одночасне співіснування різних культурних традицій, а й сприяє їх взаєморозумінню, визнанню відмінностей, а освоєння культурних традицій різними народами сприяє збагаченню їх соціокультурного досвіду.

Разом з тим глобалізація несе для культури загрозу втрати різноманіття, унікальності. У процесі передачі духовних надбань із покоління в покоління культура виробляє чіткі механізми їх захисту, які можна охарактеризувати як локалізацію (спрямовану на збереження та підтримку національної мови, традицій, історії тощо) та проєктивність, або адаптацію, на потребу часу та цивілізації. Конкретними проявами такої адаптації є зміна культурних домінант, міфологізація дійсності, міжкультурна комунікація або діалог культур. Сутність останнього полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур у межах чітко визначеного просторово-часового континууму.

Літ.: *Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень (До 170-річчя філософського факультету Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка)* : матеріали Міжнар. наук. конф. “Людина-світ-культура” (20-21 квіт. 2004 р., Київ). – К. : Центр навч. л-ри, 2004; *Бурак А. Л. Translating Culture* : пер. и межкультурная коммуникация / А. Л. Бурак. – М. : Р.Валент, 2002; *Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры* : сб. материалов / сост. Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов ; Рос. нац. б-ка. – М. : Либерия, 2002; *Маслова В. А. Лингвокультурология* : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001; *Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти* : монографія / І. Я. Тодоров. – Донецьк, 2006.

Тодоров І.Я.

ДОБРОСУСІДСЬКІ ВІДНОСИНИ – дружні відносини сусідів. Поняття добросусідства не має строгого визначення у міжнародному праві. На думку багатьох науковців, це зумовлено тим, що смисл таких термінів, як “добросусідство”, “Д.в.” є інтуїтивно зрозумілим, самоочевидним. Ці терміни використовуються у міжнародних нормативно-правових актах та міжнародних договорах, але ніде їм не дається визначення. Наприклад, у ст. 74 Статуту ООН вираз “загальний принцип добросусідства” використовується як такий, що не потребує пояснення. Під Д.в. розуміють особливий формат співробітництва і політичної взаємодії.

Протягом тисячоліть існування у своїй багатоманітності людська спільнота виробляла правила і норми, нагромаджувала досвід позитивного існування і розвитку. Невід’ємним елементом, надзвичайно цінною частиною цього досвіду стали механізми добросусідства. Вони не нав’язувалися згори, і найчастіше становили собою реалізацію певних раціональних моделей. Ці механізми зумовлювалися повсякденною практикою людей, що належали до різних спільнот, але проживали поруч. Тому поняття “Д.в.” є багатогранним. Йому властиві різноманітні аспекти і прояви. Для одних у ньому переважають емоціональні елементи, для інших – це, найперше, взаємовиручка і взаємодопомога, для третіх – ввічливість і повага у відносинах між сусідами.

Д.в. протягом багатьох століть закладалися у норми міжнародного права; втілені у багатьох основоположних міжнародних документах, зокрема в Статуті ООН, Гельсінкському Заключному акті і наступних документах ОБСЄ, у відповідних документах Ради Європи, які покликані сприяти розвитку Д.в. На цих відносинах засновані й діють впливові міжнародні інституції, і найперше – ООН. Д.в. є складовою частиною співробітництва держав. Принцип Д.в. виступає одним із функціональних принципів міжнародного права. Адже співробітництво – це єдиний спосіб реалізації державами своїх інтересів, оскільки жодна держава не може вижити в умовах автаркії, економічної, політичної ізоляції. Жодна держава не в змозі виконати своє покликання, якщо вона буде обмежуватися лише сферою свого внутрішнього життя. Для якнайповнішого розвитку, держава мусить вступати у відносини з іншими державами, вести пошук засобів, яких їй не вистачає, за своїми межами і надавати допомогу кожному народові у досягненні ним своїх законних цілей. У здійсненні своїх життєво важливих завдань держави залежать одна від одної.

Загалом добросусідство – це підтримання стабільних, добрих відносин. В його основі лежать нормальні відносини і діалог, взаєморозуміння або щонайменше бажання набутти його, спільна участь у вирішенні загальних справ, взаємна готовність надати посильну підтримку своєму сусіду. У практичній політиці Д.в. – це лінія розуму, миру, діалогу. Складовими добросусідства є: у

сфері безпеки – відсутність воєнних загроз, установлення довіри, стабільності й спокою по периметру кордонів своєї країни; в економіці – широкий спектр додаткових ресурсів розвитку через торгівлю, реалізацію інвестиційних проектів, використання робочої сили тощо; у соціальній і гуманітарній сферах – розвиток контактів між людьми. У культурі, науці, освіті, мистецтві, екології **Д.в.** також відкривають додаткові можливості для взаємовигідної співпраці та розв'язання різноманітних проблем.

Для сусідніх країн життєво важливими є повноцінні й дружні відносини. Адже держави, які мають спільний кордон, пов'язані між собою давніми історичними зв'язками, мають у своїх прикордонних регіонах подібні географічні й природні умови, часто спільні водотоки – ріки і озера, а значить, і подібні способи господарювання, а також спільні інтереси, зумовлені необхідністю охорони навколишнього природного середовища і розв'язання екологічних проблем, запобігання воєнній загрозі, боротьбою з міжнародною злочинністю і тероризмом, упорядкування як приватних контактів між своїми громадянами, так і природних міграційних процесів, економічним розвитком регіонів. Для вирішення усіх цих завдань до співробітництва залучаються не лише уряди держав, а й місцеві адміністрації і органи місцевого самоврядування прикордонних областей, прикордонні, митні, природоохоронні, правоохоронні органи сусідніх держав. Щоб бути ефективним, співробітництво між сусідніми державами має бути особливо інтенсивним, дружнім і довірливим, що й становить зміст добросусідства.

Зміст кожних **Д.в.** має певне конкретне наповнення. Однак, зазвичай, у ньому відображається: бажання сформувати умови для процвітання країн в обстановці миру, безпеки, стабільності; прагнення подолати розколи і конфлікти; урахування відмінностей у рівнях економічного розвитку і різноманітності особливих проблем кожної країни; забезпечити співробітництво на взаємовигідній і рівноправній основі, у дусі солідарності й при повному поважанні територіальної цілісності та суверенітету усіх держав; важливість стимулювання всезагальних демократичних цінностей, дотримання і захисту прав людини та її основних свобод, включаючи права осіб, які належать до національ-

них меншин, а також верховенства закону; зобов'язання не завдавати шкоди зобов'язанням інших держав, що випливають із багатосторонніх і двосторонніх договорів і угод, діяти відповідно до міжнародного права тощо.

Основними передумовами для забезпечення **Д.в.** є: подолання негативного нашарування попередніх історичних епох, правдиве розкриття історичних фактів двосторонніх відносин і недопущення їх викривлення в угоду політичній кон'юнктури; недопущення перманентного перебування в полоні минулих образ і формування на цій основі культу ворожості та ненависті одного народу до іншого, як і недопущення протилежної крайності – “лакування” історії. Крім того, не можна: ототожнювати правлячий режим з народом, владу із суспільством; екстраполювати гріхи за минуле на сучасні покоління того чи іншого народу; переокроювати історію під виглядом переосмислення минулого, відмовитись від антинаукових трактувань історичних подій і процесів.

Потребою сьогодення є нова, альтернативна парадигма розвитку суспільства, яка виходить з розуміння загальної взаємозалежності, спільної глобальної долі народів світу і людей, що його населяють. Це – перевірена практикою тисячолітня форма природного співжиття народів – добросусідство. Тому утвердження парадигми добросусідства як світової домінанти на рівні держав, народів, громадян є актуальною проблемою розвитку суспільної свідомості й суспільної практики. Це шлях до удосконалення людства. Питання у тому, щоб його актуалізувати, зробити більш усвідомленим та коротшим. Ідея об'єднаної Європи є реалізацією парадигми добросусідства.

Літ.: *Буткевич В. Г.* Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002; *Мальський М. З.* Теорія міжнародних відносин : підручник. – 2-е вид., переробл. і допов. / М. З. Мальський, М. М. Мацяк. – К. : Кобза, 2003; *Мартене Ф. Ф.* Современное международное право цивилизованных народов : в 2 т. / Ф. Ф. Мартене. – М. : Изд-во “Юридический колледж МГУ”, 1996. – Т. 1; *Международное публичное право : учебник.* – Изд. 4-е, перераб. и доп. / под ред. К. А. Бекяшева. – М. : ТК Велби, Проспект, 2005.

Козуп П.В.

ДОГОВІР ПРО ЄРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ – угода про утворення Європейського Союзу, відомий також як Маастрихтський договір

(англ. Maastricht Treaty), був підписаний 7 лютого 1992 р. у місті Маастрихт (Нідерланди) між членами Європейської спільноти і набрав чинності 1 листопада 1993 р. Договір став результатом окремих консультацій стосовно політичного і валютного союзів, сприяв поглибленню європейської інтеграції, зокрема через внесення до Римського договору економічного та монетарного союзу. Д.ЄС запровадив також назву “Європейський Союз”; останній об’єднав наднаціональну Спільноту і два міждержавних “стовпи” політичної співпраці: спільну зовнішню та безпекову політику і співпрацю в галузі правосуддя та внутрішніх справ. Крім того, Д.ЄС запровадив посаду європейського омбудсмена, Комітет регіонів, процедуру спільного ухвалювання рішень, а також розширив сферу застосування процедури голосування кваліфікованою більшістю. Ратифікація Д.ЄС наразилася на значні перешкоди в деяких країнах Союзу. Зокрема, референдум у Данії 1992 р. відкинув його; лише повторний референдум наступного року відкрив шлях до ратифікації договору.

Д.ЄС складається з восьми розділів. Перший розділ містить спільні постанови для всього договору, у яких йдеться про те, що договірні сторони засновують Європейський Союз, де рішення належить приймати відкрито та якнайближче до громадян, а завданням Союзу є формування узгоджених та солідарних відносин держав-членів та їх народів. Ст. 2 визначає цілі, які ставить перед собою ЄС: сприяти економічному й соціальному поступові та високому рівню зайнятості, досягти збалансованого стабільного розвитку, зокрема згідно з положеннями цього Договору, створюючи простір без внутрішніх кордонів, зміцнюючи економічну та соціальну згуртованість і засновуючи економічний та валютний союз, кінцевою метою якого є єдина валюта; утверджувати свою ідентичність на міжнародному рівні, зокрема провадячи спільну зовнішню та безпекову політику та поступово формуючи спільну оборонну політику, що, можливо, приведе до спільної оборони; зміцнювати захист прав та інтересів громадян держав-членів через запровадження громадянства Союзу; берегти й розвивати Союз як простір свободи, безпеки та справедливості, де забезпечено вільне пересування осіб і водночас належні заходи щодо контролю на зовнішніх кордонах, при-

тулку, імміграції, запобігання злочинності та боротьби проти неї; цілковито зберігати “*acquis communautaire*” та доповнювати його з огляду на те, якою мірою започатковані цим Договором політики та форми співпраці потребуватимуть перегляду, щоб забезпечити ефективність механізмів та інституцій спільноти. Базовими засадами цієї частини договору стали: запровадження економічного і монетарного (валютного) союзу, інституту європейського громадянства, підтвердження принципу субсидіарності, суттю якого є положення про те, що ЄС у сферах, які належать виключно до його компетенцій, може діяти лише тоді, коли поставлене завдання не може бути повною мірою реалізоване окремими державами-членами або з огляду на масштаби чи результати пропонованої діяльності воно буде виконано краще Спільнотою; розширення співпраці в галузі економіки, охорони здоров’я, культури і освіти; розширення компетенцій Європейського парламенту. Розд. 5 складається зі ст. 11-28 і містить розпорядження щодо спільної зовнішньої політики і політики безпеки, включає важливі положення і є результатом довготривалих міжнародних переговорів. У розд. 6 містяться ст. 29-42 про співпрацю у сфері охорони порядку та правосуддя у кримінальних справах. Цей напрям діяльності важливий тим, що від 1 січня 1993 р. між країнами-членами спільноти відкривалися кордони. Для досягнення вищої результативності в цьому напрямі одночасно з підписанням Договору в Маастрихті прийнято рішення щодо вироблення спільних заходів зі створення Європейського поліцейського підрозділу – Європолу. В розд. 7 йдеться про зміцнення співпраці держав-членів ЄС з метою досягнення поставлених цілей. Розд. 8 містить підсумкові ст. 46-53. Отже, Д.ЄС юридично закріплював створення нової організації Європейського Союзу як споруди, яка базувалася на трьох опорах (колонах, або стовпах): перша охоплює сферу діяльності Європейської Спільноти, до якої увійшли Європейська спільнота вугілля і сталі (ЄСВС), Євратом і Європейська економічна спільнота (ЄЕС); друга опора – включає співпрацю держав-членів у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики, а третя стосується співробітництва у сфері внутрішніх справ та правосуддя. Важливе значення Д.ЄС полягало в тому, що він до-

повнив і змінив попередні засновницькі договори, започаткував новий етап у процесі створення ще тіснішого союзу між народами Європи. Були переглянуті і доповнені договори про ЄЕС, ЄСВС, Євратом. Найбільш істотними були доповнення до Договору про ЄЕС. З того часу три згадані Європейські спільноти об'єднувалися під однією назвою "Європейська Спільнота" і склали першу опору міждержавного утворення "Європейський Союз".

Значні зміни були пов'язані з Європарламентом, підвищилася його роль серед інших інституцій ЄС. Він отримав ширші права як законотворчий орган, що бере участь у прийнятті рішень, розширилися його контрольночі можливості, зокрема в бюджетній сфері. Крім того, на основі Д.ЄС планувалося з 1 січня 1999 р. запровадити спільну європейську валюту в межах ЄС, створити незалежний від національних урядів та ЄС Європейський центральний банк (ЄЦБ). Нововведенням стало запровадження спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Якщо в Єдиному європейському акті від 1987 р. йшлося лише про наміри держав-членів здійснювати таку політику, то в Д.ЄС – про єдину зовнішню і безпекову політику і взаємодопомогу та постійну координацію з метою "підтримки європейської ідентичності на міжнародній арені". Нововведенням стали і положення про співробітництво у сфері юстиції і внутрішніх справ, розбудові вільного простору без кордонів. Новими сферами діяльності ЄС стали також промислова політика, охорона здоров'я, візова політика, діяльність у галузі освіти та культури. Договір закріпив інститут громадянства ЄС, яке доповнює національне громадянство і гарантує свободу пересування й проживання на території держав-членів кожному громадянину, отримання права на захист на території третіх країн. Крім того, громадянин у кожній державі-члені ЄС наділявся активним та пасивним виборчим правом під час місцевих виборів та виборів до Європейського парламенту. Д.ЄС започаткував важливий етап у євроінтеграційному процесі та розбудові єдиного політичного, економічного та валютного союзу в рамках Європейського Союзу.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; ред. М. Бойцун та ін. –

Х. : Магістр, 2009; Копійка В. В. Європейський Союз. Історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; Podstawy europeistyki. Podręcznik akademicki/ red. Bokajło W., Pasześniak A. – Wrocław, 2009.

Красівський О.Я.

ДОХІЙСЬКИЙ РАУНД (Дохійська декларація, Дохійські переговори), The Doha Development Round – сучасний раунд переговорів у рамках СОТ, який розпочався в Доха (Катар) у листопаді 2001 р. Його завдання – зниження бар'єрів світової торгівлі з метою розвитку вільної торгівлі між країнами з відмінним рівнем доходів. Станом на 2008 р. ці переговори зайшли у тупик у зв'язку з відсутністю спільних позицій з цілої низки питань, що стосуються: сільського господарства, промислових тарифів, нетарифних обмежень торгівлі, послуг та торговельних компенсацій. Найбільші відмінності існують між розвиненими країнами, очолюваними ЄС, США та Японією, й найбільшими країнами, що розвиваються, представленими Індією, Бразилією, Китаєм та Південною Африкою. Існують також суттєві суперечності між ЄС і США щодо збереження сільськогосподарських субсидій, які створюють ефект торговельних бар'єрів. У рамках Д.р. вже відбулася серія міжміністерських зустрічей та переговорів у Канкуні (2003), Гон-Конгу (2005), Женеві (2004, 2006, 2008), Парижі (2005) та Потсдамі (2007).

Переговори СОТ у Досі про лібералізацію світової торгівлі продовжуються вже сьомий рік (з листопада 2001). Згідно з графіком, який затвердили міністри, усі члени СОТ мають 2011 р. поставити крапку в Дохійському раунді переговорів. Генеральний директор СОТ Паскаль Ламі на прес-конференції (Давос-2011) підкреслив, що для здійснення цієї мети потрібно виконати багато роботи. Усі члени СОТ мусять прискорити переговорний процес, зокрема використовувати двосторонні й багатосторонні консультації для усунення існуючих розбіжностей, суть яких, зокрема, полягає в тому, що протягом останніх років загострюється дискусія між самими США, ЄС і Японією (під тиском лобі сільгоспвиробників ці країни побоюються знижувати сільськогосподарські дотації в односторонньому порядку і без взаємних зобов'язань). Приблизно 40% бюджету (50-60 млрд євро на рік) Євросоюзу йде на

підтримку сільгоспвиробників. У процесі багатосторонніх переговорів Єврокомісія пообіцяла до 2013 р. знизити свій аграрний бюджет до 45 млрд євро. Можливо, розмір дотацій буде знизено і на 65% – до 30 млрд євро. У відповідь від США вимагають урізати свої субсидії майже на 60%: з нинішніх 19,1 до 8,5 млрд доларів.

Літ.: *Осика С. Г.* Світова організація торгівлі / С. Г. Осика, В. Т. Пятницький. – К.: К.І.С., 2004; *Філіпенко А. С.* Світова економіка / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков. – К.: Либідь, 2002. *Розпунтенко І.В.*

ДЮБУА П'ЄР (латинізованою формою Petrus de Bosco), (1255-1320) – домініканський монах, легіст (лат. lex – закон, право) французького короля Філіпа IV Вродливого (1285-1314), автор багатьох памфлетів, найвідоміший з яких “Повернення Святої землі” (1306) – один з перших проектів об'єднання Європи. Народився поблизу міста Норман, де пізніше практикував юристом. Навчався в університеті Парижа під керівництвом відомого і суперечливого філософа С.Брабанта, в якого навчався також Данте. Пізніше став радником Філіпа IV і одним з його найкращих пропагандистів.

X–XIII ст. в Західній Європі ознаменувалися значним розвитком сільського господарства і ремесла, зростанням народонаселення, масовим виникненням міст як центрів ремесла й торгівлі та подоланням політичної роздробленості і створенням централізованих національних держав. На найсильнішу державу Європи в цей період перетворюється Франція. Філіп IV не побоювався навіть вступити в конфлікт з римським папою, вимагаючи сплати на користь держави регулярних податків з духовенства. Спираючись на зростаючу могутність держави, він розраховував створити у Східному Середземномор'ї нову васальну імперію на чолі з братом Карлом Валуа, який мав завоювати Сицилію і, отримавши руку Катерини Куртене, яка носила титул “імператриці константинопольської”, здобути собі Візантію.

Хоча Філіп IV і заручився підтримкою Венеції, Арагону та Неаполя, однак представники Анжуйської і Арагонської династій самі хотіли там утвердитися. Тому проект підкорення не тільки Італії, Сицилії і Сходу, а й усієї Європи і об'єднання таким чином французької імперії в Європі з васальною,

французькою ж, імперією в Константинополі не був реалізованим. Не був здійснений і інший проект, який передбачав обрання його брата Карла Валуа німецьким імператором, оскільки ні німецькі князі, ні навіть авіньйонський папа не погодилися обрати його на цей трон.

Саме в цих умовах і з'явився проект Д. Опублікована перша частина “Повернення Святої землі” була адресована королю Англії, але, безумовно, книжка призначалася Філіпу IV, і друга її частина містить грандіозний план поширення французького впливу на всю Європу та Близький Схід. Обґрунтовував ідею поновлення на релігійній основі втраченої єдності європейських народів шляхом утворення конфедеративної “Christian Republic” як найкращої форми існування християнського світу.

План передбачав створення ради, яка мала сформулювати арбітражний трибунал з дев'яти членів для вирішення міждержавних суперечок. Згаданий трибунал повинен утворюватися за таким принципом: конфліктуючі сторони мали представляти по 3 члени з кожної сторони, а троє мали бути нейтральними учасниками, духовними особами. Якщо арбітри не змогли досягти прийнятного рішення, то питання передавалося на розгляд римського папи як вищої апеляційної інстанції. Але папа міг застосовувати лише дисциплінарні стягнення до порушників. Реальні повноваження щодо їх покарання надавалися раді, яка могла застосовувати два види санкцій: військові і економічні, а також вигнання. Держава або місто, визнані винними, могли піддаватися економічній блокаді, а винуватці після схоплення разом з сім'ями направлялися до Святої землі.

У процесі колонізації Середземне море мало перетворитися на “європейське озеро”, як за часів Давнього Риму, що сприятиме розвитку вигідної торгівлі. Водночас мир у Європі і її домінуюче становище у світі мали закріплюватися завдяки цивілізуючій ролі освіти і посиленню Французької держави. Освіта потребує реорганізації і звільнення значною мірою від церковного контролю. У навчальні плани мають бути включені сучасні європейські, класичні та східні мови. Східні мови слід вивчати з метою підготовки перекладачів, щоб полегшити процес навернення невірних. Особлива увага має бути приділена медицині та науці, а також перегляду не-

дооцінки жіночої освіти. Найбільш доцільним вважав створення міжнародних шкіл, які мають засновуватися за рахунок “світових доходів”. Д.Хетер вважає його першим прихильником освіти в міжнародному розумінні з часів Зенона, який за 1 600 років до того заснував академію стоїків в Афінах. Д. відходив від середньовічної традиції визнання зверхності папства над світською владою. Найважливішою європейською державою вважав Францію. Саме вона мала посісти міжнародне становище, що відводилося середньовічною думкою імперії й залишалося вільним через її слабкість. На його погляд, ідея відновлення Римської імперії застаріла і не відповідає сучасним умовам.

По суті, це був план, який поєднував у собі кілька цілей: установлення гегемонії Франції в Європі, боротьбу з папством і реанімацію ідеї хрестових походів, але вже під проводом Капетингів. Тим більше, що в 1291 р. араби захопили Акру – останню фортецю хрестоносців на Святій землі, а французькі королі завжди най-

більше у Європі підтримували справу звільнення Св. землі – як морально, так і матеріально.

Літ.: *История дипломатии* : в 3 т. / под ред. В. П. Потемкина. – М. : Огиз, 1941. – Т. 1; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Посельський В.* Конституційний устрій Європейського Союзу : навч. посіб. / В. Посельський. – К. : Таксон, 2005; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Себайн Джордж Г.* Історія політичної думки / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон ; пер. з англ. – К. : Основи, 1997; *Семенов В. Ф.* Історія середніх віків : учеб. / В. Ф. Семенов. – Изд. 4-е. – М. : Просвещение, 1975; *Успенский Ф. И.* История Византийской империи : в 5 т. / Ф. И. Успенский. – М. : Астрель ; АСТ, 2002. – Т. 2; *McCormick John.* Understanding the European union: A Concise Introduction / John McCormick. – 3rd edn. – N-Y : Palgrave Macmillan, 2005; *Derek Heater.* The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London : Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.